

Ingenia Hungarica III.

ELTE

Eötvös József Collegium

Ingenia Hungarica III.

Főszerkesztő: Horváth László

ELTE Eötvös József Collegium
2017

Ingenia Hungarica III.

Tanulmányok
a III. Kárpát-medencei Szakkollégiumi Konferencia
előadásaiból

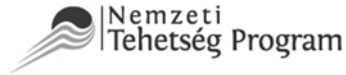
Szerkesztette: Koman Zsombor, Nyéki Bence, Ternováczi Bálint

ELTE Eötvös József Collegium
2017

EMBERI ERŐFORRÁS
TÁMOGATÁSKÉZELŐ

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

A kiadvány „Az Oktatási Hivatal által nyilvántartott szakkollégiumok támogatása” című pályázat keretében (NTP-SZKOLL-16-0018) valósult meg.

A kiadvány előkészítését a Budapest XI. Kerület, Újbuda támogatta.

ELTE Eötvös József Collegium

Budapest, 2017

Felelős kiadó: Dr. Horváth László, az ELTE Eötvös Collegium igazgatója

Szerkesztette: Koman Zsombor, Nyéki Bence, Ternováczi Bálint

Borítóterv: Egedi-Kovács Emese

Copyright © Eötvös Collegium 2017 © A szerzők

Minden jog fenntartva!

A nyomdai munkákat a Komáromi Nyomda és Kiadó Kft. végezte

2900 Komárom, Igmándi út 1.

Felelős vezető: Kovács János

ISSN 2416-0911

ISBN 978-615-5371-79-0

Tartalomjegyzék

Igazgatói köszöntő	11
„Dögész” ülészak.....	13
Előhang a Dögész ülészakhoz.....	15
ÁGH BARBARA A tájékoztatósi akadálypálya alkalmazásának lehetőségei az óvodában	17
KOMAN ZSOMBOR Modellalkotás és absztrakció	35
LÉVAI DOROTTYA Környezettudatos életmódra való nevelés az elemek újrahasznosítása által.....	49
BOZÓKI TAMÁS A Schumann-rezonancia <i>mint kutatott jelenség és mint kutatási eszköz</i>	95
„Filosz” ülészak.....	109
Előhang a Filosz ülészakhoz	111
CSIBI ISTVÁN A három nővér, avagy fivér?	113
DUKA TÍMEA-ILDIKÓ Dante Pokla Gy. Szabó Béla fametszetein	121
KAKASY ORSOLYA Pszichoanalízis és pszichoanalitikus elemek Charlotte Brontë <i>Jane Eyre</i> című regényében.....	149
PÁPISTA ZSOLT A fény konceptualizációja a magyar és a német frazémákban.....	167
SCHULCZ PATRIK A magyar nyelv használata a nyárasdi önkormányzatnál a képviselő-testületi tagok szemével	193

SITKEI DÓRA	
A honfoglaló magyarok hitvilága és a magyar nyelv.....	213
TERNOVÁ CZ ADÉ L	
Feliratok Pannonia I. századi történetéhez.....	229
TERNOVÁ CZ DÁNIEL	
Múlt-reprezentáció, narráció, identitás a kortárs szerb filmben.....	245
DOMINIKA V LACSEKOVÁ	
Motivációs eszközök vállalati gyakorlata.....	257
A szerzők és szerkesztők.....	281

Igazgatói köszöntő

E sorozatot köszöntve az induláskor, 2015. május 30-án ekképpen fogalmaztam: „Az *Ingenia Hungarica* kötet sorozat a *Kárpát-medencei szakkollégiumi konferenciák* előadásaira épül. Az Eötvös József Collegiumot immár több mint egytucat határon túli tehetséggondozó intézmény fogadta el testvérének. A Collegium teremtette kárpát-medencei szakkollégiumi hálózat azonban nem csupán jelképes. Az előadók, a szerzők jelentős része, és az ülésszakokat köszöntő tanárok, Katai Zoltán és Papp Levente, a szerkesztő, Ternovác Bálint egyaránt határon túli magyar, az Eötvös Collegium senior tagja. Az összetartozás kifejezése mellett tehát a tudományos együttműködés *manifestuma*, kézzel fogható bizonyága ez a kötet, amelyet az évfordulón, a II. konferencia nyitányaként mutattunk be. Kívánom, hogy a jövőben ez a sorozat a Collegium határokat átívelő tehetséggondozó tevékenységének védjegyévé váljon, képesek legyünk terveinket évről évre megvalósítani.”

Az állítások kiállták az idők próbáját, a kívánság beteljesült. Immár a sorozat harmadik kötetét köszönhetem, amelyet – miként elődeit – ugyanúgy a megelőző évi konferenciát követően, egy éven belül, a IV. konferencia előestéjén mutattunk be (a sorozat elérhető: <http://honlap.eotvos.elte.hu/ingenia-hungarica/>.) A konferenciák, majd a kötetek összeállításának rendező elve, szellemisége változatlan: a kárpát-medencei magyarság tehetséges (szakkollégiumokhoz vagy hasonló intézményekhez kötődő) egyetemi polgárainak támogatása.

A távlatok azonban még messzebbre mutatnak. 2016-tól a Márton Áron Szakkollégium (a határon túli magyarajkú hallgatók magyarországi központja) az Eötvös Loránd Tudományegyetem részeként, az Eötvös Collegium természetes szövetségeseiként újul meg. A két szakkollégium azonos működési szerkezetet és szellemiséget követve jelképes történelmi igazságtételként állítja helyre az 1895-ben alapított magyar tehetséggondozó központ – a Kárpát-medence egészére kiterjedő – intézményes felelősségvállalását.

Omne trium perfectum – Három a magyar igazság! Kívánom azonban, hogy a „ráadás”, inkább a folytatás, az *Ingenia Hungarica* sorozat tartalmának további bővülését eredményezze, jól láthatóan és biztosan tükrözze valamennyi magyarlakta terület tehetséges diákjainak munkáját.

Budapest, 2017. június 8.

Horváth László
igazgató, ELTE Eötvös József Collegium
kurátor, ELTE Márton Áron Szakkollégium

„Dögész” ülészak

Előhang a Dögész ülésszakhoz

Az itt olvasható, igen változatos tematikájú négy „nem-filosz”-dolgozat közül kettő a neveléstudományok („pedpszi”) körébe sorolható, s pragmatikus megközelítésmóddal korunk egy-egy problémájának megoldásához kíván hozzájárulni. Ágh Barbara a kisgyermek mozgáskoordinációjának fejlesztésére és a szervezett mozgásformák megszerettetésére ad jól hasznosítható ötleteket, Lévai Dorottya pedig – sokrétű elméleti bevezetőt követően – az alsó tagozatos korosztályban a környezettudatosság megteremtését tűzte ki feladatul.

Tisztán természettudományos kérdést vizsgál Bozóki Tamás, egy sajátos légköri elektromágneses jelenséget. Igyekszik közérthetően megfogalmazni a tárgykör főbb problémáit és eredményeit, és hazai, önálló kutatási kezdeményezésről is beszámol, mely akár a Schumann-rezonancia 11 éves periódicitásának jobb megértéséhez is közelebb vihet.

Koman Zsombor tudományódszertani-tudományelméleti dolgozatát a sorozatunk előző kötetében megjelent írása folytatásának is lehet tekinteni, és tulajdonképpen az európai tudománynak azt az alapvető vonását elemzi, melyet az antik görögség vívmányának tartunk.

Gondolatait a filozoknak is érdemes különös figyelemmel olvasniuk.

Budapest, 2017. június 8.

Mayer Gyula
MTA-ELTE-PPKE
Ókortudományi Kutatócsoport

Ágh Barbara

A tájékozdási akadálypálya alkalmazásának lehetőségei az óvodában

Bevezetés

Munkánk témája a tájékozdási akadálypálya megismertetése az óvodáskorú gyermekekkel. Azért választottam ezt a témát, mert már 2005 óta üzöm a tájékozdási futást, és szeretném az évek során megszerzett tudásomat és tapasztalataimat átvetíteni az óvodások fejlesztésére. Én is először a gyermekeknek szánt versenyeken kezdtem el ezt a sportágat űzni, ezért saját tapasztalatomból tudom, hogy a tájfutásnak a gyerekverseny változata le tudja kötni a gyermekek figyelmét. Azóta már számos versenyt rendeztünk korábban kisgyermekek számára, ezeket főleg szabadban, erdős, parkos területeken. Ezt követően elkezdtünk szervezni tornatermi tájfutást, melyet a gyerekek nagyon élveznek, hiszen egy zárt területen zajlik a verseny, így biztonságban érezhetik magukat, nem veszhetnek el, valamint a pályák gyorsan teljesíthetőek. A tornateremben folytatott mátrix tájékozdási akadálypálya gyermekek számára egy teljesen újszerű dolog, melyet először a „Mozgással az egészségért” program keretein belül valósítottunk meg.

A munkánk problémafelvetése, hogy szeretnénk megismertetni a tájékozdási futást az óvodáskorú gyermekekkel, és erre nagyszerűen szolgál a tájékozdási akadálypálya.

Az óvodáskorú gyermekek mozgásigénye igen nagy. Ezért ez a játék nagyszerűen szolgál a mozgásszükségletük kielégítésére, és amellett, hogy a gyerekek játszanak, és jól szórakoznak, még fejlődnek is. A tájékozdási futás játékos elsajátítása során komplex fejlesztés történik. Nemcsak az elemi mozgások, azon belül is a futás fejlődik, hanem a koordinációs és kognitív képességek is, mint például a gondolkodás, térlátás, figyelem, reakcióképesség.

Manapság a gyermekek egyre kevesebbet mozognak, nehéz őket elszakítani a technikai vívmányok elől. Egyre több az olyan gyermek, aki nem szeret

mozogni, kihúzza magát a mozgásos játékok alól. A tájékozódási akadálypálya egy olyan játék, mely hamar felkelti a gyerekek érdeklődését az újszerűségével és a mesefigurákkal, melyek érdekesebbé teszik a játékos fejlődést is.

Játék szerepe az óvodában

Mozgásfejlődés, mozgástanulás

A mozgásfejlődés hagyományos értelmezési módja szerint a gyermek érése során minőségi és mennyiségi változások figyelhetők meg. Farmosi István a téma jeles képviselője a következőképpen definiálja a mozgásfejlődést: „A mozgásfejlődés tehát átfogja az ember sokrétű mozgásformáinak és mozgáskészségeinek – kúszás, mászás, járás, futás, ugrás, dobás, elkapás, ütés, rúgás – egyéni fejlődését, valamint a kondicionális képességek – erő, gyorsaság, állóképesség, ízületi mozgékonyaság – illetve a koordinációs képességek – kinezetikus differenciáló-, téri tájékozódó-, mozgásátállító-, ritmus-, egyensúlyozó képesség stb. - kialakulását.”¹

A mozgásfejlődés mozgásanyagának meghatározására két megközelítés szolgál, az induktív és a deduktív út. Az induktív mozgásanyagba a gyakorlatban összegyűjtött elemeket csoportosítjuk, az összefüggéseket értékeljük, a következtetéseket levonjuk. Haladunk az általános felé. A mozgásfejlődés folyamatosságában vizsgáljuk a végrehajtott mozgások bonyolultságát, a gyermek mentális fejlettségét, szocializációját. A mozgás a fejlődés motorja. A funkcionális mozgásformák az elemi mozgások együttese, illetve a legfontosabb emberre jellemző mozgások. A deduktív út a sportági technikák elemzésének a módszere.²

Óvodáskorban jelentősen fejlődik a csontváz és az izomrendszer. Ennek következtében megnő a gyermekek magassága és súlya. Javulnak a mozgásfunkcióik és már tudatosan tudják irányítani a mozgásukat.³

A motoros tanulás folyamata 4 fázisból áll. Ezek a fázisok nem különíthetők el egymástól. A motoros tanulás első fázisának fő jellemzője, hogy a gyerekek az érzékszerveik segítségével ismerkednek az adott mozgásformával. Ebben a fázisban fontos a gyerek mentális aktivitása vagyis, hogy elképzelje a tevékenységet. Ezt befolyásolja a gyerek érzelmi állapota (félelem, mozgás öröme). A második fázis a gyakorlás, az ismétlés fázisa. Az időtartama

¹ FARMOSI 2011.

² KIRÁLY–SZAKÁLY 2011.

³ MIŃOVÁ 2014.

egyénenként változó. Fő jellemzője a tanulási folyamat. Az aktivitási lelkese-
dés csökkenése jellemzi, ami lelassuláshoz vezet. A harmadik fázis fő jellem-
zője a motoros képességek javulása. Ez azoknál a gyakorlatoknál fontos, ahol
a teljesítményt akarjuk fejleszteni. A gyakorlatok nehézségi fokán változtatni
kell, mivel egy idő után a motorika automatikussá válik. A negyedik fázis
óvodáskorban a motoros tanulás fázisa. A begyakorolt mozgásformák rögzül-
nek, viszont az összetett mozgási gyakorlatok elsajátítására csak játékos
formában képesek a gyerekek. A motoros tanulás szempontjából az első két
fázis a legfontosabb. A 4-6 éves gyerekek képesek a mozgások elsajátítására
minőségi szinten. Ezért fontos, hogy a gyakorlással erősítsük a helyes mozgás-
formákat, és figyeljük a helytelen gyakorlatok megszüntetését.⁴

A játék fogalma

A játék fogalmát sokféleképpen határozták meg. Ismerünk pszichológia, peda-
gógia, biológiai, szociológiai és sporttudományi értelmezést is. Kovács-Bakosi
meghatározása szerint: „A játék külső céltől függetlenül magáért a tevékeny-
ségért való, melyet örömmérs kísér. E meghatározáson belül helyezhetjük el
a gyermek játékát, mely a gyermek olyan sajátos öntevékenysége, ami szabad
akarata épül, benne és általa érvényesül legtöbbször és legsokoldalúbban
önkifejezése, s ez által környezetéhez való viszonya.” A játék általános meg-
fogalmazása szerint külső céltől független, szabadon választott és örömszerzés
jár vele.⁵ A játék hétköznapi értelmezése szerint az örömszerzés forrása, miköz-
ben a gyermek spontán is tanul. A játék a gyermek szociális beilleszkedésére
is alkalmas lehet, így megismerheti környezetét és be tud illeszkedni a társa-
dalomba. A játék nagyban hozzájárul a gyermek egészséges testi fejlődéshez
is. A mozgásos játékok aktivizálódnak a pszicho-motoros képességek, melyek
a fejlődésükre kedvező hatással vannak.⁶

Tájékoztató futás

Tájékoztató futás során szellemi és fizikai feladatot oldunk meg egyszerre.
A verseny történhet természetes környezetben, erdőben, parkban. A versenyzők
egy előre kijelölt, számukra ismeretlen pályán versenyeznek. A térképen
megjelölt ellenőrző pontokat előre meghatározott sorrendben kell megkeresniük
és a legrövidebb idő alatt célba érniük. Az útvonalat a versenyzők maguk

⁴ MIŇOVÁ 2003.

⁵ KOVÁCS-BAKOSI 2007.

⁶ DOBAY 2015.

választják meg. A verseny eszközei közé tartozik a chipen kívül a tájoló és a térkép.⁷ Ez utóbbi speciális jelkulccsal és méretarányban nagy részletességgel, pontossággal ábrázolja a valóságot. Különleges megmérettetést jelentenek az éjszakai versenyek. Mozgássérültek részére kerekesszékes versenyeket rendeznek (TRAIL-O), de vannak biciklis, sízós, és evezős versenyek is, sőt mára már a tornatermi tájfutások is elterjedtek. Ebből következik, hogy a tájékozdási futás rendelkezik, tájékozdási kerékpár, TrailO és sítájfutó szakosztályokkal.

Az indulás a rajtból történik, ahol az indulás előtt egy perccel megkapják a versenyzők a térképet, hogy tanulmányozhassák. A térképen jelölve van a rajt (térképrajt), a cél és a megkeresendő pontok, valamint a szimból, ami azt jelöli, hogy melyik pont hol található (szakadék, száraz, vizes árok, szikla, út...). A térképen fel van tüntetve, hogy mikor helyesbítették utoljára, milyen arányban felel meg a valóságnak és nem utolsó sorban, a versenyhelyszín.

A térképen megjelölt pontok meg vannak számozva, amiket a megadott sorban kell „megfogni”, azaz megkeresni. Ezeket a pontokat egy narancssárga-fehér bója jelöli. Találunk rajtuk egy számkódot, ami a térképen is szerepel. A mai technikának köszönhetően már számítógépes összeköttetés van (SportIdent rendszer) a versenyzők és a szervezők között. Ami annyit jelent, hogy a pontoknál ott van egy elektronikus doboz, a versenyzők ujján pedig egy „dugóka”, amit bele kell illeszteni a dobozba a számunkra megfelelő pontnál. Nagyon oda kell figyelniük a versenyzőknek, hogy sorrendben, a saját pontjaikat fogják, mert ha ez nem így történik, akkor diszkvalifikálják őket.

Munka célja

Munkánkkal az a célunk, hogy egy újszerű játékot ismertessünk meg az óvodáskorú gyermekekkel. Célunk, hogy a gyermekek játékosan sajátítsák el a tájékozdási futás alapjait. A munkánkban bemutatjuk és elemezzük a tájékozdási akadálypályát, annak fejlesztési területeit.

Feltételezés

Munkánkban feltételezzük, hogy a gyermekeket motiválja az újszerű tájékozdási akadálypálya, mint játék.

Továbbá feltételezzük, hogy több az erőssége a gyermekek szempontjából a játéknak, mint a gyengesége.

⁷ SZOKUL 2015.

Módszerek

- Külföldi és belföldi szakirodalmi áttekintés.
- SWOT analízis alkalmazása.
- Tájékozódási akadálypálya eszköz tervezete „Paint” program alkalmazásával.

A tájékozódási akadálypálya kitalálása

Tájfutó és leendő óvopedagógus lévén elkezdtem gondolkodni, hogyan is lehetne összehozni a tájfutást az óvodával. 2009-ben a Tájfutó Világbajnokság kísérő versenyén rendeztünk először gyerekversenyt, kis, állatos figurákkal ellátott bójákkal, ajándék játékokkal. A gyerekverseny lényege, hogy a kisgyermeket erdőhöz, parkhoz, tájfutáshoz szoktassuk. A gyermekek számára biztonságérzetet ad, hogy a szülők látótávolságán belül vannak, ugyanakkor fontos, hogy úgy érezzék, önállóak. Körülbelül a 3-8 éves korosztály vesz részt gyerekversenyen. A pálya hossza általában 300-500 méter. Az ellenőrzőponton különféle állatfigurák, zsírkréta vagy szúróbélyegző van elhelyezve. A kartonra az ellenőrzőpontokon elhelyezett állatos figurák vannak rányomtatva. Minden gyermek valamilyen kis játékot, csokit és oklevelet kap.

Az egyesületünk elnöke, Mészáros Károly, mindig kipróbál valamilyen újfajta tájékozódási formát, melyet a fiatalok, gyermekek nagyon élveznek. Először teremtájfutó versenyeket kezdtünk el rendezni. A teremtájfutás napjainkban egyre nagyobb népszerűségnek örvend. Manapság a tájékozódási futáshoz nem feltétlenül szükséges erdő vagy park. Elég csupán egy nagy tornaterem, pár zsámoly és pad. A pályák hossza pár száz méter. A szintidő általában 1–2 perc között mozog. Nagyon fontos a gyorsaság és a gyors reakcióidő. A térképet a rajt pillanatában kapják meg a versenyzők. Egyszerre két versenyző, egy fiú és egy lány, indul különböző pályákon. A verseny nehézségi foka a pálya bonyolultságától és a terem berendezésétől (padok, szőnyegek, zsámolyok sokasága) függ. Az útvonalak egyértelműek, nincs sok választási lehetőség, csak a rózsaszín vonal melletti haladás, esetleg az akadályok kerülésével. Nagy lehet a hibázás lehetősége, ha a versenyző figyelmetlen. Lassítja a versenyzőt, ha túl sokan vannak a pályán. Ez az eredményt is befolyásolhatja, hiszen azzal, hogy egy-egy ellenőrzőpontra sokan várnak, másodperceket veszthet a versenyző. Ezért ajánlott az elején vagy a végén rajtolni, hiszen akkor még és már nincsenek annyian a pályán. Erőssége a teremtájfutásnak, hogy gyorsan lezajlik egy-egy futam, és sok embert megmozgat.

Pár évvel később a tornatermet már nem a hagyományos módon rendeztük be, hanem mindenféle eszköz és szer nélkül kiraktunk egy mátrixpályát. A mátrixot, vagyis svédpályát focipályán, udvaron, vagy rossz idő esetén a tornateremben alakítjuk ki. Üres papírra vannak berajzolva a pontok, 4x4 db, vagyis 16 pont. A pályák ezek között a pontok között haladnak, vonallal összekötve. Ezeket a rajtból indulva kell felkeresni, a berajzolt sorrendben érintve. A pontokon vannak azonosítók, így tudják ellenőrizni, jó ponthoz futottak-e a versenyzők. Egymás után 3-4 pályát is le lehet futni, ugyanazokat a mátrixban elhelyezett pontokat más és más sorrendben érintve. Ezáltal a tájfutás legélvezetesebb részét, a pontfogás örömét érzik át a résztvevők, mindenféle térképismeret és előképzettség szükségessége nélkül.

Ebből a három tájfutástípusból született meg a tájékozdási akadálypálya ötlete óvodások számára. Fontos szempont volt, hogy a gyerekek egy zárt, belátható helyen legyenek. A tornatermi mátrixpálya a legegyszerűbb tájékozdási futásforma, mely a mesefigurás képekkel igazán felkelti a gyerekek érdeklődését. 2015. november elején a Selye János Egyetem Testnevelés Tanszéke az óvodásoknak megszervezte a „Mozgással az egészségért” programot, mely keretén belül először próbáltuk ki ezt a játékot, mely nagy sikert aratott a gyerekek és az óvopedagógusok körében. A rendezvényen száznegyven óvodás vett részt. A gyerekek többször is teljesítették az akadálypályát, melynek végén saját készítésű érmet kaptak.

Tájékozdási akadálypálya

A játék előkészítésének első lépése a térkép és a kiskártyák számítógépes megtervezése, nyomtatása. Ezt követi az eszközök előkészítése. A következő eszközökre van szükségünk: dobozokra, melyekre ráragasztjuk a bevasalt mesefigurás képeket, illetve a zsírkrétákat, amelyekkel jelölni tudják a kiskártyákon, hogy az adott „pontot” megtalálták. Szükségünk van még kis asztalra, „rajt” és „cél” táblákra, íróeszközökre, a korábban említett térképekre, kiskártyákra, zsírkrétákra, mesefigurás képekre. A játéktér előkészítésének első lépése, hogy egy adott területen 4x4-es alakzatban elhelyezzük a színes mesefigurákkal ellátott dobozokat. Ezt követően kirakjuk a „rajt” és „cél” táblákat. Ezután már érkezhetnek a gyerekek.

Mikor a gyerekek beérkeznek a tornaterembe, már a pálya elő van készítve. Ez motiváció a gyerekek számára, hiszen látják a mese figurákat. Először egy bemelegítő pályán végigsétálunk a gyerekekkel, hogy megismerjék a figurákat, valamint közben elmagyarázzuk nekik a játék lényegét. Első alkalommal

próbajátékként tejesítik az akadálypályát. Egy pedagógus 3-4 gyermeknek tud egyszerre segíteni.

A tornateremben egy kijelölt területen a dobozok vagy kis székék 4×4-es alakzatban vannak elhelyezve. A mesefigurás képek a dobozokra vannak felhelyezve. A pályák ezek között a pontok között haladnak, melyek vonallal vannak összekötve a térképen. A rajtból indulva kell felkeresni a térkép alapján a pontokat, vagyis a mesefigurás képeket. A kiskartyán meg kell jelölni, hogy az előre megadott pontot érintette a gyermek. Miután az összes térképen feltüntetett mesefigurát megtalálta, célba ér. A gyermekek akár többféle pályát is teljesíthetnek. 1 percenként indulnak egymás után az akadálypályán. A pedagógus segíthet a gyermeknek a tájékozódásban. A játék célja, hogy hibátlanul teljesítse az akadálypályát.

SWOT-analízis

A SWOT-elemzés szolgálhat egy szervezet önvizsgálatára, stratégia, vagy valamilyen tevékenység elemzésére, erős és gyenge pontjaival való szembenézésre. A SWOT-elemzés angol kezdőbetűk alapján – S (strengths-erőségek), W (weakness-gyengeségek), O (opportunities-lehetőségek), T (threats-veszélyek) – jelenti az erőségek, gyengeségek, lehetőségek és veszélyek megállapítását, elemzését. A SWOT-elemzés elvégzéséhez sok információra van szükség. A lehetőségek elemzése választ adhat arra, hogy hova kell fejlődnünk, mit kell még elérnünk.⁸

A mi esetünkben a SWOT-elemzést a tájékoztató akadálypálya erősségeinek, gyengeségeinek megállapítására, valamint a további fejlődés érdekében a lehetőségek, illetve a felmerülő veszélyek meghatározására használtuk fel. Komplex SWOT-elemzést is végeztünk, így részletesebb képet kaptunk a játék hibáiról, és hogy milyen változtatásokra lenne szükség a tájékoztató játék fejlesztése érdekében.

A „Mozgással az egészségért” programon történő megvalósítás alapján történt a tájékoztató akadálypálya elemzése. A játék erősségei közé tartozik, hogy a gyerekek élvezték, hamar ráéreztek, valamint gyorsan teljesítették a pályákat. Továbbá az erőségek közé sorolható még, hogy a játék fejleszti a térbeli tájékozódást, a memóriát és mozgáskoordinációt. Gyengesége, hogy sok gyermek volt egyszerre a pályán, valamint a zsírkretáknak a madzagja, amivel jelezniük kellett, hogy megtalálták a pontot, rövid volt. A programon a segítők hiánya is gyengeség volt. A játék veszélye, hogy a dobozok kissé instabilak, így

⁸ HOFFMANN 2007.

feldőlhetnek vagy a gyerekek akaraton kívül is feldönthetik. A játék lehetősége, hogy többféle térképet és „hosszabb” pályákat tervezhetünk, valamint növelhetjük a dobozok stabilitását és a zsírkréta madzagjának hosszát. Továbbá, hogy a játék többszöri alkalmazásával különféle képességek is fejlődnek.

1. táblázat SWOT-elemzés

<p><u>Erősségek:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • fejleszt a térbeli tájékozódást • memóriafejlesztés • mozgáskoordináció-fejlesztés • élvezetes volt a gyermekek számára • gyorsan teljesítették a gyermekek a pályákat • hamar ráéreztek a játék varázsára 	<p><u>Gyengeségek:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • zsírkrétát rögzítő madzag rövidsége • sok gyermek volt egyszerre a pályán • segítők hiánya
<p><u>Lehetőségek:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • többféle térkép, pálya készítése • „hosszabb” pályák tervezése (pl.: 5x5-ös pálya, 25 ponttal) • dobozok stabilitásának növelése • zsírkrétamadzag hosszának növelése • képességfejlesztés 	<p><u>Veszélyek:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • dobozok instabilitása • játék hevében egymásnak futnak a gyermekek

A komplex SWOT-elemzés lényege, hogy a lehetőségekben találjuk meg az erősségeket és a gyengeségeket, valamint a veszélyekben az erősségeket és gyengeségeket. Az erősségek lehetősége, hogy többféle térképet készíthetünk, „hosszabb” pályákat tervezhetünk, mivel a pályák gyorsan teljesíthetőek és a gyerekek hamar ráéreznek a játék lényegére, így izgalmasabbá és érdekesebbé tehetjük a játékot. A gyengeség lehetőségéhez tartozik a zsírkréták felerősítésének más jellegű kivitelezése. Hosszabb madzagra kell majd lógnunk a zsírkrétákat, hogy a gyermekek számára könnyen és gyorsan elérhetőek legyenek.

Az erősség veszélye, hogy hamar elkapja a gyerekeket a versenyszellem, ezért ezt csillapítanunk kell. A gyengeség veszélye, hogy kevesebb gyereket kell indítani egyszerre, valamint az 1 perces időközöket szigorúan be kell tartani, illetve egy következő nagyobb rendezvény során több segítőt kell bevonnunk, hogy gördülékeny legyen a játék menete.

2. táblázat Komplex SWOT-elemzés

	Erősségek	Gyengeségek
	<ul style="list-style-type: none"> • élvezetes volt a gyerekek számára • hamar ráéreztek a játék varázsára • gyorsan teljesítették az akadálypályát • fejlesztí a térbeli tájékozódást • memória fejlesztés • mozgáskoordináció fejlesztés 	<ul style="list-style-type: none"> • a zsírkretát rögzítő madzag rövidsége • sok gyermek volt egyszerre a pályán • segítő hiánya
Lehetőségek	Lehetőség-erősség	Lehetőség-gyengeség
<ul style="list-style-type: none"> • dobozok stabilitásának növelése 	<ul style="list-style-type: none"> • többféle térképet készíteni • „hosszabb” pályákat tervezni (pl.: 5×5-ös pálya, 25 ponttal) 	<ul style="list-style-type: none"> • zsírkreta felerősítésének más jellegű kivitelezése
Veszélyek	Veszély-erősség	Veszély-gyengeség
<ul style="list-style-type: none"> • dobozok instabilitása • játék hevében egymásnak futnak 	<ul style="list-style-type: none"> • versenyszellem csillapítása 	<ul style="list-style-type: none"> • kevesebb gyermeket indítani egyszerre, 1 perces időközönként • több segítő bevonása

Fejlesztési területek

A tájékozási akadálypálya komplex módon fejleszti a gyermekeket. A mozgás mellett a kognitív képességek is fejlődnek. Az óvodáskorban jelentős változások történnek a mozgásban. A 4-5 éves gyermekek mozgása még kevésbé összerendezett, mint a 6-7 éves gyermekeké. 6-7 éves korra a mozgás harmonikusabbá, koordináltabbá, ritmikusabbá válik. A mi esetünkben fontos szempont a futás

fejlődése. A tájékozódási játékkal fejlődik a dinamikus mozgás, hiszen a játék egyik célja, hogy a lehető leggyorsabban teljesítse az akadálypályát. Ezért fontos, hogy minél gyorsabban tudjon indulni az állomásoktól.

A koordinációs és kondicionális képességek fejlesztésének egyik szenzitív időszaka az óvodáskor. A koordinációs képességek közül a tér-, idő-, test- és részkoordináció fejlődik, valamint az ízületi mozgékonyosság. A kondicionális képességek közül az aerob állóképesség és a relatív erő fejlődik. Óvodáskorú gyermekek idegrendszerének a fejlettsége körülbelül 90%-os, a csont- és izomrendszerük fejlettsége 30%-os.⁹ Ezen adatok alapján elmondható, hogy a tájékozódási akadálypálya során a gyermekek memóriája is fejleszthető, hiszen az idegrendszerük fejlettsége csaknem maximális.

A játék során a mozgáskoordináció is fejlődik. Ennek fontos szerepe van a mozgásszabályozás létrejöttében. A mozgáskoordináció egyik megjelenési formája a térbeli tájékozódás. A térbeli tájékozódás a test térbeli helyzetének változásait, érzékelését és a mozgás céljának megfelelő szabályozását jelenti.¹⁰ A játék jól szolgál ennek fejlesztésére, hiszen a gyermekeknek fel kell tudniuk mérni, hogy az akadályok milyen távolságra helyezkednek el tőlük. Észlelniük kell a tárgyakat és ez alapján kell tudniuk kialakítani a haladási irányukat és sebességüket. A térbeli tájékozódáshoz kapcsolódik az irányváltás képessége is. Az óvodások már ismerik a térirányokat. Így képesek megfelelő módon irányt váltani.

A koordinációs képességeket legjobban játékos és verseny módszerekkel lehet fejleszteni. Növelni kell a feladatok bonyolultságát, hogy a gyerekek ne automatikusan, gondolkodás nélkül végezzék a gyakorlatokat. A mozgásos feladat tudatos kontrolja nélkül a koordinációs képességek nem fejlődnek. A koordináció fejlődik a leglassabban.¹¹

A játék során a térbeli tájékozódáshoz szükséges a jó térlátás is. A jó térlátáshoz szükség van előretekintő, egészséges szempárra. A térlátás a vizuális észlelés elengedhetetlen része.¹² A térbeli tájékozódás és a térlátás összehangolt működése során a gyerekek megfelelően fel tudják mérni a távolságokat az akadályok és a testük között, illetve képesek a térképen látott képeket a valóságba beilleszteni.

A mozgáskoordináció másik megjelenési formája a reakcióképesség. A játék során fontos, hogy a gyermekek gyorsan reagáljanak, amikor ránéznek

⁹ METZING 2010.

¹⁰ JGYPK 2016

¹¹ HALMOVÁ 2005

¹² MOZAWEB 2016

a térképre, gyors reakcióval tudják, hogy melyik a következő akadály, amit meg kell találniuk.

Óvodáskorban a kognitív képességek is fejlődnek, mint a gondolkodás és figyelem. A tájékozódási akadálypálya alkalmazása e képességek fejlesztésére is szolgálhat. Az óvodásoknál általában az önkéntelen figyelem a jellemző.¹³ A figyelem felkeltéséhez valamilyen ingerre van szükségük. A játék során ilyenek a színes, mesefigurás képek, valamint az előre berendezett terem, melyek rögtön odavonzzák a gyerekek figyelmét a játékra. Emellett a színes képek és kiskártyák a gyerekek esztétikai érzékét is fejlesztik, hiszen látják és megjegyzik, mi a szép. Ugyanakkor nem elég felkelteni a figyelmüket, fenn is kell tartani azt. Erre jól szolgálnak a többfajta térképek, illetve a kiskártyák. A bemelegítő pályával a célunk a figyelem szándékossá tétele. Ekkor a gyermekek felismerik a játék érdekességét és így az önkéntelen figyelmet felváltja a szándékos figyelem. A játék során a figyelem jól fejleszthető, mivel egyszerre több tárgyra/dologra kell odafigyelniük az óvodáskorú gyerekeknek, mint például a térkép, kiskártya, akadályok kerülése, stb.

A játék során egy másik kognitív képesség, a gondolkodás, azon belül is a problémamegoldó gondolkodás fejlődik. Vigotszkij és a szovjet iskola csoportosítása szerint az értelmi fejlődés szakaszai a következők: cselekvő-szemléletes gondolkodás, szemléletes-képszerű gondolkodás, nyelvi-fogalmi gondolkodás. A cselekvő-szemléletes gondolkodás az óvodáskor elején jellemző. A szemléletes-képszerű gondolkodást jellemzi, hogy a gyermek a problémahelyzetet a képzelet útján tudja megoldani. A gondolkodás legmagasabb szintje a nyelvi-fogalmi gondolkodás.¹⁴

A tájékozódási játék során a gyermeknek egy „problémát” kell megoldaniuk, az elhelyezett akadályokat kell a leggyorsabban térkép alapján, sorrendben megtalálni. A probléma megoldása során a szemléletes-képszerű gondolkodás kerül előtérbe. A gyermek a célra összpontosít. Ugyanakkor itt már nemcsak „fejben” oldja meg a problémát, hanem a valóságban, a gyakorlatban is. A játék során a gyermekeknek folyamatosan használniuk kell a „fejüket”, gondolkodniuk kell, hogyan juthatnak el egyik akadálytól a másikig.

A sportok általában kedvezően hatnak a gyerekek fizikai és szellemi fejlődésére. Segíti, hogy megtanulják a szabályokat. A sport fejleszti a koncentrációt, a felelősségtudatot és erősíti az önbizalmat.¹⁵

¹³ BALOGH 2008.

¹⁴ BALOGH 2008.

¹⁵ PERIĆ 2004.

Kutatási eredmények

A feltételezésekre kapott válaszok a következőképpen alakultak:

- Feltételezzük, hogy a gyermekeket motiválja az újszerű tájékozódási akadálypálya, mint játék.

Feltételezésünk beigazolódott, a játék első kipróbálása során kiderült, hogy a gyerekek érdeklődését felkeltette és motiválta ez az újszerű játék.

- Feltételezzük, hogy több az erőssége a gyermekek szempontjából a játéknak, mint a gyengesége.

Feltételezésünk beigazolódott, a játéknak több az erőssége, mint a gyengesége, ugyanakkor még a lehetőségek kihasználásával és a veszélyek kiiktatásával további fejlesztések során erősíthetjük a játékot.

Javaslatok

Javaslatunk a játék további népszerűsítésére az lenne, hogy elvinnénk óvodákba, ahol középsős-, vagy nagycsoportos gyerekek körében alkalmaznánk és mérnénk fel őket, körülbelül fél éves intervallumban. Ezalatt megfigyelnénk, hogy a különböző korábban említett képességek hogyan és milyen gyorsan fejlődnek. A játékot ajánljuk az óvodákban való használatra, sportnapok keretén vagy délelőtti kinn tartózkodások során terepen, valamint teremben való játék esetén kis tornateremben. A gyerekek elsajátíthatnák a térképolvasás alapjait. A folyamatos alkalmazás során lehetne variálni a térképeket, új pályákat készítenénk, valamint a kiskártyákon elhelyezett figurákat nem a térképen való sorrendben tüntetnénk fel.

Összegzés

Összességében elmondható, hogy az egyes képességek hatással vannak egymásra. Együttes fejlesztésük hatására a gyermekek egészében fejlődnek, miközben jól is érzik magukat, játszanak. A gyermekek megtanulják a térirányokat (jobb és bal), valamint az „előtte” fogalmakat. A tájékozódási játék segítséget nyújt a tájékozódás elsajátításában, hiszen így könnyen el tudnak majd tájékozódni a lakóhelyükön, nem tévednek el. A tájékozódási akadálypálya amellett, hogy több képességet is fejleszt, nagyszerűen szolgál a tájékozódási futás és a térképolvasás alapjainak elsajátítására. A gyermek játékosan tanul, fejlődik

és jól szórakozik, miközben sikerélménye is van, mert ennek a játéknak nincsenek vesztesei.

A játék SWOT-analízissel történő feldolgozása során kiderült, hogy a feltételezéseink beigazolódtak. Az első feltételezésünk beigazolódása szerint a játék első kipróbálása során kiderült, hogy a gyerekek érdeklődését felkeltette és motiválta ez az újszerű játék. A második feltételezésünk beigazolódása szerint a játéknak több az erőssége, mint a gyengesége, ugyanakkor még a lehetőségek kihasználásával és a veszélyek kiaknázásával további fejlesztések során erősíthetjük a játékot. A tájékoztató akadálypálya hozadéka, hogy a motoros képességeket az óvodáskorú gyermekeknél játékosan és számukra érdekes módon tudjuk fejleszteni.

SZAKIRODALOM

- BALOG 2008. BALOG Éva: Fejlődéslélektan I. Debrecen, 2008.
- DOBAY 2015. DOBAY Beáta: Mozgásos játékgyűjtemény. Komárom, 2015.
- FARMOS 2011. FARMOSI István: Mozgásfejlődés. Budapest-Pécs, 2011.
- HALMOVÁ 2005. HALMOVÁ Nora: Koordinációs képességek és lehetőségeik fejlődése a 3-6 éves korcsoportban. Nitra, 2005.
- HOFFMANN 2007. HOFFMANN Istvánné: Sport, marketing, szponzorálás. Budapest, 2007.
- KIRÁLY – SZAKÁLY 2011. KIRÁLY Tibor – SZAKÁLY Zsolt: Mozgásfejlődés és a motorikus képességek fejlesztése gyermekkorban. Győr, 2011.
- KOVÁCS – BAKOSI 2007. KOVÁCS György – BAKOSI Éva: Játépedagógiai ismeretek. Debrecen, 2007.
- METZING 2010. METZING Miklós: Gimnasztika. Jegyzet az OKJ-s Sportszakember képzés számára. Budapest, 2010.
- MIŇOVÁ 2003. MIŇOVÁ, Monika: Pohybový program pre deti materských škôl. Prešov, 2003.
- MIŇOVÁ 2014. MIŇOVÁ, Monika: Teória a prax telesnej výchovy v materskej škole. Prešov, 2014.
- PERIČ 2004. PERIČ, Tomáš: Sportovní příprava dětí. Praha, 2004.

Internetes szakirodalom

- MOLNÁR – ORBÁN – DORKA 2016. MOLNÁR A. – ORBÁN K. – DORKA P.: A térbeli tájékozódási képesség. http://www.jgytk.uszeged.hu/tamop13e/tananyag_html/tananyag_motoros/v7_a_trbeli_tjkozdkpessg.html. [megtekintés időpontja: 2016. 01. 25.]
- SZOKOL 2015. SZOKOL L.: Mi a tájékozódási futás vagy a tájfutás. <http://szegedivasutasse.hu/szta/index.php?page=info>. [megtekintés időpontja: 2015.02.20.]
- TÓTH 2016. TÓTH K.: A távolság érzékelés, a térlátás. https://www.mozaweb.hu/Lecke-MOZ-A_feny-A_tavolsagerzekeles_terlatas-99652. [megjelenés időpontja: 2016.01.25.]

Mellékletek

**GYEREK MÁTRIX
TÁJÉKOZÓDÁSI
FELADATOK**

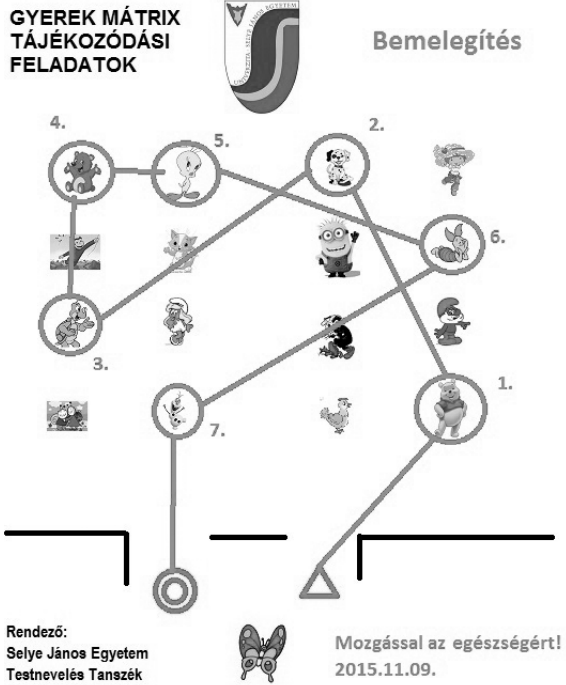
FELVEZETŐ

**Rendező:
Selye János Egyetem
Testnevelés Tanszék**

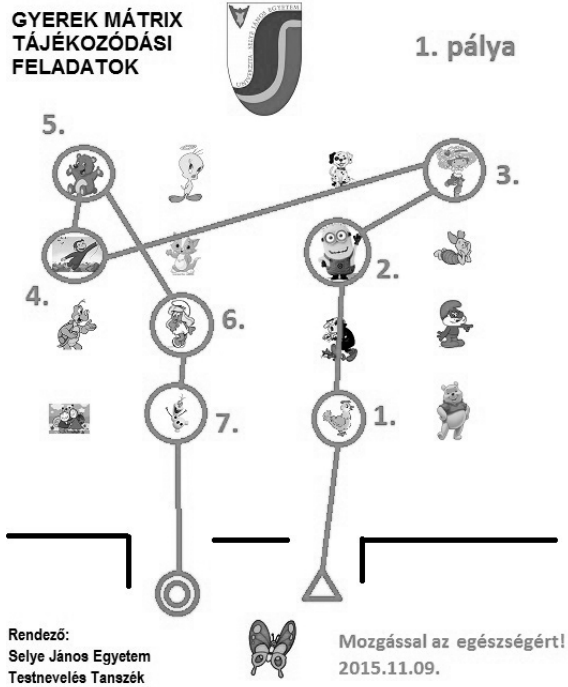

1. ábra Tájékozódási akadálypálya felvezető térképe (saját forrás)

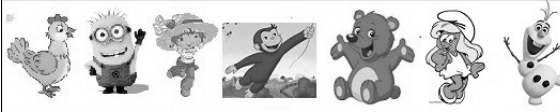

2. ábra Tájékozdási akadálypálya bemelegítő térképe (saját forrás)

3. ábra Tájékozódási akadálypálya 1. számú térképe (saját forrás)

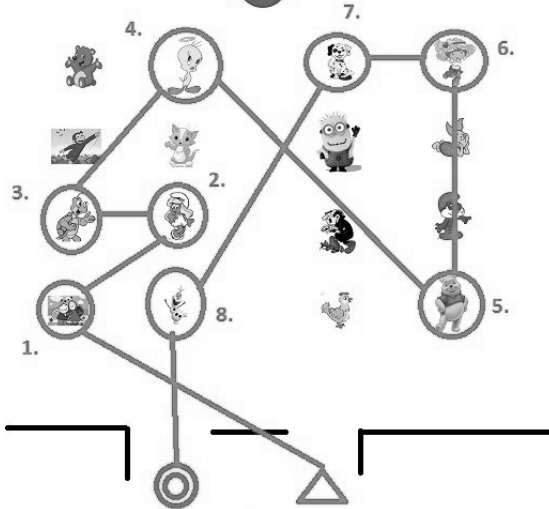
			
NÉV:			
ÓVODA:			
RAJT:	CÉL:	IDŐ:	PÁLYA:

4. ábra Tájékozódási akadálypálya 1. számú térképéhez tartozó ellenőrző kis kártya (saját forrás)

**GYEREK MÁTRIX
TÁJÉKOZÓDÁSI
FELADATOK**

2. pálya

Rendező:
Selye János Egyetem
Testnevelés Tanszék

Mozgással az egészségért!
2015.11.09.

5. ábra Tájékozdási akadálypálya 2.számú térképe (saját forrás)

NÉV:			
ÓVODA:			
RAJT:	CÉL:	IDŐ:	PÁLYA:

6. ábra Tájékozdási akadálypálya 2. számú térképéhez tartozó ellenőrző kis kártya (saját forrás)

Koman Zsombor

Modellalkotás és absztrakció

Bevezető

A tanulmány a modellalkotás, absztrakció, nyelv, megismerés témakörét szándékszik körbejárni. A téma elkerülhetetlenül interdiszciplináris, ezért nagyon fontos részét képezi a különböző területek közötti kapcsolatok, összefüggések feltérképezése. A tanulmánykötet egy évvel korábbi kiadásában a különféle tudományterületek (informatika, kvantumfizika, biológia, evolúció, neurológia) összefüggéseit boncolgatta a szerző¹. Most viszont a középpontban az a kérdés áll, hogy miként lehetséges egyáltalán, hogy ezek a tudományterületek sikereket mutatnak fel; azaz, hogy miként működik a modellezés folyamata, hogyan teremthető kapcsolat a valóság és az absztrakt megfogalmazások között. A kérdéskör boncolgatása ezáltal segít megérteni, miért lehetséges ilyen szoros együttműködés az említett, annyira eltérő orientáltságú megismerési vállalkozások között.

A szerző kutatási tapasztalataiból kiindulva megfogalmazásra kerül a jó modellezés három fő kritériuma (a sok lehetséges közül), melyek a széles közönség számára is támpontokat kívánnak nyújtani a világról való pontos és használható tudás kialakításához, a kérdésfelvetések eredményes megválaszolásához.

A lényeg megragadhatóságáról...

A szerző korábbi kutatásaiban két témakörrel foglalkozott részletesen: kollektív döntéshozatal és neurális modellezés. A témakörök különbözősége ellenére – csoportok oldanak feladatokat közösen illetve egy neuron működését szeretnénk egyszerűen, de viszonylag pontosan leírni² – rengeteg közös vonás, hasonlóság fedezhető fel a két munka között.

Az első esetben egy összetett rendszer leírása volt a cél, egy csoport működésének megalapozottabb megértése. A másodikban pedig többek között

---

¹ KOMAN 2016.

² BÁNYAI 2016.

a tudatosságot is létrehozó, nagyon bonyolult neuronhálózat „elemi” építőkövének egy jól használható, gyors, ugyanakkor minél precízebb, az ismert tulajdonságokat minél jobban visszaadó modellje volt keresendő. Az eltérések végül csak még jobban felhívták a figyelmet az egybecsengő részekre, hiszen mindkét esetben ugyanaz volt a kérdés magja: mik azok a lényegi tulajdonságok, mechanizmusok, amelyeket megragadva megmagyarázható a vizsgált működés. Általánosabban: melyek az alapvető faktorok a szóban forgó jelenségek kialakulásához?

Itt érkezett el az a pont, amelytől a téma mindenki számára érdekessé válik. Hiszen a mindennapokban is számtalan hasonló helyzettel állunk szemben. Amikor feltesszük a kérdést, hogy egy helyzetben mik a döntő tényezők, egy modellezési problémát fogalmazunk meg (még ha az adott pillanatban nem is gondolunk erre ilyen módon). Néha minden próbálkozás ellenére, a rengeteg befektetett energia ellenére, a jól átgondolt terv ellenére, a szenvedély ellenére, a nemes cél általi motiváltság ellenére sem sikerül megvalósítani, amit szeretnénk; máskor pedig hasonló fontosságú siker csak úgy az ölnkbe pottyan. Ilyenkor a lehető legtermészetesebb, hogy meg akarjuk érteni, mi az a különbség a két eltérő kimenetel esetében, ami eldönti, hogy sikerrel járunk-e.

Ebben a keresésben, kíváncsiságban hasonlít nagyon egymásra a matematikai modellezés és a mindennapi feladatmegoldás. A tanulmány szerkezet – a felmerült áttűtethetőséggel kapcsolatos felvetés gyakorlati megvalósítása érdekében – a lényeg-keresés folyamatában hasznosítható három tanács köré épül. Ezek a sikeres modellezés közös vonásai alapján, a módszer évezredes tapasztalatából tolmácsolnak szemelvényeket. A három tanács: pontos nyelvhasználat, egyszerűség és a kísérletezés fontossága.

Pontos nyelvhasználat

Az antropológusok szerint a nyelv és az absztrakció kialakulása nagyjából egy időre tehető az emberiség történetében, több mint ötvenezer évvel ezelőttre³. A kettő együttes megjelenése nem véletlen, hiszen a nyelv önmagában feltételez egy absztrakciós lépést, de az elvonatkoztatás is (közel) elképzelhetetlen hordozó nyelv nélkül.

Az elvonatkoztatás – egyszerűen fogalmazva – az a folyamat, mely során az „ideák” eltávolodnak a tárgyaktól. És itt az ideák alatt érthetünk gondolatokat, érzelmeket, érzékelést és intuíciót egyaránt, ahogyan azt Jung is

³ WIKIPEDIA 2016.

megfogalmazta⁴: „Az absztrakt gondolkodásban csak a racionális, logikai tulajdonságok maradnak meg (...) az absztrakt érzelemben az érzelmi értékek; az absztrakt érzékelés esztétikai az érzéki érzékeléssel szemben; és az absztrakt intuíció szimbolikus a fantázián alapulóval szemben.”

Egy jó példa az absztrakció folyamatára a nyelvtani absztrakció. A legalapvetőbb szint a pragmatika, a nyelv funkcionális szintje, ahol a szavak közvetlen, kézzel fogható használatára esik a hangsúly. Eggyel elvontabb a szemantika szintje, ahol a jelölő és a jelölt viszonya áll a középpontban. Itt kezdődik el a jelentésnek a jelöltről való leválasztódása. Nyelvtanilag tovább haladva a struktúra vizsgálata a következő lépcsőfok; ez a szintaktika világa, ahol a jelentés konkrét megvalósulásától eltekintve a jelentéshordozók sémái válnak a vizsgálat tárgyává.

A FEKETE
BŐRÖND
CSÍKOS

JELZŐ
ALANY
ÁLLÍTMÁNY

Ahhoz azonban, hogy szavaink jelentéssel bírjanak, szükség van az úgynevezett korrelációs feltételre. Vagyis a „kutyá” szónak akkor kell elhangoznia, amikor a nevezett élőlényről történik közlés, a „macska” hangsornak pedig hasonlóképpen a neki megfelelő háziállat képzetbeli vagy érinthető jelenlétével egyidőben kell felcsendülnie. Ha következetesen fordítva valósulna meg használatuk, akkor jelentésük is fordított lenne az általunk megszokotthoz képest. Ha pedig teljesen összevissza fordulnának elő, egyáltalán nem hordoznának semmiféle jelentést, így megszűnne annak lehetősége, hogy általuk kommunikálni lehessen a szóban forgó háztáji kedvencekről.

A modellezés elméletében ezt nevezik a jelentéshordozás objektív feltételének. Ha van egy formális nyelv (szimbólumok, axiómák és levezetési szabályok

⁴ JUNG 1921.

összessége), akkor ez a hozzá tartozó szemantikával csak nagyon szigorú feltételek mellett alkot működő elméletet. (A szemantika itt teljes vagy parciális megfeleltetés a formális nyelv kifejezései és a világ állapotai között.) Az értelmezésként meghatározott $A_i - a_i$ párra teljesülnie kell a következő kikötésnek: a világ A_i állapota akkor és csak akkor áll fenn, ha a modell a_i mondata tétel, vagyis levezethető az axiómákból⁵. Ezen feltétel teljesülésének illetve sérülésének témakörét a kísérletezéssel foglalkozó fejezet bontja ki részletesebben.

Ilyen értelemben a mindennapi nyelvben megnyilvánul egy világmodell: olyan dolgokról esik szó, melyek a világ elemeivel megfeleltetésbe hozhatók (az adott ismeretek és tapasztalatok birtokában), és bizonyos kifejezések akkor aktualizálódnak, amikor a megfelelő helyzet fizikailag vagy gondolati szinten fennáll.

A leképezés megvalósulása szempontjából nélkülözhetetlen a pontos nyelvhasználat, ami a formális vagy a mindennapi beszédben használatos, kevésbé formális nyelv jól-definiáltságát, alaposan körüljárt meghatározását jelenti. Ilyen körülmények között, egy jól megalapozott nyelvben (megfelelő szintaktikával ellátva), ahogy azt a *Tractatus* 6.2322. bejegyzésében is olvashatjuk⁶, „Két kifejezés jelentésének azonosságát nem lehet állítani. Mert ahhoz, hogy jelentésükről állíthassak valamit, ismernem kell jelentésüket; és ha ismerem jelentésüket, akkor tudom, hogy ugyanazt avagy különbözőt jelentenek-e.”

A matematika (és logika) axiomatikus pontossága lehetővé tesz precíz megfeleltetéseket, azaz jó alapul szolgál elméletek megfogalmazásához; ugyanakkor nagyon tág lehetőség-skálát kínál modellezési szempontból, mivel egy konkrét matematikai struktúra számtalan valós jelenség elemeivel megfeleltetésbe hozható különböző elméletek keretében. Ez a tény nem csak a létrehozható modellek mennyiségéről szól, hanem egyben azt is jelenti, hogy egy matematikai rendszert jól megismerve (axiómáiból a levezetési szabályoknak megfelelően tételeket származtatva) a kapott eredmények számtalan területen alkalmazhatóak.

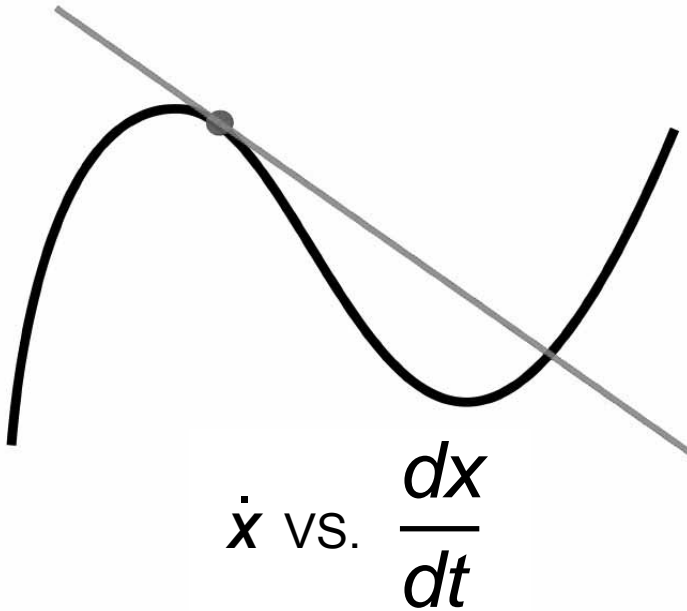
Álljon itt kitekintésképpen egy példa az algoritmika területéről (ezen receptszerű eljárások is matematikailag jól kezelhető objektumok, így vonatkozik rájuk mindaz, amiről az előző bekezdés szólt): tegyük fel, hogy különböző adatokat szeretnénk sorba rendezni. Ezen a ponton mindössze az adatpárok közötti sorrendiség (kisebb-nagyobb reláció) megállapítására van szükségünk, mert ennek ismeretében bármely absztrakt módon megfogalmazott rendező eljárás alkalmazhatóvá válik. Vagyis nem csak a bitek állapotaiba rejtett adatagokra

⁵ SZABO 2012.

⁶ WITTTGENSTEIN 1921.

működik a buborékos-, beszűrő-, összefésülő- vagy gyorsrendezés, hanem akár az osztály tagjainak tornasorba rendezését is megvalósíthatjuk ezen absztrakt számítások útján létrejött módszerekkel.

Az absztrakt nyelvekkel való operálásakor viszont tipikusan felvetődik az intuíciónak a problematikája. Ahhoz, hogy könnyen meg tudjuk osztani absztrakt érveléseinket, hogy azok megjegyezhetőek és könnyedén alkalmazhatóak legyenek, hozzájuk társítható képzetekre van szükségünk. Újra a *Logikai-filozófiai értekezéshez* fordulva (6.233. bejegyzés) ezt olvashatjuk⁷: „Arra a kérdésre: szükséges-e szemlélet a matematikai problémák megoldásához, úgy kell megfelelni, hogy maga a nyelv szolgáltatja itt a szükséges szemléletet.”

A nyelv pedig több féle módon fejezhet ki, különféle szimbólumokat használhat (gondoljuk a különféle jelölési lehetőségekre). Ebből a szempontból gyakran igazán fontos lehet a forma és tartalom viszonya. Egy említésre méltó és témába vágó példa következik a matematika történetéből: tekintsünk vissza Newton és Leibniz deriváltakra vonatkozó jelöléseire (a derivált szemléletesen egy függvény képének meredekségeként értelmezhető). Newton – fizikus

⁷ WITTGENSTEIN 1921.

lévén – főleg idő szerinti változásokat vizsgált. Ezért számára kézenfekvő volt minél rövidebben jelölni például a sebességgel megfeleltethető koordináta-megváltozást: $v = \dot{x}$. Leibniz megközelítése a derivált intuitív, meredekséggel kapcsolatos megértését és magát az absztrakt definíciót tükrözte jobban:

$$\frac{dx}{dt} = \lim_{\Delta t \rightarrow 0} \frac{x(t+\Delta t) - x(t)}{\Delta t}$$

(a meredekség az egységnyi előrehaladásra jutó magasságváltozás). Természetesen mindketten arra törekedtek, hogy az adott körülmények között minél praktikusabb legyen a szimbólum-használatuk. Egyik esetben a tömör jelölés, másikkban az erős szemléletesség (ami jócskán meggyorsította az absztrakt érvelést, levezetést) került középpontba. Ennek megfelelően mai napig sokkal egyszerűbb a leibnizi jelölésben megérteni a deriváltakkal kapcsolatos levezetéseket, átrendezéseket.

A mindennapi nyelv tekintetében nincs olyan egyszerű dolgunk, mint a matematika világában; itt már több jelentésréteg rakódik egymásra, összemósódnak különféle konnotációk, a szavak többértelműek, és több különböző szóval is kifejezhetünk nagyon hasonló dolgokat. Éppen ezért lényeges, hogy amikor megértésre, pontos modellezésre törekszünk, fokozott figyelmet szenteljünk a nyelvhasználatra, fogalmaink tisztázására. Azt, hogy a pongyolaság milyen könnyen kellemetlen, és kevésbé kívánatos félreértésekhez vezethet, rengeteg vicc, anekdota és valós történet bizonyítja. Példaként álljon itt a hű szolgáló és a hóbertos úr következő párbeszéde:

- Jean, kérem, rettenetesen fázom. Hány fok van idebenn?
- Tizenöt fok, uram.
- És odakinn hány fok van, Jean?
- Hét fok, uram.
- Akkor nyissa ki az ablakot, Jean, hadd jöjjön be az a hét is!

Könnyen tetten érhető, hogy a fok létének (létezésének) önmagában való elképzelése (feltételezése) félrevezette a fázó uraságot, így melegedés helyett további hőmérsékletcsökkenésre számíthat az ablaknyitás következtében. Ezért tehát kiemelt szerepet játszik és a következő tanácsok hasznosíthatóságának előfeltétele a nyelvezet finomítása, a szemantika minél egzaktabb leszögezése.

Egyszerűség

Ha rendelkezünk egy kellően pontos nyelvvel, elkezdhetjük megfogalmazni a kérdésünket. Ezen a ponton a legfontosabb, amit a modellezés hagyományából tanulhatunk, az egyszerűség.

A tapasztalat szerint amíg a megfogalmazás bonyolítása nem vezet a megértés lényeges javulásához, bármennyire is vonzana a barokkos pompa, kerülnünk kell azt. Ez az elgondolás, mint a tudományos elméletekre általánosságban vonatkozó kritérium számtalanszor megfogalmazásra került a történelem során. Leggyakrabban Occam (Ockham) 14. századi angol szerzetes kijelentéseként idézik, ezért becézik gyakran Occam borotvájának. Az elv azt fogalmazza meg, hogy minél kevesebb paraméterünk van, annál nagyobb a modellünk magyarázó ereje. Latinul ezt a *lex parsimoniae* kifejezéssel jelölik, ami magyarul a „takarékoság törvényeként” fordítható. Azonban nem csupán a tintával való takarékoságról van itt szó.

Vegyük például szemügyre mindezt Karl Popper⁸ falszifikációs kritériumának fényében. Ebből a szempontból egy tudományos állításnak, elméletnek a cáfolhatóság a fő ismertetőjele. Amennyiben egy kijelentést nem lehet valamiféle kísérlettel tesztelni, ha nincs legalább elméleti lehetősége annak, hogy megvalósítható olyan mérés, mely megcáfolhatná az elméletet bizonyos kimenetel esetén, akkor azt legfeljebb valamiféle spekulációnak tekinthetjük. Természetesen egy kevés paraméterrel rendelkező elméletet sokkal egyszerűbb tesztelni, hiszen kevesebb körülményt kell kontroll alatt tartani, míg az összetettség növekedésével a mérés elvégzése praktikusán kivitelezhetetlenné válhat. Vagyis az egyszerűbb modellek a tesztelhetőség szempontjából értékesebbek a bonyolultaknál.

Egy másik megközelítés, aminek részletes kidolgozása, matematikai megalapozása J.C. MacKay-nek köszönhető⁹, a feltételezések által behozott tévedési lehetőségekre hívja fel a figyelmet. A rendszer összetettebbé válásával, egy-egy új paraméter beiktatásával egyre több előfeltevést építünk be a leírásba, melyek mindegyike magában hordozza a tévedés lehetőségét. Ilyen módon az egyszerűbb modellnek kisebb az ún. előzetes előítélete (*prior bias*).

A változók összefüggései miatt a megfigyelésekből való visszakövetkeztetés is bizonytalanabbá válik, hiszen egyre több különböző bemeneti kombináció okozhat nagyon hasonló megfigyeléseket. Ezt a Bayes-i inferencia nyelvén úgy lehet megfogalmazni, hogy kevesebb illeszhető paraméterrel élesebb poszterior eloszlásokat kapunk az eredményre nézve, azaz határozottabb jóslatokat, következtetéseket tudunk kinyerni (ami természetesen erősen összefügg a korábban említett tesztelhetőséggel). A borotvát ezek mellett Wittgenstein

⁸ POPPER 1957.

⁹ MACKAY 2003.

is tovább élezi¹⁰, amikor a következőket írja (6.363. bejegyzés): „Az indukció folyamata abban áll, hogy feltételezzük a legegyszerűbb törvényt, amely tapasztalatunkkal összhangba hozható.” (Erről az összhangról szó esett az előző fejezetben is, de a kísérletezés kapcsán is előkerül még).

Konkrét példaként gondoljunk vissza a hétköznapokban is elképzelhető sémára, amikor a siker és sikertelenség közötti lényeges különbséget szeretnénk megragadni. Ha a jól működő és kudarcba fulladó módszereink eltérését 42 pontban fogalmazzuk meg, jó pár nehézséget okozunk magunknak (amiért valószínűleg nem kárpótól kellő mértékben a szám mágikusága, ez lévén ugyanis a *Galaxis útikalauz stopposoknak* szerint a válasz minden kérdésre¹¹). A sok feltételezés sok torzítást fog bevinni a modellünkbe, nagyon nehezen fogjuk megérteni a faktorok összefüggéseit, és nem utolsó sorban reménytelennek fogjuk érezni, hogy mind a 42 paramétert kontrollálni tudjuk ahhoz, hogy következőkor tényleg sikerrel járjunk. Ezeket figyelembe véve talán bele sem kezdünk a változtatásba, illetve pont a leglényegesebb elemet hanyagoljuk vagy felejtjük el ebben a kuszaságban.

Nem csak a tudományokban, de a művészetben is fontos az egyszerűség elve. Példaként most erre a Csehov-puskát említeném. A híres orosz novellista és drámaíró a következő módon fogalmazott¹²: „Húzz ki mindent, aminek nincs köze a történethez. Ha az első felvonásban egy puska lóg a falon, annak a harmadikban el kell sülnie. Ha nem fog elsülni, nem kellett volna ott lennie.”

Összefoglalva, a kifejező erő növelésének, az elmélet javításának érdekében érdemes odafigyelni arra, hogy minél tömörebben fogalmazzuk meg kérdéseinket, hipotéziseinket. Mint láttuk, ezt támasztja alá a tudományos kutatás módszertana, de fellelhető elvként a művészetekben is.

Kísérletezés

Van tehát egy nyelv, melynek segítségével egyszerűen megfogalmaztuk a meg látásainkat. Egy kihagyhatatlan lépés van még hátra: a kísérletezés. Sosem elgedhetünk meg azzal, hogy csodálatos elméletünk van, meg kell győződnünk arról is, hogy működik. Ha helyesen használjuk a nyelvet, következtetéseinknek szinkronban kell lenniük a világ tényeivel. Rényi Alfréd, a 20. század egyik világhírű magyar matematikusa ezt így fogalmazta meg¹³: „Ha a matematikai

¹⁰ WITTGENSTEIN 1921.

¹¹ DOUGLAS 1979.

¹² BILL 1987.

¹³ RÉNYI 1994.

modell, amit választottunk, olyan eredményekre vezet, amelyek nincsenek összhangban a ténnyel, ez azt jelenti, hogy a modell felállításakor elhanyagoltunk valami fontos körülményt. Ilyenkor persze a modellt módosítani kell, az elhanyagolt körülmény számbavételével. Ilyen módon tehát gyakran egy modell azáltal hasznos, hogy kiderül róla, hogy nem megfelelő, és ez segít hozzá a szóban forgó jelenség mélyebb megértéséhez.” Tehát a kudarc is nyereség. Ha hibára bukkanunk, azzal csak bővül a rálátásunk, tisztul a képünk az adott jelenségről vagy leírásáról. Tulajdonképpen három lehetőség van: maga a választott formális nyelv nem megfelelő (hiányos, vagy nem illeszkedik a problémához), a világ és a nyelv elemei közötti megfeleltetés okoz gondot, illetve előfordulhat, hogy mindkét tényezőt módosítanunk kell.

Zénó paradoxonjai jó példák arra az esetre, amikor a formális nyelvvel van a gond. A kor naiv matematikai fogalmait használva a filozófus belátta több példán keresztül is (Achilles és a teknős, a céltábla felé repülő nyíl) a mozgás lehetetlenségét: mivel minden esemény lezajlásához előbb meg kell történnie az esemény beteljesülésének felét jelentő eseménynek, és ez igaz mindig a még hátralevő részre is, ezért végtelen sok történésről beszélünk, ami nem valósulhat meg véges idő alatt. Ez viszont szöges ellentéte mindennapi tapasztalatainknak. Az ellentmondás feloldásához olyan matematikai eszköztár kidolgozására volt szükség, mint a valós analízis, melynek segítségével értelmezhetővé válik végtelen sok szám összege (az összeg határértéke), és belátható, hogy az említett esetekben az eltelt idők summája véges lesz. Vagyis Achilles tényleg utoléri a békát, és a kilótt nyílvesző belefúródik a céltáblába, mint ahogy annak lennie kell egy elfogadható elmélet keretében.

A másik végtel, amikor semmi probléma nincs a használt nyelvvel, mindössze kihagyunk lényeges részleteket a leírásunkból. Ekkor meg kell próbálnunk beazonosítani a kimaradt fontos paramétert, és ezzel bővíteni a modellt, majd újra megvizsgálni az eredményeket. Ha most sem sikerül, az sem gond, újra kell próbálkozni.

Az újratervezés pillanatában egy nagyon izgalmas filozófiai finomságot vehetünk szemügyre. Amikor az elméletünk nem működik, nem áll fenn a megfeleltetés a világ állapotai és a nyelv elemei (tételei) között. Szóval nem létezik szemantika. Ilyen értelemben nem mondhatjuk, hogy az elméletünk helytelen, csak azt, hogy nincs elméletünk. Persze – praktikus okokból – a jónak hitt elméleti konstrukció alakítgatásával egy működő megfeleltetést próbálunk találni, tehát ténylegesen létrehozni egy elméletet, ezért nevezzük az ilyet téves elméletnek, abban reménykedve, hogy létezik egy jó megfeleltetés, csak még nem rendelkezünk vele.

A modell kiértékelésekor annak megállapítása, hogy a modell jóslata megfelel-e a valóságnak, mint már említettem, a modell bonyolultságának növekedésével egyre nehezkesebbé válik. Tehát a kísérletezést jócskán megkönnyíti az egyszerűség, és elengedhetetlen feltétel a pontos nyelvhasználat is, különben következtetéseink (mérhető elvárásaink) kihámozhatatlanok lennének a ködös megfogalmazásból.

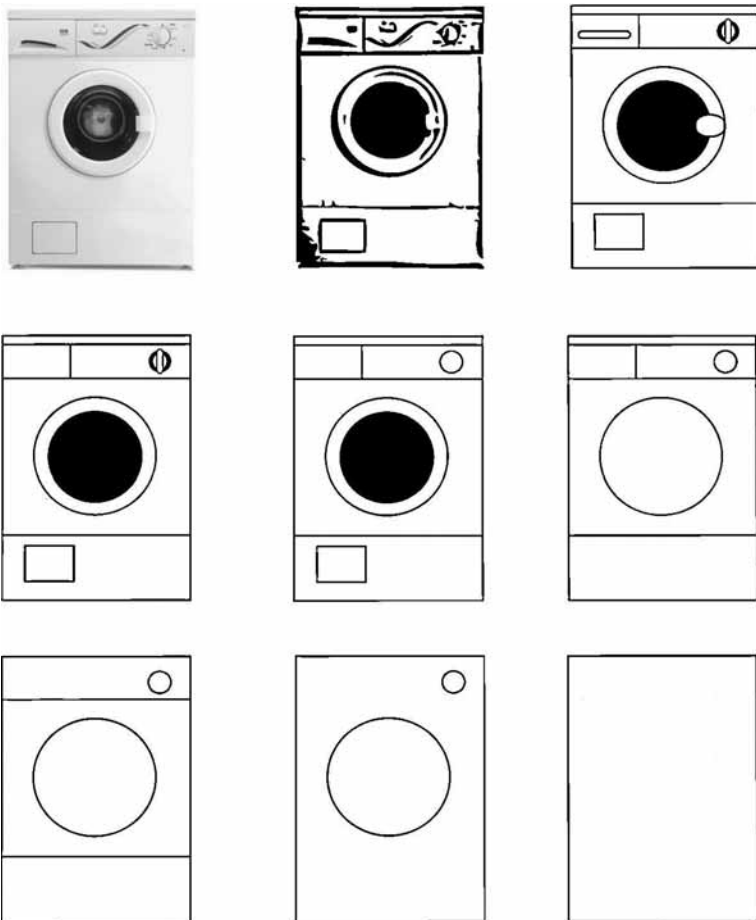
Ennek következményei vannak a tanulási folyamatokra is. Az általánosság feltételezése ugyanis a lehető legjobb modell mindaddig, amíg ez megcáfolásra nem kerül. Gondoljunk csak arra, hogy egy gyereknek megmutatjuk, ahogy egy kék golyó leesik. Ezután azt, hogy a piros is ugyanígy viselkedik. Ha végül megkérdezzük, hogy szerintem mi fog történni, ha egy zöld golyót engedünk el, jó eséllyel azt fogja várni, hogy az is le fog esni. Ez ugyanis a legkevesebb feltételezést tartalmazó modell; a színt nem tekinti lényeges paraméternek, így nem is kell annyi információt megjegyeznie (a tanulás tehát egyben sűrítési eljárás is) és nagyobb számú eseten tesztelheti hipotézisét, így könnyebben rájöhet, ha esetlegesen tévedett és bővíteni vagy módosítani kell az elképzelésén.

Újra Rényi szavait idézve¹⁴ „egy gyakorlati helyzet matematikai modellje nem más, mint annak árnyéka az agy vásznán”, egyszerre több és kevesebb, mint a valóság. Kevesebb, mivel megpróbálunk minél több tényezőt figyelmen kívül hagyni (az elhanyagolások művészete) és több, mert azért, hogy megkülönböztetünk lényeges és mellékes paramétereket, megért(het)jük, hogy egy jelenség tekintetében mi az akcicens és mi az esszenciális. Ezáltal közelebb kerülünk az adott helyzet kimenetelének sikeres jóslásához és esetleges befolyásolásához.

A fejezet lezárásaként álljon itt egy szemléletes példa. Az alábbi ábrán megfigyelhető, hogy mennyire le lehet egyszerűsíteni a világról alkotott képünket úgy, hogy lényegi tulajdonságai megmaradjanak és továbbra is jól reprezentálja a megcélzott objektumot (mosógép). Az egyszerűség kritériumának megfelelően mindenképpen szükséges letisztítani a modellünket a fölösleges koloncoktól (főleg ha mondjuk egy piktogramot szeretnénk készíteni belőle). Ugyanakkor kísérletezésre van szükségünk ahhoz, hogy eldöntsük, melyik lépésnél kell megállnunk, mikor válik használhatatlanná a rajz.

---

¹⁴ RÉNYI 1994.

Albert Einstein, a modern fizika néhány zseniális modelljének megalkotója igencsak frappánsan fogalmazta meg¹⁵ ezt az érzékeny egyensúlykeresést az egyszerűség és működőképesség között: „egy modellnek annyira egyszerűnek kell lennie, amennyire csak lehet, de nem annál egyszerűbbnek.”

A harmadik tanulság tehát, hogy a szép, elegáns és pontos megfogalmazás bővületében nem szabad megfedkezni a praktikus oldalról sem, kísérletezni kell, és ha nem stimmel az eredmény, másik módon próbálkozni.

¹⁵ EINSTEIN 2010.

Konklúziók

Néhány szempontot végig követve bemutatásra került a matematikai modellezés módszertanából elleshető három tanács a lényegkereséshez. Kidomborodott, hogy miért fontos pontosan használni a nyelvet, egyszerűen megfogalmazni az állításokat és mindig hozzámérni a tényekhez az eredményt. Mindez hozzásegíthet, hogy könnyedebben tudjuk elemezni a mindennapokban felbukkanó szituációkat, de ilyen elvek mentén halad előre a tudomány is, mely egyike az emberiség nagy világmegismerési kísérleteinek.

A tudományok, filozófia és művészetek képviselői közül sokan kiemelték a tárgyalt faktorokat. A szerző is hasonló sarokköveket vélt felfedezni a csoportműködés és a neurális tüzelés modellezésével kapcsolatos kutatásai során, a magyarázó változók, feltételezések számának a jelenségek megfelelő előrejelzése mellett történő minimalizálásakor. A tanulmány a modellezés művészetének évezredek felhangokkal bíró halk, de határozott tanácsára szeretné felhívni a figyelmet: érdemes egyszerűen és pontosan fogalmazni, bátran kísérletezni.

Szakirodalom

- BÁNYAI–KOMAN–ORBÁN 2016 BÁNYAI Mihály–KOMAN Zsombor–ORBÁN Gergő: Response statistics dissect the contributions of different sources of variability to population activity in V1.. In: arXiv preprint, 2016.
- BILL 1987 BILL, Valentine T.: Chekhov: The Silent Voice of Freedom. Allied Books Limited, 1987.
- DOUGLAS 1979 DOUGLAS, Adams: The Hitchhiker's Guide to the Galaxy. London, 1979.
- EINSTEIN 2010 EINSTEIN, Albert: The ultimate quotable Einstein. Princeton University Press, 2010.
- JUNG 1921 JUNG, C. G.: Psychological Types, Collected Works. VI. kötet. Princeton, 1921.
- KOMAN 2016 KOMAN Zsombor: Interdiszciplináris kölcsönhatások. In: Ingenia Hungarica II. Szerk.: Ternováczy Bálint. Budapest, 2016.
- MACKAY 2003 MACKAY, David: Information theory, inference and learning algorithms. Cambridge, 2003.
- OCKHAM 1495 OCKHAM, William: Quaestiones et decisiones in quattuor libros Sententiarum Petri Lombardi. Lugdunensis, 1495.
- POPPER 1957 POPPER, Karl: Philosophy of science. London, 1957.
- RÉNYI 1994 RÉNYI Alfréd: Dialógusok a matematikáról. Budapest, 1994.
- SZABO 2012 SZABO László E.: Mathematical Facts in a Physicalist Ontology. In: Parallel Processing Letters 22, 2012.
- WIKIPEDIA 2016 WIKIPEDIA: Abstraction. <https://en.wikipedia.org/wiki/Abstraction>. [megtekintés időpontja: 2016. október 31.]
- WITTGENSTEIN 1921 WITTGENSTEIN, Ludwig: Tractatus logico-philosophicus. London, 1921.

Lévai Dorottya

Környezettudatos életmódra való nevelés az elemek újrahaznosítása által

1. Bevezető

Az emberek a Föld adta erőforrásokat nap, mint nap használják. Ezzel nem is lenne probléma, ha nem vinnék túlzásba. Manapság már nem felhasználásról beszélhetünk, hanem ami a világon történik az egyértelműen kihasználás. Globális problémákkal kell szembenézni: nyersanyagok kimerülése, túlnépesedés, éhínség, városnövekedés; nem beszélve a légkör problémáiról, mint az üvegházhatás, globális felmelegedés, de a különböző szennyezések, nukleáris veszélyek és a biodiverzitás csökkenése is felnyithatná az emberek szemét, hogy észrevegyék, mi történik körülöttünk. Meg kell védeni környezetünket az emberek szennyező és tisztító hatásától, ami csakis összehangolt cselekvéssel érhető el. A gazdaság mellett, a tudományoknak is kiemelkedő szerepük van a megoldás keresésében, valamint lényeges a környezetvédő tudat kialakítása, ami már a gyerekeknél is elkezdődhet.

Ezért tartom fontosnak, hogy beszéljek a környezeti problémákról, hogy mennyi negatív hatás éri bolygónkat az emberek figyelmetlensége miatt. A munkám célja, hogy már az általános iskolák alsó tagozatos tanulóinak felhívjam a figyelmét erre a problémakörre, és kiindulópontként az elektromos elemek újrahaznosítását tekintsem. Ideje korán meg kell célozni ezt a korosztály is, hiszen ekkor a legfogékonyabbak mindenre, az iskolában sok dologról tanulnak. Így fontosnak tartom, hogy az elektromos elemekkel kapcsolatos tudásuk is megfelelő legyen, mivel ők is használnak olyan eszközöket, melyek elemmel működnek, és megfordul a kezükben számos fajtájuk, amivel lehet nem is tudják, hogy mit kezdenek. Az iskolák egyelőre annyit tehetnek, hogy kihelyezik az elemgyűjtő dobozokat, és felhívják a gyerekek figyelmét, hogy ezt használják is. A tanítók, ha kellően képzettek az elektromos elemeket illetően, akkor bátran elvégezhetik a szelekciójukat a gyerekekkel egy-egy

órán, ezzel is betekintést adva a tanulóknak az elektromos elemek elsődleges újrahasznosításába.

Hogyan lehetünk környezettudatosak? Egyre több embernek fordul meg a fejében ez a kérdés, mert szeretne valamit cselekedni, amivel jobbá teheti környezetét. Elég, ha már csak szelektíven gyűjtik a szemetet, nem személygépkocsival járnak mindenhova, energiatakarékos izzókat használnak, stb. Nem is gondolunk bele, hogy már egy apró lépéssel, mennyi mindent elérhetünk. Neil Amstrong szavaival élve: „Kis lépés egy embernek, de hatalmas ugrás az emberiségnek.”

2. Környezetvédelem fogalma

A környezetvédelemnek, mint fogalomnak, számos definíciója létezik, közös bennük, hogy mindegyik társadalmi tevékenységnek minősíti. Az ökológián alapul, és humán-centrikus interdiszciplináris tevékenységnek számít. A Környezet- és természetvédelmi lexikon ekképpen definiálja: „a környezetvédelem olyan céltudatos, szervezett, intézményesített emberi (társadalmi) tevékenység, amelynek célja az ember ipari, mezőgazdasági, bányászati tevékenységéből fakadó káros következmények kiküszöbölése és megelőzése az élővilág és az ember károsodás nélküli fennmaradásának érdekében.”¹ Sokszor előfordul, hogy a környezetvédelmet összetévesztik a természetvédelem fogalmával, azonban a kettő nem azonos. Mindkét tevékenység intézményesített, nem lehet őket egymás alá rendelni. A természetvédelem célja a bioszféra összes élőlényének, az élettelen természetnek, valamint a természeti értékeknek a védelme.

A környezetünk összetett, bonyolult rendszert alkot, fizikai, kémiai, biológiai körülmények összessége. Több egységre taglalva foglalkozik vele a tudomány, ezek a következők:

- levegő;
- talaj;
- felszíni és felszín alatti vizek;
- élővilág (növények, állatok);
- táj és épített környezet.

A környezetvédelem ezeknek az egységeknek a védelmét, további pusztulásának megakadályozását, jelenlegi állapotának fenntarthatóságát célozza meg.

¹ ANGYAL – BALLABÁS – CSÜLLÖG – KARDOS – MUNKÁCSY – PONGRÁCZ – SZABÓ 2012.

Sajnos elmondhatjuk, hogy magunktól, az emberektől kell megvédeni mindezt, mivel mi járunk az élen környezetünk károsításában, és csakis akkor tehetünk valamit eredményesen érte, ha közös erővel összefogunk.

A környezetvédelem nem csupán a védelmet foglalja magában, hanem a fejlesztést is, így olyan kulcsfontosságú tényezők tartoznak ide, melyek a feladatát képezik: a károkat megelőző védelem, okozott károk megszüntetése, emberi környezet fejlesztése és minőségének javítása, természeti erőforrásokkal való ésszerű gazdálkodás. A megoldást ezekben a tényezőkben kell keresni, azonban az alapprobléma a népesség szaporodásában, az urbanizációban, az iparosodásban, a korszerű, nagyüzemi mezőgazdasági termelésben és a vegyszerek fokozott használatában gyökerezik; minden környezeti konfliktus visszavezethető a termelési és fogyasztói tevékenységre.

Sok esetben a környezetvédelem anyagi befektetést is kíván, de a gazdasági érdekek előtérbe kerülése miatt nem kap elég figyelmet, és a környezetszennyezés csökkentésére már nem jut elég pénz. Azonban a saját mikrokörnyezetünkben igyekezhetünk mindent megtenni, akár anyagi ráfordítás nélkül is, mivel egyszerű elhatározással, a mindennapi cselekedeteinkkel is nagy eredményeket érhetünk el.

A környezetvédelmet multidiszciplináris szempontból is megközelíthetjük. A következő tudományokkal áll kapcsolatban:

- ökológia;
- geológia;
- kémia, biológia, orvostudományok;
- fizika, műszaki tudományok;
- matematika, számítástechnika;
- agrártudományok;
- közgazdaságtan, jogtudomány;
- társadalomtudományok (politikatudomány, szociológia);
- pedagógia.

2. 1. A környezetvédelem alapelvei

Fontos beszélni a környezetvédelmi alapelvekről is, mivel a jelenleg hatályban levő környezetvédelmi törvény is külön fejezetben taglalja. Kettős funkciót

töltenek be: az egyik, hogy iránymutatást adnak a jogalkotás számára, a másik pedig, hogy eligazítást adnak a jogalkotási produktumok gyakorlati alkalmazásához. A következő elvek képezik:

- a környezetvédelem tervszerű alakításának elve;
- az állami felelősség és kötelezettségvállalás elve;
- az egyéni és kollektív társadalmi részvétel elve;
- az együttműködés elve;
- a nemzetközi együttműködés elve;
- az életminőség javításának elve;
- a távlati gondolkodás elve;
- a környezeti információkhoz történő szabad hozzáférés elve;
- a környezeti nevelés-oktatás kiszélesítésének és emelésének elve;
- az élet tisztéletének és védelmének elve;
- a károk megelőzésének és megszüntetésének elve;
- a visszaforgatás (recycling) elve;
- takarékoság elve;
- elővigyázatosság elve;
- alkalmazkodás elve;
- harmonikus (fenntartható) fejlődés elve.

2. 2. Környezetvédelem területei

Az ember elválaszthatatlan környezetétől, felveszi a szükséges anyagokat, és leadja a feleslegeseket. Ezt az anyagcsere-folyamatot a környezet élő és élettelen tényezői befolyásolják, azonban az ember léte és tevékenysége visszahat ezekre a tényezőkre. A környezet és a szervezet között zajló folyamatos anyagcsere és kölcsönhatás egyidős az emberi léttel, ami sokáig nem jelentett veszélyt a környezetre, mert kis területre korlátozódott az emberi tevékenység. Mindez megváltozott az ipari forradalommal, és a 20. században lezajló tudományos-technikai fejlődéssel. A hatékonyabb termelés, a megnövekedett

fogyasztói igény, a népesség növekedése, stb. egyre több nyersanyagot és energiát kívánt, ami a természetes élőhelyek rohamos visszaszorulását, a területek csökkenését, az élővilág pusztulását vonta maga után. A termeléssel, közlekedéssel és az urbanizációval a káros melléktermékek, hulladékok felhalmozódtak, melyek a víz, a levegő és a talaj szennyeződéséhez vezettek. Ezek lelassították a természetes megújulást, mivel a hulladék gyorsabban keletkezik.

Az emberi környezet egységes egészet alkot, mégis a környezetvédelemnek kiemelhetjük a fontosabb területeit (még ha ezek között szoros is a kapcsolat). A következő területekről beszélhetünk, melyeket a későbbiekben bővebben kifejtjek mivel fontosnak tartom őket a munkám szempontjából:

- természetvédelem;
- földvédelem;
- vízvédelem;
- települési környezet védelme (levegővédelem);
- műemlékvédelem.

2. 2. 1. Természetvédelem

Ahogy korábban már megemlítettem, sokszor keverik a környezetvédelem fogalmával. A természetvédelem célja a természet élő értékeinek feltárása, szakszerű kezelése és megőrzése. Ezért alakulnak ki nemzeti parkok, melyekre az emberi tevékenység nem lehet befolyással. A tájvédelmi körzetek kialakulása is idesorolható: ezek összefüggő területek, melyek szépsége, jellegzetessége és történeti értékei miatt válnak védetté. A természetvédelmi terület már kisebb kiterjedésű, az ezekben fellelhető természeti értékek például az állattani vagy növényzeti értékek. Természeti emlékeknek minősül a különlegesen jelentős egyedi természeti érték, például egy védett forrás stb. Mindezeket csak akkor lehet megóvni a károktól a mai fejlődő világban, ha az emberek tudomásul veszik, hogy az itt megtalálható élőlények a jövő nemzedékei érdekében meghatározóak.

2. 2. 2. Földvédelem

A termőtalaj és az ásványi anyagok védelme tartozik ide. A termőtalaj a fotoszintézis miatt is fontos, hiszen innen veszi fel a növény a vizet és az ásványi anyagokat. Célja, hogy megszüntesse a talaj minőségének romlását, a szennyeződések jelentősen befolyásolják és akadályozzák a területek hasznosítását. Az ásványi anyagok nem jelentenek végtelen forrást az emberiség számára, így a későbbi nemzedékeknek problémát okozhat, a mostani pazarló életmód.

A vegyi anyagok, az ipari tevékenységek, a fertőző élő szervezetek mind károsítják a talajt, nem beszélve az illegális hulladéklerakásról, mely a felső talajrétegek gyors elszennyeződését okozza. Mindez megakadályozható vagy csökkenthető a tervszerű intézkedésekkel, az ásványi anyagok ésszerű kitermelésével, illetve az új energiaforrások hasznosításával.

2. 2. 3. Vízvédelem

A víz a környezet egyik legfontosabb és legérzékenyebb erőforrásának számít, mivel az élő szervezetek számára nélkülözhetetlen. Az emberi tevékenység is sok vizet használ el, nap, mint nap, szükség van rá a háztartásban, iparban, mezőgazdaságban. A vízvédelem a vízgazdálkodást, a meglévő vízkészlet megfelelő hasznosítását, és az okozott károk elhárítását is jelenti. A vízszennyezés miatt elpusztul a víz élővilága, és elveszíti öntisztító képességét, ezért a vizek károsítása elleni védekezés rendkívül átgondolt, és szervezett munkát igényel.

2. 2. 4. Települési környezet védelme, levegővédelem

A levegő hiányában a Földön az élőlények elpusztulnának, ezért nagyon fontos hogy mennyiségében és minőségében is megfelelő levegő álljon rendelkezésre. A természetes szennyeződés mellett, sajnos az emberi tevékenység tovább növeli a kockázatot a közlekedéssel, tarlóégetéssel stb. Pontosan ezért kell szabályozni az ipari és közlekedési tevékenységeket, olyan technológiákat alkalmazni, melyek a szükségesnél jobban nem szennyeznek a levegőt.

A települési környezet több üzemet és intézményt követel, azonban a levegőt meg kell óvni minden olyan károsító tényezőtől, melyek emberi vagy ipari tevékenységek következményei, mivel csak így tud az ember egészséges körülmények között élni. A településekre a fokozottabb talaj-, víz- és levegőszennyezés jellemző, de ugyanúgy zajártalom is jelentkezik. Ahhoz, hogy védekezni tudjunk, elsősorban a szemét mennyiségét kellene csökkenteni, erre manapság már ott a szelektív hulladékgyűjtés, de sokan nem élnek ezzel, így nem járulnak hozzá a hulladék anyagok újrahasznosításához, mely ugyancsak megoldáshoz vezetne.

2. 2. 5. Műemlékvédelem

A környezetvédelem részterületeként van jelen, az egyes korok, népcsoportok emlékeit őrzi az utókor számára, melyek egyúttal esztétikai élményt is nyújtanak. Az idő múlása számít a legnagyobb ellenségének, de az emberi tevékenység is tud kárt okozni néha, mint például a nem átgondolt településfejlesztés, ipari tevékenység, közlekedés.

2. 3. Környezetvédelmi mozgalmak

Már évszázadokkal ezelőtt is foglalkoztak a környezetvédelem fontosságával, de az áttörést egy amerikai újságíró könyve jelentette. 1962-ben jelent meg Rachel Carson *Néma tavasz* című regénye, mely a vegyi anyagok használatára, környezetszennyezésre, biológiai egyensúly megbomlására fektette a hangsúlyt. Ez a könyv az egész világot bejárta, így sokan úgy tekintenek rá mint az amerikai környezetvédelmi mozgalom elindítójára. Amerika mint nagyhatalom a környezetszennyezéssel az élen járt, de rájöttek, hogy muszáj lépéseket tenni a környezetük védelme felé. Ez az egész világra kiterjedt, és a külpolitika ügyévé vált. 1969-ben U. Thant, az ENSZ főtitkára, beszédében felhívta a figyelmet a problémára, melynek következménye az lett, hogy összehívták az első környezetvédelmi világrétekezletet 1972-ben Stockholmban. Ezután számos nemzeti törvényt hoztak, melyek a mozgalom határköveinek számítanak. Három nagyobb egységre oszthatjuk őket:

- környezeti károk felismerése, a „rádöbbenés” szakasza (1960-as évek);
- környezetvédelem szükségességének hivatalos elismerése (1970-es évek);
- nemzetközi hálózatok kiépítése, összefogás, közös szabályozás (1980-as évek).

Az 1970-es évektől kezdve még több törvény lépett hatályba, 1976-ban a II. törvény az emberi környezet védelméről, majd egyre több nemzeti park jött létre. Az 1980-as évektől pedig megjelentek a zöld mozgalmak, cikkeket olvashatunk gyárak levegőszennyezéséről, halpusztulásról, autók által kibocsátott mérgező gázokról, de ugyanakkor a kerékpárosok közlekedésének környezetbarát voltáról is. A lakosság is egyre többször összefog, így különböző megmozdulásokat szerveznek, ezáltal egyre több embernek nyitják fel a szemét, hogy tegyenek valamit környezetük épségének megőrzéséért.

Rengeteget tehetünk környezetünk egészségéért, akár már kis lépésekkel is, például a szelektív hulladékgyűjtéssel, ami lehetővé teszi sok anyag újrahasznosítását, és csökkenti a gyártáshoz szükséges energiaigényt, a közlekedés megválasztásával (nem személyautóval menni mindenhol, hanem a tömegközlekedést használva, vagy akár kerékpárral közlekedve). Ezzel is csökkentjük a levegőbe jutó mérgező anyagok mennyiségét.

3. Környezetszennyezés

Ha már környezetvédelemről beszélünk, akkor fontos megemlíteni a környezetszennyezést is, mivel a kettő együtt jár. Környezetszennyezésről a környezetet,

illetve az embert közvetve vagy közvetlenül veszélyeztető, károsító jelenség, folyamat, negatív környezeti hatás esetén beszélhetünk, amely valamely környezeti tényező fizikai, kémiai vagy biológiai szennyeződését, károsodását eredményezi. A környezetet alkotó összetevők közül egy vagy akár több egység, legyen az víz, levegő, élővilág stb. összetétele megváltozik, akkor már környezetszennyezésről van szó. Ide sorolható a levegő-, víz-, talajszennyezés. Nem beszélve arról, manapság az egyik leggyakoribb jelenség, hogy a lassú lebomlású anyagok, mint például a műanyag, évekig terhelik a környezetet, és állandó szennyező anyagként vannak jelen. A környezetszennyezést időbeli eloszlás, eredet, kémiai összetétel és lokalizálhatóság alapján csoportosíthatjuk.

4. A környezettudatosság fogalma

Manapság már számos ország foglalkozik a témával, és jelentős szerepet ad a környezet állapotának megőrzésének és javításának. A környezetvédelem mellett új célként jelenik meg a környezettudatosság fejlesztése is. Az erre vonatkozó kutatások, először az Amerikai Egyesült Államokban, majd az Európai Unió országaira is áttértek. Elsőként Michael P. Maloney és Michael P. Ward környezetszociológusok foglalkoztak a környezettudatosság kérdésével. Megállapították, hogy az emberek fontosnak tartják környezetük állapotát, sőt a jövő egyik legfőbb feltételének gondolják, azonban sokan nem tesznek érte semmit, nem tekinthetők környezettudatosnak. Létezik egy mérési módszer, ezt Riley Dunlap és Kent van-Lierre fejlesztették ki, a környezeti tudatosság mérésére. Azóta már számos elfogadott metodikája van. Az általános jellegű vizsgálatokat évek óta rendszeresen készítik. A következő kérdések alkotják a felmérést:

- Melyek a lakosság legfőbb környezeti aggodalmai?
- Mely társadalmi tevékenységet tartják az emberek a leginkább környezet-károsítónak?
- Melyek a lakosság legfőbb környezeti igényei és elképzelései?
- Kitől várja a lakosság a környezet- és természetvédelmi problémák megoldását?
- Mit tennének az emberek a környezet állapotának megóvása érdekében?

„A környezeti tudat (környezettudat) az egyének és a társadalom környezeti értékrendje, melyet a környezetről alkotott tudás és morális meggyőződés alakít ki. Integrálja az ember-környezet interakció megértéséhez szükséges ismereteket és azt a szemléletmódot, amellyel körvonalazható környezetünk – benne

az emberi élet – ökológiai, gazdasági, társadalmi fenntarthatósága.”² Ekképpen fogalmazható meg a környezettudatosság, mely segít észrevenni a környezeti károkat, rádöbbentti az embereket a veszélyekre és tudományos módszerekkel igyekszik megoldani a problémákat. Már nem csak a környezettudatosság a lényeg, hanem az ezzel együtt járó környezeti érdekekről való gondolkodás, a magatartásforma, mely mind az embernek és a környezethez való viszonyát harmonikusan akarja megteremteni. Azonban ezt a környezeti beállítódást befolyásolja, hogy ösztönös vagy tanult viselkedési mintákról, tudományos ismeretekről vagy ideológiailag alátámasztott eszmékről van szó.

Először 1995-ben végeztek egy környezeti tudatossággal kapcsolatos átfogó nemzetközi kutatást az Európai Közösség megbízásából. Lényege az volt, hogy a tagállamok környezetpolitikai szereplői megtudják, hogy a lakosság milyen mértékű környezeti tudással rendelkezik, milyen aggodalmaik vannak, és hogyan vállalnak szerepet. 15 országban végezték el a kutatást, több mint 16 ezer lakos válaszolt az interjúkkal kiegészített kérdőíves felmérésre. Az eredmények alapján a lakosság több mint 80%-a szerint sürgősen tenni kell valamit a környezetért, mert a problémák már több embernél aggodalmakat váltottak ki. 2002-ben megismételték a felmérést kisebb újításokkal, de az eredmények csak a növekedett aggodalmat mutatták, melyek többek közt a természeti katasztrófákra és a vízszennyezésre vonatkoztak. Rémületbe ejtő az a tény, hogy ezt a két kutatást 1995-ben és 2002-ben végezték el, és már akkor a lakosság felfedezte, hogy óriási gondok vannak a környezeti problémákkal. Most pedig 2017-et írunk, és azóta csak még jobban romlott a helyzet világszerte.

4. 1. A környezettudatosság szintjei

Röviden szeretném megemlíteni a környezettudatosság szintjeit, melyeket több szinten értelmezhetünk, ezek a következők: globális és nemzeti szint, valamint szervezeti és egyéni szint.

A globális szint alatt azt értjük, hogy a Földön az embernek rengeteg környezeti problémával kell számolnia, mivel a létfenntartó rendszerünk rohamosan romlik, és számos veszedelem fenyeget minket. Az emberiség átlépte már azokat a határokat, melyek még megengedhetőek lettek volna. Ennek oka a népesség növekedése, élelmiszer-termelés, ipari termelés, erőforrás-fogyasztás, szennyezés, melyek mind károsak a környezetre nézve. Számos adat szól erről, de a legfontosabb, hogy az emberiség környezetre gyakorolt hatása négy évtized alatt durván meghatszorosodott! Az egyik legismertebb metrika, amit

² Kovács 2007.

kutatásokban alkalmaznak az ökológiai lábnyom, mely azt a föld- és vízterületet jelenti, melyre egy meghatározott emberi népesség és életszínvonal végtelen ideig tartó eltartásához lenne szükség.³

Nemzeti szinten a környezettudatosság azt jelenti, hogy az állami szektor ellátja a környezetvédelemmel kapcsolatos feladatokat, amilyen a jogi, gazdasági és műszaki szabályozó rendszer kidolgozása, államigazgatási feladatok, programok meghatározása, gazdasági és pénzügyi alapok biztosítása. A kormányzatok munkája nem csak a gazdálkodó szervezeteket érinti, hanem a fogyasztói társadalmat is.

Szervezeti szint alatt a profitorientált gazdálkodó szervezeteket, a non-profit civil szervezeteket és az oktatás-kutatás tudományos szervezeteit értjük. A vállalatoknál az 1990-es évek elejéig csak a védekezésre és a szennyezés kezelésére orientálódtak, azonban miután a kutatások napvilágot láttak, kiderült mennyire romlik a helyzet a világon környezeti szempontból, és rögtön növekvő szerepet kaptak a környezetvédelmi kérdések is. A civil szervezetek közül a zöld civil szervezeteket kell kiemelni, akik folyamatosan küzdenek az élhetőbb jövőért, próbálnak környezetbarát törvényeket elfogadtatni, odafigyelnek a természetvédelemre, óvják a városi zöld területeket, küzdenek a környezettudatos tevékenységek és fogyasztási formák elterjedéséért. Az oktatás-kutatás területén, elsőként az 1986-ban alakult Római Klub tevékenysége számottevő, melynek tagjai kiemelkedő tudósok, oktatók és közéleti személyiségek. A környezetvédelem elméleti megalapozása a hosszú távú társadalmi, gazdasági célok meghatározása miatt jelentős.

Fogyasztói vagy egyéni szinten a fogyasztási mintáknak a megváltoztatása kerül előtérbe, hiszen ezzel vannak leginkább problémák. Azonban az ő részükről is megfigyelhető a törekvés, folyamatosan nő az ökológiai tudatosság, takarékos, tiszta és zöld termékeket igényelnek a vállalatoktól, ami világszerte megfigyelhető.

4. 2. A környezettudatosság céljai

A Nemzeti Környezetvédelmi Programban számos cél kerül bemutatásra, melyek a következő területeken nyilvánulnak meg:

- oktatás;
- környezettudatos termelés és fenntartható fogyasztás;

³ SCHÄFFERNÉ 2008.

CZEKUS – CZEKUS 2015. 101–109.

- környezeti információkhoz való hozzáférés;
- a turizmus környezeti hatásainak felmérése, tudatosítása.

Az oktatás területén a környezettudatosságra való nevelést már egészen fiatalon el kell kezdeni. Több környezettudatosságot támogató nemzeti szintű keretrendszer létezik, mint például a zöld óvodák, iskolák, fejlesztési és tehetőség-gondozási programok. Ezeknek az együttes célja a környezettudatosság és a fenntartható fejlődés támogatása, az oktatási segédanyagok kifejtése, programok szervezése, együttműködés fejlesztése szülők és iskolák között, valamint az, hogy felsőoktatási intézmények képzési programjának szerves része legyen a környezettudatosság is.

A környezettudatos termelés és fenntartható fogyasztással kapcsolatban elmondható, hogy a kutatások alapján a mostani gazdasági és fogyasztási szokások nem folytathatóak, hiszen a népesség és az ipari termelés hatására a természeti erőforrások kimerülőben vannak, a hulladék mennyisége rohamosan nő. Ezért van arra szükség, hogy különféle módszereket és szokásokat terjesszenek el, melyek hozzájárulnak és javítani tudják az egyén valódi jólétét, a takarékos gazdálkodást, és mindezt úgy, hogy a környezeti értékeket megóvjuk. A cél mindenekelőtt a vásárlás tudatossági szintjének emelése, a környezetterhelés mértékét csökkentő elvek bevezetése és alkalmazása.

A környezeti információkhoz való hozzáférés nyilvános kell, hogy legyen, mivel egyre több egyén, cég és vállalat kérvényezi őket. Mindehhez egy megfelelő információs háttérre van szükség. Magyarországon erre már létrehozták az úgynevezett Zöld- Pont Irodák Országos Hálózatát, mely teljes lefedettséget biztosít, és egységes tartalmat tesz közzé az ügyintézés során.

A turizmus környezeti hatásainak felmérése és tudatosítása kiemelkedő jelentőséggel bír, mivel a szabadidő minőségi eltöltése nagyban befolyásolja az emberek életminőségét, hozzájárul a helyi közösségek szociális jólétéhez. A turizmus előnye a pozitív irányú tudatformálás, a természeti, környezeti és kulturális értékek megismerése világszerte.

4. 3. Környezeti problémák

Számos kérdés megfogalmazódik bennünk a környezet szó kapcsán. Miért fontos az, hogy odafigyeljünk a környezetünkre nap, mint nap? Vajon miért van az, hogy a globális klímakatasztrófa küszöbén állunk? Miért érdekli az embereket jobban a technika, mint a természet? Miért akarja az ember mindenáron leigázni környezetét? Miért van szemét, és mi lesz vele? Ezenkívül még

rengeteg más kérdés megfogalmazódhat bennünk, de a környezettudatosság szempontjából e kérdések a mérvadóak.

A Föld jelen formájában nem létezhet a rajta zajló élet nélkül, ahogy az élet általunk ismert formája is csak a Földön lehetséges. Minden élőlény ad valamit az élet körfolyamatába, ezért van az, hogy egyetlen élőlény sem felesleges. Ugyanígy a Föld élettelen részei is fontosak az élet fenntartásának szempontjából. Elmondhatjuk, hogy mi emberek is a természet részét képezzük, nem külső megfigyelő vagyunk, így a mi tevékenységeink és cselekedeteink is befolyásolják az életet a Földön; ezért tisztelnünk kell a természet adta lehetőségeket, nem pedig kihasználni őket. Sajnos nem csak a közvetlen környezetünkre vagyunk hatással, hanem a bolygó globális egyensúlyára is. Jelenleg körülbelül hét milliárd ember él a Földön, az optimisták szerint a növekedés 2050-ben fog tetőzni, amikor is kilenc milliárdan leszünk. A népesség növekedésével olyan kulturális és gazdasági különbségek alakultak ki az emberi társadalmon belül, melynek hatásai kapcsolatban állnak a Föld túlhasználásával.

5. A környezettudatos ember

A következő fejezetben szeretném felhívni a figyelmet azon módokra, ahogyan az ember környezettudatos életmódot folytathat; illetve arra, hogy már kisgyermek korban a kellő odafigyeléssel hogyan nevelhetjük a gyerekeket környezettudatosságra.

Előfordulhat, hogy az ember azt gondolja, hogyha előfordult, hogy az autó helyett tömegközlekedési eszközt vagy kerékpárt választott, az már környezettudatos cselekvésnek minősíthető. Ez nem ilyen egyszerű, mert a környezettudatosság rendszeres tevékenység, ehhez ki kell alakítani a környezettudatos gondolkodásmódot, ami először is a környezetre káros szokásokról való lemondást jelenti, vagy pénzügyi ráfordításokkal jár, de előbb-utóbb mindez kifizetődik. A környezettudatosság esetében olyan gondolkodásmódról beszélhetünk, mely során az ember felelősséget kezd vállalni környezetéért, és igyekszik a mindennapi életben minimálisra csökkenteni a káros anyagok használatát, melyek befolyásolják a természet állapotát. Fontos kihangsúlyozni, hogy már kisgyermekkorban fel kell hívni a figyelmet a környezettudatos életmódra, mivel később már sokkal nehezebb lesz, ha rögzült egy bizonyos életforma. Nem elég csak az iskolában vagy óvodákban így nevelni a gyerekeket, hanem a szülők együttműködésére is szükség van, mivel a gyerekek otthon sok mindent eltanulnak, és megfigyelnek, abból, amit a felnőttektől látnak.

Kisgyermekkorban még nagyon fogékonyak, így ha azt látják, hogy szüleik fürdés helyett zuhanyoznak, az égőket energiatakarékosra cserélik, a szemetet szelektíven gyűjtik, csak újratölthető elemeket használnak, akkor nagy az esély arra, hogy egy idő után, ők is követni fogják ezeket a példákat. Pozitív, környezettudatos képet alakíthatunk ki úgy is, ha elvisszük a gyerekeket vásárolni többször, hogy lássák mit érdemes venni, hogy az egészségtelen, vegyszerekkel teli élelmiszerek helyett inkább biotermékeket válasszanak, és ne nejlonzacskóba, hanem otthonról hozott bevásárlótáskába pakoljanak. Ha az egész család követi ezt az életmódot, akkor a gyerek mindennapos tevékenységébe is ez fog beépülni, és nem lesz szükség semmilyen különleges nevelési módszerre.

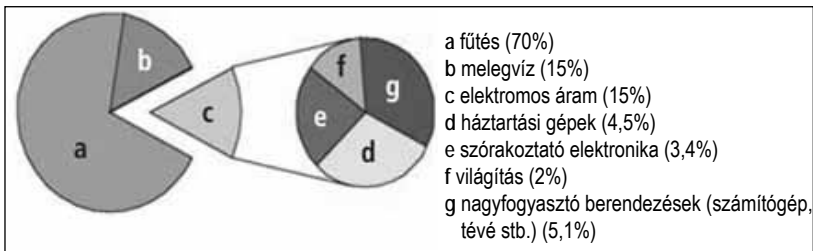
Vajon milyen lehetőségeink vannak az energiatakarékos életvitelre? Ahogy korábban a túlnépesedés problémáját említettem, most az energia témakörére fektetném a hangsúlyt, mivel utóbbi időben drámai mértékben megnőtt a jelentősége. Nemcsak az otthoni elektromos áramról vagy a földgáz fogyasztásról van szó, hanem olyan energiaforrások terjedtek el, mint az üvegházhatást okozó fosszilis- vagy a kockázatos atomenergia. Manapság mindenhez szükségünk van energiára, legyen az különféle termékek gyártása, közlekedés, világítás, ételek előállítás, építkezés stb. Fontos idejekorán felismerni a problémát, és ha ez sikerült, akkor cselekedni kell.

Átlagos energiafogyasztás esetén a háztartásban a fűtés szerepe a leghangosabb, ami 65-70%-a a háztartási energiaigénynek. Hogy ezen spórolni tudjunk, érdemes otthonunkat hőszigetelni, alacsonyabb hőmérsékletre állítani a fűtőtesteket, mivel már ezekkel a cselekedetekkel rengeteg energiát takaríthatunk meg.

A másik fontos tényező a meleg víz, hiszen ez követeli a második legtöbb energiát a háztartásban. Ahhoz, hogy spórolni tudjunk vele, érdemes fürdés helyett a zuhanyozást választani, mivel a kádban való lubickolás négyszer annyi vizet igényel; mosogatásnál nem kell végig folytatni a meleg vizet, hanem csak akkor nyissuk ki a csapot, amikor szükséges; mosáskor pedig használjunk alacsonyabb hőfokot. Nagyon fontos megszerelni a csapot, ha csöpög, mivel különben egy hét alatt akár egy egész kádnyi víz is elfolyhat; illetve szintén lényeges, hogy fogmosáskor se folyjék megállás nélkül a víz; ugyanakkor érdemes napkollektorokba is befektetni, így a Nap melegét használva fel a meleg víz előállítására.

A harmadik helyen az elektromos áram áll, mivel ez a legkényelmesebb és legsokoldalúbb energiaforma. Bevezetésével rengeteg veszteség is jár, így ezzel különösképpen takarékoskodnunk kell. Igyekezzünk energiatakarékos izzókat

használni, melyekkel egy év alatt annyi energiát lehet megtakarítani, amennyiből még négy évig lehetne világítani. Fontos lekapcsolni a villanyokat abban a szobában, ahol épp senki nincs, és próbáljunk minél több természetes fényt használni. Ha nem nézzük a TV-t, akkor kapcsoljuk ki, mivel a „készenléti állapottal” is fogyasztjuk az áramot. A számítógépet is ki kell kapcsolni, ha éppen nem használja senki; a mobiltelefon töltőjét nem szabad a konnektorba hagyni, ha nem töltjük, illetve új berendezés vásárlásakor érdemes megnézni az energiafogyasztását. A konyhában a főzéssel és a konyhai gépek esetében szintén odafigyelhetünk a takarékoskodással, például nem kell túlmelegíteni az ételleket, fedjük le az edényeket főzés közben; ha öt perccel azelőtt lekapcsoljuk a sütőt, mielőtt kivennénk az ételt, azzal is jelentős mennyiségű energiát spórolhatunk meg. A következő ábra jól szemlélteti a fogyasztásról eddig leírtakat. (1. kép)

1. kép: Energiafogyasztás a háztartásban

Vajon mi köze van a közlekedésnek az energiafogyasztáshoz és a környezettudatossághoz? Erről már korábban is esett szó, azonban most bővebben kifejteném a lehetőségeket. Manapság a környezetvédelemmel foglalkozóknak a legnagyobb fejtörést a közlekedés jelenti, mivel ez az a tevékenység, mely a legtöbb energiát fogyasztja el, és a klímaváltozás egyik fő okozója. Az egy utasra jutó üzemanyag-használat egy kilométeren növekvő sorrendben ekképpen alakul: kerékpár (0) < hajó < vonat < autóbusz < autó < repülőgép. Ezzel egy időben a járművek károsanyag-kibocsátása is nő, és érdekes tényként mondható el, hogy a különböző allergiás tüneteknek az okozói akár a levegőben levő káros anyagok is lehetnek. Sok szempontból a legideálisabb lenne, ha a kerékpárt választanánk közlekedési eszközül. A környezetszennyezésnek semmi jelét nem mutatja, élvezhető tevékenység, testedzésnek is minősül, és minél többet kerékpározunk, annál tisztább és csendesebb lesz környezetünk. Tömegközlekedési eszközök közé a hajót, vonatot, autóbust, melyeknek közös tulajdonsága, hogy sok embert szállítanak kevés járművel, így ezen esetekben is kevesebb az üzem-

anyag-felhasználás, mint autóval. Már csak azért is megéri tömegközlekedést választani, mert olcsóbb, nem kell törődni a parkolással. A vonatok esetében a vasút kevés helyet foglal el, míg az autópálya megakadályozza az élőlények vándorlását a forgalom miatt. De ha az ember mégis úgy dönt, hogy inkább autóval közlekedik, akkor érdemes csak nagyobb távolságokra használni, elkerülni a csúcspontot, várakozáskor leállítani a motort, másokat is szállítani az autóban. Kis távolság esetében érdemesebb sétálni.

A közlekedés mellett a hulladék szerepe is fontosnak minősül. Mit tehetünk azért, hogy a világon kevesebb legyen belőle? Miért jó szelektíven gyűjteni? Ezek a kérdések foglalkoztathatnak leginkább minket, ha a hulladékról van szó. Régen még nem volt ekkora pazarlás, nem dobáltak mindent el az emberek, nem műanyag zacskóval mentek bevásárolni. Az ötvenes években kezdett megjelenni a műanyag, mely annyira elterjedt, hogy a keletkező hulladék kezelése problémássá vált, megjelentek az első szemétdombok, melyek a mai napig folyamatosan nőnek. Két megoldásról beszélhetünk, az egyik a hulladék-megelőzés, a másik pedig a szelektív hulladékgyűjtés. Mindkettő odafigyelést és tudatosságot igényel. Oda kell figyelni, hogy ne vegyünk olyan termékeket, melyekre nincs szükségünk, vagy tudjuk, hogy hulladék lesz belőlük. Erre megoldást jelent, ha nem veszünk el feleslegesen zacskókat, a papír mindkét oldalára írunk, visszaváltható dolgokat vásárolunk. Szelektív hulladékgyűjtéskor mindent a megfelelő helyre kell dobni, illetve ne dobjunk el szennyezett hulladékot, mivel az megnehezíti az újrahasznosítást. Mindent, amit a szelektív gyűjtőbe dobunk nyersanyag értéknek számít, mert a műanyagból újra műanyag lesz, a papírból újra papír, és a fémdobozokat is beolvasztják, és új terméként kerülnek piacra. Mindez egyéni felelősség, rajtunk múlik, hogy teszünk-e a cél érdekében vagy követjük a többi embert, aki lusta szétválogatni a szemétét. Mindenképpen fontos kiemelni, hogy vannak olyan hulladékfajták, melyeket még véletlenül sem szabad ilyen helyre dobni. Ide soroljuk az elemeket, lejárt szavatosságú gyógyszereket, kiürült festékes dobozokat, vegyszeres flakonokat vagy elektronikai hulladékot. Ezeket külön az arra kijelölt gyűjtő edényekbe kell elhelyezni.⁴

6. Eco-Friends and Eco-Kits

Munkám szempontjából fontosnak tartom a 2008-ban alakult Eco-Friends and Eco-Kits szervezet megemlítését, hiszen egy teljesen innovatív és kreatív módon foglalkoznak az elektromos elemek újrahasznosításával Szerbiában.

⁴ ZELENAK – KRASSOVAN 2008.

A szervezetnek szociális, környezetvédelmi, anyagi, gyakorlati és tudományos tevékenységei vannak, célja pedig a veszélyes hulladékok specifikus fajtái elleni harc, többek közt a száraz és újratölthető elemek újrahasznosítása. Alapítója a mai Ivan Sarić Műszaki Iskola, korábban „MEŠC”, nyugalmazott fizika és elektrotechnika tanára, Tóth Dénes mérnök. Neki köszönhető, hogy többek között a Műszaki Iskolában tölthető elemeket kezdtek el használni a tanulók, aminek pozitív anyagi következményei is lettek. Nagyon sok szabadkai iskola és óvoda még mindig megmaradt a nem tölthető elektromos elemek fogasztása mellett, így ezekben az esetekben az elemek begyűjtése lett a cél.

2. kép: A szervezet emblémája

2005-ben az Észak-Bácskai Magyar Pedagógusok gyűlésén megfogalmazták, hogy az elemeket be kell gyűjteni a tanügyi intézményekben veszélyességük miatt, ugyanis károsak a környezetünkre, és a vízbe kerülve nehézfémek és rákkeltő anyagok szervezetünkbe kerülését okozhatják, aminek következménye lehet az emberi egészség és a fiatalok mentális érésének károsodása. Azóta 5-6 literes ivóvízes száraz PET flakonokba gyűjtik számos helyen az elemeket, de nem tudnak mit kezdeni velük, vagyis az elemek feldolgozása nincs megoldva. Norvégiában és Svédországban léteznek olyan hőerőművek, melyekben sokféle anyag elégethető, és a hőenergia meleg víz és villamos áram formájában hasznosul; ezek a létesítmények komoly szűrőberendezéssel is rendelkeznek, mellyel megakadályozzák a környezet szennyezését. Az Eco-Friends and Eco-Kits hangsúlyozza, hogy az elemek és elektronika elsődleges újrahasznosítását a tanügyi intézményekben kellene megvalósítani, de ez nehézségekkel jár, mivel sok pedagógus nem rendelkezik a megfelelő elméleti és gyakorlati háttérrel a digitális mérésekhez, melyek szükségesek lennének az elemek szelekciójához.

Ezért van szükség arra, hogy a pedagógusokat képezzék e téren is, és ebben segítséget nyújt a szervezet, mivel szerb és magyar nyelven is elérhetőek iskolai ököfilmek YouTube-on és Facebookon is, melyek a tanügyi intézményekben végzett elsődleges újrahasznosítást mutatják be. Az elektromos elemek szelekcióját óvodás korú gyermekektől egyetemista korú hallgatókig mindenki végezte már. Tóth Dénes tanár úr munkásságának középpontjában áll, az egyszerű használatos elemek újratölthető akkumulátorokkal való kiváltása, mivel egy darab tölthető elem 1000 darab nem tölthetőt helyettesít.

6. 1. A szervezet munkássága az elemek szelekciójának szempontjából

Két módszer ismert az elemek szelektálására, az egyik a 17 csoportba való szétválogatás, míg a másik az 5 csoportba való szelekció.

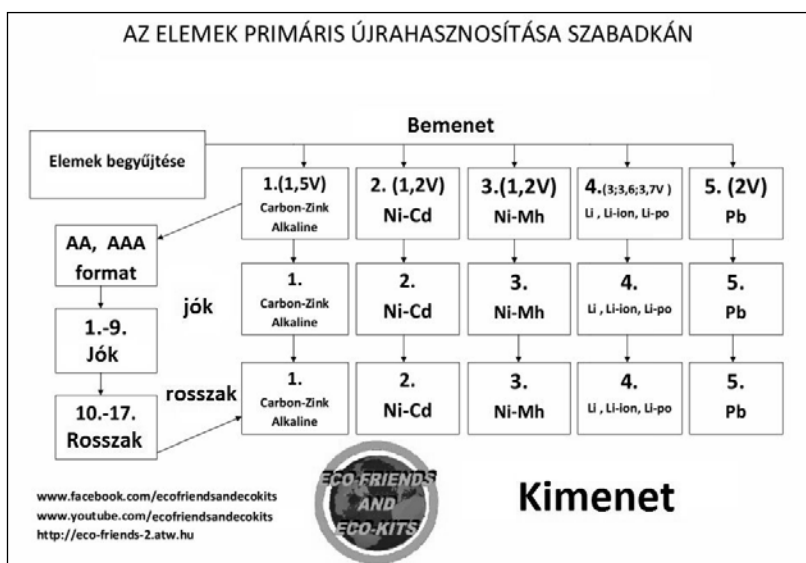
A 17 csoportos válogatást az elemek feszültsége alapján kell véghez vinni (3. kép), ahol a begyűjtött elemek 90%-a AA és AAA elem, melyeknek alpból a 67%-a azonnal újrahasznosítható. Ez a szelekció az elemek és elektronika elsődleges (primáris) újrahasznosítása. Digitális multimétereknél a 2000mV-os méréshatárt kell alkalmazni, és a mérések során a 17 csoportból az első 9 felhasználható elsődleges újrahasznosításra, melynek az első 5 csoportja már a fehér LED-es lámpákban működik, a másik fele pedig a piros LED-es lámpákban. A fehér LED-ek a kerékpárok első lámpájában 3 V-on, míg a piros LED-ek a kerékpárok hátsó lámpájában 1,7-2 V-on működnek. A maradék csoport elemeiből csak soros párhuzamos kapcsolással nyerhetnénk energiát. Azért jó ez a mérés, mert a 10-17. csoportokban egyre elhasználtabbak az elemek, amiket kidobunk: a 17. csoport elemei már közel nulla energiával rendelkeznek.

AZ ELEMELK ELSŐDLEGES ÚJRAHASZNOSÍTÁSA SZABADKÁN	
Elem feszültsége [mV]	
1.	1600-1699
2.	1500-1599
3.	1400-1499
4.	1300-1399
5.	1200-1299
6.	1100-1199
7.	1000-1099
8.	900-999
9.	800-899
JÓK	
<p>Fehér LED-es lámpákba kerékpár (első lámpa) (ha ezek legyengülnek, tegyük őket a hátsó lámpákba)</p> <p>Piros LED-es lámpákba kerékpár (hátsó lámpa) Ha ezek legyengülnek, tegyük őket a rosszak közé - az 1./5-ös csoportba</p>	
ROSSZAK	
10.	700-799
11.	600-699
12.	500-599
13.	400-499
14.	300-399
15.	200-299
16.	100-199
17.	000-099
<p>Tegyük őket a rosszak közé - az 1./5-ös csoportba</p> <div style="display: flex; justify-content: space-around; align-items: center;"> </div> <p> www.facebook.com/ecofriendsandecokits www.youtube.com/user/ecofriendsandecokits www.eco-friends-2.atw.hu </p>	

3. kép: Táblázat a 17 csoportos szelekcióhoz

A másik szelekció az 5-ös csoport, mely az „5-17-5-5” modell szerint történik. 5 csoportba válogatjuk szét az elemeket az alakjuk szerint, majd a 17-es szelekció következik az elemek feszültsége alapján, hogy megállapítsuk az elem

elsődlegesen újrahasznosítható-e. Így eljutottunk az 5-17-ig, a maradék 10-be pedig a 15000 elemfajta tagjai kerülnek, melyek lehetnek a 1,5 V-os gomb-elemek, melyeket 1,3 V-ig használunk karórákban, vannak elemek, melyeket a digitális multiméterek 8,6 V feszültség alatt nem tudnak pontosan lemérni, ezeket a távirányítóban használjuk. Amint ezek az elemek lemerültek, az öt PET közül az elsőbe gyűjtjük, vagyis ez lesz az 1. rossz csoport az 5 rossz csoportból. A jókat a jó csoport első flakonjába fogjuk tenni, ami az 1. jó csoport lesz az 5 jó csoportból.

4. kép: Táblázat az 5 csoportos szelekciónhoz

A NiCd tölthető elemeket is szét kell válogatni jókra és rosszakra, melyek legalább 1000-szer tölthetőek, ezért környezetbarátnak számítanak. Ha 5 perc alatt legalább 1,3 V-ra feltöltődnek, akkor a jók közé kerülnek, a 2. csoportba a jók közül, ha pedig nem töltődik fel, akkor a 2. csoport lesz a rossz flakonok között. A 3. csoport a nikkkel-metál-hibrid akkumulátorok, melyek 1,2 V-os feszültséggel rendelkeznek, ugyanúgy mérjük őket, mint az előző csoportot, és a válogatásuk is úgy történik, csak ők a jók 3/5, és a rosszak 3/5 flakonba kerülnek. A 4. csoport a lítium elemek, melyeknél három alcsoportot különböztetünk meg. Az 1/4 csoportban a 3 V-os nem tölthető elemek tartoznak, melyeknél a jók-rosszak válogatási elv megegyezik az alkáli gömbelemekével,

a jók 2,7 V-ot kell, hogy elérjék, ami alatta van, az már a rosszhoz kerül. A 2/4 csoportba a lítium-ion tölthető akkumulátorok tartoznak, melyeket saját készülékkel lehet tölteni vagy külön töltővel. Ha nem töltődik, akkor a rosszak közé kerül, ha töltődik, akkor a jók flakonjába. A 3/4 alcsoportozhoz tartoznak a modern mobiltelefonok lítium-polimer akkumulátorai, melyeknek töltése megegyezik az előző 2/4 csoportéval. Az 5. csoportba kerülnek a kisméretű és kis tárolóképességű ólom akkumulátorok, melyek közül a gyengébbeket, cellazárlatosakat fel lehet használni az elemek pótlására, vagy fehér LED-es lámpák üzemeltetésére. Amennyiben csak egy cellájuk jó, a rosszak közé kerülnek, ha pedig csak egy cellája rossz, akkor az 5/5 jó flakonjába kerülnek.⁵

7. Az elemek szennyező hatása az emberi szervezetre

Az emberek nap, mint nap eldobnak elektromos elemeket, melyekről úgy gondolják, hogy már nem lehet őket felhasználni. Ezek a szeméttelepekre kerülnek, és nem is foglalkoztat minket a tudat, hogy ezután mi történik velük; pedig miután bomlásnak indulnak borzalmas hatással vannak a környezetünkre, és az emberi szervezetre is. Olyan nehézfémeket tartalmaznak, melyek mérgezőek, mint például az ólom, higany, nikkel, kadmium, réz, cink stb. Még belegondolni is rossz, hogy milyen változások mennek végbe ekkor a környezetben. Számos akkumulátor létezik: nikkel-kadmium, nikkel-metál-hibrid, ólom-kénsavas (savas akkumulátorok), lítium-ion. Esőkor a szeméttelepen található nehézfémek belemosódnak a földbe, így a növények gyökerei fel tudják szívni, és ezzel már a tápláléklánc első tagjai tartalmazni fogják ezeket az anyagokat. Sajnos az is nagy probléma, hogy ezek a mérgező anyagok, nagyon nehezen távolíthatók el a szervezetből, mivel lerakódnak a zsírszövetekben, más szövetekben és a szervekben is. A higany és a kadmium a vesében és a májban, az ólom pedig az agysejtekben és a csontokban raktározódik el. Mindezeknek a mérgező hatása függ a kémiai minőségüktől, a koncentrációtól, hogy milyen kémiai formában vannak jelen, milyen mértékű és sebességű a bevitel, valamint a kiürülés. Az ólommérgezés egyik tünete lehet a vérszegénység, illetve, mivel az ólom az enzimek aktivitását is gátolja, zavarok keletkezhetnek az ingervezetésben, foszfát- és cukoranyagcserében. Az alumíniummérgezés tünetének a csontlágyulás számít, a kadmium-mérgezés pedig a csonttörékenységekben nyilvánul meg, de vannak olyan mérgező fémek is, melyek a sejthártya ioncsatornáin át képesek bejutni a sejt belsejébe, például a lítium- és tallium-ionok. Némelyik fém hatására a biomolekulák aktív térbeli szerkezete is képes

⁵ BESSENYEI 2014.

megváltozni, ami súlyos következményekkel járhat, pl. rákos megbetegedés, torz fejlődés. A higany bizonyos vegyülete, ha bejut a sejtek belsejébe az agyi régiókban, akkor súlyos károsodást okozhat ezekben a sejtekben és a központi idegrendszerben. Ugyanúgy mérgező hatása van az oxidatív tulajdonságú fémet tartalmazó ionoknak, ezek közül a kromát-ion a legveszélyesebb, mivel rákkeltő anyagokat tartalmaz, képes átjutni a sejtthártyán, bekerül a sejtmagba, és reakcióba lép a DNS-molekulával. Következésképpen lehet, hogy kötésekké alakulnak fel és keresztkötések jönnek létre, nem beszélve arról, hogy különböző genetikai rendellenességeket okozhat. Ezek a legsúlyosabb következményei a különféle nemesfémek mérgező hatásainak, de ezek mellett hajhullást is eredményezhet a mérgezés. A szervezet próbál ez ellen védekezni: egyes mérgező nehézfémek kipárolognak a szervezetből, vannak, melyek szilárd fázisba épülnek be. Ilyenkor a vesetubulusokban apró szemcsék jönnek létre, egyes sejttípusoknál pedig a kadmiumionok hatására kadmium-szulfid részecskék keletkeznek, melyeket fehérjemolekulák vesznek körül, így a mérgező hatás megszűnik.⁶

8. Eco-Friends and Eco-Kits hatástanulmánya

Korábban említettem a szervezet munkásságának célját, most pedig szeretnék a kutatásukról és az eredményeikről is beszámolni. Az akkumulátor felhasználása egyre nagyobb jelentőséggel bír, azonban még mindig sokan használnak elemeket, pedig velük nagymértékben károsítjuk környezetünket és a vizeket. 1 kg szárazelem a talajban 8000 liter víz szennyeződését okozza, ezért lenne fontos rádöbbeneni az embereket, hogy inkább újratölthető elemeket használjanak, és a használhatatlan elemeket az arra kijelölt elemgyűjtő dobozokba tegyék.

A legújabb hatástanulmányt Szabadka közösségében végezték, részt vettek a szabadkai Műszaki Középiskola első osztályos tanulói, a szabadkai Vegyészeti Középiskola tanulói, a palicsi Miroslav Antić Általános Iskola 4., 6., 7. és 8. osztályos tanulói, a szabadkai Naša Radost óvodái, illetve a csantavéri Néphősök Általános Iskola 7. és 8. osztályos tanulói valamint az iskolához tartozó két óvoda. A megkérdezettek száma összesen 1409 tanuló és óvodás volt, de ha a családokat is nézzük (a családtagok száma átlagosan négy), akkor már 5000 emberről beszélhetünk, így a lakosság 5%-a 94 905 db elemet dob el évi szinten, ami 1,66 tonnányi káros anyag, ami 13 286 400 liter víz szennyeződését vonja maga után. Mindössze 17 család használ újratölthető elemeket. A kisgyerekek játékaik igénylik a legtöbb elemet, így ők azok, akik a legtöbbet fogyasztanak. A felmérés

⁶ <http://users.atw.hu/greengroup/vegyi%20kimutatas.htm> (2016. március 26.)

eredménye, mely Szabadka és a környék iskoláinak, valamint óvodáinak adatait összesíti, a következő táblázatban látható. (1. táblázat)

Összegzés (Szabadka és környéke)	Tanulók és óvodások száma (1409)
Kidobott elemek száma 1 év alatt	109 657 db
Kidobott elemek összömege (1 elem kb. 17,5 g-os)	1918,96 kg
Megtakarított pénzösszeg (ha 1€ értéke 79 dinár és 1 elem ára 40 dinár)	55 521,43 €
Beszennyezett vízmennyiség (1 kg elem 800 liter vizet szennyez)	15 351 680 liter
Tölthető akkumulátor-használók száma	17

1. táblázat: Az új felmérés eredményei

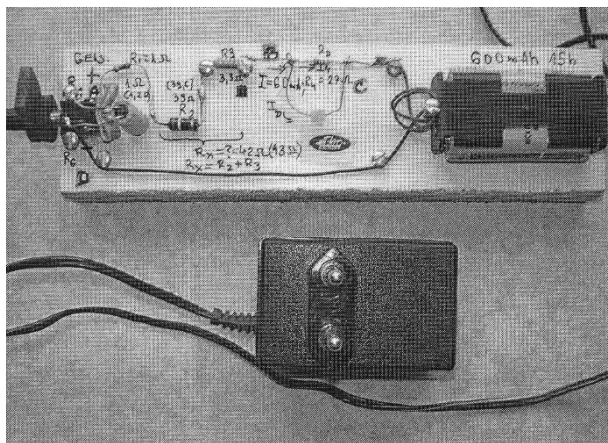
Ha mindenki jobban odafigyelne, és nem használna szárazelemeket a kerékpárlámpákba, zseblámpákba stb., akkor rengeteget tenne a környezetéért. Ezek az elemek felcserélhetőek újratölthető elemekkel, akkumulátorokkal, melyek 1000-szer tölthetőek és 10 év az élettartamuk, így azt is nyugodtan ki lehet jelenteni, hogy 1 akkumulátor felér 1000 szárazelemmel. Magát a töltőt sem olyan nehéz elkészíteni, akár egy természet és társadalom, környezetünk, műszaki, informatika vagy fizika órán is el lehet készíteni a tanulókkal. Sajnos manapság már vannak olyan játékok, amelyek akár 10 elemet is lemerítenek naponta, így a legnagyobb probléma az óvodásoknál és az általános iskola alsó tagozataiban jelentkezik. Ők azok, akik a legtöbbet fogyasztanak, ezért lenne fontos az, hogy a szülők cselekedjenek, leszoktassák a gyerekeket a szárazelemek használatáról, és csak újratölthető elemekkel működő játékokat vásároljanak.

9. Akkumulátortöltő elkészítése

Az Eco-Friends és Eco-Kits szervezet mindent megtesz a környezetvédelem érdekében, többek közt olyan akkumulátortöltőket hoznak létre, melyeket olcsó elkészíteni, felhasználásukkal jobban takarékoskodunk és szárazelemeket sem használunk. Nem működő elektronikai eszközöket is fel lehet használni az töltők elkészítésénél, ezeket az alkatrészeket nem kell kidobni, hanem szét-szedjük, és felhasználhatjuk őket az új töltőknél. Különbéféle szervizeket fel lehet keresni, mint például mobiltelefonokat javító, rádió-TV-videó, számítógép

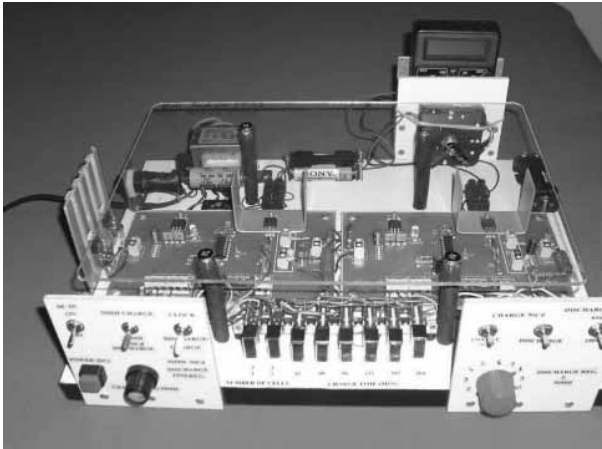
szerviz, ahol régi készülékekhez szükséges elektronikai alkatrészeket be lehet szerezni, és ezekből fel lehet használni a 12/5 V-os tápokot, UPS akkumulátort és az alkatrészeket, melyeket ezután rendszerezni kell.

A szervezet véleménye, hogy a gyári töltők nem töltenek megfelelően, és a saját kezűleg elkészített töltőkkel töltött akkumulátorok, akár a 20 év élettartamot is elérhetik. Ehhez megfelelő töltőáram szükséges; 60mA-es töltőáramra van szükség a 600mAh-ás akkumulátorok esetében. A szabály, hogy az amper óra (Ah) kapacitás értéket 10-zel kell osztani, és ezzel az árammal tölteni az akkumulátort 14-15 óráig, így fogja csak elérni a megfelelő élettartamot. Ennek tudatában fontos lenne mérlegelni, és inkább a türelmünket edzeni kicsit, ezzel is segítve környezetünkön. A következő kép (5. kép) ábrázolja ezt a töltőt, amit bárki elkészíthet otthon.

5. kép: Egyszerű töltő

A következő töltő, amit szeretnék kiemelni, az Intelligens töltő. (6. kép) Elkészítése Kuti Andrea nevéhez fűződik, amiért Pro Urbe díjat kapott. A töltő lényege, hogy jelzi, amikor befejeződött a töltés a rajta található LED lámpa kigyulladásával, és inentől kezdve nem tölti tovább az elemet. Ezen kívül képes megkülönböztetni az elemek minőségét, ezzel rövidítve a töltési időt, illetve nem szükséges az akkumulátorok lemerítése töltés előtt.

6. kép: *Intelligens töltő*

10. Kutatás

10. 1. Problémafelvetés

Sajnos az emberek nem tudják, mekkora kárt okoznak azzal, ha nincsenek tudatában az elemek környezetszennyező hatásával. Fontosnak tartom, hogy én, mint leendő pedagógus kihasználva az alkalmat, és a gyerekeket megcélözva, már kiskorban környezettudatos életmódra neveljem őket, mivel ekkor a legfogékonyabbak mindenre. Ezért szerettem volna ezt a korosztályt megkérdezni, és a kérdőív által felhívni a figyelmüket, hogyha még nem is hallottak volna az elektromos elemek újrahasznosításáról, a továbbiakban biztosan tudjanak róla.

10. 2. A kutatás célja

A kutatás célja az volt, hogy egy átfogó képet kapjak a tanulóknak az elemek újrahasznosításával kapcsolatos tudásáról és szokásáról. Kíváncsi voltam rá, hogy a gyerekek milyen eszközökben használnak elemeket nap, mint nap, hallottak-e már az elemek újrahasznosításáról, és hogyan viszonyulnak ehhez a témához, illetve mekkora különbség van e témában a falusi és a városi tanulók között.

10. 3. Hipotézis felvetés

Érdekelt, hogy milyen adatok születnek a kérdőívezés végén, azonban előtte néhány hipotézist megfogalmaztam magamnak, azt illetően, hogy ez a korosztály a gyerekeknél mennyire jártas az elemekkel kapcsolatos dolgokban.

H1: A gyerekek tisztában vannak vele, hogy mely eszközök működnek elemekkel.

H1.1a: Hallottak már a gyerekek az elemek újrahasznosításáról.

H1.2a: A lemerült elemeket az arra kijelölt elemgyűjtő dobozokba teszik vagy feltöltik.

H1.3a: A szülők többsége újratölti az elemeket.

H2: A falusi iskolákban kevesebben tudnak az elemek nyilvános gyűjtőhelyéről.

H2.1a: A falusi iskolákban kevésbé vannak tisztában a gyerekek az elemek újrahasznosításával.

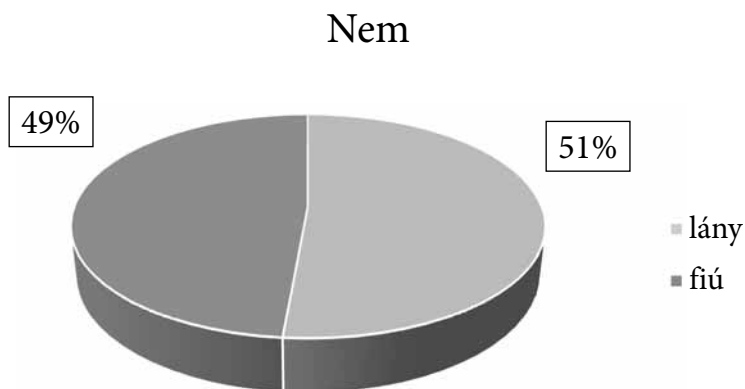
10. 4. Minta

Ahogy már korábban említettem, a kutatást négy iskolában végeztem el, négy különböző helységben. Második, harmadik és negyedikes tanulók töltötték ki a kérdőívet. A begyűjtött adatok összesen 386 tanulótól származnak, azonban ezek között előfordult 30 kérdőív, melyet nem tudtam számításba venni, így a véglegesített adatoknak a száma 356 gyerektől származik. A következő táblázatban az iskolák és osztályok létszáma látható, akik a kutatásban részt vettek.

OSZTÁLY ISKOLA	Második	Harmadik	Negyedik	Összesen
Miroslav Antić Á. I.	31	32	43	106
Kárász Karolina Á. I.	20	37	42	99
Ady Endre Kísérleti Á. I.	30	28	48	106
Széchenyi István Á. I.	20	34	21	75
Összesen	101	131	154	386

2. táblázat: A kutatásban résztvevők száma

A megkérdezett gyerekek 7–12 évesek voltak. A nemek eloszlását a következő ábra mutatja. A válaszadók között 183 lány és 173 fiú volt.

1. ábra: Nemek eloszlása

10. 5. Az adatgyűjtés módszere és eszköze

A kutatói munkám 2015. decemberétől 2016. márciusáig tartott. A kutatás módszere a kérdőívezés volt, melyet 386 fővel végeztem el. Fókuszcsoportomban a második, harmadik és negyedik osztályos, általános iskolás tanulók voltak. A következő iskolákban került sor a kérdőívezésre:

- Miroslav Antić Általános Iskola, Palics;
- Kárász Karolina Általános Iskola, Horgos;
- Ady Endre Kísérleti Általános Iskola, Kishegyes;
- Széchenyi István Általános Iskola, Szabadka.

Maga a kérdőív 13 kérdést tartalmazott, a kérdéstípusok mindkét fajtája előfordult (nyílt és zárt). A kérdések között a legtöbb karikázós volt, előre megadott válaszlehetőségekkel, pl. a), b), c); de akadt olyan is, ahol nem volt ilyen jellegű korlátozás, és egész mondattal kellett válaszolniuk a gyerekeknek. A kérdőív a mellékletben található (1. melléklet).

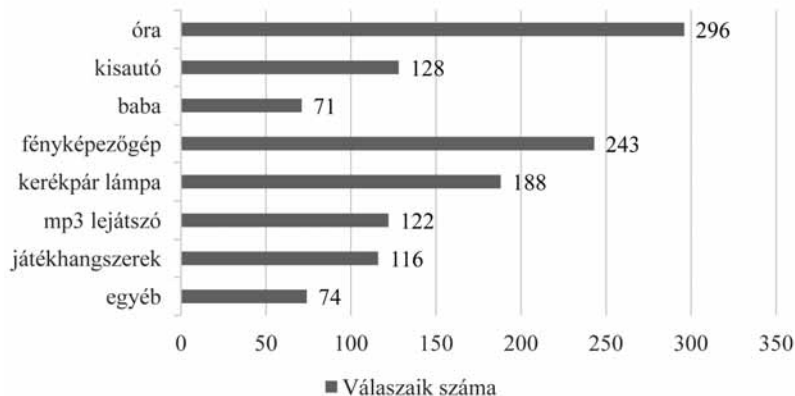
A kérdőívben előforduló kérdések a következők voltak:

1. Milyen eszközökbe használsz elemeket? (mobiltelefon kivételével)
2. Milyen gyakran használsz olyan eszközöket, amelyekben elem van (mobiltelefon kivételével)?
3. A kedvenc játékodban van-e elem?

4. Megosztod-e valakivel ezt a játékot?
5. Szüleid szokták-e újratölteni az elemeket?
6. Hol szokták vásárolni őket?
7. Tudod-e, milyen gyakran kell elemet cserélni valamely eszközben?
8. Ha tudod, válaszolj, hogy milyen gyakran cserélsz (vagy szüleid milyen gyakran cserélnek elemet)!
9. Hallottál-e már az elemek újrahasznosításáról?
10. Ha igen, hol és mikor?
11. Mit szoktál tenni a lemerült elemekkel?
12. Az iskolában van-e nyilvános gyűjtőhely az elemek számára?
13. Te oda szoktad-e dobni a használhatatlan elemeket?

10. 6. A kutatás eredményei – kérdőívek statisztikai kiértékelése

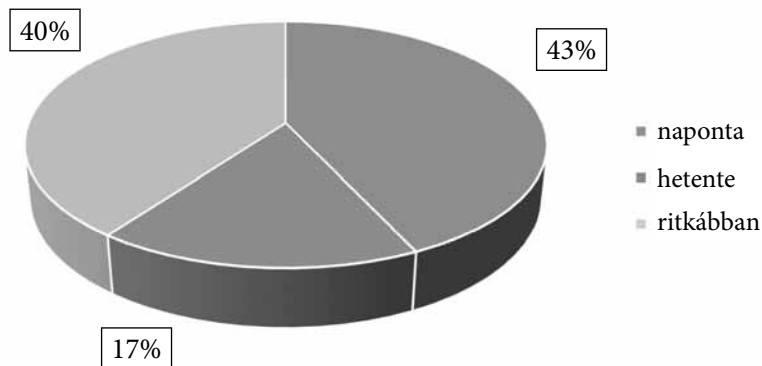
Az alábbi ábrán (2. ábra) jól látható, hogy a gyerekek milyen arányban, mely eszközökbe használnak elemeket. Az első három helyen az óra, a fényképezőgép és a kerékpárlámpa áll. Az „egyéb” alatt lehetőségük volt felsorolni a megadott válaszlehetőségeken kívül olyan eszközöket, melyeket még használnak, és elemmel működnek. A legtöbbet említett eszközök ezek közül a TV-távírányító, vezetékes telefon, elektromos fogkefe, számítógépegér és zseblámpa voltak.

2. ábra: Milyen eszközökbe használsz elemeket (mobiltelefon kivételével)?

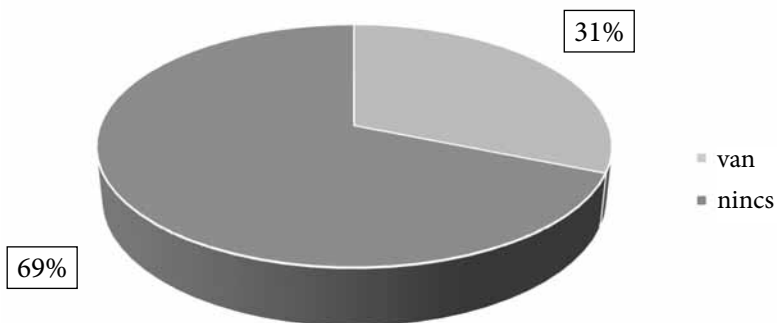
A 3. ábrán a gyerekek válasza látható százalékban kifejezve, annak alapján, hogy milyen gyakran használnak olyan eszközöket, melyek elemmel működnek.

Mindössze 3% különbség van a két szélsőérték között (naponta-ritkábban). A gyerekek közül 153-an karikázták be, hogy „naponta”, 142-en, hogy „ritkábban” és 61-en, hogy „hetente” használnak ilyen eszközöket.

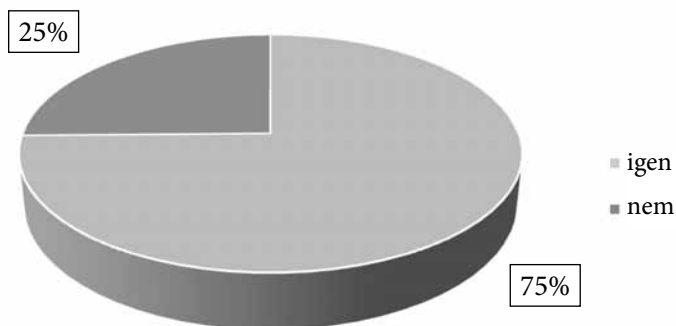
3. ábra: Milyen gyakran használsz olyan eszközöket, amelyekben elem van (mobiltelefon kivételével)?

A következő kérdés arra irányult, hogy a kedvenc játékukban van-e elem, melynél a válaszok száma elég nagy különbséget mutatott. 245-en mondták, hogy „nincs”, és mindössze 111 gyerek karikázta be, hogy „van” a kedvenc játékában elem. (4. ábra)

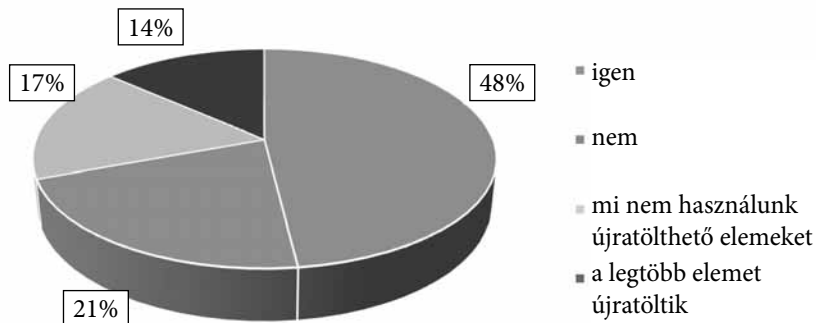
4. ábra: A kedvenc játékodban van-e elem?

A negyedik kérdés kapcsolódott az előzőhöz: megosztják-e valakivel ezt a játékot. 266 gyerek mondta, hogy igen, és 90-en karikázták be, hogy nem osztják meg. Az alábbi ábrán (5. ábra) a válaszok százalékos megoszlása látható.

5. ábra: Megosztod-e valakivel ezt a játékot?

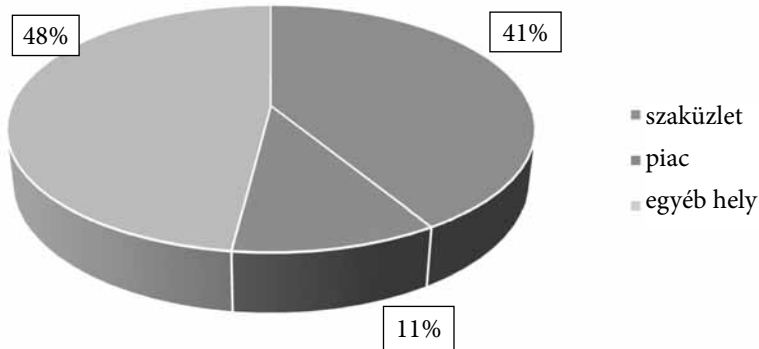
A továbbiakban már az elemek újratölthetőségéről volt szó, a kérdések is erre irányultak; elsőként, hogy vajon a szülők újratöltik-e az elemeket. A válaszok alapján a legtöbben az „igen”-t karikázták be, pontosan 171-en. Emellett 48-an mondták, hogy a legtöbb elemet újratöltik, míg 76-an nem szokták tölteni, és 61-en nem is használnak újratölthető elemeket.

6. ábra: Szüleid szokták-e újratölteni az elemeket?

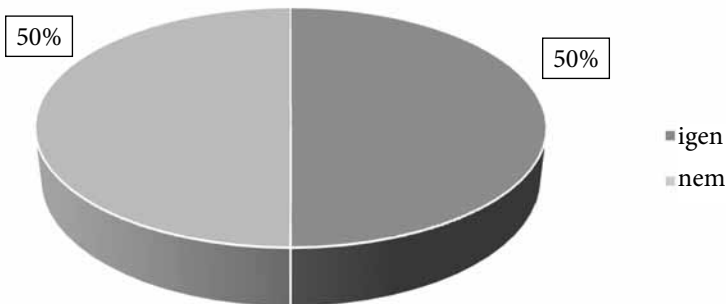
A 7. ábrán látható, hogy hol vásárolják a szülők az elemeket. A legtöbb gyerek az „egyéb hely”-et mondta, 171-en karikázták be. Feltételezésem szerint, azért lett ez a leggyakoribb válasz, mert lehet, hogy sokan nem is tudják a gyerekek

közül, hogy szüleik hol vásárolják őket, így ezt találták megfelelőnek. Az egyéb helyet a szaküzlet követi, 147-en karikázták be, és végül a piac, 38 gyerek gondolta úgy, hogy itt szokták venni az elemeket a szülők.

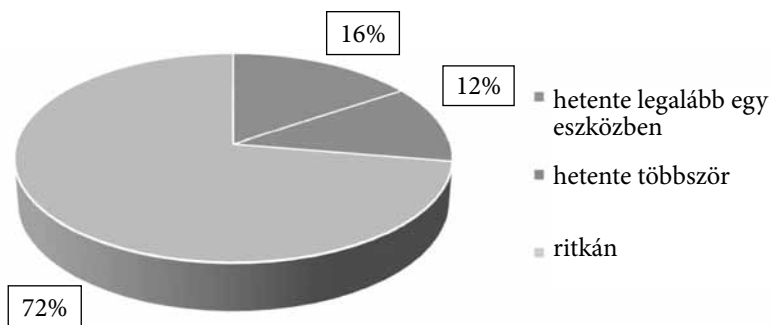
7. ábra: Hol szokták vásárolni őket?

A következő kérdés arra irányult, hogy a gyerekek tisztában vannak-e azzal, hogy milyen gyakran kell elemet cserélni egyes eszközökben. Meglepő eredmény született, fele-fele arányban voltak ennek tudatában.

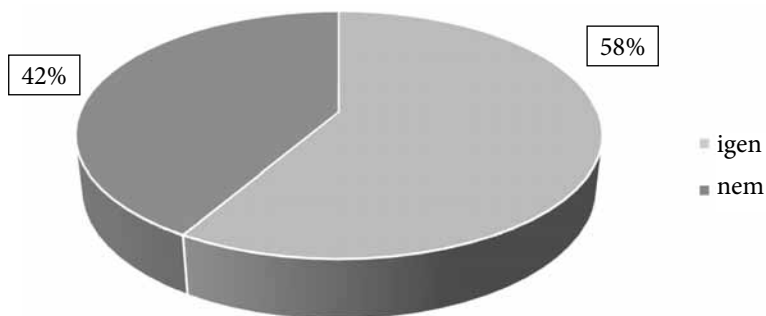
8. ábra: Tudod-e, milyen gyakran kell elemet cserélni valamely eszközben?

A 8. kérdés kapcsolódott az előzőhöz: ha tudják, milyen gyakran kell cserélni elemeket, akkor ők milyen gyakran teszik ezt meg. A legtöbb választ a ritka cserére kaptam, még hozzá 236 gyerek szerint. 51-en mondták, hogy hetente legalább egy eszközben, és 39 szerint hetente többször cserélnek ők vagy a szülők elemeket. (9. ábra)

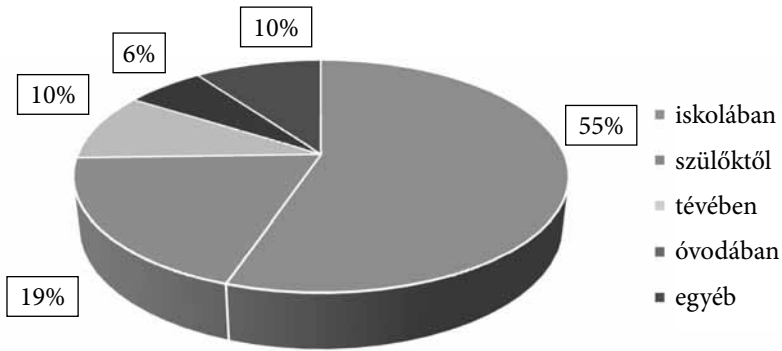
9. ábra: Ha tudod, válaszolj, hogy milyen gyakran cserélsz (vagy szüleid milyen gyakran cserélnék elemet)!

A következő kérdésem, hogy a gyerekek hány százaléka hallott már az elemek újrahasznosításáról. Az eredmények azt mutatják, hogy a legtöbb gyerek már ismeri ezt a kifejezést (208-an), de a megkérdezettek közül 148-an nem is hallottak róla. (10. ábra)

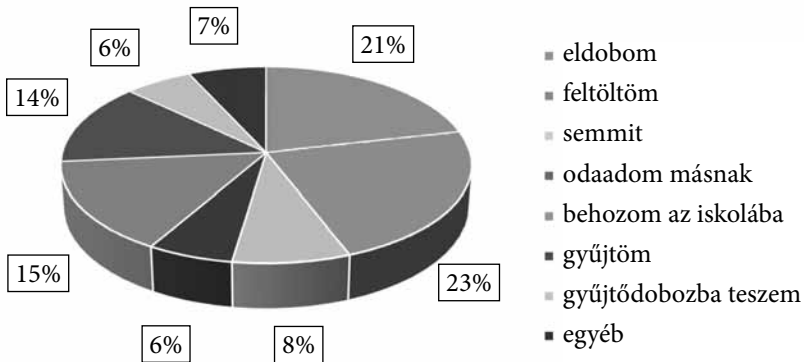
10. ábra: Hallottál-e már az elemek újrahasznosításáról?

A 10. kérdés arra irányult, hogyha már ismerős nekik az elemek újrahasznosítása, akkor hol hallottak róla. Ez nyílt kérdésnek számított, bármit beírhattak, így különféle válaszokat kaptam. A legtöbben az iskolában hallottak erről először, utána a szülőktől, de a tévét és az óvodát is megemlítették többen. „Egyéb” alatt olyan válaszok jöttek, mint pl. előadáson, üzletben, interneten vagy újságban olvasták. (11. ábra)

11. ábra: Ha igen, hol és mikor?

A 12. ábrán az látható, hogy mit kezdenek a gyerekek a lemerült elemekkel. Ez is nyílt típusú kérdés volt, így ők írhatták le, hogy mit tesznek velük. A lemerült elemeket, ha van lehetőség, akkor fel kell tölteni, de csak 23% említette ezt meg. A második helyen áll 21%-kal, hogy eldobják őket, harmadik opcióként, a megkérdezett gyerekek közül 15% mondta azt, hogy beviszik az iskolába. Az „egyéb” alatt olyan válaszok születtek, mint pl. újrahasznosítják, újat vesznek, kicserélik vagy játszanak a lemerült elemekkel.

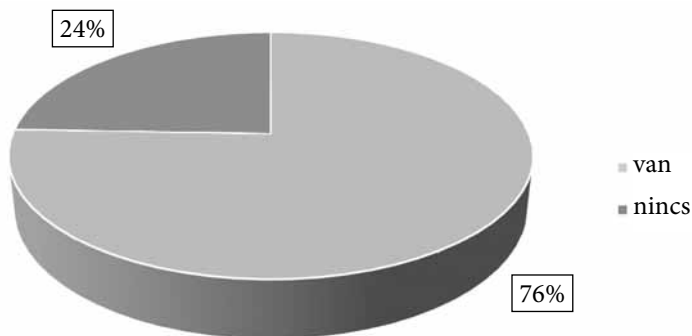

12. ábra: Mit szoktál tenni a lemerült elemekkel?

Az utolsó két kérdés az iskolákra vonatkozott a gyerekek megfigyelése alapján. A 13. ábra azt szemlélteti, hogy mennyire tudják, van-e nyilvános gyűjtőhely az elemek számára az iskolájukban. A legtöbben tudják, hogy van

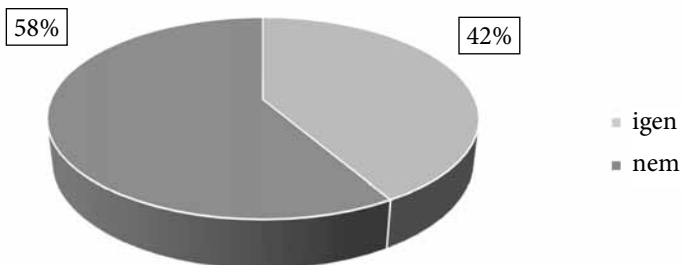

(269-en), mások, 87-en azt karikázták, hogy nincs. Ez talán azzal magyarázható, hogy nem hívják fel eléggé a figyelmüket rá. Minden iskolában van kihelyezve gyűjtődoboz, azonban hiába teszik ezt meg, ha nem látható helyen vannak, és a gyerekeket nem informálják kellőképpen.

13. ábra: Az iskolában van-e nyilvános gyűjtőhely az elemek számára?

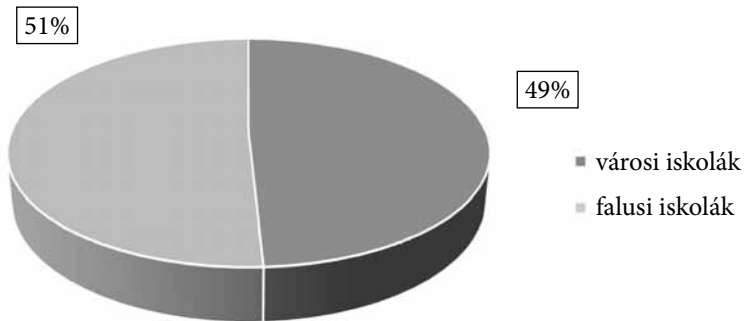
Végezetül, ha már van az iskolákban nyilvános gyűjtőhely, akkor a gyerekek élnek-e ezzel a lehetőséggel, és oda dobják-e a használhatatlan elemeket. (14. ábra) A tanulók 58%-a odadobja ezeket az elemeket, míg 42% a válaszadók közül nem tesz így. Ez azzal magyarázható, hogy sokan más gyűjtőhelyekre viszik el, pl. üzletkebe vagy ahol még látnak gyűjtődobozokat.

14. ábra: Te oda szoktad-e dobni a használhatatlan elemeket?

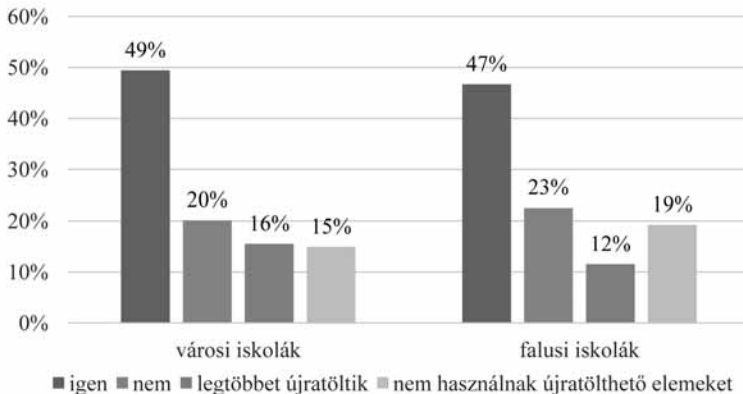
10. 6. 1. Városi és falusi iskolák tanulóinak összehasonlítása

A folytatásban összehasonlítom a két típusú környezetben megtalálható iskolák tanulóinak az eredményeit. Azokat a kérdéseket emelném ki, ahol jobban eltérnek a válaszok. Elsőként szeretném szemléltetni a városi és falusi iskolák tanulóinak megoszlását százalékokban kifejezve. (15. ábra)

15. ábra: A két iskolatípus megoszlása

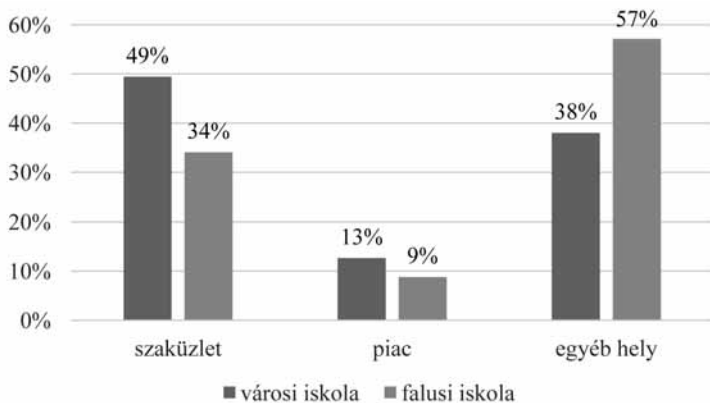
Az első kérdés, melynek eredményeit összehasonlítanám, arra vonatkozott, hogy a gyerekek tudomása alapján, a szülők szokták-e újratölteni az elemeket. Az eredményeket látva nincs nagy különbség a városi és falusi iskolák tanulói között. Mindkét helyen újratöltik az elemeket, azonban elég sok szülő ennek az ellentettjét teszi, nem töltik fel őket újra, így ki tudja, hogy hány elemet dobnak el feleslegesen, mellyel környezetünket károsítják. (16. ábra)

16. ábra: Szüleid szokták-e újratölteni az elemeket? (város – falu)

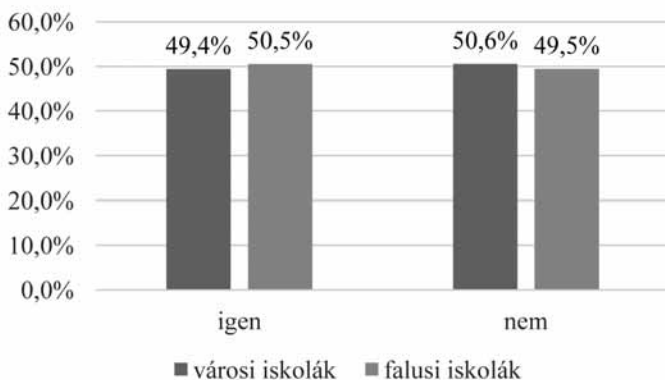
A következő kérdés azt taglalja, hogy hol szokták vásárolni az elemeket. Az összehasonlított eredmények alapján, a legnagyobb különbség az „egyéb hely”-nél van. A falusi iskolák tanulói a szaküzleten és a piacon kívül, leggyakrabban

egy másik helyen veszik az elemeket. A legkisebb különbséget a „piac” oszlop mutatja, míg a városi iskolák gyerekeinek a szülei inkább szaküzletekben vásárolják az elemeket. (17. ábra)

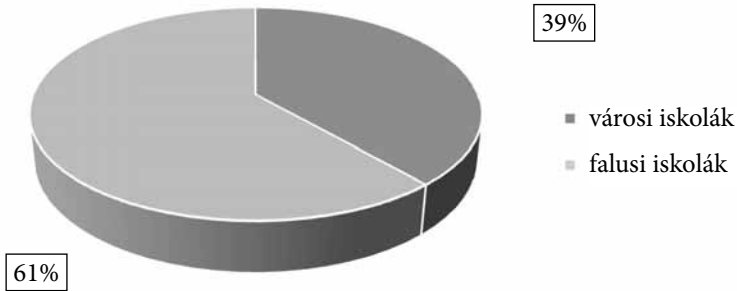
17. ábra: Hol szokták vásárolni őket? (város – falu)

A következő kérdésnél összehasonlítottam, hogy tudják-e a városi és falusi iskolákban a gyerekek, hogy milyen gyakran kell elemet cserélni egyes eszközökben. Az összehasonlítás eredményei között nincs nagy különbség. (18. ábra)

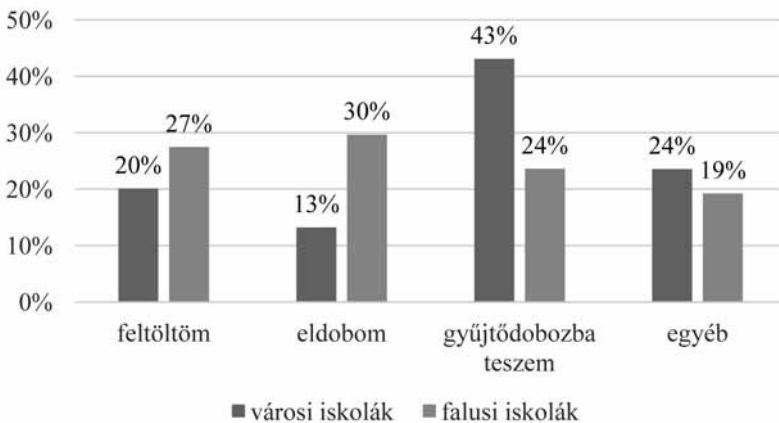
18. ábra: Tudod-e, milyen gyakran kell elemet cserélni valamely eszközben? (város – falu)

A 19. ábrán jól látható, hogy milyen mértékű az eltérés a városi és falusi iskolák tanulói között, abból a szempontból, hogy hallottak-e már az elemek újrahasznosításáról. A diagramon a „nem”-ek aránya látható.

19. ábra: Hallottál-e már az elemek újrahasznosításáról? (város – falu)

A városi és falusi iskolákban a gyerekek hozzáállása, hogy mit kezdenek a lemerült elemekkel, eltérő. Ezt a következő ábra is jól szemlélteti (20. ábra), hiszen ha megnézzük, a falusi iskolák gyerekei nagyobb számban töltik fel az elemeket, mint a városiak. Két nagy eltérés látszik még a diagramon. Az egyik, hogy sokkal több falusi gyerek dobja el az elemeket, mint városi. Ez kapcsolódik a másik válaszhoz, hogy gyűjtődobozba teszik a városi iskolák gyerekei, és emiatt nem dobják el. Ezzel szemben a falusi iskolák gyerekei inkább eldobják, minthogy gyűjtődobozba tegyék, ami azzal is magyarázható, hogy az iskolákban nincs eléggé hangsúlyozva az elemek gyűjtése.

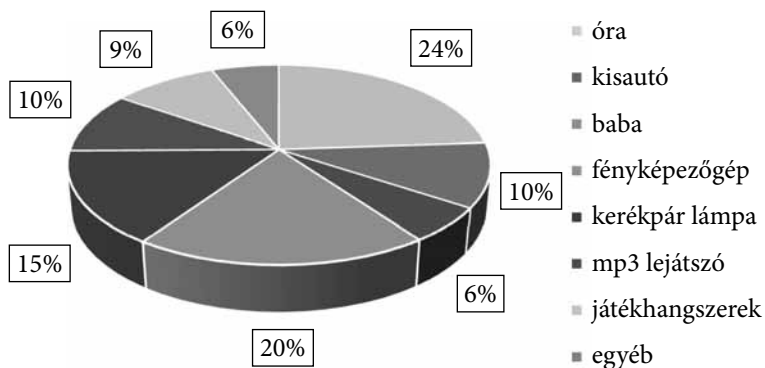

20. ábra: Mit szoktál tenni a lemerült elemekkel? (város – falu)

10. 7. A hipotézisek beigazolódása, illetve elvetése

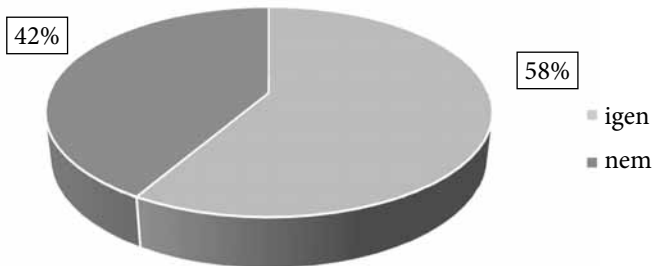
A kapott eredmények alapján, hipotéziseimmel kapcsolatban a következőket állapítottam meg:

H1: A gyerekek tisztában vannak vele, hogy mely eszközök működnek elemekkel. A legtöbb gyerek a megadott lehetőségek közül választott, de voltak, akik az egyéb alatt más dolgokat is feltüntettek, amiket még használnak, és elem szükséges a működésükhöz, így ez a hipotézisem az eredmények alapján beigazolódott. (21. ábra)

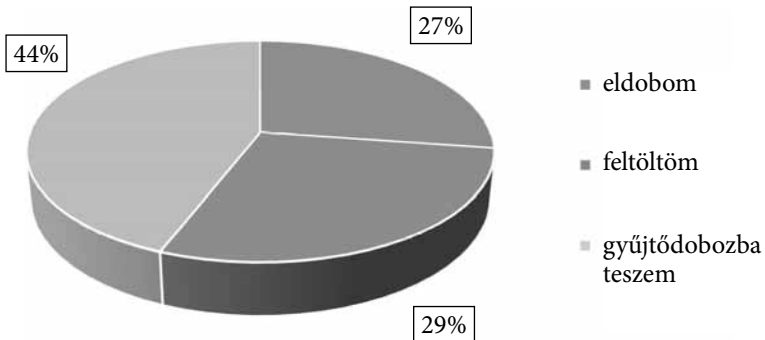
21. ábra: H1: A gyerekek tisztában vannak vele, hogy mely eszközök működnek elemekkel.

H1.1a: Hallottak már a gyerekek az elemek újrahasznosításáról. Az első al-hipotézisemet az eredmények megerősítették, mivel a gyerekek 58%-a hallott róla, azonban lényeges megjegyezni, hogy elég magas százalék (42%) mutatja ennek az ellentettjét is. (22. ábra)

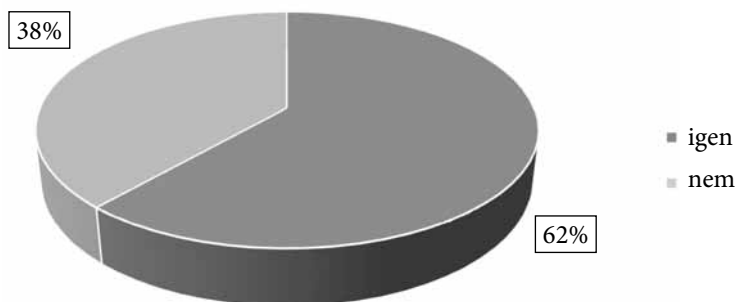
22. ábra: H1.1a: Hallottak már a gyerekek az elemek újrahazsnosításáról.

H1.2a: A lemerült elemeket az arra kijelölt elemgyűjtő dobozokba teszik vagy feltöltik. A második alhipotézisem beigazolódtott, mivel a legnagyobb százalékat a „gyűjtődobozba teszem”-re kaptam, valamint 29% mondta azt, hogy fel szokta tölteni. (23. ábra)

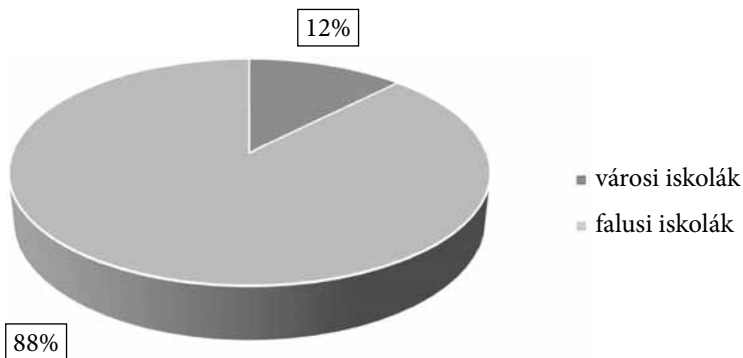
23. ábra: H1.2a: A lemerült elemeket az arra kijelölt elemgyűjtő dobozokba teszik vagy feltöltik.

H1.3a: A szülők többsége újratölti az elemeket. A harmadik alhipotézisemet is megerősítették a kapott eredmények, hiszen a válaszadó gyerekek 62%-a szerint a szülei újratöltik az elemeket. (24. ábra)

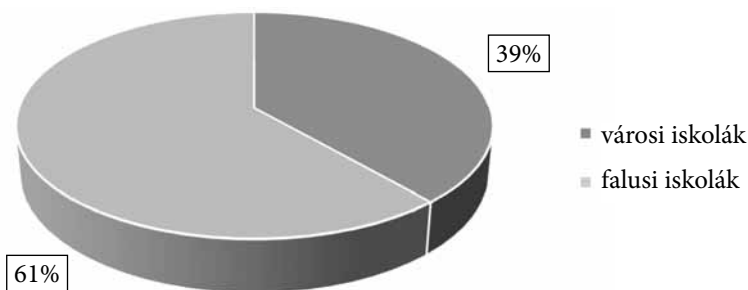
24. ábra: H1.3a: A szülők többsége újratölti az elemeket.

H2: A falusi iskolákban kevesebben tudnak az elemek nyilvános gyűjtőhelyéről. A második főhipotézisem beigazolódott, mivel a „nem”-mel válaszoló gyerekek 88%-a falusi, míg 12% városi. (25. ábra)

25. ábra: H2: A falusi iskolákban kevesebben tudnak az elemek nyilvános gyűjtőhelyéről.

H2.1a: A falusi iskolákban kevésbé vannak tisztában a gyerekek az elemek újrahasznosításával. Az alhipotézisem beigazolódott, mivel a 26. ábrán jól látható, hogy 61%-a azoknak a tanulóknak, akik „nem”-mel válaszoltak falusi iskolába jár, míg 39%-uk városi iskolás.

26. ábra: H2.1a: A falusi iskolákban kevésbé vannak tisztában a gyerekek az elemek újrahasznosításával.

11. Kiértékelés és következtetések

Igyekeztem átláthatóan összefoglalni a leglényegesebb környezeti problémákat, melyek foglalkoztatják az emberiséget, kitérni egy-egy példára vagy megoldásra, amivel jobbá tehetjük a Földet. Az Eco-Friends and Eco-Kits szervezetnek köszönhetően már egy nagy lépést tudhatunk magunk mögött az elemek szelekciónál. Igyekeznek mindent megtenni, hogy egyre több helyen ismerjék és alkalmazzák az elemek gyűjtésén kívül a helyes szétválogatásukat is. Már az óvodás korosztállyal kezdődően próbálják felhívni mindenki figyelmét az elemek megfelelő újrahasznosítására. Emellett olyan akkumulátortöltőket sikerült készíteniük, melyekkel szintén a környezettudatosság szempontját figyelembe véve, sikereket arattak.

A munkám központi része, a kérdőívek kiértékelése, és a városi illetve falusi iskolák tanulóinak összehasonlítása volt. A gyerekek nagyon segítőkészek voltak, és örömmel töltötték ki a kérdőíveket, mellyel feltérképezhettem az elektromos elemekről szóló tudásukat. Kutatásom eredményeit megnézve, értek meglepetések, de számos megmosolyogtató válasszal is találkoztam a feldolgozás során. Az eredmények azt sugallják, hogy a legtöbb gyerek valamilyen szinten otthonosan mozog az elektromos elemek témájában, de jelentős részüik nem hallott az újrahasznosításukról. Sajnálatos az a tény, hogy a megkérdezettek többsége az elemeket el szokta dobni, és nem viszik el nyilvános gyűjtődobozokba. Nagyobb hangsúlyt kellene erre fektetni az iskolákban, és akár egy környezetünk vagy természet és társadalom óra keretében elbeszélgetni a gyerekekkel erről a témáról, és így időben környezettudatos életmódra nevelni

őket. Az emberek rengeteget vétének környezetük ellen, ezért már a gyerekeket kellőképpen fel kell készíteni, hiszen ők jelentik a jövő nemzedékeit.

A tanítóknak is tovább kell magukat képezniük, hiszen csak így képesek ebbe a területbe belelátni, és a gyerekeknek az elektromos elemekről szóló tudást átadni, amiben az Eco-Friends and Eco-Kits is segíthet. Így a tanítók tovább dolgozhatnak, ellenőrizhetik, megfigyelhetik a gyerekek hozzáállását ehhez a témához; a kihelyezett dobozokat pedig rendszeresen ki kellene üríteniük, hogy mindig legyen hely bennük az újonnan behozott elemek számára. Ha csak egy kis időt is fordítanak a környezettudatosság ügyére, később meg fog térülni, hiszen a gyerekek mindenre fogékonyak, és a jó példamutatás nagyon fontos ebben a korban.

Zárógondolatként Szent-Györgyi Albert szavait idézném, mely az egész munkám lényegét összefoglalja:

„A természet hatalmas, az ember parányi. Ezért aztán az ember léte attól függ, milyen kapcsolatot tud teremteni a természettel, mennyire érti meg, és hogyan használja fel az erőit saját hasznára.”

Szakirodalom

- BESSENYEI 2014. BESSENYEI, Szilárd: Az elemek és elektronika elsődleges újrahasznosítása a tanügyi intézményekben Szabadkán. Palics, 2014.
- CZEKUS–CZEKUS 2015. CZEKUS, Boris – CZEKUS, Geza: Tri hektara je potrebno našim studentima. In: Predavanja po pozivu/Invited Lectures (Zbornik radova V International Congress Biomedicine and geosciences – influence of environment on human health) Beograd, 2015.
- SCHÄFFERNÉ DUDÁS 2008. SCHÄFFERNÉ DUDÁS, Katalin: A környezettudatosság többszintű értelmezése és a környezettudatos fogyasztói magatartás vizsgálata. Pécs, 2008.

Internetes források

- ANGYAL – BALLABÁS – CSÜLLÖG – KARDOS – MUNKÁCSY – PONGRÁCZ – SZABÓ 2012. ANGYAL, Zsuzsanna–BALLABÁS, Gábor–CSÜLLÖG, Gábor–KARDOS, Levente–MUNKÁCSY, Béla–PONGRÁCZ, Rita–SZABÓ, Mária: A környezetvédelem alapjai. Budapest, 2012. <http://bit.ly/1pwFCra> (Megtekintés időpontja: 2016. március 23.)
- KOVÁCS 2007. KOVÁCS András Donát: A környezettudatosság fogalma és vizsgálatának hazai gyakorlata. http://geo.science.unideb.hu/taj/dokument/telkonf/dokument/kovacs_a_d.pdf (Megtekintés időpontja: 2016. március 24.)
- ZELENÁK – KRASSOVÁN 2008. ZELENÁK Adrián – KRASSOVÁN Krisztina: A környezettudatos ember. Budapest, 2008. <http://bit.ly/2n1LkUF> (Megtekintés időpontja: 2016. március 24.)
- <http://bit.ly/1Mkm3N9> (Megtekintés időpontja: 2016. március 22.)
- <http://bit.ly/1PezCd9> (Megtekintés időpontja: 2016. március 24.)
- <http://bit.ly/2mEiMje> (Megtekintés időpontja: 2016. március 23.)
- <http://bit.ly/2nm8z98> (Megtekintés időpontja: 2016. március 22.)
- <http://users.atw.hu/greengroup/vegyl%20kimutatas.htm> (Megtekintés időpontja: 2016. március 26.)
- <http://www.eco-friends.atw.hu> (Megtekintés időpontja: 2016. március 26.)
- <http://www.zoldmuzeum.hu/a-kornyezzetudatos-ember-0> (Megtekintés időpontja: 2016. március 24.)
- <http://www.zoldmuzeum.hu/kornyezzetudatosag-kisgyermekkortol-kezdve> (Megtekintés időpontja: 2016. március 24.)

Melléklet

ÁLTALÁNOS ADATOK

Osztály:
Nem: lány   fiú
Életkor:

- Milyen eszközökbe használsz elemeket (mobiltelefon kivételével)?
  - óra
  - kisautó
  - baba
  - fényképezőgép
  - kerékpár lámpa
  - mp3 lejátszó
  - játékhangszerek
  - egyéb: _____
- Milyen gyakran használsz olyan eszközöket, amelyekben elem van (a mobiltelefon kivételével)?
  - naponta
  - hetente
  - ritkábban

3. A kedvenc játékodban van-e elem?
  - a) van
  - b) nincs
4. Megosztod-e valakivel ezt a játékot?
  - a) igen
  - b) nem
5. Szüleid szokták-e újratölteni az elemeket?
  - a) igen
  - b) nem
  - c) mi nem használunk újratölthető elemeket
  - d) a legtöbb elemet újratöltik
6. Hol szokták vásárolni őket?
  - a) szaküzlet
  - b) piac
  - c) egyéb hely
7. Tudod-e, milyen gyakran kell elemet cserélni valamely eszközben?
  - a) igen
  - b) nem
8. Ha tudod, válaszolj, hogy milyen gyakran cserélsz (vagy szüleid milyen gyakran cserélnék elemet)!
  - a) hetente legalább egy eszközben
  - b) hetente többször
  - c) ritkán

-
9. Hallottál-e már az elemek újrahasznosításáról?
- a) igen
  - b) nem
10. Ha igen, hol és mikor? (ha a fenti válaszdod „nem” volt, akkor ezt hagyj üresen)

-
11. Mit szoktál tenni a lemerült elemekkel?

-
12. Az iskolában van-e nyilvános gyűjtőhely az elemek számára?
- a) van
  - b) nincs
13. Te oda szoktad-e dobni a használhatatlan elemeket?
- a) igen
  - b) nem

Őszinte válaszaidat köszönöm, sokat segítettél abban, hogy munkám sikeres legyen!

Bozóki Tamás

A Schumann-rezonancia *mint kutatott jelenség és mint kutatási eszköz*

Bevezetés

Wienfried Otto Schumann 1952-ben publikálta úttörő munkáját¹, melyben elméleti úton megjósolta a tökéletes vezetőnek tekinthető földfelszín és a jól vezető ionoszféra között kialakuló elektromágneses rezonanciát. A jelenséget, melyet a felfedező tiszteletére Schumann-rezonancia (SR) néven ismer a tudományos világ, 1960-ban kísérleti úton is kimutatták.² A Schumann-rezonancia az elmúlt bő 60 évben a Föld körüli térség megismerésének fontos kutatási területévé vált. Vizsgálatában Magyarország is aktív szerepet vállal a Magyar Tudományos Akadémia soproni Geodéziai és Geofizikai Intézetében folyó tudományos munka révén. Dr. Sători Gabriella kezdeményezésére a nagycenki Széchenyi István Geofizikai Observatóriumban 1994-től folyamatos az SR adatok regisztrálása (1. ábra).³

Kezdetben a kutatások a Schumann-rezonanciára, mint megértendő jelenségre irányultak, mára azonban egyre gyakrabban mint kutatási eszköz jelenik meg további jelenségek vizsgálatához. Legjelentősebb alkalmazási területei olyan globális jelenségek, mint a klíma- és az űridőjárás-kutatás, melyek a Schumann-rezonancia révén akár egyetlen magyarországi mérőállomás

1. ábra A nagycenki Széchenyi István Geofizikai Observatóriumban (SZIGO) Schumann-rezonancia antennája.

¹ SCHUMANN 1952.

² BALSER 1960.

³ SÁTORI 2009.

adatai alapján is vizsgálhatóvá válnak. Jelen tanulmány első része igyekszik összefoglalót nyújtani a legérdekesebb kutatási eredményekből, kitérve jelenleg is folyamatban lévő vizsgálatokra és a jövőbeli alkalmazás perspektíváira. A tanulmány második része egy aktuális kutatásba enged betekintést, amely a geomágneses viharok Schumann-rezonanciára gyakorolt hatását hivatott tisztázni.

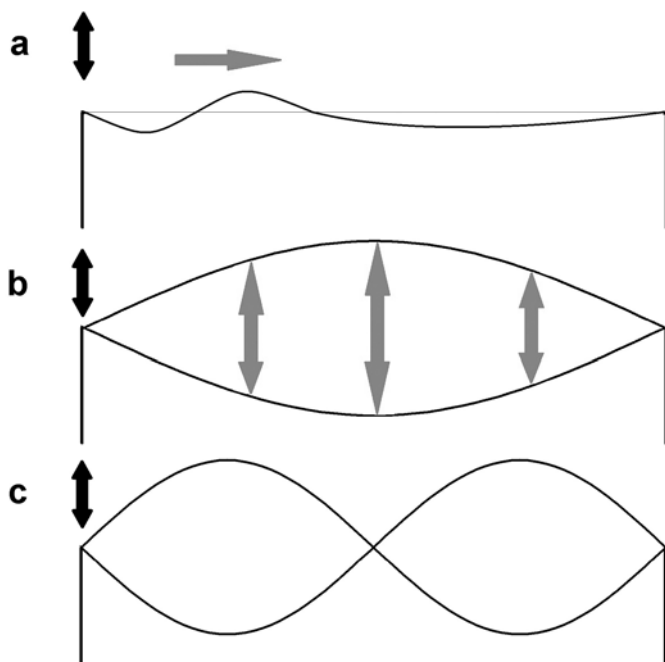
A Schumann-rezonancia jelensége és alkalmazásai

A mindennapokban számtalan periodikus vagy közel periodikus (kvázi-periodikus) változás figyelhető meg, mint például a nappalok-éjszakák váltakozása, a tengerek hullámzása, a növények virágzása, az árapály, a madarak vándorlása stb. Amennyiben egy időben periodikus változás térben is terjed, a jelenséget hullámnak nevezik, amely egy tömegtranszport nélküli energiaterjedési forma. Tudományos munkák egyik leggyakrabban előforduló jelensége a hullám, de miért kiemelten jelentőségű a tudományos világ számára? A válasz egészen egyszerű, de annál fontosabb: azért mert információt hordoz a közegről, amelyben terjed. Erre az egyik legkézenfekvőbb példa a Föld belsejének megismerése. Mai tudásunk a Föld belsejéről szinte kizárólag hullámoknak, még hozzá földrengés-hullámoknak köszönhető. A Föld felszínének közelében kipattanó földrengések szeizmikus hullámai a Föld belsején végighaladva akár a Föld átellenes pontján is mérhetőek, hordozván a terjedési közegről hozott információt.⁴

A hullámok egy speciális csoportját alkotják az állóhullámok, melyeket más néven rezonanciának is neveznek. A jelenség klasszikus fizikai modellje egy kifeszített kötélen, melynek egyik vége szabályozható periódusidővel mozoghat (2.a ábra). A kötélen átellenes, rögzített pontjáról a periodikus mozgás által gerjesztett hullámok visszaverődnek. Kitüntetett gerjesztési periódusidőknél, az úgynevezett rezonancia frekvenciáknál, az ellentétes irányba haladó hullámok felerősítik egymást (konstruktív interferencia lép fel), és kialakul az állóhullám, melynek elnevezése utal az alapesetben terjedő hullámformák „megállására”. Nagy amplitúdóval rezgő duzzadóhelyek és mozgás nélküli csomópontok alakulnak ki (2.b és 2.c ábra). Ebben az elrendezésben a kötélen hossza a hullámhossz (a térbeli periodicitás legkisebb távolsága) egész számú többszöröse. Az első- vagy alaplómódusban a hullámhossz megegyezik a kötélen hosszával (2.b ábra), a második módusban a fele (2.c ábra), a harmadikban a harmada stb. Hasonló jelenség játszódik le különböző sípokban, ahol a levegő sűrűsödési és ritkulási helyei alkotnak ehhez hasonló térbeli szerkezetet.

⁴ GALSA 2014.

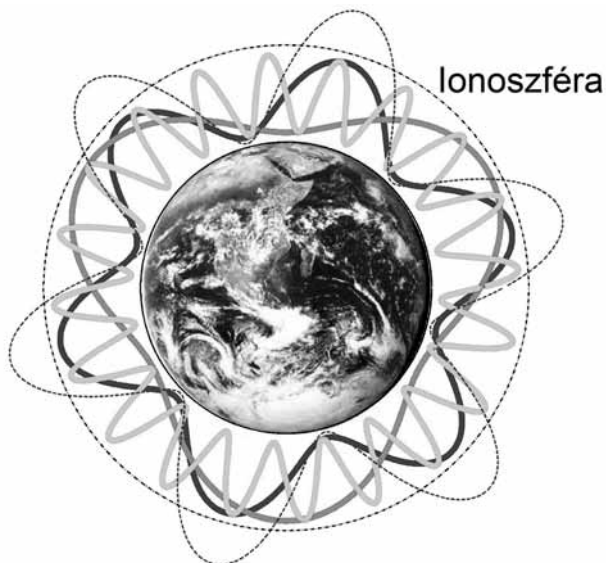

2. ábra Két végén rögzített kötélen terjedő hullám (a), kialakuló állóhullám alapló módus (b) és második módus (c). Az állóhullámban nagy amplitúdóval rezgő duzzadóhelyek és lényegében mozdulatlan csomópontok figyelhetők meg.

A kialakuló állóhullám struktúráját alapjaiban befolyásolja a végpontok kialakítása, vagyis a peremfeltétel, melynek két alapvető típusa különíthető el: a rögzített és a szabad végpont. Rögzített végpont törvényszerűen állóhullám csomópontot jelent, míg szabad vég esetén duzzadóhely alakul ki a kötéel végén.

A Schumann-rezonancia igencsak speciális állóhullám mintázatot alakít ki, amely három fő okra vezethető vissza: (1) az egyszerre jelen lévő elektromos és mágneses tér, (2) a periodikus határfeltétel és (3) a földfelszín-ionoszféra magasság kicsinyisége a Föld sugarához képest. Elektromágneses (EM) hullámokban, mint például a látható fény, a mágneses és az elektromos tér egyszerre, de egymásra merőleges síkokban hullámszik, miközben mindkét síkra merőleges irányban terjed. Az EM hullámokat leíró Maxwell-egyenletekből következik, hogy elektromágneses állóhullámokban az elektromos tér csomópontjában

a mágneses térnek duzzadóhelye, míg duzzadóhelyén a mágneses térnek csomópontja alakul ki. Schumann-rezonancia esetén igen speciális állóhullám peremfeltétel valósul meg, mivel a Föld körül körbehajló elektromágneses hullám újra önmagával találkozik és ezáltal saját magával kerül interferenciába. Így azok a módusok erősödnek fel, melyek hullámhossza osztója a Föld kerületének. A földfelszín és az ionoszféra közötti semleges, szigetelő légkörrel kitöltött térrészt üregrezonátornak nevezik. Az SR harmadik speciális tulajdonságának levezethető következménye, hogy csakis az úgynevezett TM_0 módus alakulhat ki, melyben a mágneses tér függőleges komponense zérus. Így egy Schumann-rezonancia mérőállomás egy horizontális, elektromos teret és két vertikális, mágneses teret mérő egységből áll. Mivel az állóhullám hullámhossza a Föld kerületének nagyságrendjébe esik, frekvenciája az úgynevezett ELF (Extreme Low Frequency) tartományban (3 Hz – 3000 Hz) található. Az elméleti úton is meghatározható rezonancia frekvenciák körülbelül 8, 14, 20, 26 Hz-nél stb. figyelhetőek meg (3. ábra).

3. ábra Vázlatos ábra a földfelszín-ionoszféra üregrezonátorban kialakuló állóhullámokról.

Ebben a frekvenciatartományban a hullámok igen kis csillapítással képesek terjedni az üregrezonátorban.

Földünk légkörének egyik lehetséges osztályozása elektromos vezetés szempontjából történik. Megkülönböztethető az elektrosztatikai és az elektrodinamikai tartomány, azaz a semleges és a vezető légkör. Körülbelül 60-70 km-es magasságban a vezetőképesség ugrásszerűen megnövekszik, amely az elektrodinamikai tartomány és egyben az ionoszféra alját jelenti. Ezalatt a magasság alatt a légkör elektromosan szigetelőnek tekinthető. Fontos hangsúlyozni, hogy mindez azonban nem jelenti az elektromos jelenségek teljes hiányát ebben a tartományban. Mivel a hagyományos értelemben vett időjárási jelenségek ebben a tartományban játszódnak le, a semleges légkör elektromos jelenségei a geofizikusok mellett a meteorológusok fontos kutatási területe. Az elektrodinamikai tartományban lejátszódó folyamatokat, ettől elkülönítendő, úridőjárási eseményeknek nevezik.

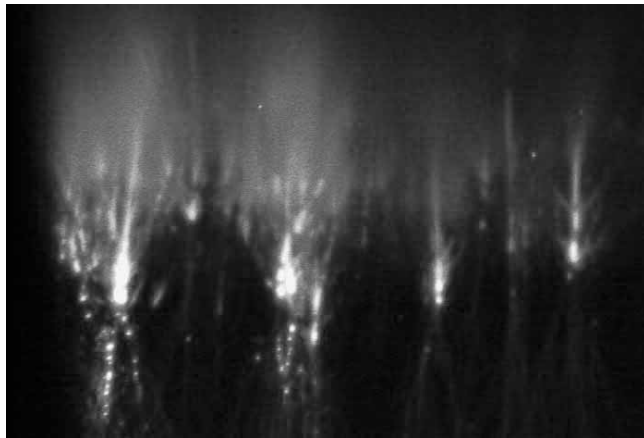

4. ábra A Föld egyik legextrémebb jelensége: a villámlás.

A leglátványosabb légköri elektromos jelenség természetesen a villámlás (4. ábra), amely a Föld egyik legextrémebb jelensége. Belső hőmérséklete összemérhető a Nap fotoszférájának hőmérsékletével, a 30.000 Kelvint is eléri. 10-30 ezer Amper árama 10^9 - 10^{10} Joule energiát szállít. Kevésbé ismert, hogy villámok nem csak a földfelszín és a felhők között jöhetnek létre, hanem két felhő vagy egy felhő és az ionoszféra között is. Az utóbbiak közé tartoznak a több 10 km-es magasságú vörös lidércek (5. ábra). A Földön másodpercenként körülbelül 50-60 villámkisülés történik, melyek elektromágneses hullámokat keltenek. Egy villámimpulzus egyszerre jelent gerjesztést az egész elektromágneses frekvenciatartományban, melyek közül a kis csillapodással terjedő ELF hullámok jutnak el nagy távolságokra is. Ebből a tartományból pedig az önmagával konstruktív interferenciába lépő Schumann-rezonancia hullámok emelkednek végül ki (6. ábra).

A legnagyobb kisülések egyedi jelként is kitérnének az ELF regisztrátumokból, beérkezési irányuk meghatározható. Egy krakkói kutatócsoport 2006-ban sikeresen „követte le” egy a Földközi-tenger mentén haladó zivatargóc helyzetének

változását lengyelországi mérési adatokból.⁵ Bór József soproni kutatónak az ELF-ből meghatározott beérkezési irányok szisztematikus hibájából Sopron környékének földtani szerkezetére sikerült következtetnie.⁶

5. ábra A vörös lidérc.

A Schumann-rezonancia egyik, ha nem a legfontosabb tulajdonsága a globalitás. Magyarországi adatsorból lehetővé válik a Kongói-medence és az Amazonas-medence klímájának összehasonlítása⁷, vagy a Csendes óceáni passzátszél sebességének meghatározása.⁸ Az SR kutatások igazi fellendülését egy 1992-es Science cikk hozta meg⁹, amely kapcsolatot mutatott ki a globális átlaghőmérséklet és a Schumann-rezonancia amplitúdója és frekvenciája között. Innentől kezdve az SR nemcsak mint kutatott jelenség, hanem mint kutatási eszköz vált ismertté a tudósok között. Az egyik legkézenfekvőbb felhasználási lehetőség a villámlással és ezáltal a zivatarokkal való kapcsolatának köszönhető. Az SR frekvencia megmutatja az aktív zivatarközpont napi változását a három nagy zivatarrégió, Afrika, Dél-Amerika és a Pacifikum között, vizsgálható a zivatarközpontok helyének szezonális átrendeződése csakúgy, mint a zivatarral borított területek nagyságának változásai.¹⁰ Így válik egy

⁵ NIECKARZ 2009.

⁶ BÓR 2016.

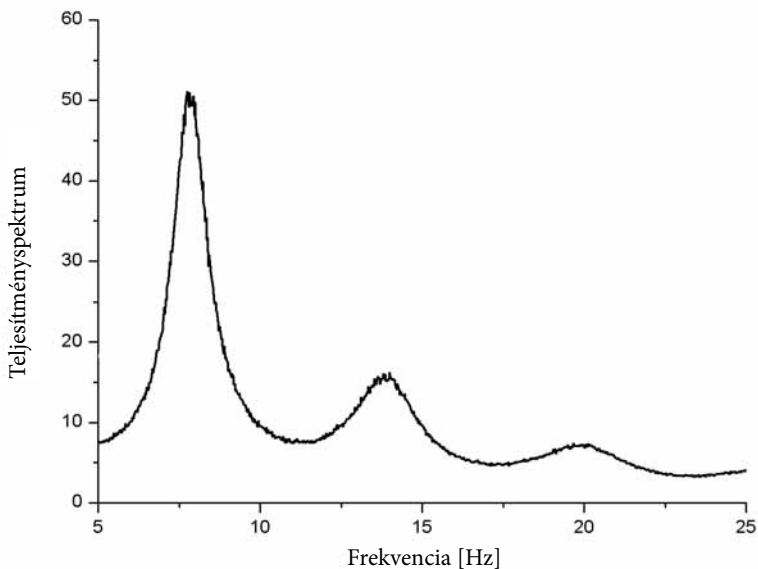
⁷ WILLIAMS 2004.

⁸ SÁTORI 1999.

⁹ WILLIAMS 1992.

¹⁰ SÁTORI 2011.

nehezen megfogható fizikai jelenség a klímakutatás egyik sok és értékes információval szolgáló eszközévé.

6. ábra Teljesítményspektrum az ELF frekvenciatartományból (Hornsund, 2015. Március 5.), melyben megjelenik az első három Schumann-rezonancia-csúcs.

A villámkisüléshez hasonlóan látványos jelenség az aurora vagy sarki fény, amely már egy űridőjárási jelenség látványos lenyomata. Ekkor a napszélben lévő megnövekedett számú töltött részecske a pólusok környezetében bejut a légkörbe, ütközik a semleges légkör molekuláival, melyek az így szerzett gerjesztési állapotból látható fény kisugárzásával kerülnek vissza eredeti állapotukba. Az űridőjárás monitorozása korunk elengedhetetlen feladatává vált az űrkorszak beköszöntével. A Föld körül keringő műholdak száma mára eléri a tízezret, melyek nagymértékben ki vannak szolgáltatva a Föld körüli térségben lejátszódó folyamatoknak, és ezáltal a GPS, a mobil hálózat, a TV adás stb is. Kiemelt kockázatot jelent a napkitörések során az űrbe kerülő óriási mennyiségű töltött plazma, amely elektromos teret, elektromos áramot indukál. A modern kor legnagyobb, halálos áldozatokat is követelő napkitörését 1859-ben élte át az emberiség. Az elektromos eszközök elterjedésének hajnalán összesen körülbelül 10-20 távírókezelő vesztette életét az áramcsapás

következtében. Elképzelni is nehéz, mekkora károkat okozna egy ekkora csapás a mai világban. A Schumann-rezonancia spektrális paramétereiben (frekvencia, amplitúdó, jósági tényező) egyértelműen megjelennek űridőjárási folyamatok „lenyomatai”¹¹, mint a rezonátor felső határoló felületét érő hatások. Így az SR ismét hasznos kutatási eszközzé válik.

Geofizikai kutatások gyakran használnak úgynevezett inverziós eljárásokat. A feladat lényege, hogy egy tetszőleges mért jelből kísérletet tesznek a jel forrásának előállítására. A Schumann-rezonanciával foglalkozó tudósok egyik nagy álma és közeljövőbeli feladata a zivatarok globális eloszlásának invertálása. A ma rendelkezésre álló műholdas adatokkal szemben ez a módszer folyamatos, az egész Földre kiterjedő lefedettséget biztosítana és jóval költség-hatékonyabb is lenne. Kifejlesztése jelenleg is folyamatban van, a munkában a soproni kutatócsoport is aktívan közreműködik.

A Schumann-rezonancia kutatások egy igencsak érdekes szegmense a műholdakra szerelt mérőműszerek adatainak elemzése. A Föld ionoszférájához hasonló elektromosan jól vezető burok minden légkörrel rendelkező égitest (bolygók, holdak) esetén kialakul, így amennyiben van bármilyen elektromágneses hullámforrás az adott objektumon, akkor elviekben kialakulhat Schumann-rezonancia.¹² Ilyen forrás a Marson a porviharokban keletkező elektromosság. A mérések által információhoz juthatunk a bolygó légkörének és ionoszférájának összetételéről, szerkezetéről, vagy akár a bolygó belsejének szerkezetéről is.^{12, 13} Érdekes eredményeket publikált 2003-ban Simoes professzor, a NASA kutatója, aki jóval az ionoszféra fölött haladó műholdak mért jelében is felfedezte a Schumann-rezonanciára jellemző spektrális szerkezetet, amely egy „szivárgó” üregre utal.¹⁴ Ennek modellezése is a mai tudomány kihívásai közé tartozik.

Az Schumann-rezonancia rendkívül széles felhasználási lehetősége egyben nehézséget is jelent. A globális zivatar-eloszlás megfigyeléséhez elengedhetetlen az üreget ért külső hatások pontos ismerete és vice versa. Magyarán képesnek kell lenni szétválasztani a forrás eredetű változásokat és a külső hatásokat. Ez igencsak bonyolult feladat, amely leginkább egy független mérési módszerrel lehetséges. Azonban minél jobban megértjük az SR jelben megfigyelhető változásokat, annál nagyobb biztonsággal azonosíthatjuk be az újabb és újabb

¹¹ SÁTORI 2016.

¹² SIMOES 2008.

¹³ KULAK 2013.

¹⁴ SIMOES 2011.

jelenségeket. További nehézséget jelent, hogy sokszor egy adott jelenségcsoport, például kozmikus külső hatások összeadódva figyelhetőek meg. Az SR spektrális paramétereknek többek között napi, szezonális, éves és 11 éves napciklus szerinti változása is van. Utóbbi kozmikus eredetű (legalább is első megdöntésre), míg a többi elsősorban forrás eredetű változás, a zivatartermé-kenység globális átrendeződéséből adódik. Viszont felvetődhet, vajon nincs-e a zivatartermékenységnek is 11 éves periodicitása. Ennek megállapítása pusztán SR adatokból rendkívül nehézkes.

Ugyancsak komoly problémának mutatkozott a nappali-éjszakai asszimmetria SR-re gyakorolt hatásának kimutatása. Régóta bizonyított tény, hogy az ionoszféra nappali oldala több 10 km-el közelebb helyezkedik a földfelszínhez, mint az éjszakai oldal. Ennek oka, hogy az ionoszférában lévő megnövekedett töltött (ionizált) részecske sűrűséget a napból érkező elektromágneses sugárzás hozza létre, amely azonban 80-90 km alatt a sűrű légkör miatt gyorsan megszűnik. Ezt a folyamatot nevezik rekombinációnak. Míg a nappali oldalon a nap folyamatosan „újratermeli” az ionizált részecskéket, az éjszakai oldalon megtörténik a rekombináció és csak 80-90 km magasan jelennek meg az ionoszféra töltött részecskéi. Magától értetődőnek tűnik, hogy ennek meg kell jelennie az SR spektrális paramétereiben. Kimutatása mégis nagyon nehéznek bizonyult, mivel az így létrejövő változás jóval kisebb, mint két mérőállomáson egyszerre mért jelének egyéb okokból adódó különbsége. Ez azért volt érdekes, mert egyszerre mért nappali és éjszakai jelek paramétereiben szeretnék volna kimutatni a két oldal közti különbséget. A probléma megoldása végül más megfontolással sikerült. Egyetlen állomás egy éves adatsorát ábrázolva kiviláglott a nappalok hosszának változása.¹⁵

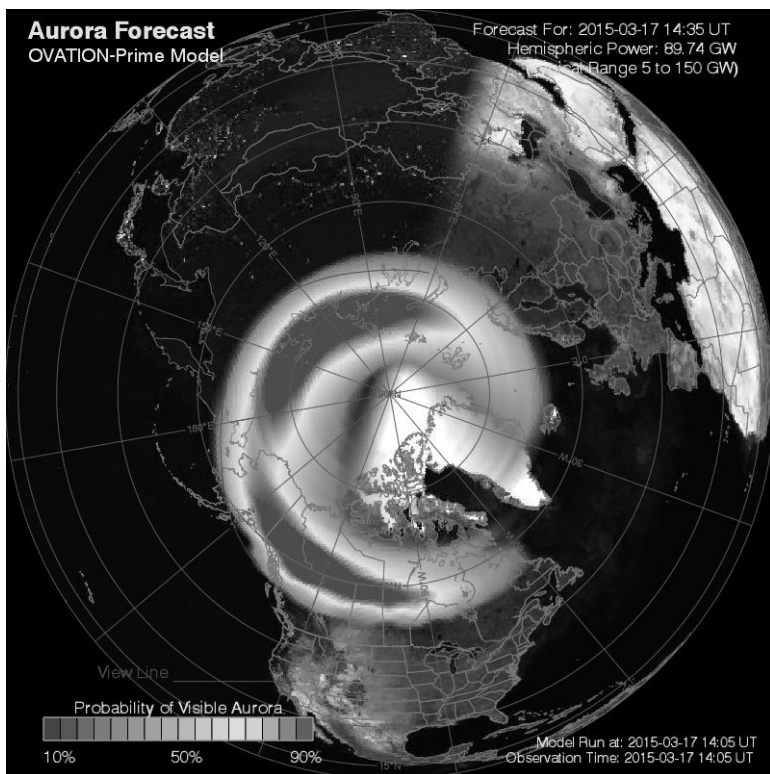
Geomágneses viharok Schumann-rezonanciára gyakorolt hatása

A Schumann-rezonancia, különösen poláris régiókban, erős 11 éves periodicitást mutat. Mivel a napból EM sugárzás és részecskék formájában is érkezik energia, közel sem egyértelmű, hogy milyen csatolási mechanizmus felelős ezért a jelenségért. Ráadásul mind a sugárzásoknak, mind a részecskéknek nagyon különböző hatásuk lehet energiájuk szerint, mely széles skálán mozog.

A kérdés a megválaszolásához, témavezetőm, Dr. Satori Gabriella javaslatára, egy rövidebb időskálán lejátszódó hasonló folyamat, a geomágneses viharok hatásának vizsgálatába kezdtünk. Geomágneses viharok során a napból érkező megnövekedett számú részecskék a pólusok területén egészen az ionoszféra

¹⁵ MELNIKOV 2004.

aljáig juthatnak, melyet kiszóródásnak is neveznek. Ehhez kapcsolódóan sarki fény is megfigyelhető (7. ábra). A lejutó részecskék ionizálják a felső légkört, ezáltal mélyebbre tolva az ionosféra alsó határát. A kiszóródás elsősorban a vihar utófázisában valósul meg, amely akár több napig is elhúzódhat. A folyamatot számos alacsonyan keringő műhold is vizsgálja, melyek adatai szabadon elérhetőek.

7. ábra A Szent Patrik eseményhez (geomágneses vihar) várt sarki fény a Föld északi féltekén.

Az általunk kiválasztott geomágneses vihar 2015. március 17-én az úgynevezett Szent Patrik esemény, melyet az tesz igazán alkalmassá a vizsgálatok elvégzésére, hogy a műholdas mérések alacsony röntgen és ultraibolya sugárzási szintet, valamint alacsony nagyenergiás proton fluxust detektáltak erre az időszakra. Így amennyiben a Schumann-rezonancia paramétereiben változás

figyelhető meg, az nagy valószínűséggel kiszóródó elektronok következménye. Kutatásunkhoz komoly nemzetközi kollaboráció alakult, melynek köszönhetően hat különböző, egymástól távoli állomásról használhattunk adatokat (1. táblázat). Mindez lehetővé teszi, hogy a geomágneses viharok szélességfüggő hatását vizsgáljuk, amire korábban még nem volt példa. A kutatás során a WWLLN (World Wide Lightning Location Network) globális villámdetektálási adatbázis segítségével a forrás eredetű változások kiszűrésre kerülnek.

Üzemeltető ország	Helyszín	Földrajzi koordináták
Lengyelország	Hornsund (Spitzbergák)	É 77,0 K 15,6
Lengyelország	Belsk	É 51,8 K 20,8
Lengyelország	Hylaty	É 49,2 K 22,5
Magyarország	Nagycenk	É 47,6 K 16,7
Izrael	Mitzpe Ramon	É 30,6 K 34,
India	Maitri (Antarktisz)	D 70,77 K 11,72

1. táblázat A kutatás során felhasznált adatokat szolgáltató állomások

A kutatás reményeink szerint megmutatja a Schumann-rezonancia használhatóságát poláris kiszóródás vizsgálatára, közelebb visz az SR amplitúdó 11 éves periodicitás okának felderítéséhez, hozzájárul a zivatartevékenység-eloszlás inverzió további fejlesztéséhez, valamint alapjául szolgál egy későbbi globális üregmagasság inverzió előkészítéséhez. Mindez kulcsfontosságú lehet a Schumann-rezonancia további kutatásokhoz való felhasználhatóságához. Végezetül azt emelném ki, hogy mind a klímakutatás, mind az űridőjárás monitorozása az Európai Unió kiemelt tudományos céljai között szerepel. A kutatást az Emberi Erőforrások Minisztériuma Új Nemzeti Kiválóság Programja támogatta.

Szakirodalom

- BALSER 1960. BALSER, M., Wagner, C. A.: Observation of the Earth-ionosphere cavity resonances. In: *Nature*, 188. (1960).
- BÓR 2016. BÓR, J., et al: Systematic deviations in source direction estimates of Q-bursts recorded at Nagycenk, Hungary, In: *J. Geophys. Res. Atmos.*, 121. (2016).
- GALSA 2014. Galsa, A., Süle, B.: A lemeztectonika motorja, In: *Természet világa*, 7. (2014).
- KULAK 2013. KULAK, A., et al.: An Analytical Model of ELF Radiowave Propagation in Ground-Ionosphere Waveguide With a Multilayered Ground. In: *IEEE Transactions on Antennas and Propagation*, 61. (9) (2013).
- MELNIKOV 2004. MELNIKOV, A., et al.: Influence of solar terminator passages on Schumann resonance parameters. *Journal of Atmospheric and Solar-Terrestrial Physics*, 66. (2004).
- NIECKARZ 2009. NIECKARZ, Z., et al.: Day-to-Day Variation of the Angular Distributin of Lightning Activity Calculated from ELF Magnetic Measurements. In: *AIP Conference Proceedings*, 1118. (1) (2009).
- SÁTORI 1999. SÁTORI, G., Zieber, B.: El Nino-related meridional oscillation of global lightning activity. In: *Geophysical Research Letters*, 26. (1999).
- SÁTORI 2011. SÁTORI, G.: Schumann-rezonancia, mint globális változások jelzőrendszere (Doktori értekezés) (2011).
- SÁTORI 2009. SÁTORI, G.: A Schumann-rezonanciák, mint a globális változások jelzőrendszere, In: *Magyar Tudomány*, 9. (12) (2009).
- SÁTORI 2016. SÁTORI, G., et al.: Effect of energetic solar Emissions on the Earth-Ionosphere Cavity of Schumann Resonances. In: *Surv. Geophys*, 37. (4) (2016).
- SCHUMANN 1952. SCHUMANN, W. O.: Über die strahlungslosen Eigenwingungen einer leitenden Kugel, die von Luftschicht und einer Ionosphärenhülle umgeben ist. In: *Zeitschrift für Naturforschung*, 7. (1952).
- SIMOES 2008. SIMOES, F., et al.: The Schumann resonance: A tool for exploring the atmospheric environment and the subsurface of the planets and their satellites. In: *Icarus*, 194. (30) (2008).
- SIMOES 2011. SIMOES, F., et al.: Satellite observations of Schumann resonances in the Earth's ionosphere. *Geophysical Research Letters Space Sciences*, 38. (22) (2011).

- WILLIAMS 1992. WILLIAMS, E. R.: The Schumann resonance: A global tropical thermometer. In: *Science*, 256. (1992).
- WILLIAMS – SÁTORI 2004. WILLIAMS E. R., SÁTORI, G.: Lightning, thermodynamical and hydrological comparison of the two tropical continental chimneys. In: *Journal of Atmospheric and Solar-Terrestrial Physics*, 66. (2004).

„Filosz” ülészak

Előhang a Filosz ülészakhoz

Hogy az ókorban a földrajzi értelemben erősen széttagolt, különböző állam-berendezkedésű, gyakran eltérő anyagi és szellemi kultúrájú görög törzseket a meglévő jelentős különbségek ellenére mégis egységes népnek tekintjük, több tényezőnek köszönhető. A legfontosabb ezen tényezők közül a nyelv, mely számos kisebb-nagyobb nyelvjárásban ugyan, de mindenki számára egyformán érthetően szólt. Hasonló – bár inkább szimbolikus – jelentőségű bizonyítéka az egységes nemzettudatnak a négyévente megrendezésre kerülő olimpiai játékok versenysorozata, ahol valamennyi görög városállam képviseltethette magát egy-egy vagy akár több versenyzője révén. S legalább ugyanilyen fontos jele az egységnek az *amphiktyonia* görög terminussal jelölt szövetségi rendszer.

A kifejezés nehezen fordítható. Aligha jutunk közelebb a pontos értelméhez, ha elmondjuk, hogy a szóösszetétel első eleme egy határozó- és előljárószó, jelentése ‘kétoldal’, ‘valami körül’, ‘köröskörül’, míg a második tagban valószínűleg az ‘épít’, ‘lakik’, ‘benépesít’ jelentésű ige töve fedezhető fel. Az *amphiktyonia* valójában olyan szövetségi rendszert jelöl, melynek egymás szomszédságában élő tagjai egy mindnyájuk által egyaránt tisztelt kultusz(hely) tiszteletére, ápolására és védelmére esküdtek fel. A talán legismertebb antik *amphiktyonia* a Delphoiban található vallási központ, Apollón-szentély és jósda védelmére alakult meg. A tagállamok között egyaránt megtaláljuk az iónok, a dórok, a boiótok, a thesszálók képviselőit, akárcsak a phókisziakat, malisziakat, vagy éppen dolopszokat.

A kötet, amit az olvasó a kezében tart, végső soron valami hasonló szerveződés, hasonló *amphiktyonia* működésének eredménye. A közös cél ezúttal a magyar nyelven művelt tudomány eszményének tisztelete, ápolása és védelme, mely egyformán fontos minden magyar számára, legyen az csíkszeredai, komáromi, nyitrai, vagy éppen újvidéki.

Hogy mennyiben sikerült a vállalást megvalósítaniuk a *III. Ingentia Hungarica* kötet szerzőinek, döntse el az olvasó. Ami a „filosz” előadások tematikai tarkaságát és a szerzők áldozatos munkáját illeti, aligha lehet hiányérzetünk.

Budapest, 2017. június 8.

Mészáros Tamás
igazgató,
Márton Áron Szakkollegium

Csibi István

A három nővér, avagy fivér?

A közönség mindig szívesen emlékszik vissza a jól sikerült és emlékezetes premierekre. Nincs ez másképp az 1979-es Három nővér-előadással sem, melyet a Madách Színházban rendezett meg a neves rendező, Ádám Ottó. A darab töretlen sikerét több tényező is elősegítette, egyrészt a kiváló rendezői munka és a színészek emlékezetes alakítása (a három nővér szerepében: Bencze Ilona, Almási Éva és Piros Ildikó, másrészt pedig egy paródia, ami miatt le kellett venni a műsorról. Hogy miért kellett levenni a műsorról az egyik legjobb Csehov rendezést a Madách Színházban, ahol már korábban is rendeztek Csehovot nem kis sikerrel? A válasz nagyon egyszerű: egy televíziós műsor, melyet a Magyar Televízió szilveszteri adásában láthattak a nézők. Ebben a bizonyos szilveszteri műsorban volt látható egy mára már örökzölddé vált paródia, mely Csehov Három nővér című művét karikírozza. Az ötlet a neves színész, Márkus László fejéből pattant ki, a paródia szövegét pedig a színész és humorista Körmendi János írta meg, aki mindig is híres volt paródiáiról.

Az új paródiában, amelyben a szerző maga is szerepelt, az örök Csehov-darabot vette célpontba. Az elképzelés nem sokkal a darab premierje után született meg, és végül hatalmas siker lett belőle. Ebben a feldolgozásban a három nővért nem nők, hanem férfiak alakították (*lásd 2. ábra*), Irinát maga a szerző, Körmendi játszotta, Olga szerepe Haumann Péternek jutott, és Mását pedig Márkus László keltette életre, aki az eredeti darabban Mása férjét, Kuligint alakította. A katonatisztek akárcsak az eredeti darabban itt is férfiak játszották.

Körmendi János

1927-ben született Szegeden, nehéz gyermekkorra volt, rossz családi háttérrel. Kiváló humorérzéke és a művészi hajlamai azonban, melyek később híressé tették, már korán megmutatkoztak. Gyermekkori jó barátjával, Kazimir Károllyal együtt felvételizett Lehotay Árpád színiiskolájába, ahol egy kerek évet tanult, majd a színművészeti főiskolára ment felvételizni, ahova fel is vették, és 1951-ben diplomázott. Ezután a Madách Színházba szerződött, amelynek 1987-ig

volt a tagja, majd többek között a Thália Színházban, a Radnóti Színpadon, az Operett Színházban és a Mikroszkóp Színpadon láthatta a nagyerdemű. Az évek során legfőbbképpen komikus, szatirikus és ironikus szerepekben láthattuk. A színészi munka mellett íróként is tevékenykedett, számos bohózatot és vidám jelenetet írt, munkáját mindig figyelemre méltó precizitással végezte, a legkisebb szerepeket is alaposan kidolgozta. 2008-ban hunyt el Budapesten.

Paródia

Ahhoz, hogy részletesebben össze tudjuk vetni az eredeti darabot és a paródiát, valamint tanulmányozni tudjuk a kettő közötti kapcsolatot, tisztáznunk kell a paródia fogalmát.

A paródia mint színháztudományi fogalom több eltérő jelentésben ismert. Ha fellapozzuk a színháztörténeti lexikont, három jelentést is találunk, melyek azonban közös elemekkel rendelkeznek. A szó görög eredetű, ami arra enged következtetni, hogy nagy múltra tekint vissza. Eredetileg „gúnydalt” jelentett.

A fogalom legáltalánosabb jelentése „egy konkrét mű, műfaj vagy stílusirányzat, illetve gyakrabban konkrét személy külső és belső sajátosságainak, módosságainak komikus hatást kiváltó utánzása, a karikatúra egyik válfaja.”¹

A Körmendi által írt paródia esetében rövid terjedelmű darabot jelent, amely valamelyik jól ismert irodalmi alkotást vagy a legtöbbször személyt ironizál. Ez általában egy kisebb kabaréjelenet keretén belül valósul meg, és az adott mű vagy egyén tulajdonságait csúfolja ki humorosan. Tudnunk kell azonban, hogy a paródia nemcsak a karikíroz, de tiszteletet is kifejez az adott alkotás vagy személy iránt, hiszen régebben nemcsak azért parodizáltak ki valamit/valakit, mert csapnivaló, hanem mert tehetséges, értékes, és ezzel is mintegy felhívták a figyelmet a jóra és a rosszra. Igaz, hogy manapság a legtöbb paródia, melyet a televízióban is láthatunk, nem egyéb, mint az alkotóval folytatott egyfajta dialógus, a sajátos vonásokat felnagyító, és gyakorta ironikus perspektívába helyező görbe tükör, mely a remekmű, illetve szerzője előtti tisztelgés is egyben.

Három nővér-paródia

A paródia és az eredeti darab között sok hasonlóságot vélhetünk felfedezni. Rögtön, amint a függöny felmegy, egy ízlésesen berendezett szalon tárul a szemünk elé, amely a Prozorov házában van. Így első látásra nem is gondolná

¹ SZÉKELY 1994. 595.

a néző, hogy paródia fog következni, hiszen a gondosan megtervezett díszlet valamilyen komoly darabot előlegez meg. Ez az idilli kép akkor törik meg és megy a humor irányába, amikor az asztalon lévő szamovár füttyülni kezd, és sorba szembefordul a közönséggel, az addig hátal álló három nővér, akiket akár három fivérnek is nevezhetnénk, hiszen férfiak. A váratlan fordulat azonnali nevetéshullámot vált ki a nézőtéren. A három kiváló férfi színész ennek ellenére komoly arccal néz a publikumra, mint ahogyan a nők a darabban. Azonban akárcsak az eredeti darabban, itt is a köztük folyó párbeszédék egyszerű, hétköznapi dolgokról szólnak, sőt még annál is banálisabbak, és a mondatbeli hangsúlyt lényegtelen információt hordozó szóra teszik (Irina: „Amikor máma reggel fölébredtem, fölkeltem... és megmosakodtam.”). Mása folyton csak egy vessort ismétel („Tengerparton áll a tölgyfa, aranylánc csüng az ágain.”), ezzel is érzékeltetve élete szürkeségét, monotonitását és reménytelenségét, azonban ő maga sem tudja, hogy miért ismételteti ezt állandóan. A nők, akárcsak a darabban, szorosán fűződnek a katonatisztekhez, azzal a különbséggel, hogy a paródiában szinte istenítik őket, valósággal lázba jönnek, amikor megjelennek. Legfőbbképpen Mása, akit valósággal megbabonáz Versinyin, annyira, hogy éppen indulni készül, de amint megtudja, hogy ki jön vendégségbe gondolkodás nélkül marad, és női kacérsággal leveti fejéről a kalapot, és kényelmesen elhelyezkedik a kanapéra.

A színpadon megjelenik egy olyan tárgy, ami a többszöri megjelenésének köszönhetően a paródia egy kulcsfontosságú eleme, szimbóluma lesz, ez a szamovár, ami az eredeti darabban is szerepel, ugyanis a legfiatalabb Prozorov lány, Irina, névnapjára mindenkitől egy szamovárt kap ajándékba. Az ajándékozási szituáció, a paródia elejétől egészen a végéig fokozatosan egyre nevetésesebbé válik, hiszen sorra érkeznek a vendégek egy-egy szamovárral, és a szamovárok mérete, valamint Irina öröme egyre csak nagyobb méreteket ölt. A humoros jelenet mögött azonban a szamovár mélyebb mondanivalót is hordoz önmagában. Tudniillik a szamovár az orosz kultúra egyik legismertebb jelképe, mivel a legtöbb orosz háztartás kelléke. Így ezzel is hozzájárul a paródia történelmi, kulturális háttérének kialakításához, akárcsak a drámában; továbbá utal az ezt követő korszakra, a modernsége, ami magába foglalja a különböző avantgárd mozgalmakat, gondoljunk Kassák Lajos „A ló meghal a madarak kirepülnek” című versére, amelyben olvashatjuk a következő verssort: „...s fejünk fölött elröpül a nikkel szamovár.”² Így mind a dráma, mind a paródia egyfajta „előfutárként” már utal az lekövetkező irodalmi korra, a modernsége.

² <http://mek.oszk.hu/01400/01446/01446.htm#1>

A szereplők öltözéke, legfőbbképpen a nővéreké egyaránt tükrözi a csehovi világot és a humort. A három nővér ruhája a kornak megfelelő, azonban jelentéshordozó és ellentétes. Mása ruhájának színe fekete, ami sorsának kilátástalanságát szimbolizálja, de maga a ruha modellje és a hozzá tartozó kiegészítők (divatos kalap, kesztyű, retikül) azonban egy nagyvilági nőt jelenítenek meg, akinek minden megadatott, ami csak kell, ez azonban teljesen ellentmond a drámabeli Mása életével, akinek csak egy kihűlt házasság jutott. Irina ruhája fehér, ami a tisztaság és fiatalság szimbóluma, hiszen ő a legfiatalabb a Prozorov nővérek közül. Azonban fiatalságát gyermeki szintre alacsonyítja le, a gyerekfrizurának számító kétoldalt befont haj, melyet a kislányok szoktak viselni, és viselkedésében is megfigyelhetjük a gyerekességet. Azt mondhatnánk, hogy egyedül Olga esetében nem találunk ellentétet, hiszen ruhája és kontyba kötött haja megfelel a korabeli vénkisasszony tanárnőideáljának.

A nővérek ruhája mellett mindenképpen beszélni kell a paródia végén levő közös záró táncukról is: ellentétben az eredeti művel, amelyben a három nővér elmereng reménytelen sorsán, és kérdéseket tesznek fel maguknak, itt, miután a függöny lemege, felcsendül a Charleston zene, és a nővérek mulatságos táncba kezdenek. Ezt a táncot akár úgy is értelmezhetjük, mint a parodizált dráma végkifejletét, megoldását.

És a megoldás az ő sorsukra ebben az esetben a humor, ami ahhoz szükséges, hogy elviseljük a mindennapok terheit, gondjait. Ha jobban belegondolunk, ez a dolog napjainkban is igaz. Hiszen nap mint nap szembesülünk azzal, hogy humor nélkül nem is olyan egyszerű túlélni a zsúfolt mindennapokat.

Márkus László visszaemlékezése

Márkus visszaemlékezésének külön helyet kell adnunk, hiszen ő volt ennek a színháztörténeti jelenségnek, az eszmei megalkotója. Miután megvolt a darab premierje, az az ötlete támadt, hogy akár egy paródiát is lehetne belőle csinálni. Körmendi János megírta a paródia szövegét, ezt követően a televízióézők a szilveszteri műsor egyik szakmaként a Három nővér paródiáját láthatták. A paródiát hatalmas siker és népszerűség övezte, néhány mondata mára már szállóigévé vált. Miután elbúcsúztatták az 1979-es évet, az újévben január 15-én a televízió ismét műsorra tűzte a paródiát, így annak népszerűsége ismét megugrott. Azonban két nap múlva, január 17-én a Madách Színházban a Három nővér volt műsoron, és ami akkor történt, ritkaságnak számít egy színház életében: a darabot le kellett venni a műsorról. Márkus a következőképpen emlékszik vissza a január 17-ei előadásra: „*Eva fölment a színpadra és*

azt mondta: „Tengerparton áll egy szikla...” A közönség fuldokolt! Persze, mindenki a paródiára gondolt.”³

Annak ellenére, hogy a darabot le kellett venni a paródia miatt, az előadás nagyszerűségét az akkori kritika is elismerte. Márkus említést tesz arról, hogy nagyon szerette ezt a darabot, és Almási Éva alakítását is. Az előadásban természetesen Márkus is kiemelkedő alakítást nyújtott, melyről a kritika is nagyon jó véleménnyel volt: „Márkus László Kuliginja oly törpe, hogy kisebb már nem is lehetne.”⁴ Mindezek után szólnunk kell az eredeti előadásról is, amely nagy sikernek örvendett.

Három nővér-előadás

Csehov híres darabjának 1979-es rendezésének premierjére 1979. december 7-én került sor a Madách Színházban. A színház ekkor már olyan híres darabokon volt túl, mint a Holt lelkek, Hamlet, Pygmalion, Régimódi történet, így mintegy a Három nővér folytatta az örök klasszikusok sorát. A darabot a fent említett Ádám Ottó rendezte, aki pályafutása alatt a Madáchban többször is rendezett Csehovot.⁵

A rendező kiváló munkát végzett a szereposztáskor. A magyar színjátszás színé-javát állította színpadra, hiszen ekkor élte fénykorát a Madách Színház, és olyan emblematikus színészek játszottak itt ekkor, mint Sulyok Mária, Márkus László, Pécsi Sándor, Schütz Ila, Mensáros László, Tolnay Klári. A három nővér szerepét, amint azt már említettem, három ifjú, kiváló tehetségű színésznőre bízta a rendező. A további szerepekbe is olyan kiválóságok kerültek, mint Schütz Ila és Sztankay István, akik nagyszerűen jelenítették meg Andrej és Natasa házasságát. Az idősödő, bölcselkedő Versinyin szerepére pedig Huszti Péter került, aki fiatal kora ellenére pompásan alakította szerepét. Bár ő maga sokat küzdött a ráosztott szereppel, a kemény munka meghozta gyümölcsét. A színészek gondos precizitással végezték munkájukat, formálták meg a karaktereket. Munkájukban segítségükre volt az elismert rendező is, aki a következőt nyilatkozta: „A próba olyan, mint a társasjáték: le kell ülni a földre törökülésben, körberakni a kockákat és építeni.”⁶

Külön kiemelném Mása szerepét. Ugyanis a paródia és az előadás Másáját megformáló színészek között (Márkus László és Almási Éva) szoros barátság

³ HARANGOZÓ 1984. 119.

⁴ Havas Ervin írását idézi a Népszabadságból Harangozó Márta, HARANGOZÓ 1984. 119.

⁵ Ványa bácsi 1982, Cseresznyés kert 1986.

⁶ RÁNKI 1979. 12.

volt. Almási Éva volt az, aki egyedien teremtette meg Mását, valamint Márkus László adta az ötletet a paródiához, és tette emlékezetessé az ő Másájával, ugyanakkor a darabban Mása férje, Kuligin volt.

Almási Éva, amikor a Madách Színházban dolgozott és a Három nővérben játszott, már nem először találkozott Csehovval. Főiskolás korában egy vizsgaelőadáson alakította Mását a harmadik és negyedik felvonásban. A Madách Színházban pedig már teljes egészében megkapta Mása szerepét. Almási a szereposztásról a következőt nyilatkozta: *„Nem szoktam szerepre vágyani, nem osztok szerepet magamra.”*⁷ Bevallása szerint szívesen emlékszik vissza korábbi Mása alakításokra (pl. Ruttkai Éva – Vígszínház), de nem használ fel azokból semmit, mivel ő maga szereti kialakítani a karaktert, ezáltal lesz egyedi. Ennek érdekében nem is beszél erről a szerepalakítási folyamatról, mivel – bevallása szerint – babonás, és sokat elmélkedik egy-egy szerepéről, így a legváratlanabb pillanatokban jut eszébe a megfelelő megoldás. És valóban, egyedi Mását hozott létre Almási Éva az ő bravúros technikájával, és kiválóan ráérezett a karakter igazi sorsára. Erről a következőképpen nyilatkozott: *„Csak akkor tudok sajnálni valakit, ha nem teheti azt, amire pedig képes lenne, mert a körülmények megakadályozzák. Ez mindig tragikus. Másának is ez a tragédiája.”*⁸

Almási alakításáról Koltai Tamás részletes írást közölt 1980-ban. Írásában a szerző párhuzamosan elemzi a művésznő figyelemre méltó színészi munkáját, és azt az összetett folyamatot, amely során „megszületett” Mása alakja. Koltai ezt az alkotófolyamatot felvonásról felvonásra követte és bontotta le. *„Az első felvonásban csak fölfigyel az érdekesnek látszó emberre. A másodikban, amikor már rá figyel, azt is észreveszi, hogy egy nagyon finom, nagyon elegáns pozőr, aki időnként – ha „filozófál” – megérinti a tarkóját, hogy érdekesebbnek lássék. A harmadikban megfigyel: egyenként vizsgálja a jelenlévőket, s szinte látni lehet, ahogy elmegy tőlük a kedve.”*⁹ Valamint külön kiemelt egy mondatot a szerző, mely az előadás során hangzott el, Mása egy mondata, a negyedik felvonásban: *„Itt forr bennem...”,* és Koltai úgy véli, hogy *„nemcsak Mása-alakításának legjellemzőbb mondata ez, Almási egész színészetének...”*¹⁰ Így tulajdonképpen még jobban megbizonyosodhatunk arról, hogy ez a Mása valóban egyedi, hiszen úgy került előadásra, hogy a színésznő magáévá tette a karakter szögét, és egyévé vált vele.

⁷ BÁTKI 1979. 11.

⁸ RÁNKI 1979. 12.

⁹ KOLTAI 1986. 292.

¹⁰ KOLTAI 1986. 291.

Szakirodalom

- ALPÁR 1987. Madách Színház 1976-1987. Szerk.: ALPÁR Ágnes. Budapest, 1987.
- BÁTKI 1979. BÁTKI Mihály: Színész és szerep. In: Film Színház Muzsika 23. (1979) 45. sz. o.n.
- GERGELY é.n. Ki kicsoda színészek. Szerk.: GERGELY Antal. Budapest, é.n.
- KOLTAI 1986. KOLTAI Tamás: „Itt forr bennem...” Almási Éva. In: Kőzjáték (színházi írások). Szerk.: Koltai Tamás. Budapest, 1986.
- KÖRMENDI 1987. KÖRMENEDI János – SUGÁR Róbert: *Körmendi János*. Budapest, 1987.
- RÁNKI 1979. RÁNKI Júlia: A Három nővér próbáján a Madách Színházban. In: Film Színház Muzsika 23. (1979) 48. sz. o.n.
- SZÁSZ 1979. SZÁSZ Péter: Elfogultan. In: Film Színház Muzsika 23. (1979) 51. sz. o.n.
- SZÉKELY 1994. Magyar színházművészeti lexikon. Szerk.: SZÉKELY György. Budapest, 1994.

Internetes irodalom

<http://mek.oszk.hu/01400/01446/01446.htm#1> (Megtekintés időpontja: 2016. 01. 15.)

Duka Tímea-Ildikó

Dante Pokla Gy. Szabó Béla fametszetein

Bevezetés

“Húsz évig véstem a dantei sorsot. Alázattal jártam az isteni hármasság labirintusát: így lettem boldog.”¹

(Gy. Szabó Béla önvallomása)

– írja Gy. Szabó Béla önvallomásában, mintegy összefoglalva jelen dolgozatom témavonalát, lényegét. E rövid önvallomás tulajdonképpen magába foglalja a dolgozatom tartalmát. A sorok konkrétan visszaadják Gy. Szabó Béla életérzését, amelyet Dante *Isteni Színjátéka* adott neki.

A képzőművészek körében igen intenzíven élt és él még a mai napig a túlvilágjárás motívumának kultusza. Mindaz, ami a halál után az emberrel történik, újra és újra felbukkanó téma a képzőművészetben.

A képzőművészet a *Pokol* rútságainak, szörnyűségének és torzságának ábrázolásával képes feltárni az emberi psziché sötét oldalát. Feltárja annak a zárnak a nyitját, amely az ember belsejében tudatosan, tudattalanul és mégis ösztönösen lejátszódik. A művek lényegét csakis úgy és akkor érthetjük meg mint valamely lehetséges kérdésre adott választ. Nekünk befogadóknak pedig kötelességünk azt a kérdést megkeresni, amelyre a lehetséges válasz született.

Célom, hogy bemutassam Dante *Poklának* megjelenését Gy. Szabó Béla néhány *Pokol* fametszetén keresztül, amelynek alapjául Dante Alighieri *Isteni Színjáték* című műve szolgált. Ezen belül azt vizsgálom, hogy az erdélyi fametsző hogyan és milyen eszközök segítségével jelenítette meg a dantei poklot. Gy. Szabó Béla fametszetein át megvilágítom a művész alkotófolyamatban megjelenő szabadságát a befogadó és a műalkotás oldalát is figyelembe véve. A kutatás módszertanának ismertetése előtt pedig röviden összefoglalom a fametszés technikájáról szükséges tudnivalókat. A dolgozatom során továbbá vizsgálom a fametsző vonalművészetét, ábrázolásmódját, gesztus- és mimika

¹ <http://galeriasavaria.hu/termek/keszletek/grafika-rezkarc/562273/8300-Gy.-Szabo-Bela-La-Divina-Commedia-album/>

rendszerét, forma- és színvilágát. Ezen állításokat pedig, a különböző források és a Babits fordította *Isteni Színjáték* hitelességére alapozom.

A fametszés (technikája)

A sokszorosított grafikai technikák között kétségtelenül a fametszés a legrégebbi eljárás. A művész egy csiszolt fadúrcra rajzol, majd a rajzolt vonalakat meghagyva késsel vagy vésővel kivájja a többi felületet. A kompozíció vonaljai kiemelkednek, amelyeket festékkel kennek be, majd egy benedvesített papírlapot rápréselve a festéket rányomják a papírra. A nyomat a dúc rajzolatának tükörképe lesz.

A metszést általában az erre szakosodott mesteremberek, a fametszők végezték. A művésztől kapott rajzot ráragasztották a dúcra, és a papírral együtt metsztették ki az üresnek szánt részeket. De átmásolhatták a papírról úgy is, hogy bekenték szénnel a papír hátoldalát, és a vonalakat átnyomták a fa felületére.

Koreából származnak az első kísérletek, hogy metszett fadúcot használjanak nyomtatásra. Az eljárást Kína rövidesen átvette, és a Tang-dinasztia (618-907) alatt továbbfejlesztette. Európában csak hét évszázaddal később készítették fametszetes nyomatokat. Ez többek között azzal magyarázható, hogy az európai papírgyártás a középkor végén lendült fel, és csak ekkor jelentkezett széles körű igény a gyorsan és olcsón előállított képek iránt.

A fametszést művészete a 15. században vált a legismertebbé. A 15. századi fametszeteket stílusuk szerinti korszakokra osztják fel. A 15. századi fametszetek többsége kéziratos, vagy nyomtatott könyvekbe illetve maradt fenn.

A 17. századtól kezdve a fametszetek témái főleg világi ábrázolások voltak, amelyek szinte kivétel nélkül az élet gondtalan oldalát mutatták be. Gyakran ábrázoltak színházi és fürdőházi jeleneteket, prostituáltakat és mindent, ami a kellemes időtöltéshez kapcsolódott. Ez az ún. Ukiyoe stílus jellemzője, aminek jelentése „*a lebegő világ képei*”. A japán fametszetek nagy hatással voltak az európai művészekre. Például, az expresszionizmus egyik képviselője, Vaszilij Kandinszkij munkái művészi magasságba emelik a fametszés technikáját. Ennek tükrében a fametszést joggal sorolhatjuk a modern kor legismertebb grafikai technikái közé. Ez az eljárás nagy hatást gyakorolt az erdélyi Gy. Szabó Bélára is.

Gy. Szabó Béla, akárcsak egyik legnagyobb modern művészünk, Van Gogh, a japán fametszéshez gyökereihez nyúl vissza. Japánban a kínai és koreai buddhista szerzetesek honosították meg a fametszés technikáját. A legrégebbi ismert japán fametszet a 891-ben készült Jizo-kép. A fadúcos nyomtatást

elsősorban szöveg sokszorosítására használták, és csak a 16. század vége felé kezdtek fametszetes illusztrációkat készíteni. Az illusztrált könyvek nagy sikert arattak, főleg az írástudatlan egyszerű emberek körében. 1660 körül egy illusztrátor, Hishikawa Moronobu rávette kiadóját arra, hogy képeit önállóan, szöveg nélkül hozza forgalomba. Ekkor kezdődött a fametszet önálló művészi eszközként való megjelenése. A japán fametszetek alapja a kalligrafikus rajz és a kompozíció egyszerűsége. A kezdeti fekete-fehér nyomatokat eleinte kézzel színezték, a kétszínű nyomtatás 1744 körül jelent meg.

Gy. Szabó Béla a 20. századi fametszés megújítója és egyben az egyik legnagyobb művésze is volt, aki távol-keleti technikájával a legnagyobb erdélyi magyar művészek sorába írta be magát. A maga tehetségével és páratlan szorgalmával a fametszést messze felemelte egészen a festmények, a festészet határáig. A modernizmus elveinek megfelelően Gy. Szabó Béla a fametszést megreformálta és egy új művészeti síkra emelte.

Dante Pokla Gy. Szabó Béla fametszetein

A háromszéki származású Gy. Szabó Béla (1905-1985) Románia-államdíjas, érdemes művésze, akinek egyedi alkotóművészete Kolozsváron virágzott, kifejezési módja expresszív és lírai volt. Műveit Mexikótól Kínáig, Moszkvától Brüsszelig ismerik, és mindmáig nagyra értékelik. Gazdag életművet hagyott az utókorra, minden témát alaposan végigrajzolt, alázattal szolgált a grafikai művészetet, s annak virtuóz mesterévé is vált.

Ő a 20. századi fametszés megújítója és egyben egyik legnagyobb művésze is volt, aki távol-keleti technikájával a legnagyobb erdélyi magyar művészek sorába írta be magát. Körülbelül 1300 fametszete van, ami azonos Dante útra indulásának évszámával. De emellett nem feledkezhetünk meg a számos olaj-, tusrajz, ceruza- és szénrajz, de főleg a ragyogó színekben pompázó pasztellképeiről sem.

Ő volt az a romániai magyar grafikus, aki a fametszést egy újabb alkotói síkra emelte, újjáélesztette. Életet lehelt ebbe az ősi, de elhanyagolt technikába. Testet, szívet és lelket ajándékozott neki, majd karcsú testére fekete-fehér ruhát adott. A fametszést egyénivé, gazdagon rajzossá, játékosan kifejezővé és nagy gondolatok hordozójává varázsolta. Hiszen maga Degas mondogatta, hogy a „*fekete –fehér elég ahhoz, hogy remekműveket alkosson az ember.*”²²

A fametszés egyike a legigényesebb művészeti ágaknak mind a megfogalmazás, mind a kidolgozás szempontjából. Nagy kézműves készséget és kitartó

²² <http://www.evid.hu/kultura/item/1101-k%C3%A1ntor-j%C3%A1nos-metszetek-c%C3%ADm%C5%B1-ki%C3%A1ll%C3%ADt%C3%A1sa>

türelmet igényel. A fametszés a grafikai eljárások közül a legkorábbi. Egyidős a kínai–japán kultúrával. A fametszet a könyvnyomtatás révén az európai művelődés meghatározó tényezőjévé vált, és a könyvnyomtatásban külön iparágga is alakult. Gy. Szabó Béla a következőképpen vélekedik a fametszésről:

„Színt, vonalat, formát látok, hangokat hallok, mondhatnám: a kép illatát, ízét érzékelem, sőt mintha ujjammal tapintanám... Szinte magától, belső indításra mozdul a kéz, hogy ragadja, rögzítse. Ezzel szemben a fametszés inkább tudatos munka, újraélése annak az egyszeri, soha vissza nem térő pillanatnak. Röviden, tőmondatban beszélem el és adom tovább az élményt. Persze, itt sem hiányzik a belső feszültség, enélkül nincs igazi művészi alkotás. Elég, ha arra utalok, hogy valóságos lámpaláz fog el, mielőtt a falapon az első vésőnyom megjelenik, a véssővel az elsőt billentem.”³

Művészetének egy másik műfaja az irodalommal állítható kapcsolatba. Illusztrálta Csokonai *Lilla-dalait*, a *Haja, a haja virágom* című népdalgyűjteményt. Dante *Divina Commediája* ihletésében 20 darab nagyméretű fametszetből állósorozatot készít, megrázó és felemelő szépségű lapokkal. Ezek a metszetek mind a kolozsvári műtermében, a Bolyai utca meghitt lakoszbájában készültek.

Gy. Szabó Béla az *Isteni Színjátékkal* már 1946-47 óta foglalkozik. A maga egyszerű eszközével, a fametszéssel próbálta megközelíteni Dante iszonyatosan sötét Pokol-látomásait. Első olvasásra megragadta már az írás ereje, egy-egy terzinájából kibontható és szerteágaztatható gondolatgazdasága. Dante-sorozatá határainkon túlra vitte művészetének hírnevét. Budapesti kiállításán 1948-ban fekete-fehér és háromszínű fametszetein bemutatta a *Vérfolyamot*, amely eredetileg színes metszetként készült el. „Dante alakja fekete a lapon, az őt kísérő Vergilius, mivel lélek pedig ezüstszínű és árnyéktalan, az infernó vérpatakja pedig mélyvörös, alvadt vérszínű.”⁴

Ezzel a kiállítással 1959-ben is igen jelentős sikert aratott. A moszkvai kiállítás keretében a kollégái rábeszélétek, hogy minél hamarabb folytassa, amit elkezdett, azaz ne hagyja abba Dante *Divina Commediájának* további illusztrálását. 1963-ban szívét-lelkét és erejét beleadva, buzgón hozzálát munkájához. Vivaldi és Bach muzsikát hallgatva, olykor négy-öt metszetet vett munkába, és csiszolgatta rajtuk a felület kialakuló képet. Az általa készített *Divina Commedia* metszetei 50×40 cm nagyságúak, amelyeken a művész napi 16 órát is dolgozhatott. A tónusos fametszeteit a chiaroscuro (jelentése: világos-sötét, fény-árnyék)

³ http://szjptk.iif.hu/toronyor/VI_evf_2/fametszesrol.htm

⁴ MURÁDIN 1980. 121.

eljárással jeleníti meg. 1964-ben a művész hatvanadik születésnapjára elkészül a 20 darab metszet, amelyet Dante Alighieri születésének 700. évfordulójára, az 1965-ben megrendezett Dante-centenáriumra készített.

A Dante-illusztrációk rangos névsorába Gy. Szabó Béla egyéni alkotóképzelete és eredeti stílusa újat hozott. Erős művészi egyéniség és mesterségbeli tudás társul itt a világirodalom egyik legnagyobb alkotásához.

Illusztrációsorozata külön könyvben is megjelent Romániában. A budapesti Országos Széchényi Könyvtárban 2013. 06. 22. és 2014. 03. 10. között a Plakát- és Kisnyomtatványtárban a Múzeumok éjszakáján Dante *Isteni Színjátékához* kapcsolódó kiállítást szerveztek. A kiállítás gerincét a 20 darabból álló Dante sorozat kézi levonatú fametszetei adják. Gy. Szabó Béla így ír erről a munkájáról: „Már első olvasáskor megejtett ez az írás, hisz gyakran egyetlen sora is olyan távlatokat nyit meg, hogy illusztrátor legyen a talpán, aki fantáziáját követni tudja. Száz énekből egész világrendszert épít fel, s ezt a tömörséget egy fametsző esetleg mindenkinél jobban megcsodálja.”⁵ A nyomatok 1987-ben, két évvel a művész halála után kerültek Kolozsvárról a budapesti Országos Széchényi Könyvtárba.

Műveiben egy lírai alkat érzékeny membránjára rögzített teljes világvég bon-takozik ki.⁶ Száz énekből tulajdonképpen egész világrendszert próbál felépíteni, akárcsak Dante. „Tüze nem lankad, a huszadik században is lelket hevít” – írja művészünk a *Divina Commediáról* egy vallomásában.⁷ A feladat nagyságát és erősségét fokozta, hogy vállalójának nemcsak a dantei világ csodájával kellett versenyre kelnie és megbirkóznia, hanem a nagy illusztrátorok egész sorával is Botticellitől Dóréig.

Tartalmilag a képek legfőbb jellegzetessége, hogy Gy. Szabó Béla nem a leggyakrabban ábrázolt részleteket választotta, hanem azokat a mozzanatokot, amelyek őt különösen megragadták. Gy. Szabó Bélát mindenekelőtt Dante, az ember érdekelte. A sorozatának nyitó (A tépelődő Dante) és záró képe (A boldog Dante) is ezt a megállapítást támasztják alá. Szeretett volna mindent megtudni róla, többek között az életvitelét, az örömeinek és a gyűlöletének okát és forrását. Az *Isteni Színjáték*ból főleg Dante lelkiállapota és az örökérvényű mozzanatok érdekelték, a tolvajlás, a kapzsiság, öldöklés, lustaság, harag és bujaság. Elmondható, hogy Gy. Szabó Béla nem igazán választott olyan jele-neteket, ahol Dante-korabeli személyek szerepelnek.

⁵ <http://www.oszk.hu/kiallitasok/kep-es-gondolat>

⁶ MURÁDIN 1980. 6.

⁷ idézi TÓTH 1978. 17.

Hogy a sorozat mégsem tűnik véletlenül kiemelt jelenetek egymásutánjának, az annak köszönhető, hogy a hűsz kép végső fokon egy egységes alkotói elgondolás kifejezője, s egyben a dantei mű egységének megjelenítője is. A képek sorát a költő kifejező arcképe nyitja meg és zárja be, mintegy azt jelölve, hogy ő lenne a kezdet és a vég, az alfa és ómega. A művén tépelődő s a nagy alkotást boldogan befejező költőé, s a többi metszet egymásutánjából is kitűnik, hogy valamennyi egy nagy, egységes elgondolás része.

A Dante illusztrációiról ugyanakkor azt kell tudni, hogy ezeknek előkészítő rajzuk is volt. Az illusztrációk kézi levonatok, azaz maga Gy. Szabó Béla készítette a kefelevonat módszerével. Szilárd meggyőződése volt, hogy a gép sohasem tudja olyan szépen és különlegesen visszaadni a nagy lapokat.

A *Divina Commedia* hármas tagolásának megfelelően a metszetek a *Pokol* kilátástalan borzalmait ábrázoló vigasztalan feketeségtől a *Purgatórium* szürkében, földi világításban játszódó biztatásain át a *Paradicsom* boldog beteljesülést jelentő tündöklő világáig árnyalódnak és összecsengenek. Egyszerre érzékeltetik a harmóniát és diszharmóniát, amely egy tökéletes egységet kölcsönöz a metszeteknek. Tartalmilag pedig elmondható, hogy a legszörnyűségesebbtől a legmagasztosabbig ívelnek.

A Gy. Szabó Béla által megalkotott *Pokolban* teljesen érvényesül a középkor fantasztikus, de ugyanakkor groteszk elképzelése, akár csak Danténál. A metszetekből is láthatóan kitűnik, hogy a pokol körei az emberi léleknek a saját bűneivel való tehetetlen kínlását jelképezik, vad, szennyes, rettenetes jelenetek színhelyei. Gy. Szabó Béla a Babits fordította *Isteni Színjáték*nak címeit pontossággal és kellő precizitással követte.

A *Vérfolyam–Vérfürdő* (*Ld. 1. ábra*) (XII. ének) a 7. kör a *Pokolban*. Itt a helye a vérengzőknek, zsarnokoknak és a rablóknak. Nasszusz vezeti Vergiliust és Dantét. A vérfolyam partján nyilazó kentaurok nyargalásznak jobbra és balra, megcélozzák azt, aki a megengedettnél kijebb emelkedik a vérből.

„De nézz a völgyre: látod már folyását
a vérpataknak, melyben forrva nyög,
ki erőszakkal bántja földi társát!
Ó vak vágy s balga düh, ti rossz bűnök
melyekkel úgy izgat e kurta élet
s melyekkel úgy gyötör majd az örök!”
(*Pokol*, XII. 36–74.)

A *Pokol* jeleneteinek reménytelenségét a lapok vigasztalan feketesége és miszticizmusa sugallja. A szűkösen alkalmazott, töredezett, vékony fehér vonalak

plasztikus birodalmában csak Dante és Vergilius alakját övezi némi fény, hogy környezetüktől elkülönítse őket.⁸

Gy. Szabó Béla *Pokol*-fametszetei önéletrajzi ihletésűek. A saját Poklát is akarva-akaratlanul színre viszi, annyira azonosul a művel és annak alkotójával, hogy az „*átfedés természetes és jelkép erejű*”.⁹ A Pokol metszetlapjainak szemlélésénél a befogadó figyelmét a fekete alapból előugró alakok ragadják meg. A lapokon szereplő Dante a ránk maradt leghitelesebbnek tekintet Dante-portrét követi. A metszetlapok nemcsak a leghitelesebb Dante-portré ábrázolását adják vissza, hanem a rajzoló önarcképének vonásait is felismerhetjük benne. A lapok uralkodó színe a fekete, amelyből fokozatosan bontja ki a metszetlapok vonaljátékát.

Gy. Szabó Béla vonalművészete igencsak egyedinek bizonyul, hiszen ő az, aki nem a fehér-fekete árnyalatokra esküszik, hanem éppen ennek ellentétére, a fekete-fehérre. Ez az, ami megteremti a befogadói kontemplációt, az egyszerűséget, a nagyvonalúságot, és lehetőséget ad a sorok közötti olvasásra. A részleteknek is annyi szerepet rendel, mint az egységnek.

A metszetek többségében uralkodik a fekete, ami a fehér ötvözésével létrehozza Gy. Szabó Béla művészete teljes egységét. Talán ez jelentheti Gy. Szabó Béla zsenialitását. „*A síkból kibomló vonal költőjévé vált, ahogyan annak idején Botticellit is megcsodálta*”.¹⁰ Vonalai a legmerészebb rövidülések, a legfontosabb mozdulatok ábrázolásában is egyformán biztosak. A metszetek alapján a *Pokol* tagadhatatlanul a sötétség birodalmaként hat.

Ha komolyabban szemügyre vesszük a *Pokol*ról alkotott metszeteket, láthatjuk, hogy ezek formanyelvének domináns elemei közé tartoznak a természetábrázoló részletek. A *Lusták* (*Ld. 8. ábra*) című metszeten a sziklát, hegyet, vizet; a *Ronda Körmökben* (*Ld. 2. ábra*) és a *Vérfolyamban* (*Ld. 1. ábra*) a vérfürdőt, felhőket; a *Bujáknál* (*Ld. 7. ábra*) a napsugarakat hozza elénk, ezek a művész kedvelt motívumai.

Murádin Jenő szerint 1955-ös Tordai- és Túri-hasadék-sziklarajzokat gyakorló tanulmányait a Dante sorozat metszetlapjaira készíti.¹¹ Ezen állítás tükrében feltételezhető, hogy a *Lusták* (*Ld. 8. ábra*) című metszet természeti képe hiteles ábrázolása a Tordai-hasadéknak (*Ld. 10. ábra*), a Hesdát-völgynek és a Danila tónak (*Ld. 9. ábra*). Hiszen, ha jobban szemügyre vesszük a metszetlapon

⁸ TÓTH 1978. 17.

⁹ MURÁDIN 1980. 123.

¹⁰ DR. M. KISS 1990. 121.

¹¹ MURÁDIN 1980. 121.

megjelenő tájat, sziklatornyot, szirtpartot és a tavat, akkor láthatóvá válik, hogy a Gy. Szabó féle ábrázolás hiteles képmása az eredetinek. Erről tesz bizonyosságot Jókai Mór *Egy az Isten* című művében is, a következőképpen: “*hol a sziklaőrülő időgörgeteg közuhanyokká porlasztotta a bércfalat; míg egyes sziklatornyok, mint a gót építészet pillérei állnak el a falaktól, amiknek oromzata ma is a műnsterek cifra, fantasztikus párkányzatát mímeli.*”¹²

Ezt a feltételezést, Orbán Balázs *Torda város és környéke. 33 nagy és 12 szövegképpel* című könyvében szereplő kép is megerősíti. Ha egy nemrég készült fényképet teszünk a két ábrázolás és a Jókai Mór által megfogalmazott leírás mellé, akkor bizonyosságot nyer a feltételezés hitelessége.

Gy. Szabó Béla metszetei, mint ahogy rajzai is elválaszthatatlanok a festészet-től. A legelvontabb művészeti technikák, ugyanakkor a legkevésbé illúziókeltők. Vizuális információkat közvetítenek, ugyanakkor az érzelmek kifejezésének a leggyorsabb és legegyszerűbb módját is jelentik egyben. A metszetek összetett formanyelvének elemei közé tartoznak a kreatív figurák, a pillanatnyi mozgás kalligrafikus feljegyzései, a forma, a tér és a struktúra.

A *Pokol* metszeteit vizsgálva érdekes megfigyelésekre juthatunk. Az első metszet a *Vérfürdő (Ld. 1. ábra)* helyszínét kellőképpen és valóságghűen ábrázolja. A vérpatakból emberfejek tűnnek ki, amely azt konnotálja, hogy vérpatak vár az emberiségre, tulajdonképpen ez az emberiség sorsa. Eközben a kentaurhad fut velük szembe nyilakkal és íjakkal. A metszeten két alak figyelhető meg, aki Dante és Vergilius. A figyelem az ő karakterükre összpontosul, a történet kissé háttérbe szorul. A két alak arcát nem igazán láthatja a szemlélő, inkább oldalt, háttal helyezkednek el. A második és az ötödik metszeten már csak háttal és fentről láthatja és szemlélheti őket a befogadó. Gy. Szabó Béla akarattal nem ábrázolta ezeken a metszeten az arcokat. Ezzel az volt a szándéka, hogy a szemlélődőben kétségeket és együttérzést keltsen. Hiszen mindenki tudja, hogy az arc az érzelmek tükré. Ezzel eltakarja azt a fájdalmat, amit éppen az ő hősei akkor érezhettek. Az érdekes az, hogy a metszetekről nem tükröződnek semmiféleképpen a megborzadás tükörképei. Az alakok háttal fordulnak a néző felé. A háttal álló alakok előteret teremtenek, ők a főszereplői a történetnek, de a hangsúly nem rájuk összpontosul, hanem a történetekre. A néző egyértelműen levonhatja a következtetést, hogy Gy. Szabó Béla alakjai megborzadtak a látványtól.

A *Vérfolyam-Vérfürdő* metszet igen nagy jelentőséggel bír, hiszen megfigyelhető rajta a kéz és az ujjak jelentősége, amelyek megtörik a képsíkot. A művész

¹² <http://mek.oszk.hu/00800/00835/html/jokai44.htm>

a test mozdulataival fejezi ki a lélek mozgását, a hasonló lelkiállapotok hasonló gesztusokhoz, ábrázolásokhoz vezetnek. Vergilius keze Dante köré fonódik. Védelmet minden rossztól, már majdnem anyai biztonságot nyújt azzal, hogy magához öleli. Vergilius nemcsak Dante vezetője, hanem védelmezője is, ő az, aki soha nem ijed meg semmitől. Dante pedig jobb karját szemé elé helyezi, hogy ne lássa a vérben fővők szenvedését, de ugyanakkor védje saját magát a terhelt nép nyöszörgésétől.

Minden metszeten megnyilvánul az anya-gyerek közti kapcsolat. A metszeten általában Dante Vergilius háta mögött áll vagy vállához simul, mint egy kisgyerek.

*“Karjába vont most utam vezetője,
mint az anya, ha zajra ébred éjjel
és lángot lát felcsapni testőre,
fogja fiát, fut, dacol a veszéllyel,
csak róla gondoskodik, nem magáru.”*

(Pokol, XXIII. 7–45.)

Gy. Szabó Béla ezt a kapcsolatot minden metszeten kellő művészi érzéssel jeleníti meg. Dante mindig megijed a látványtól, mindig elriasztja, amit lát, akárcsak egy gyerek, aki mindig édesanyjához vagy kísérőjéhez simul, akitől mindig vigasztalást kap. Az *Isteni Színjátékban* nagy hangsúlyt kap a kísérő motívuma. Jelenesetben, a *Pokolban* Vergilius az, aki oly sokszor a keblére öleli. Ezzel a biztonságot, megnyugvást, gondviselést sugallja. A műben erős intenzitással helyet kap Dante gyermeki énjének a megnyilvánulása. Ez a megnyilvánulás kivetítődik a felnőtt énjére is.

*“...oly gonddal fogva engem kebelére,
minthogyha a fia volnék, nem a társa.”*

(Pokol, XXIII. 46–84.)

Továbbhaladva, az ujjak jelentőségét vizsgálom. Az ujjak képe egy régi hagyományhoz fűződik. Egy gesztus, amely már az ókorban a hatalomnak, illetve a hatalom erejének jelzésére szolgált. Icipici mozdulatok ugyan, de sokatmondó jelek. A *Vérfolyamnál* Vergilius ujjai kijelölik azt a helyet, ahová a nézőnek figyelnie kell, de ugyanakkor ettől a helytől Dantét is védelmezi. A *Ronda Körmökben* (*Ld. 2. ábra*) Vergilius keze mintha isteni áldást és felszabadítást szórna a pokol lakóira, azaz az előtte megjelenő ördögre és a többi lakókra. De a lakók a tudtára adják, hogy itt csak a gonosz erők és lelkek uralkodnak. Itt olyan emberek laktak, akik a pénzért a *“nem-ből is igen-t csinálnak”*

(*Pokol*, XXI. 35–73.). A kitárt kezek jelenthetnek esetlegesen parancsbeszédet vagy iránymutatást, hiszen tudjuk, hogy ebben a részben Vergilius Tépással, az ördöggel társalog, annak érdekében, hogy Danténak ne essen bántódása.

„*Itt nincsen Szentkép!*” (*Pokol*, XXI. 35–73.)

A *Kígyóemberek* (*Ld. 3. ábra*) című metszetet az egyik legfontosabb jelenetnek minősítem. Gy. Szabó Béla metszetén disztópiát teremt, mintegy utalást téve a bibliai bűnbeesés történetére. Negatív jövőképet tár az olvasó elé, amely a nyomorúságos életkörülményeket, a szenvedést, az elnyomást és az erőszakot jeleníti meg.

Kígyóemberek: összetett szó, amelyet a kígyó és az ember fogalma alkot. Az ember az, akit Isten a saját képmására teremt, és a kígyóval asszociálódik. Dante a kígyót hatlábúnak nevezi, ami a mű olvasata során groteszk, burleszk hatást kelt az olvasóban, hiszen a kígyónak nincs is lába. Ezen a metszeten a figurák perspektívája megcserélődik, Dante és Vergilius már nem lentről, hanem fentről szemléli az eseményeket, a néző pedig késleltetve veszi őket észre a metszet jobb felső sarkában. Dante, amit lát, rémségesnek, sőt egyenesen utálatnak nevezi. Láthatjuk, ahogy a gonosz összeforr az emberrel. Az ember pedig bal öklöbe szorított kezével megpróbálja magától távol tartani a kígyót. A kígyó körkörösen csavarodott az ember testére, ezzel megfosztva az embert a szabadulás lehetőségétől, és jelképezvén a születést és a halált, ahol kezdettől fogva jelen van a kígyó, és elkísér halálunk órájáig.

“*És akkor ez a két test egybemállott
forró viaszként: eggyé vált a szín már;
s az nem volt ember többet, ez sem állat.*”
(*Pokol*, XXV. 46–84.)

A metszeten „*kedves kígyók földi népe*” (*Pokol*, XXIV. 125. – XXV. 6.) sorakozik. Ezt egy társadalomrajznak vélem, a mai világnak, a talpig úri gazemberek népének tökéletes tükörképe. A kígyók a pokol lakói, az emberi faj ősi ellenségei. A paradicsombeli bűnbeesés egyik jelentős szereplője szintén a kígyó. Misztikus erő hordozója, amely mint démoni hatalom Isten ellenállása is. Ő az, aki magával a Sátánnal, ördöggel asszociálódik. Ő az emberi lélek megfosztója. Dante disztópiát alkotva művében tisztán és világosan láttatja, hogy mi lesz a jövő társadalmával és annak emberiségével.

„A lélek mely átváltozott kígyóvá,
sziszegve átkígyózott most a völgyön,
míg a másik nyálát köpködve szóvá,
s szólt, vállal, mely számára most új öltöny,
társának intve.”

(Pokol, XXV.124. – XXVI. 6.)

A *Fösvények* (Ld. 4. ábra) című metszeten első pillantásra Dante arca nem olyan feltűnő. Ha figyelmesebben átvizsgáljuk a metszetet, akkor megpillanthatjuk Dante arcát is, akit a művész a jobb alsó sarokba helyezett el, Vergilius vállához simulva. Vergilius keze igen jelentős, hiszen bemutatja Danténak a felvonuló fösvény-hadat, amelyet Dante ijedtséggel és meglepődve figyel.

A *Rühösök* (Ld. 5. ábra) című metszeten a két főhős ismét háttal áll. Az *Isteni Színjáték Rühösök* című énekében Dante megfogalmazza, hogy sírni vágyódott a sok sebhelytől. A rüh az egyik legalattomosabb betegség, amely erős viszketéssel jár, majd később fekélyes sebek alakulhatnak ki. A metszeten jól láthatóak, ahogyan az alakoknak a rüh szétmarta a bőrét, bőrbe rágott járatok vannak.

“...mint ezek testén ahogyan vadúla
körmük marása, fokozódva dühhel,
a viszketésre mely nem csillapúla.
És úgy birkóztak körmeik a rühhel,
mintha szakács késsel kaparna pontyot,
vagy más halat, min legnagyobb a pikkely.”

(Pokol, XXIX. 76–114.)

A *Szörnyeteg hátán* (Ld. 6. ábra) című fametszeten a két főhősnek nem a teljes ábrázolása látható. A meghatározó szerep a szörnyetegé. Ennek a szörnyetegnek emberi arca van, neve Geryon, és büdösíti a világot. Gy. Szabó Béla hű marad a Dante által leírtakhoz. A szörny a fejét Dante és Vergilius felé fordítja, amellyel hármuk között létrejön a szemkontaktus.

„Imitt a hegyes farkú állat; itt ki
hegyen áttör, falon és fegyveren;
imitt ki a világot büdösíti.”
“És a csalásnak ez a ronda képe
eljött, s kiszállt fejjel, derékkel is még,
de farkával nem szállt a part fölébe.”

*Arcát igaz ember arcának hinnéd,
oly jóságosan sima volt a bőre,
de teste végig kígyó teste innét.”*
(*Pokol*, XVI 115-XVII. 49)

A *Buják* (*Ld. 7. ábra*) és a *Lusták* (*Ld. 8. ábra*) című metszetén Dante arca nem teljes. Egyiken csak szemei bukkannak fel, másikon pedig eltakarni próbálja az arcát. A mimikája, másképpen arcjátéka, Dante érzelmeinek tükré. A szomorúság, a félelem, az undor, az együttérzés, sajnálkozás verbális közlése nélkül is kiolvasható az arcából. A száj eltakarásának gesztusa és az archoz illesztett kézgesztusainak többsége a szorongással, bizonytalansággal, tanács-
talansággal függ össze.

A lángokból tűz marta lelkek fejei és szemei tűnnek ki, ahogy a tűz felemészti őket. A tűz pusztító elem. Igaz, átmelegít, vidámmá tesz, fényt hoz és fényt ad, de ugyanakkor a martalékvá is válhatunk. Ugyanakkor a tűznek tisztító ereje is van. A beszűrődő napsugarak és a tűznek a lángjai összezsengenek, ezzel hatalmas bravúrt kölcsönözve a metszetnek.

A képzőművész számára a dantei műben a legnagyobb nehézséget minden bizonnyal a *Pokol* részének a képszerű ábrázolása jelenthette. A szöveg alaposan próbára teszi az alkotó képzelő, megjelenítő erejét.

Gy. Szabó Béla Dante-metszeteit tekintve a megoldás titkát a *fény* ábrázolásában találta meg. A fény, az egyre fokozódóbb fényesség ábrázolása, itt szinte az absztrakció határáig lendíti a művészetét, addig az absztrakcióig, amelynek értelme van, az, hogy többet mond a valóságnál, de a valóságot is mondja.

Következtetés

Gy. Szabó Béla *Pokol*-képeit tartom a Dante-sorozat legjobb és legimpozánsabb darabjainak, mert itt a művész páratlan technikai készségének felhasználásával képzeletének, ötleteinek olyan bőségét tárja elénk, ami megmutatja, mire képes az alkotó, a látvány ábrázolásán túl is. Különös vonalművészetével és sajátos személyisége jegyeivel fokozza a művek értékét és gazdagítja mondanivalójukat, hogy az egyes képeken a művésznek a szereplők szerkezeti elhelyezésén kívül azok legkülönbözőbb lelkiállapotát is meg kellett jeleníteni, a kétségbeeséstől, szörnyülködéstől, utálattól az örvendező csodálkozáson át a mindent átélt ember megbékélt boldogságáig. De kifejezésre jut a sorozatban az is, hogy Dante nagy műve mintegy az irodalom, művészet legfőbb ágainak képviselője is: a *Pokol* az epika, a *Purgatórium* a dráma, a *Paradicsom* a líra, de úgy is mondhatjuk: az első a szobrászat, a második a festészet, a harmadik a zene.

A fentiek alapján nem kell mondanunk, hogy mesterünk alkotása e tekintetben is találó visszaadása a nagy műnek.

Dolgozatom semmiképp sem egy végleges mű, egy lezárt egész, mely megmáshíthatatlan és módosíthatatlan, csak egy támpontot szándékszik adni Gy. Szabó Béla nem mindennapi *Pokol*-fametszeteinek megértéséhez.

Köszönetnyilvánítás

Köszönetet mondok dr. Tapodi Zsuzsanna-Mónika témavezetőmnek, hogy lehetőséget biztosított munkám sikeres elvégzéséhez, dolgozatom megírásához. Köszönöm segítőkész támogatását, a bátorító jótanácsokat, a türelmet és a dolgozatom alapos és kritikus átjavítását. Hálás vagyok továbbá dr. Pieldner Judit és Dégi Zsuzsanna tanárnőknek, akik a legjobb tudásuk szerint segítettek ötleteikkel, és segítőkészségükkel alapvetően hozzájárultak a szakirodalom beszerzéséhez, felkutatásához és ezáltal sikeres munkámhoz.

Irodalomjegyzék

Forrás

DANTE 1974 Alighieri, DANTE: Isteni Színháték. Ford.: Babits Mihály. Budapest, 1974.

Szakirodalom

- BABITS 2011 BABITS Mihály: Az európai irodalom története. Budapest, 2011.
- BALOGH 1991 Romániai magyar irodalmi lexikon. Főszerk.: BALOGH Edgár. Bukarest, 1991.
- BÁLVÁNYOS 1996 BÁLVÁNYOS Huba: Esztétikai-művészeti ismeretek. Képzőművészet, tárgy- és környezetkultúra. Budapest, 1996.
- BATSCHMANN 1998 BÄTSCHMANN, Oskar: Bevezetés a művészettörténeti hermeneutikába. Képek elemzése. Budapest, 1998.
- DR. M. KISS 1990 DR. M. Kiss Pál: Erdélyi magyar művészek a XVIII.-XX. században. Köny, 1990.
- KARDOS 1974 KARDOS Tibor: Jegyzetek az Isteni Színhátékhoz. In: Isteni Színháték. Budapest, 1974. 194-207.
- Kós 1933 Kós Károly:
A Károli Gáspár Társaság művésztágainak kiállítása. In: Erdélyi Helikon 6. (1933) 1. sz. 78–80.
- MURÁDIN 1980 MURÁDIN Jenő: Gy. Szabó Béla. Bukarest, 1980.
- PÁL 1997 PÁL József:
„Silány időből az örökkévalóságba”. Az Isteni Színháték nyelvi és tipológiai szimbolizmusa. Szeged, 1997.
- PETROLAY 1990 PETROLAY Margit: Az emberiség emlékezete. Győr, 1990.
- SZEGEDY-MASZÁK 2007
SZEGEDY-MASZÁK Mihály: Szó, kép, zene. A művészetek összehasonlító vizsgálata. Pozsony, 2007.
- TÓTH 1978 TÓTH Béla: Gy. Szabó Béla művészete. Debrecen, 1978.

Internetes források

<http://galeriasavaria.hu/termek/keszletek/grafika-rezkarc/562273/8300-Gy.-Szabo-Bela-La-Divina-Commedia-album/>. [megtekintés időpontja: 2015. augusztus 30.]

<http://www.oszk.hu/kiallitasok/kep-es-gondolat>. [megtekintés időpontja: 2015. szeptember 1.]

<http://www.evid.hu/kultura/item/1101-k%C3%A1ntor-j%C3%A1nos-metszettek-c%C3%ADm%C5%B1-ki%C3%A1ll%C3%ADt%C3%A1sa>. [megtekintés időpontja: 2015. szeptember 3.]

http://szjptk.iif.hu/toronyor/VI_evf_2/fametszesrol.htm. [megtekintés időpontja: 2016. január 10.]

<http://mek.oszk.hu/00800/00835/html/jokai44.htm>. [megtekintés időpontja: 2016. február 3.]

Függelék

Gy. Szabó Béla önéletrajza

Gy. Szabó Béla (Gyulafehérvári Szabó Béla) Gyulafehérváron egy népes háromszéki vasutascsalád hetedik gyerekeként született 1905. augusztus 26-án. Az anynyira köznapi Szabó név elé írt Gy. kettősbetű szülővárosára, Gyulafehérvárra utal. Családja háromszéki eredetű. Édesapja, Szabó Mihály, bitai származású. Édesanyja, Antal Juliánna, maksai születésű. Apját mint vasutas helyezték Gyulafehérvárra, körülbelül 1903-1904-ben. Azelőtt Szabadkán éltek.

Gimnáziumi tanulmányait szülővárosában végezte, 1927-ben pedig a budapesti Műegyetem gépészmérnöki karán oklevelet is szerzett. Már gimnazista korában nagy imádattal töltötte el, ha rajzolhatott vagy festhetett. Szerencsére kitűnő tanára is akadt Reithofer Jenő személyében. Mint a művész maga vallja, már másodéves mérnökhallgató korában rájött, hogy a művészi pályán a helye, de szégyellte volna otthagyni a műegyetemet. A művészi tevékenységet azonban ekkor sem hagyja abba, és a rajzolás mellett ekkor kezd igen érdemes pasztelleket is készíteni.

Kis ideig Kolozsváron egy gyárban dolgozott, azután állás nélkül küzdött a sorssal és önmagával, hogy a művészetnek szentelhesse életét. Bizonyára az út rögsőnek bizonyult. 1932-ben egy zúzmarás téli nap jelentette a nagy fordulatot Gy. Szabó Béla életében. A Károli Gáspár Irodalmi társaság kiállításán mutatkozott be, Kós Károly biztatására ebben az időben tért rá a fametszet művelésére.

Gy. Szabó Béla biztatásnak, sőt parancsnak vette a nagytekintélyű mester szavait, s megkezdte a „*fáramászt*”. Mivel azonban még soha sem látott fát metszeni, teljesen a maga elgondolása szerint kezdett munkához. Életét akkor

három dolog határozta meg: a kielégítetlen, ki nem élt művészi hajlam, az értelmiségi proletár sorsa és az 1930-as évek gazdasági válságának körülményei, melyek a nyomorúság olyan mélységét idézték elő, hogy nyomában az elkeseredés, a részvét, a forradalmi düh, a szociológiai megismerési láz hulláma önti el az egész világot, de főleg talán a poklok legmélyére zuhant Közép-Európát, Magyarországot, Romániát.

Gy. Szabó Béla szigorú önkritikájának köszönhetően, ezért Pestre megye, annak érdekében, hogy tudását fejlesztesse és hiányosságait kiküszöbölhesse. A képzőművészeti iskolában Varga Nándor Lajos grafikai osztályán dolgozott, ahol a modell utáni rajzolást és a különböző grafikai technikák csínját-bínját tanulmányozza.

Pályája során az Erdélyi Helikonban és a Hitelben is illusztrációkkal szerepelt. Metszetalpajinak, szövegképeinek, rajzainak, önálló grafikai alkotásainak százaival illusztrált szépirodalmi műveket lapok és folyóiratok számára. Továbbá illusztrálta Nyíró József *Kopjafák* és Dsida Jenő *Nagycsütörtök* című köteteit.

Az expresszionizmus mint stíluseszmeny sem hagyta közömbösen, legalábbis fejlődésének korai szakaszában. Első metszetkönyve a *Liber Miserorum* (1935). A társadalmi témáktól később egyre hangsúlyosabban lírai ábrázolás művészi lehetőségei fele fordult. *Barangolókönyv* c. metszetalbum (1939) jól mutatja már ezt a fordulatot.

A II. világháborút követően a Méhkas Diákszövetkezet és a JBA könyveit illusztrálta. Az ő szövegképeivel került ismét a hazai olvasók kezébe Petőfi *János* *vitéze* és Arany *Toldija* (1945). Népmeseirodalmunk java termését is az ő illusztrációi kísérik. Illusztrálta Simó Gyula *Az ólom és a vas* c. mesekönyvét (1945). Később metszettekkel illusztrálta Csokonai *Lilláját* és Szabó T. Attila *Haja, haja virágom* c. virágének-gyűjteményét. Nagyszámú rajza és metszete jelent meg az Utunk, Igaz Szó és Korunk folyóiratokban.

A hazai magyar könyvkiadás 1944 utáni első metszetgyűjteményét 1949-ben *25 fametszet* címmel állította ki. A 30-as években dogmatikus támadások érték, de a szocializmus áttérés idején kivívta a társadalmi elismerést és a hivatalos művészetpolitikai méltánylást. 1952-ben az RNK állami díjat kapta meg. 1957-ben pedig „a művészet érdemes mestere” címet.

Hazai és külföldi útjain az élet hétköznapjainak és ünnepi pillanatainak művészi visszaadásában a lényegest és a nagyon jellemzőt ragadta meg. Kolozsvári városképei mellé sorakoznak a Nyárádmentéről és Marosvölgyéből, a Székelyföldről és más tájegységekről hozott s műveiben rögzített útiélményei. Az 50-es évek közepétől lehetősége nyílt az hosszabb külföldi utazásokra.

Munkásságát bemutató kiállításokkal Kínában, Belgiumban, Mexikóban, Ausztriában, Kolumbiában, a Szovjetunióban, Finnországban járt, metszetgyűjteményeket adományozott külföldi múzeumoknak.

Tapasztalatainak és benyomásainak alkotói termése újabb képek, sorozatok, illusztrált útkönyvek. További metszetalbumait és útkönyveit: *Hónapok*, *Kínai útvázlatok*, *Jelenések könyve*, *La Divina Comedia*, *Mexikói Tél*, *Homokvilág*, *Csokonai-12 fametszet* című könyvek alkotják.

1. ábra: Gy. Szabó Béla: Vérfolyam
(illusztráció, Dante: *La divina commedia*), 1963–64, fametszet, (részlet)

2. ábra: Gy. Szabó Béla: Ronda Körmök
(illusztráció, Dante: *La divina commedia*), 1963–64, fametszet, (részlet)

3. ábra: Gy. Szabó Béla: Kígyóemberek
(illusztráció, Dante: *La divina commedia*), 1963, fametszet, (részlet)

4. ábra: Gy. Szabó Béla: *Fösvények*
(illusztráció, Dante: *La divina commedia*), 1964, fametszet, (részlet)

5. ábra: Gy. Szabó Béla: *Rühösök*
(illusztráció, Dante: *La divina commedia*), 1964, fametszet, (részlet)

6. ábra: Gy. Szabó Béla: A szörnyeteg hátán
(illusztráció, Dante: *La divina commedia*), 1964, fametszet, (részlet)

7. ábra: Gy. Szabó Béla: *Buják*
(illusztráció, Dante: *La divina commedia*), 1964, fametszet, (részlet)

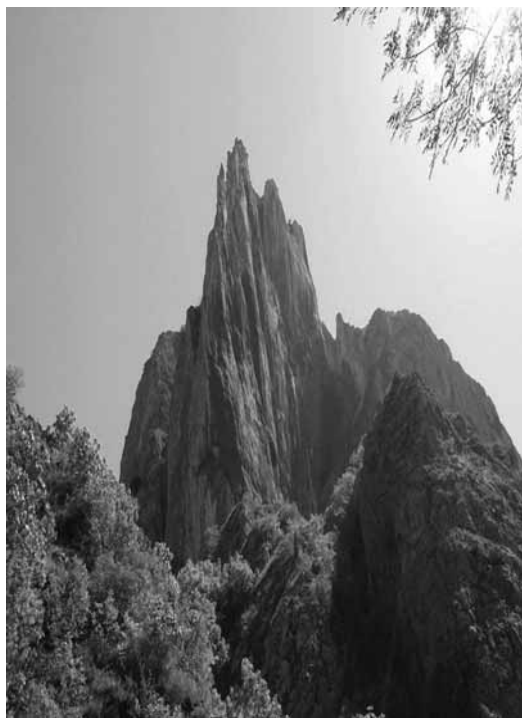

8. ábra: Gy. Szabó Béla: *Lusták*
(illusztráció, Dante: *La divina commedia*), 1964, fametszet, (részlet)

9. ábra: *A Danila tava a tordai hasadékban*

Forrás: Orbán Balázs (1986): *Torda város és környéke*,
Európa Könyvkiadó, Budapest. 331. oldal.

10. ábra: *A tordai-hasadék* (saját készítésű fénykép)

Kakasy Orsolya

Pszichoanalízis és pszichoanalitikus elemek Charlotte Brontë *Jane Eyre* című regényében

I. A pszichoanalízis

I. 1. Sigmund Freud és a pszichoanalízis

Sigmund Freud Freibergben született 1856. május 6-án, szüleinek első gyermeként. Az 1848-as forradalom után bekövetkező restauráció okozta nyomás arra készítette édesapját, Jacob Freudot, hogy családjával Lipcsébe költözzön. Egy évet töltöttek el ott, utána Bécsben telepedtek le véglegesen.

Tízéves korában Sigmund Freud gimnáziumba került, addig otthon tanult meg írni, számolni, olvasni. Tizenhét évesen kitűnően érettségizett, erre az időszakra már több nyelvet is megtanult: latint, görögöt, angolt és hébert. Először a természettudományt választja, hiszen nagy hatással van rá a darwini evolúcióelmélet, illetve Goethe *Természet* című költeménye, „a természet, a természet ad választ minden titokra”¹

Orvosi tanulmányokra szánta el magát, melyek nem álltak különösen közel hozzá, oklevelét is nyolc év után szerezte meg. Freud életrajzához szorosan hozzátartozik a fiziológiai intézetben eltöltött időszak is, Ernst Brücke professzor vezetésével. 1876-ban kutatói ösztöndíjjal került be hallgatóként, és az itt végzett munkássága tette a modern neurológia megalapítójává. 1881-ben kapta meg az orvosi diplomát. Elsősorban külső körülmények készítésének tulajdonítható, hogy 1882 júliusában a bécsi Allgemeines Krankenhausba szegődött hároméves orvosi gyakorlatra. A magántanári képesítés megszerzése után Freud a párizsi Sâlpetriére kórházban a hisztériát és a bénulást tanulmányozta. A bécsi gyermekgyógyintézetben is ajánlották állást számára, az intézet neurológiai klinikájának vezetői pozícióját.

Freud érdeklődését nagyon felkeltette a beszédképesség elvesztésének (az afáziának) a problémája, könyvet is jelentetett meg róla. Őt tartják a világon

¹ WELLS 1962. 237–243.

az első szaktekintélynek a csecsemőkori agyi bénulás témakörében. Felkérésre megírja az *Orvosi Enciklopédiában* megjelenő csecsemőkori agyi bénulásról szóló fejezetet.

Freud 1886 tavaszán nyitotta meg ideggyógyászati rendelőjét Bécsben. A gyógyszeres terápiától dr. Hippolyt Bernheim *A szuggesztió és terápiái alkalmazása* című könyvének hatására fordult el, melynek témája a hipnózis volt. A hipnózis módszere megalapozta Freud jövőjét: egyik napról a másikra megdöbbentő eredményeket ért el, ezáltal gyorsan híre kelt Bécsben. Ez a siker sem volt felhőtlen, hiszen a hipnózis módszere csak néhány beteg esetében járt sikerrel. Bernheim és Liébault módszereit figyelte meg, és látván, hogy betegek tüneteit sikerült megszüntetniük (egy időre), még jobban fellelkedett. Idővel Freud rájött, hogy ez a módszer egyáltalán nem megbízható, hiszen vagy beválk, vagy nem, és nem enged teret a neurózisok okának tudományos tanulmányozására. Kétségbeesésében dr. Joseph Breuerhez fordult, akinek páciensei képtelenek voltak az okok megfogalmazására, de hipnotikus állapotban megtalálták a hiányzó részletet. Ebben az esetben még nem beszélhetünk konkrét pszichoanalízisről, de már csak pár lépés választotta el tőle. Két nélkülözhetetlen részlet hangsúlyozódott: az emóciók jelentősége, illetve a tudat és a tudattalan lelki folyamatok közti különbségtétel fontossága.²

Harry K. Wells művében (1962) kiemeli, hogy „A katharzis módszerének terápiás célja az, hogy a tünet létrehozására és fenntartására terelődött „pszichikus energia” visszatérjen a normális útra, s így levezetődjék. Ha ez megtörtént, akkor a szerzők szerint a tünet elmúlik. Itt van az a mag, amely gyökert eresztett Sigmund Freud gondolkodásában, s később a pszichoanalízis teljesen kifejlett elméletében bontakozott ki.”³

1895-től Freud a testet és lelket összességében vizsgálta. Nézete szerint az agy teszi lehetővé a gondolatokat és érzéseket, másfelől pedig a lélektant úgy kell tanulmányozni és megérteni, mintha az agyfiziológiától teljesen távol álló tudományág lenne.⁴

„Annak az elméletnek az alapján tevékenykedett, hogy a lelki működés nem függ az agyműködéstől, és ugyanakkor úgy filozofált, hogy a lelki működés az agy működésétől függ.”⁵

² WELLS 1962. 243–247.

³ WELLS 1962. 247.

⁴ WELLS 1962. 249–250.

⁵ WELLS 1962. 251.

Freud lemond a hipnózis módszeréről, mert sikertelennek nyilvánítja, helyette dr. Bernheim módszerét, a „biztatást” alkalmazza. Ezzel a technikával sikerült az elfelejtett mozzanatok felidézni, melyek többnyire kínos és kellemetlen élmények. Így alakítja ki Freud az elfojtás elméletét.⁶

“Ebben az időszakban Freudot legközvetlenebbül a neurotikus betegek újfajta kezelésének kifejlesztése érdekelte...A terápia feladata világos volt: a „pszichikus töltést” le kell vezetni, vagy legalábbis valami elfogadható módot kell találni felszabadítására. A „pszichikus energiatöltés”semlegesítése céljából előbb fel kell tárnai az elfojtott impulzust. Ez az utóbbi folyamat a lélek alapos elemzésével járt együtt. A lélek mélyére hatoló ilyen introspekciót Freud *pszichoanalízisnek* nevezte.”⁷

A pszichoanalízis módszerének megismeréséhez elsősorban gyakorlati célját és jelentőségét kell megismernünk. A beteg elfojtott érzéseit, tudattalan lelki sajátságait hozza napvilágra. A pszichoanalízis alapszabálya előírja a beteg számára, hogy őszintén kitarja lelke összes fájalmát, mondja el az őt fojtogató gondolatok minden egyes részletét. Ezen elbeszélések alapfeltétele a részletesség, hiszen az apró részletekben rejlik a megoldás illetve a tüneteket kiváltó ok, mely önmagában kínálja a megoldást.

Frank J. Sulloway szerint a pszichoanalízisnek két alfaja van: „a pszichopatológiás tünetképződés”⁸ és a „személyiség és általában az emberi viselkedés normális és abnormális pszichoszexuális fejlődése.”⁹A szerző szerint Freud ezen elméletei azt a célt szolgálják, hogy „integrálják az analízis tisztán empirikus eredményeit az ösztönök és pszichobiológiai megjelenésük elméleti-fejlődés-tani szuperszerkezetébe.”¹⁰

A pszichoanalízis az egészséges lélekről szolgáltató átfogó elméletet, hiszen a lelki működés normális és abnormális közti váltakozása folytonos. A pszichoanalízist végző kutatók fontosnak tartják a normális és az abnormális közti különbség megtételét, de Freud elméleteinek történeti szemszögből való vizsgálata során fontos lenne ennek a különbségtételnek a minimálisra történő csökkentése. Freud munkásságának megítélésében két fő tendencia mutatkozik: „Vagy azt mondják, hogy a pszichoanalízis nagyrészt Freud korábbi fizikalista-fiziológusi gyakorlatából származik, melyet a Helmholtz-féle orvosi iskolában folytatott;

---

⁶ WELLS 1962.251–252.

⁷ WELLS 1962. 253.

⁸ SULLOWAY 1987. 33.

⁹ SULLOWAY 1987. 33.

¹⁰ SULLOWAY 1987. 33.

vagy ellenkezőleg, hogy Freud legeredetibb eredményei csupán akkor születettek meg, amikor végül is elvetette ugyanezen biológiai orientációt a léleknek független és tisztán pszichológiai tudománya kedvéért.¹¹

Negyven évbe telt a pszichoanalízis módszerének teljes kidolgozása, kifermálása. A biztatás módszerével dolgozva jött rá arra, hogy a tudatból kiűzött impulzusokat szinte lehetetlenség visszahozni a tudatba. „Olyan módszert kellett keresni, amely le tudja törni, vagy legalábbis meg tudja kerülni a betegnek a tudatból már korábban kiszorított anyag felidézésével szemben tanúsított ellenállását.”¹²Három ilyen módszert talált Freud: a szabad asszociációt, az álmok értelmezését és az indulatátítélet. Mindhárom a pszichoanalízis technikájának lényegét szolgálja.

A szabad asszociáció lényege, hogy a betegnek ítékezés és szelektálás nélkül kell beszélnie. Feladata a tudattalanból származó anyagok összegyűjtése, majd ezen anyagok értelmezése. Az álmok is különböző utalásokat tartalmaznak, melyek általában elfojtott vágyakat szimbolizálnak. Freud értelmezésében az álmok egy anyagot jelentenek, az értelmezéshez szolgálnak segítségül. Az indulatátítélet során a beteg és terapeutája között bizalmas kapcsolat alakul ki, egy érzelmi skála, mely a szerelemtől egészen a gyűlöletig húzódik. Ezen érzelmi kötődésen keresztül tudja a beteg rekonstruálni elfojtott emlékeit. Mindhárom módszer arra hivatott, hogy forrást biztosítson az értelmezésnek, anyagot szolgáltatva. Ha az értelmezés létrejön, akkor a beteg állapotát okozó tünetek megszűnnek.¹³

Életének legjelentősebb műve az *Álomfejtés*, mely 1900-ban jelent meg. Az álom értelmezésével akarta bizonyítani, hogy a lelki élet kulcsa az elfojtás. Freud pszichoanalízisének jelentős irodalma bontakozott ki. Elfojtás-elméletét több könyvben és tanulmányban is kifejtette. Példaként említem a *Totem és tabu*(1913)című munkáját, melyben kifejtette a társadalom, a vallás és az erkölcs pszichoanalitikus elméletét.

Freud nevéhez kötődik továbbá az Oidipusz-komplexus elmélete. Az Oidipusz-komplexus Freud a férfi szexualitás fejlődéséről alkotott nézetének eredménye. A fiúk féltékenyek édesapjukra, ezért egy gyűlölethez hasonlatos érzés alakul ki bennük, hiszen születésüktől fogva szerelmesek anyjukba. A gyűlölet érzése mellett viszont hangsúlyos az apjuk iránt tanúsított tisztelet.¹⁴

¹¹ SULLOWAY 1987. 33–36.

¹² WELLS 1962. 254.

¹³ WELLS 1962. 253–255.

¹⁴ WELLS 1962. 256–261.

Freud negyvenévesen megalkotta a pszichoanalízist, későbbi éveiben idejét az írásnak szentelte. Betegsége mellett (szájrákban szenvedett) több csapás is érte: 1938-ban tulajdonát elkobozták (kiadóvállalatát, vagyónát), útlevelét is bevonták (Hitler foglyává vált). Egyik páciense, Marie Bonaparte fizetett szabadulásáért. Freud utolsó éveit Angliában töltötte, 1939. szeptember 23-án hunyt el.¹⁵

I. 2. A pszichoanalízis és az irodalomtudomány kapcsolata

A pszichoanalízis és az irodalomtudomány kapcsolata több mint egy évszázada alakulóban van. Sokakra volt nagy hatással a pszichoanalízis, voltak, akik híveivé lettek, de olyanokat is ismerünk, akik nem is igazán foglalkoztak vele, mégis tudattalanul az általa megteremtett nyelvre támaszkodtak. Freud is irodalomszerető ember volt, aki nemcsak szabadidejében olvasott irodalmi alkotásokat. Az a kérdés foglalkoztatta, hogy az irodalmi hősök tettei és élményei értelmezhetőek-e a pszichoanalízis módszerével.

Freud több írást, egész könyveket szentelt irodalmi, művészeti témáknak. Példaként említeném: *A költő és a fantáziaműködés* (1908), *Dosztojevszkij és az apagyilkosság* (1928), illetve *A kísérteties* (1982) című munkáit. Alig létezik olyan munkája, melyben legcsekélyebb irodalmi utalást ne tenne.¹⁶

Felmerül annak a ténynek a lehetősége, hogy Freud saját problémáit vetítené ki hőseire. Nem szabad elfelejtenünk azt a tényt, hogy a szerzőket általában azon témák ejtik rabul leginkább, melyek valami módon kapcsolatba hozhatóak saját életükkel (vágynak, félelmek). Freud maga igazolja ezt a szoros kötődést *Mulandóság (Verganglichkeit, 1916.)* című művében: „Jöhet olyan idő, amikor azok a képek és szobrok, melyeket ma csodálunk, vagy jön egy olyan nemzedék, amely már nem érti meg a mi költőink és gondolkodóink műveit, vagy éppen egy olyan földtörténeti korszak, amelyben minden élőlény elnémul a földön, minden szépnek és tökéletesnek az értéket csak a mi érzelmi életünk határozza meg, nem szükségszerű, hogy túlélje azt és ezért független az abszolút időtől.”¹⁷

Az irodalom és a pszichoanalízis közti kapcsolat rokoni kapcsolat. Lásd példaként a költészet és a „tapasztalati lélektan” (XVIII. századi elnevezés) viszonyát: mindkettő középpontjában a szubjektum áll és a belső világgal foglalkozik.

---

¹⁵ WELLS 1962. 265–266.

¹⁶ BÓKAY – ERŐS 1998. 7–8.

¹⁷ BÓKAY – ERŐS 1998. 20.

„A német irodalomtudomány és a pszichoanalízis viszonyának története abban különbözik más országokétól, hogy folytonossághiány és dogmatizmus jellemzi.” Németországban a germanisztika és pszichoanalízis három korszakra bontható: óvatos közeledés, teljes elidegenedés és az elővigyázatos újraközeledés szakaszára. Maga a pszichoanalitikus irodalomtudomány úgy kezdődött, hogy Freud elméleteit először a költők ismerték el. Alkalmazni is kezdték azon korai felismeréseket, melyekben a jellemek és a cselekvések motivációi összhangban voltak a pszichoanalitikus feltevésekkel. Egyetlen irodalomteoretikus akadt, a svájci Walter Muschg, aki valóban felismerte a pszichoanalitikus termékenyítő hatását, és vázolta lehetőségeit.¹⁸

Freud *A költő és a fantáziaműködés* (1908) című tanulmányában hangsúlyozza, hogy a költői tevékenység első nyomait a gyermekben kell keresni, hiszen annak legkedvesebb elfoglaltsága a játék. A kettő között igenis szembetűnő a hasonlóság, hiszen a költő intellektuális munkája hasonlít a kisgyermek elfoglaltságára, aki csak játszik, viszont a játék folyamatában egy saját, optimális világot teremt magának. A gyermek játékbeli világát megkülönbözteti a valóságtól, és ezen élményekkel támaszkodik a létező világ dolgaira. A költő hasonló módon jár el: egy olyan képzeletvilágot teremt magának, melyet teljes mértékben komolyan vesz, viszont hasonlóan a kisgyermekhez, ő is elkülöníti azt a valóságtól. A felnőtt ember lassan lemond a játék által nyújtott élményről, és az ezáltal biztosított örömforrásról. Freud ezt a lemondást inkább pótléknak hívja, hiszen alapjában véve semmiről sem tudunk igazán lemondani, valójában becsereéljük azokat, helyettesítjük valami mással. A felnőtt ember a játék élményét helyettesíti a fantáziálás élményével, amit igazán nehéz megfigyelni, hiszen a felnőtt restelli fantáziálásait. A gyermeki játékokat vágyak vezérlik, mégpedig a felnőtté válás vágya, a felnőtt pedig épp ezért rejtje el vágyait, mert azokat gyerekesnek, szegyenletesnek tartja. Az ábrándozás általában nem köthető semmiképp a boldogsághoz, hiszen a boldog embernek nincs szüksége vágyakra, képzelgésekre, hogy azok boldoggá tegyék. A fiatal nőkhez általában az erotikus vágyak köthetőek, a férfiakhoz pedig az erotikus mellett az önző vágyak is kapcsolódnak. Freud erős kapcsolatot érez a fantázia és álom között. Az éjszakai álmok is hasonló vágyak, a látszólag értelmetlen álmok pedig a tudattalanba rejtőző, elfojtott vágyak kavalkádja.

Visszatérve a költőkhöz, az olvasó megfigyelheti, hogy a művek középpontjában általában olyan hősök vannak, melyek számára az író mindenképp el szeretné nyerni az olvasók szimpátiáját, és emellett még óvja is főhősét.

¹⁸ BÓKAY – ERŐS 1998. 31–33.

A lélektani regények esetében csak egy szereplőt jellemeznek, a főhóst, kinek "lelkében ül" az író, a többit csak kívülről szemléli. Sok esetben a főhősök az alkotó alteregói, melyek személyiségében próbálja csiszolni azokat az esetleges hibákat, melyeket saját személyiségében vél felfedezni.¹⁹

Hima Gabriella munkájában kiemeli, hogy az irodalom-pszichoanalízis olyan átfogó szociokulturális összefüggéseket tematizál, amelyben feloldódás nélkül tartozik bele mind az irodalom, mind a pszichoanalízis. Ebből kifolyólag metadisziplináris tudományágnak is nevezhetjük.²⁰ Megemlíteni fontos három nagy központját: az első Bécsben, Sigmund Freud körül, a második az angolszász, amely a Freud-iskola hatására jött létre, és tagja az egykori Freud-tanítvány, Carl Gustav Jung irodalomszemlélete. A harmadik pedig az újabb francia irodalom-pszichoanalitikai iskola, amely elsősorban Jacques Lacan befolyására fejlődött. Freud a tudattalan (Ős-Én), a szociális normák és követelmények (Felettes-Én) és a realitáskontroll instanciájának (Én) megkülönböztetéséből indul ki, melyekhez még négy különböző aspektust társít: a genetikai, dinamikai, ökonomikai és adaptív aspektusokat. A felsorolt aspektusokat egyaránt használja a művész és az olvasó is, az alkotás és a recepció alkalmával. Freud a műalkotás és az álom rokonságát hangsúlyozza, de emellett egy fontos tényre is felhívja figyelmünket: a műalkotás mások számára alkotás, amely hatni akar.²¹

II. Charlotte Brontë *Jane Eyre* című regényének elemzési lehetőségei

Charlotte Brontë regényei közül a legkiemelkedőbb és talán legismertebb a főhősnő sorsát gyermekkorától egészen késő felnőttkoráig bemutató *Jane Eyre*. „Charlotte Brontë a Bildungsroman női variációját teremtette meg ebben a műben.”²²

Önéletrajzi írásnak tekintendő a regény, egyes szám első személyben meséli el a főhősnő sorsát. A regény négy nagyobb szerkezeti egységre osztható, mely helyszínenként tagolódik: Gateshead, Lowood, Thornfield Hall és Marsh End. Az első helyszín *Gateshead*, ahol Jane gyermekkorának egy részét tölti, szívtelen nagynénje, Mrs. Reed zsarnoksága alatt. Itt találkozik az elnyomás és a szeretethiány érzésével. A második részben Jane intézetbe kerül, pontosabban

¹⁹ BÓKAY-ERŐS 1998. 59–62.

²⁰ HIMA 1999. 46–48.

²¹ HIMA 1999. 46–48.

²² PÁL 2012. 577.

Lowood-ba, ahol lélekben válik nővé. A visszafogott, mondhatni kínzó iskolai körülmények a testiség elfojtására kényszerítik, viszont életének ezen része jelentős mértékben alapozza meg jövőjét. A harmadik rész Jane teljes érzelmi kiteljesedését jelenti, hiszen érzelmei viszonzásra találnak, és megtapasztalja az igazi szeretet, ezenfelül pedig a szerelem érzésének kiteljesedését, a boldog élet kulcsát: a szeretni és szeretve lenni egységét. Ennek ellenére megtapasztalja a kiszolgáltatottság egy másik fajtáját, ugyanis Jane, gazdája önzésének esik majdnem áldozatául. A negyedik helyszín neve önmagában is beszédes: *Marsh End*, vagyis a keresés vége. Ez az a helyszín, ahol Jane otthonra talál. Szeretet veszi körül, állást talál, és amellet rokon kapcsolatokra is szert tesz. Sikerül felismernie a szenvedély és az intelligencia egyensúlyát és így egyenrangú félként fogadhatja el korábbi munkaadóját, Mr. Rochestert. A regény elejétől érzékelhető a nincstelenség okozta társadalmi gát, mely kettejük között felmerült: Rochester volt a gazdag nagyúr, akinek van egy lánya, és ezáltal családi háttérrel is rendelkezik, míg Jane sokáig abban a tudatban él, hogy nemcsak szegény, hanem senkije nincs a kerek világon. A regény végére ez a távolság jelentősen megváltozik, hiszen Rochester balesete következtében megvakul, és birtokát is elpusztítja a tűz, viszont Jane amellet, hogy családra lel, még kisebb örökség részese is lesz. Önéletrajzi jellege mellett elemezhetjük fejlődésregényként is, hiszen a főhősnő a gátló és cselekvésre ösztönző események hatására lélekben és személyiségben is hatalmas fejlődésen megy át, legyőzi gyermekes tulajdonságait és már idejekorán lép felnőttkorba. A regény elején még lázadó lányból a regény végére egy felelősségteljes nő válik, aki kész áldozatot hozni és vágyain felülkerekedni, hiszen tudása lehetővé tenné számára a társadalmi ranglétrán való feljebb lépést, avagy az öröksége is jelentősen emel társadalmi státuszán, viszont ő a közel húsz évvel idősebb szerelmét választja és őt kész szolgálni szíve minden szeretetével.

A főhősnő útját gótikus elemek tarkítják. Legjelentősebben Thornfield Hall-hoz, illetve Mr. Rochesterhez köthetők: a hatalmas/titokzatos kastély, a titokban tartott örült feleség, az említett hölgy megjelenései és hátborzongató tettei, a megjátszott jóslás, még az időjárás is a regény gótikus létét hivatott alátámasztani.

II. 1. Jane elemzése

Jane, a regény címszereplője, egy szegény árva lány, akit a sors hideg szívű nagynénjére bízott. Neve is sugallja „jelentéktelenségét”: láthatatlan, mint a levegő. Nem nevezhető a viktoriánus kor ideális mintaképének, hiszen nem egy

kedves, szófogadó lányt ábrázol az író, hanem olyat, aki túl sokat kérdez, és erős igazságérzettel is rendelkezik. Ennek a nem túl előnyös tulajdonságnak a kialakulásában nagy szerepet játszik társadalmi helyzete, hiszen folyamatosan emlékeztetve van, hogy nem az Eyre család része, és nem szeretetből lakhat nagynénjénél, hanem mert egy felelőtlenül tett ígéret eredményeként túri meg. Ez rögtön kiderül az első jelenetek egyikéből, mikor mostohatestvére hazudik anyjának, Jane-t bűnösneként tünteti fel. Jane harcol igazáért, pedig tudja, hogy úgysem győzhet, és lázongása biztosan büntetéssel fog járni. Jane sorsa a viktoriánus nő sorsát hivatott jelképezni, akinek viselkedését nagyban szabályozza és visszafojtja a társadalom.²³ Személyiségének fontos részét képezi szellemi gazdagsága, hiszen korához képest igen nagy tudású. Kedvenc könyvei közé tartozik Bewick *Anglia madárvilága*, melyben a színes fotók keltették fel a gyermek érdeklődését. Egy másik, jellegzetes mű, melyet szeretett lapozni, az a *Gulliver utazásai* volt, mely szimbolikája igen jelképes, előrevetíti Jane sorsát, utazásait, boldogságkeresését.

Jelentős kihangsúlyoznom Jane fantáziájának gazdagságát, mely révén a Vörös Szobában eltöltött éjszaka örökre nyomot hagy életében, és fordulópontra jelent, nyomot hagyva személyiségének palettáján. Fantáziájának gazdagsága egy életfeltételt is jelent számára, hiszen később az intézet zárt falai között életfeltétele a szellemi táplálék: „...Aznap este, amikor lefeküdtem, elfelejtettem gondolatban megsütöni a krumplit, megenni a fehér kenyeret és meginni a frissen fejt tejet- ilyen képzelgésekkel szoktam kízó éhségemet csillapítani-...”²⁴

A tűz és jég motívumát Jane testesíti meg egyszemélyben. Kívülről olyan, mint a jég, de belülről olyan, mint a tűz. A gyermekkorában elszenvedett sérelmek hatására kénytelen megnyílni, csak azoknak, akikben igazi bizalmát leli. A lowoodi korszak nagy befolyással van jövőjére, hiszen nagy változáson megy keresztül. Barátnője, Helen Burnst megtanítja temperamentuma mérséklétére, hiszen az intézetbe kerülésekor határozott elvei és elképzelései voltak: „...Én is csak azokhoz akarok jó lenni, akik jók hozzám. Ha az ember mindig azt teszi, amit a kegyetlenek és igazságtalanok kívánnak tőle, ezzel nagyon is megkönnyíti a rossz emberek dolgát. A gonoszoknak akkor nem kell félniük semmitől, így nem is igyekeznek megjavulni, hanem mindig gonoszabbak és gonoszabbak lesznek. És azt gondolom: aki ok nélkül bánt, azt vissza kell ütni,

---

²³ ANDERSSON 2011. 6.

²⁴ BRONTË 2011. 79.

olyan keményen, hogy elmenjen a kedve a kegyetlenkedéstől...²⁵ Gyermekként lázad sorsa ellen, de felnőtként már kibékül sorsával abban a tekintetben, hogy tudja, hol a helye a világban, és hogyan induljon el életútján.

Határozott nőként távozik az intézetből, kész sorsa (a lehetőségekhez mérten) egyéni alakítására. Jelentéktelen külsejű, ámbar annál több remek tulajdonsággal rendelkezik: jó és türelmes tanár, ügyesen zongorázik, fest. Szerelmi felfogásában modern nőnek tekinthetjük, mert nem törődik a közte és Rochester közti korkülönbség kérdésével. A regény végén meg nem zavarja kedvese rokkantsága, hiszen szerelme változatlan az első perctől és így is képes boldog lenni.

II. 2. Kapcsolat a hősnő és a többi szereplő között. Karaktertípusok. A karakterek jelentősége.

Az író nő főhősnője mellett több szereplőt is felsorakoztat regényében, mind-egyik szereplőnek érzékeltetvén feladatát és jelentőségét.

Két feltételezhetően anyatípus jelenik meg Jane számára. Az egyik Bessie, aki mindig kedves a lányokhoz az intézetben, énekel nekik, és ő az egyedüli személy, aki teljes szívvel búcsúzik el Jane-től, mikor az elhagyja az intézetet. A másik feltételes anyatípus Miss Temple, aki az első igazán pozitív szereplő Jane életében, mint egy követendő példa jelenik meg Jane számára. Ő az intézet anyaga, aki egyik jelenetben behívja Jane-t és barátnőjét, Helent, és kárpótlásért az ehetetlen ebédért megeteti a lányokat.

Helen Burnst az egyik legjelentősebb ember Jane életében. Ellentéte is a lánynak, de egyben legjobb barátnője. Ő tanítja meg Janet a vérmérséklete szabályozására és az igazi tisztelet megadásra. Számomra nehéz eldönteni, hogy valójában egy potenciális édesanya-figura, vagy inkább egy szerető testvér Jane számára. Mindkét lehetőség fennáll, és ismerve a két lány kapcsolatát, kétségbevonhatatlan a kettejük közt kialakult kötődés és szeretet. Kulcsfigura Jane életében és sorsa meghatározója is egy személyben. Bár életfelfogásuk teljes mértékben különbözik, hősnőnk a későbbiekben is visszaemlékszik barátnőjének józan gondolkodásmódjára. Míg Jane harcol az elején a társadalmi különbségek által adta sorsa és annak igazságtalansága ellen, Helen józan ésszel nyugtatja, hűti le a hősnő lázadásait: „... Sokkal okosabb, ha az ember türelmesen elviseli azt, ami csak neki fáj, mint ha elhamarkodottan olyasmit tesz, aminek káros következményeit mások is megsínylik. Különben a Biblia is azt mondja, hogy jóval győzd meg a gonoszt... Pedig ha nincs más választásod,

²⁵ BRONTË 2011. 61.

kötelességed elviselni. Gyöngeségre és oktalanságra vall, ha valaki azt mondja, hogy nem tudja elviselni, amit a sors rámér.”²⁶

Mr. Rochester sötét lovagként vágat Jane életébe. Egy baleset közben, az út szélén ismerkednek meg, mikor Jane Thornfield Hall felé igyekszik, Rochestert pedig hazafele vágatva ledobja a lova. Sorsában osztozkodik Jane-nel, hiszen ő sem egy szép és tetszetős karakter, viszont egy határozott karakterű férfi és sok mindenben tehetséges: nagyon művelt, széles látókörű, köztiszteletnek örvendő ember. Sorsát fiatalkori ballépései határozzák meg, hiszen egy olyan nőt vett el, aki erkölcstelen és ostoba, nem utolsó sorban pedig nem lehet szabadulni tőle, hiszen megőrült. Ingatag lelkiállapotú férfi, aki sokszor búskomor, lelke mélyén szenved, egyetlen boldogságot Jane jelent az életében. Kislányát is mélyen szereti, de nem tud boldogsággal tekinteni rá, hiszen a lány folyamatosan emlékezteti a múltban elkövetett ballépésére. A kislánnyal kapcsolatos érzései nem tisztán értelmezhetőek, hiszen egyszer ajándékkal halmozza el, következőkor meg le is tagadja, hogy az övé lenne, mely tény hitelessége felől mindvégig bizonytalan. Ennek ellenére szeretné újrakezdeni életét, még annak árán is, hogy újranősülése esetén bünt követ el, hiszen jegyessége felbontatlan, és felesége is él. Jellemét szépíti az a tény is, hogy bár életének romlását volt felesége okozza, mégis megpróbálja kimenteni a lángok közül (melyet Bertha okozott), és bár próbálkozása sikertelen, ő súlyosan megsérül, elveszíti szemé látását és egyik kezét. Jane tudat alatt vonzódhat hozzá, úgy is, mint egy apafigurához, hiszen érettsége, műveltsége és jóval idősebb kora lehetőséget teremt ezen elképzelésre. A pszichoanalízis felől értelmezve is beigazolódhat feltevésünk, hiszen elfojtott vágyaink tudat alatt sokszor asszociálnak vágyakat tényekkel, Jane számára pedig nem adatott meg az apai oltalom gyermekkorá során. Főhősünk is nagymértékben felkavarja Rochestert, többször is boszorkánynak becézi a lányt, hiszen akarátán kívül elvarázsolja. Ez a varázs évek múltán sem tűnik el, hanem mély nyomot hagy a férfi lelkében, mondhatni bevésődik egy életre. Sorsukban több nézőpontból is osztoznak, mert az előre fojtogató társadalmi különbség a végére letisztázódik.

Rochesterrel ellentétes karakter St. John, akivel Jane Marsh Endben találkozik, segít neki, családi környezetet biztosít számára, és munkahelyet élete újrakezdésére. Idővel kiderül, hogy Jane rokona, pontosabban unokatestvére. Ennek ellenére felajánlja számára, hogy kísérje el őt Indiába, ahol misszionáriusként dolgozhatna. Jane elsőre el is fogadja, érzelmeinek ellentmondva (hiszen végig Rochestert szereti, és ezt be is vallja Johnnak), aztán Rochester

---

²⁶ BRONTË 2011. 59.

segélykérő hangja menti ki ebből a rossz döntésből. John határozott férfi, kegyetlenül rideg, és a „a cél szentesíti az eszközt” életfelfogással él. Nem szereti Jane-t, csak segédnek vinné magával. Miután Jane visszautasítja, elutazik, és többévi munkája után Indiában éri a halál. Fontosnak tartom megemlíteni Jane ellentétét, aki nem más, mint Bertha Mason. Rochester volt felesége, aki, mint kiderül, még jog szerinti házastárs, de Rochester csak sajnálatból tartja magánál, elzárva a birtok legsötétebb részébe, hiszen a nő őrült. Bezártsága ellenére követi az eseményeket ablakán keresztül, többször leitatja a rá vigyázó cselédet, és indul vándorútra, ijesztgetni és elrettenteni Jane-t. Rochester ágát gyújtja fel haragból, aztán Jane menyasszonyi fátylát pusztítja el. Sorsa megpecsételt már a regény kezdete óta, az általa okozott tűzben leli halálát.

A regényben jelentős számú karaktert soroltat fel az író, mindnyájan befolyásolják a főhősnő életét, és széleskörű értelmezési lehetőséget kínálnak az olvasó számára.

III. Pszichoanalitikus elemek a regényben

Dolgozatom célja, hogy felkutassa és bemutassa a regény pszichoanalitikus elemeit, pontosabban olyan elemeket, melyek értelmezhetőek a pszichoanalízis módszerével. A regény rengeteg elemzésre váró elemet és szimbólumot tartalmaz, mindezek sajátos véleményt és értelmezési módot tesznek lehetővé.

Számomra egyik legemlékezetesebb helység, mely mélyebb elemzést érdemel, az a *Vörös Szoba*, melybe bezárják a hősnőt egy éjszakára. A Vörös Szoba egy vendégek számára feltartott szoba a gatesheadi birtokon, és ezt a szobát csak abban az esetben nyitották meg a látogatók előtt, mikor nem tudták a teljes vendégséget elszállásolni. Olyannyira elzárt szoba, hogy a cselédek is port törölni jártak be, nem mozdítottak el semmit. A legszebb és legnagyobb szobája volt a birtoknak. Hatalmas mahagóni ágy díszítette, vörös damaszt függönyökkel eltakarva. Két hatalmas ablak is volt a szobában, de mindkettőt sötétítő takarta. A szőnyeg is vörös volt, az asztalt karmazsinvörös szövet takarta. A szekrény, az öltözőasztal és a székek mahagóni színre voltak csiszolva. Évekkel ezelőtt Mr. Reed ebben a szobában halt meg, melyhez Jane azt az interpretációt rendeli hozzá, hogy a férfi szelleme még mindig abban a szobában kíséri. Ezt a képzetet alátámasztja a szobában levő tűkör is, melyben Jane, büntetése letöltése közben, a szellem megjelenését vélte felfedezni, és a félelemtől elalél: „...E pillanatban úgy tetszett, hogy valami fény villan meg a falon. Talán egy holdsugár hatolt be a redőny hasadéka? - kérdeztem magamtól. De nem, a holdfény mozdulatlan, ez a fény pedig mozgott: miközben rámeredtem, felcsúszott a mennyezetre és

a fejem fölött lebegett...Szívem vadul dobogott, fejem égett, szárnyzuhogást véltem hallani. Úgy tetszett, valami közeledik felém, azt hittem, megfulladok, levegő után kapkodtam...²⁷

Jane-t rejtett félelme kerítette hatalmába, hiszen mindig is félelemmel gondolt a vörös szobára és a halott nagybácsira. A gyermeki agy hamarabb asszociálja a képzeteket, nem fejlett még ki racionális képessége, ezért is történhetett meg, hogy a lány tudattalan félelme kísértette azon az éjszakán. A szóban forgó szoba több szempontból is értelmezhető: jelentheti azt az akadályt, melyet Jane le kell, hogy győzzön és túl kell lépnie rajta, hogy meglelje a boldogságot. Egy másik értelmezésben pedig jelentheti azt a szenvedélyt is, melyet el kell fojtania önmagában.²⁸ Ez az a szenvedély, melyet Helen tanít meg kontrollálni és mérsékelni, megalapozván személyiségfejlődését. Ez a szoba teljes mértékben értelmezhető pszichoanalitikus motívumnak, mely beleég a hősnő elméjébe, és csak akkor tud megszabadulni tőle, miután megtalálja a boldogságot.

Fontos szerepet tulajdonítanak a megézésnek is, mely többször is felbukkan a regényben. Első ízben Helen Burns haláláról figyelmezteti a főhősnőt: „És akkor egyszerre olyasvalami jutott eszembe, amire még soha nem gondoltam:„Milyen szomorú lehet ilyen szép időben halálosan betegen feküdni az ágyban! A világ olyan gyönyörű- rettenetes lehet itt hagyni a világot, és isten tudja, hová kerülni!“²⁹ Jane tudatában van a pusztító kor tombolásának és barátnője betegségének mégsem érzi a halál fenyegetését az elejétől fogva. A fenti megézással tudatosul igazán benne, hogy pontosan milyen következményekkel járhat a tomboló járvány.

A regényben megjelenő festmények is szimbolikus jelentéssel bírnak: *III. György arcképe*, a walesi herceg ábrázolása, *A hős halálát* ábrázoló festmény, melyeket Jane a milcotte-i György fogadóban lát, illetve a thornfieldi kastély falát ábrázoló festmények a zordon páncélos vitézről és a rizsporos hajú gyöngysoros hölgyről mind Jane tudatalattiját hivatottak megszólítani és tükrözni, hiszen zord férfiakat lát, és elegáns hölgyet, melyekhez hasonlóval nem volt még szerencséje találkozni, de vágyott az élet tágabb megismeréséhez.

Az eltitkolt feleség tetteit is pszichoanalitikus elemekként tárgyalnám, hiszen amellet, hogy gótikus elemei a regénynek, a hősnő tudattalan félelmének reprezentánsai, és a vörös szobában átélt félelemmel asszociálja: „Nevetést hallottam, de micsoda nevetést! Kongó volt és örömtelen, de tisztán kivethető. Megálltam.

---

²⁷ BRONTË 2011. 18.

²⁸ HOUSE 2005.

²⁹ BRONTË 2011. 83–84.

A nevetés elhallgatott, de csak egy pillanatra, aztán megint fölcsendült, ezúttal hangosabban. Úgy gyűrűzött végig a hosszú folyosón, mintha mindegyik szobában visszhangot ébresztett volna pedig meg tudtam volna mutatni az ajtót, amely mögül hallatszott...”³⁰

„Démoni nevetés- halk, mély, elfojtott nevetés- hangzott fel a folyosón, közvetlenül a kulcslyuk előtt...Furcsán gurgulázó, nyöszörgő hang felelt... Lángnyelvek nyaldosták körül az ágyát: a függönyök is égtek. S a tűz és füst közepette Mr. Rochester mélyen, mozdulatlanul aludt.”³¹ Az idézett passzusok félelmet keltettek a hősnőben, hiszen tudat alatt ott rejtőzött a vörös szobában elszenvedett kínzó félelem is, mely rányomta pecsétjét egész életére.

Jane rajzai mint személyiségének tükörképei értelmezhetőek. Rochester mélyen tanulmányozza a rajzokat, ezáltal betekintést nyer Jane lelkébe. A regényben egymás után három műve is leírást nyer, melyeket Rochester megtekint, én most az egyiket szeretném mélyebben értelmezni. „Az egyik akvarellen alacsony sötét felhők gomolyogtak a hullámzó tenger fölött, szárazföld nem látszott, sőt a felhők a hullámokat is eltakarták. Egy fénysugár egy félig elsüllyedt árbocot világított meg. Az árboc tetején nagy fekete kormorán gubbaszott, szárnyán fehéren csillogott a tenger tajtékos vize. A fekete madár drágakövekkel kirakott arany karperecet tartott a csőrében...Az árboc tövében egy vízbe fült alak tetszett át a zöld hullámokon: csak kinyúló fehér karja látszott tisztán, amelyről a karperecet lesodorta a víz.”³² Jane saját lelkivilágát, elfojtott vágyait, gondolatait varázsolta papírra a festményein. Művei több nézőpontból is értelmezhetőek. A fenti festmény saját értelmezésem szerint részben saját helyzetét tükrözi, hogy a gazdagság nem minden. Lehetnek drága ékszereink, de gyengék vagyunk és legyőzhetőek. A természet destruktív ereje bármikor végezhet velünk, hiszen ereje hatalmas. Embernek kell lennünk, igaz embernek mélyen, legbelül. Tehetsége viszont nemcsak gondolatait tükrözik, hanem képes megfékezni is őt. A tizenhatodik jelenetben találkozhatunk ezzel, mikor rajztudása segítségével szeretné elfojtani „nevetéséges sóvárgását” Rochester iránt: „Halljad hát az ítéletet, Jane Eyre: holnap magad elő teszed a tükroft, és megrajzolod a saját élethű arcképedet...és alája írod a címet: Egy csúnya, szegény, egyedülálló nevelőnő arcképe...Azután veszel egy sima elefántcsont lapocskát...friss, üde színeket keversz...és gondosan megrajzolod az elképzelhető leggyönyörűbb arcot... és ha elkészültél, írd alá a címet: Blanche, egy

³⁰ BRONTË 2011. 112–113.

³¹ BRONTË 2011. 155–156.

³² BRONTË 2011. 132.

művelt és előkelő hölgy arcképe.”³³ Jane magával próbálja megértetni, hogy fellángolása alaptalan és hiábavaló, nem hasonlíthatja magát egy úri hölgygel. Hűségesen ábrázolva vonásait rajzol ellentétet közte és Blanche között.

Egy másik pszichoanalitikus elemként értelmezhető motívum a megérvés, mely két ember abszolút egymásra hangolódása. Jane Indiába készül St. John társaságában, amikor meghallja Rochester segélykérő szavát. Bármennyire is szeretné elfeledni a férfit és elfojtani érzéseit, nem tudja kiutasítani tudatalattijából, és ez a megérvése is a tökéletes egymásra hangolódást és a viszontlátás vágyát sugallja.

A regény színvilága is merőben szimbolikus: a sötét, szürke színek mellett kiemelődik a vörös. Ezen szürkéségek érzékeltetik a szereplők árnyaltságát, és előrevetítik a „sötét jövőt”.

III. 1. Jane Eyre álmának üzenete és jelentősége

Ugyancsak pszichoanalitikus elemnek értelmezhetőek az álmok, melyeknek egy külön fejezetet szenteltem munkámban, hiszen több álom is megjelenik a műben, természetesen különböző jelentésekkel.

Freud három álomtípust különböztet meg: az első, amely rövid és érthető, nem köti le az ember figyelmét, hiszen nincsen benne semmi meghökkentő vagy különös. A második kategória, melyben az álmoknak ugyan tiszta értelmük van, viszont idegenszerűen hatnak, üzenetüket nem tudjuk hová tenni és értelmezni. A harmadik csoportba azokat az álmokat csoportosította, melyekből csakugyan hiányzik az értelem és az érthetőség is.³⁴

Jane álmait a második kategóriába sorolnám, hiszen mindegyik felkeltette érdeklődését, és felzaklatta. Az első ilyen álomsorozat egy kisgyerekről szól: „...az elmúlt héten minden éjszaka gyermekről álmodtam. Néha a karomban ringattam, néha a térdemen lovagolt, vagy a mezőn ugrándozott, vagy kezét a patak vizébe mártotta. Hol egy nyafogó, hol egy kacagó gyermeket láttam álmodban. Volt úgy, hogy hozzám simult, volt úgy, hogy elszakadt tőlem. Hét egymás után következő éjszakán, mihelyt belépem az álom birodalmába, mindig elém toppant.”³⁵ Bár Jane emlékezett arra, amit Bessie Leaven mesélt egy másik szolgálónak, Marthának, hogy a gyermek rosszat jelent, mégis foglalkoztatta legbelül az álom értelme. A regényben viszont igaznak bizonyult a szolgáló korábbi jelentésmagyarázata, hiszen a fenti álmok előzték meg Mrs. Reed haldoklásának hírét.

---

³³ BRONTË 2011. 168.

³⁴ FREUD 1991. 15–16.

³⁵ BRONTË 2011. 229.

Jane egy másik álma tudatalatti félelmét hivatott tükrözni: „...Egész éjszaka Ingram kisasszonyról álmodtam. Azt álmodtam, hogy bezárta az orrom előtt Thornfield kapuját, és másfelé mutatott. Mr. Rochester pedig összefont karral állt mellette, és gúnyosan mosolygott, nemcsak Ingram kisasszonyra, hanem rám is.”³⁶ Ez az álom Jane tudatalatti félelmét vette alapul, és azt jelzi, hogy bármennyire is szeretné nem szeretni Rochestert, ezt már nem tudja elhittetni önmagával, hiszen rettentően féltékeny Ingram kisasszonyra, aki látszólag a bűvkörébe csalta a férfit.

A következő két álom a szerelem látszólagos beteljesülése idején zaklatja fel Jane-t: „Első álmomban egy ismeretlen kanyargós úton jártam...egy kisgyermeket bíztak rám...aki még járni sem tudott, és didergett az én hideg karomban, és keservesen nyöszörgött...maga előttem haladt az úton...minden erőfeszitésem ellenére sem tudtam utolérni...”³⁷Jane félelme ismét körvonalazódik. Fél a férfi elvesztésétől, és ez az álom értelmezhető úgy is, mint a bizalom megkérdőjelezése, hiszen attól retteg a hősnő, hogy ha alárendeli magát gazdájának, az sorsában magára hagyja.

Egy másik álom előrevetítő álmoként értelmezhető, mikor Jane Thornfieldet romokban látja viszont. A tudatalattija próbálja figyelmeztetni a készülő tragédiára.

A sikertelen házasság éjszakáján Jane útmutató álmot kap, melyben egy fehér emberi alak biztatja a menekülésre. Ez az álom nem értelmeződik a regényben, a főhősnő konkrét jelként értelmezi. Ebből merít erőt, hogy elinduljon a bizonytalan jövő fele. Nem sok választása van hősnőnknek, vagy elszökik örökre, vagy Rochester törvénytelen hitvese lesz. Az éjszakai álom adja meg az erejét. Hosszabb ideje kezdett már új életet és tanít az iskolában, de Rochester mégsem marad a múlté. Jane-t a volt urával kapcsolatos álmok gyötrik, de azok hiteles helyzeteket tükröznek. Kalandos és romantikus álmok ezek, melyek szíve vágyát tükrözik a hősnőnek, melyek ellen mindvégig próbál harcolni, és próbálja elutasítani azokat.

Jane álmaiban gyakran megjelenő gyerek értelmezhető az anyaságtól való félelem motívumaként. A gyermekhez való közelség váltakozása, az anyaság különböző fázisait, és annak ellentmondásosságát tükrözi. Egy másik megközelítésben pedig előjel is lehet a házasság sikertelen kimenetelére.³⁸

Jane álmaiban rengeteg szimbólum jelenik meg: a gyerek, a szerelmes, a vetélytárs. Ha a népi eljárás szerint elemeznék, bizonyosan más jelentőséget

³⁶ BRONTË 2011. 252.

³⁷ BRONTË 2011. 292.

³⁸ ARNÁUTU 2014. 797.

mutatnának az előbbi álmok, viszont Freud véleménye szerint álmaik személyesen értelmezhetőek, és nagyban függnék az álmodó személyétől.

IV. Következtetés

A regény felsorakoztatott szimbólumait és a felsorolt álmokat elemezve az olvasó egy valós képet kap jelentésükről, szerepükről. Úgy érzem, hogy hangsúlyosan fontos megértenünk a freudi elgondolást, és elemzsmódot, hogy beleláthassunk a pszichoanalitikus értelmébe. Bár nem beszélhetünk tudatos pszichoanalízisről, hiszen a regény megírása megelőzte a pszichoanalízis elméletének megszületését, mégis érdemes ebből a perspektívából is elemeznünk a regényt, mely egy új és merőben érdekes értelmezési lehetőséget nyújt az olvasó számára.

Irodalomjegyzék

Forrás

BRONTË 2011 BRONTË, Charlotte: Jane Eyre. Szeged, 2011.

Szakirodalom

ANDDERSON 2011 ANDDERSON, Angela: Identity and Independence in Jane Eyre. English C/ Special Project. h. n. 2011.

ARNĂUTU 2014 ARNĂUTU, Maria Viorica: A Feminist Psychoanalytical Perspective On The Social Status Of The Victorian Woman. In: The Proceedings of the International Conference Literature, Discourse and Multicultural Dialogue. Ed.: Boldea, Iulian. Târgu Mureș, 2014. 796–804.

BÓKAY – ERŐS 1998 BÓKAY Antal – ERŐS Ferenc: Pszichoanalízis és irodalomtudomány. Budapest, 1998.

FREUD 1919 FREUD, Sigmund: Az Álomról. Budapest, 1919.

HIMA 1999 HIMA Gabriella: Az irodalomtudomány jelenkori irányzatai. Budapest, 1999

PÁL 2012 PÁL József: Világirodalom. 2. kiad. Budapest, 2012.

SULLOWAY 1987 SULLOWAY, Frank J.: Freud, A Lélek Biológusa (Túl A Pszichoanalitikus Legendán). Budapest, 1987.

WELLS 1962 WELLS, H.K.: Pavlov és Freud. Budapest, 1962.

Internetes szakirodalom

HOUSE 2005 HOUSE, Jud: Psychoanalytic Literary Criticism – Jane Eyre. (2005. augusztus 28.)

<https://judsjottings.wordpress.com/essays/psychoanalytic-literary-criticism-jane-eyre/>. (megtekintés ideje: 2016. március. 10)

Pápista Zsolt

A fény konceptualizációja a magyar és a német frazémákban

1. Bevezető

A fény az ember számára nélkülözhetetlen természeti jelenség. Az ember elsősorban vizuális lény, amely a körülötte lévő világ percepcióját és megértését, valamint a vele kapcsolatos interakcióját elsősorban a domináns érzékének köszönheti – a látásnak. Tekintettel arra, hogy a fény az előfeltétele ennek a domináns érzéknek, amely egzisztenciális biztonságot nyújt számára, az ellenkező jelenség, a sötétség, amely az embernek biztonságot nyújtó látásnak megvonását jelenti sebezhető, diszorientált állapotban hagyja. Ebből kifolyólag nem meglepő, hogy a fény és a fény hiánya fundamentális kapcsolatban állnak az ember természetével, és nem meglepő, hogy évezredek óta a nappal-éjjel ciklustól függ a mindennapi életének berendezése. Ilyen kimagasló fontossággal bíró jelenség révén nem meglepő, hogy a FÉNY fogalma jelentős szerepet játszik gondolkodásunk és nyelvhasználatunk strukturálásában.

A jelen dolgozat célját azoknak a metaforáknak az elemzése képezi, amelyek felfedezhetőek a FÉNY fogalma köré épülő magyar és német frazémákban, hogy fényt derítsen arra, miként strukturálja ez a fogalom ennek a két nyelvi közösségnek a nyelvét és gondolkozását. Az elemzés szemantikai és konceptuális hasonlóságok és különbségek feltárását tűzi ki célul. Azért döntöttünk frazémák vizsgálata mellett, mert a metaforikus frazémák konvencionizált metaforákat képviselnek. A konvencionizált metaforák más funkcióval és kommunikatív értékkel rendelkeznek, mint az új, kreatív metaforikus kifejezések, mivel kisebb szerepet játszanak szituációk strukturálásában, és elsősorban különféle tapasztalatokat közvetítenek, amelyeket az adott nyelvben való megjelenésüktől kezdve a mai napig akkumuláltak.¹ Ilyen értelemben a frazémák konceptuális analízise lehetőséget nyújt arra, hogy egy egész nyelvi közösség akkumulált

¹ DOBROVOL'SKIJ-PIIRAINEN 2005. 1.

kulturális tudását elemezzük a valóság specifikus jelenségeit, valamint intra- és interszónális tapasztalokat illetően. A FÉNY fogalmának elemzése a magyar és a német frazémákban rámutathat arra, hogy milyen szerepet játszik (vagy játszott) ez a természeti jelenség olyan személyek kogníciójában, akik ezeknek a nyelvi közösségeknek részét képezik (vagy valamikor részét képezték).

2. Az elméleti keret

2. 1. A frazémák

Frazémák képezik a lexikológia egyik aldiszciplínájának, a frazeológiának fő kutatási tárgyát. Frazémáknak általában különböző jellemzőik vannak, amelyek alapján megkülönböztethetők nem frazeológiai szócsoportoktól, és attól függően, hogy különböző nyelvészek mely jellemzőket részesítik előnyben, eltérő módon definiálják a frazéma terminust.

Dobrovolskij és Piirainen² a frazéma (*Phraseologismus*) terminust minden állandósult szócsoporthoz alkalmazzák - a jelen dolgozatban ezt az álláspontot képviseljük. Palm³ a frazémákat egy nyelv állandósult szócsoportjainak tekinti, amelyek átvehetik egyes szavak (lexémák) funkcióit és jelentéseit a mondatban és a rendszerben. Burger⁴ szerint csak abban az esetben tekinthető egy két vagy több szóból álló kifejezés frazémának, amennyiben a szavak egy olyan lingvisztikai egységet képeznek, amely nem magyarázható meg az egyes szavak között fennálló szintaktikai és szemantikai regularitások alapján, és amennyiben a szócsoportot az adott nyelvi közösség egy lexémához hasonlóan alkalmazza. Fleischer⁵ a frazeolexéma (*Phraseolexem*) terminust alkalmazza a frazémákra és teljesen vagy részlegesen idiomatikus, stabil és lexikalizált szócsoportokként definiálja őket, amelyek legalább egy autosemantikus jelentésű szót tartalmaznak, és nem képeznek mondatokat.

Az elsődleges jellemzőket illetően Burger⁶ csak hármat emel ki: a poli-lexikalitást (*Polylexikalität*), a stabilitást (*Festigkeit*) és az idiomatikusságot (*Idiomatizität*). Fleischer⁷ ezzel szemben az idiomatikusságot (*Idiomatizität*),

² DOBROVOL'SKIJ - PIIRAINEN 2009. 11.

³ PALM 1995. 1.

⁴ BURGER 2003. 1.

⁵ FLEISCHER 1982. 72.

⁶ BURGER 2003. 14–32.

⁷ FLEISCHER 1982. 29–37, 62–65.

a szemantikai és szintaktikai stabilitást (*semantisch-syntaktische Stabilität*), valamint a lexikalizálódást (*Lexikalisierung*) és a reprodukálhatóságot (*Reproduzierbarkeit*) különbözteti meg. Az egyes jellemzőikkel összhangban Fleischer⁸ különbséget tesz olyan frazémák között, amelyek a centrumhoz, és olyanok, amelyek a perifériához tartoznak – a centrum képviseli azokat a frazémákat, amelyek az összes említett jellemzővel rendelkeznek, míg azok, amelyeknek hiányzik egy vagy több jellemző a perifériához tartoznak.

Tekintettel arra, hogy ebben a dolgozatban a kognitív megközelítés lényeges szerepet játszik, fontos egy további lényeges jellemzőt figyelembe venni, amelyet Dobrovolskij és Piirainen⁹ a jelentés képi komponensének (*bildliche Bedeutungskomponente*) neveznek. A frazémák tartalmi dimenzióját két makrokomponensre osztják fel: 1) a figuratív (lexikalizált) jelentésre és 2) a mentális képre, amelyet a lexikalizált struktúra idéz fel, és amely egyben a szemantikai reinterpretáció kiindulópontja és konceptuális (fogalmi) alapja is. Ez a képi komponens egy speciális konceptuális struktúra, amely összeköti a lexikális struktúrát a lexikalizált jelentéssel, és ebből kifolyólag a frazémák szemantikájának releváns elemét képezi. Továbbá Gibbs¹⁰ arra a következtetésre jutott, hogy az idiomatikus frazémák gazdag figuratív jelentését az embereknek az egyes frazémákban található fogalmi tartományokról alkotott metaforikus tudása motiválja. A metaforikus leképezések, amelyek idiomatikus frazémák részei gyakran olyan módon konvencionizáltak, hogy kogníciónk tudat alatti és automatizált részét képezik, a frazémák kontextusfüggő használata és interpretációja pedig elsősorban annak a ténynek köszönhető, hogy az idiomatikus frazémákat a legkülönfélébb, fogalmi rendszerünkben egymástól izolálva létező metaforikus leképezések motiválják.

2. 2. A fogalmi metafora

A múlt század hetvenes évei (a diszciplína kezdete) óta a metafora központi szerepet tölt be a kognitív nyelvészetben. A kognitív nyelvészet arra törekszik, hogy megmagyarázza, milyen módon tükrözi a nyelv az emberi kogníciót, és ebben az értelemben a metafora jelképezi a legegységelműbb bizonyítékot a nyelv és a kogníció összeköttetésére.¹¹ A kognitív nyelvészet a metaforát csak másodsorban tekinti nyelvi jelenségnek, és úgy tartja, hogy metaforikus

⁸ FLEISCHER 1982. 111.

⁹ DOBROVOL'SKIJ-PIIRAINEN 2009. 13.

¹⁰ GIBBS 2014. 74.

¹¹ GRADY 2007. 188.

kifejezések azért fordulnak elő a nyelvben, mert a gondolkozásunk alapvetően metaforikus természetű, azaz fogalmi metaforákra épül.¹² Ez az úttörő felfedezés volt Lakoff és Johnson a nyelv kognitív aspektusairól szóló kutatásainak alapja, és ezért a *Metaphors We Live By* című művüket ennek a kognitív mechanizmusnak a fontosságának hangsúlyozásával nyitják:

„A fogalmak, amelyek a gondolkodásunkat uralják, nem csupán a szellemünk részei. A mindennapjainkat uralják ezek, a legapróbb részletekig. A fogalmaink strukturálják azt, amit érzékelünk, ahogyan tájékozódunk a világban, és ahogyan viszonyulunk más emberekhez. A fogalmi rendszerünk ebből kifolyólag központi szerepet játszik mindennapi valóságaink definiálásában. Amennyiben igaz az állításunk, hogy fogalmi rendszerünk nagymértékben metaforikus természetű, akkor az, ahogyan gondolkozunk, amit tapasztalunk és amit minden nap cselekszünk a metafora kérdéskörét képezi.”^{13, 14}

A fogalmi metaforát úgy lehet értelmezni, mint egy fogalom értelmezését egy másik fogalom segítségével, miközben egy forrástartományt leképezünk egy céltartományra.¹⁵ A céltartomány (általában) egy elvontabb fogalom, amelyet egy másik konkrétabb, fizikailag érzékelhető fogalom által értelmezünk – ehhez szükséges, hogy a két fogalom között valamilyen közös hasonlóság létezzen.¹⁶ Amennyiben figyelembe vesszük az olyan metaforikus kifejezéseket, mint pl. *messzire jut az életben, eltévelyedett, válaszút előtt áll, jó/rossz útra tért, sokra viszi az életben, sok mindenben ment keresztül*, észrevehetjük, hogy ugyan az életre vonatkoznak, mégis nyilvánvalóak bennük az utazás elemei, és így rámutatnak arra, hogy ezekben a metaforákban bizonyos megfelelések állnak fenn két fogalom, az ÉLET (céltartomány) és az UTAZÁS (forrástartomány) között – ebben az esetben AZ ÉLET UTAZÁS metaforáról van szó.¹⁷ Az ilyen metaforikus leképezés lehetővé teszi, hogy a forrástartománnyal kapcsolatos tudásunkat átvigyük a céltartományra, miközben ez a tudás nagymértékben

¹² KÖVECSES-BENCZES 2010. 84.

¹³ LAKOFF-JOHNSON 1980. 3.

¹⁴ „The concepts that govern our thought are not just matters of the intellect. They also govern our everyday functioning, down to the most mundane details. Our concepts structure what we perceive, how we get around in the world, and how we relate to other people. Our conceptual system thus plays a central role in defining our everyday realities. If we are right in suggesting that our conceptual system is largely metaphorical, then the way we think, what we experience, and what we do every day is very much a matter of metaphor.” (fordította P. Zs.)

¹⁵ LAKOFF 1993. 206–207.

¹⁶ KÖVECSES-BENCZES 2010. 81.

¹⁷ KÖVECSES-BENCZES 2010. 79.

befolyásolja a céltartomány konceptualizálását: a metafora ilyen szempontból elsősorban kognitív folyamat és csak másodsorban a nyelvi kifejezések egyik fajtája.¹⁸ A kognitív nyelvészeti megközelítés segítségével bepillantunk a beszélők kognitív folyamataiba, amikor a nyelvet figuratív módon használják, ugyanis a nyelv egy megfelelő alapot képez annak elemzésére, hogy melyik fogalmakat kötik össze egymással a beszélők nyelvterületétől és kultúrájától függően – a metafora ilyen értelemben fontos szerepet játszik a kogníció és a kultúra tanulmányozásában és megértésében.¹⁹

2. 3. A fogalmi metaforák kategóriái

A metaforák különböznek attól függően, hogy milyen kognitív funkciót töltenek be, azaz hogy milyen módon konceptualizálják a világot, és ez alapján különböző kategóriákba sorolhatjuk őket. Lakoff és Johnson a metaforáknak három csoportját különítették el: szerkezeti, orientációs és ontológiai metaforákat.²⁰

A *szerkezeti metaforák* olyan konvencionális metaforák, amelyek keretében egy fogalmat egy másik strukturált és élesen definiált fogalom segítségével értelmezzük.²¹ Funkciójuk abban mutatkozik, hogy a céltartományukat egy forrástartomány segítségével olyan pontosan ragadják meg, amennyire az lehetséges.²² A következő metaforák szerkezeti metaforákat képviselnek: AZ ÉLET UTAZÁS, AZ ÉRVELÉS HÁBORÚ, AZ IDŐ PÉNZ, A GONDOLATOK TÁRGYAK stb.²³

Az *orientációs metaforák* az ember térbeli orientációját veszik alapul, és a forrástartományaik térbeli dimenziókat képviselnek, mint pl. FENT-LENT, KÍVÜLBELÜL, ELÖL-HÁTUL, MÉLY-SEKÉLY, KÖZPONTI-PERIFERIKUS.²⁴ Funkciójuk az, hogy a céltartományok bizonyos csoportját egy koherens térbeli rendszerbe foglalják.²⁵ Orientációs metaforáknak tekinthetőek a következők: A JÓ FENT VAN; A ROSSZ LENT VAN, A BOLDOGSÁG FENT VAN; A SZOMORÚSÁG LENT VAN, A TÖBB FENT VAN; A KEVESEBB LENT VAN stb.²⁶

¹⁸ RIEMER 2003. 392.

¹⁹ KÖVECSES-BENCZES 2010. 79.

²⁰ LAKOFF-JOHNSON 1980. 3-32.

²¹ LAKOFF-JOHNSON 1980. 61.

²² KÖVECSES-BENCZES 2010. 91.

²³ lásd LAKOFF-JOHNSON 1980.

²⁴ LAKOFF-JOHNSON 1980. 14.

²⁵ KÖVECSES-BENCZES 2010. 92.

²⁶ lásd LAKOFF-JOHNSON 1980.

AZ ONTOLÓGIAI METAFORÁK ELVONT dolgokat, mint cselekvéseket, érzelmeket, helyzeteket, gondolatokat stb. egy bizonyos ontológiai státussal látnak el, azaz valami konkrétként prezentálják őket, pl. egy entitásként, anyagként, tartályként vagy egy személyként.²⁷ Lényegesen kisebb mértékben strukturalizálják a céltartományokat, mint a szerkezeti metaforák, mivel az elsődleges funkciójuk az, hogy elvont fogalmakat alapvető kategóriákba soroljanak.²⁸ A következő metaforák ontológiai metaforáknak tekinthetőek: AZ INFLÁCIÓ ENTITÁS, AZ ELME EGY GÉP, AZ ELME EGY TÖRÉKENY TÁRGY stb.²⁹ Az ún. TARTÁLY-metaforák is ontológiai természetűek, mivel térséget, a látókört, eseményeket, cselekvéseket és állapotokat egy TARTÁLYként konceptualizálnak, amely egy felülettel és kívül-belül orientációval rendelkezik.³⁰

3. Az elemzés

A szisztematikus analízis érdekében különböző egynyelvű és kétnyelvű frazémagyűjteményekből kivontunk olyan frazémákat, amelyek szemantikájukat illetően valamilyen módon a FÉNY fogalma köré épültek. Az alkalmazott magyar nyelvű frazémagyűjtemények a következők: Bárdosi (2004), Forgács (2004), O. Nagy (1985), T. Litovkina (2005); az alkalmazott német nyelvű frazémagyűjtemények a következők: Duden (1998), Hansen – Matešić – Petermann – Rittgasser – Steiger – Zimanji-Hofer (1988), Mrazović– Primorac (1981), Redensarten-Index.

Az analízisnek az volt a célja, hogy megállapítsuk, milyen metaforák formájában manifesztálódik a FÉNY fogalma az elemzett frazémákban, ugyanis hogy posztuláljuk a két nyelv fényrel kapcsolatos frazémáiban előforduló fogalmi metaforákat. Ennek keretében az érdekelt bennünket, hogy milyen módon vesz részt a FÉNY fogalma mint forrástartomány a szerkezeti metaforák képzésében. Tekintettel arra, hogy a FÉNY az ember érzéki létének egyik legalapvetőbb feltétele (tekintettel arra, hogy az ember legdominánsabb érzéke a látás, amely a legnagyobb mértékben hozzájárul az ember orientációjához a világban, valamint a világ megismerésében), valamint hogy a frazémák kulturális tudás és többgenerációs tapasztalatok akkumulációjaként értelmezhetőek, ez az analízis rámutathat a magyar és a német kultúrában meglévő konceptuális hasonlóságokra és különbségekre, amelyek ezzel a fogalommal kapcsolatosak.

²⁷ LAKOFF-JOHNSON 1980. 25.

²⁸ KÖVECSES-BENCZES 2010. 91.

²⁹ lásd LAKOFF-JOHNSON 1980.

³⁰ LAKOFF-JOHNSON 1980. 29–32.

Az elemzés kimutatta, hogy két fő metaforapárról beszélhetünk, amelyek az elemzett frazémákban a legtöbb esetben a szemantikai alapot képezik: ezek A TUDÁS FÉNY; A TUDATLANSÁG SÖTÉTSÉG, valamint A JÓ FÉNY; A ROSSZ SÖTÉTSÉG szerkezeti metaforapárok. Olyan metaforákról van szó, amelyek további, komplexebb metaforák alapjait képezik (ennek megfelelően ezek az alárendelt metaforák a dolgozatban alfejezetekként kerülnek bemutatásra). Emellett egy további szerkezeti metaforát (AZ ÉLET FÉNY), valamint egy további szerkezeti metaforapárt (AZ ENGEDÉLY ZÖLD FÉNY; A TILALOM PIROS FÉNY) tudunk posztulálni, amelyek függetlenek a fent említett dichotóm metaforapároktól. A továbbiakban az elemzett frazémákat aszerint csoportosítjuk, hogy melyik szerkezeti metaforához tartoznak, majd leírjuk a FÉNY fogalmának konceptuális szerepét ezeknek a frazémáknak a jelentésalkotásában, valamint kiemeljük a két nyelv között megfigyelhető hasonlóságokat és különbségeket, amennyiben vannak ilyenek.

3. 1. A TUDÁS FÉNY

A TUDÁS FÉNY fogalmi metafora a nyugati kultúra számos aspektusaiban megfigyelhető, amelyekből a talán legmarkánsabb példa a *felvilágosodás* nevű európai eszmeáramlat és a világnézet, amelyet megtestesített, mivel egy metaforikus felvilágosodást képviselt a racionalitás és a tudományok segítségével, szemben az irracionálissal, babonával és tudatlansággal – ez önmagában példázza A TUDÁS FÉNY és A TUDATLANSÁG SÖTÉTSÉG szerkezeti metaforák közötti antitetikus kölcsönhatást. A TUDÁS FÉNY metafora kimondottan komplex természetű, és dekonstruálnunk kell ahhoz, hogy megértsük szerepét az elemzett frazémákban. A FÉNY és a TUDÁS fogalmak kapcsolatának tapasztalati alapjai vannak, ami abban nyilvánul meg, hogy visszavezethető A TUDÁS LÁTÁS szerkezeti metaforára.³¹

Az ember elsősorban vizuális lény, amely a körülötte lévő világot dominánsan a látás segítségével ismeri meg, és számos jelenség csak vizuális úton válik számára érthetővé. A tudásról alkotott fogalmunkat ebből kifolyólag jelentős mértékben strukturálja a LÁTÁS fogalma, és tulajdonképpen ez az alapja A TUDÁS LÁTÁS szerkezeti metaforának. Mivel ennek a metaforának korrelációs alapjai vannak, azaz mivel elemi metaforáról³² van szó, egy keretszerű mentális reprezentációból eredeztető egy metonimikus szakaszon keresztül.³³

³¹ LAKOFF-JOHNSON 1980. 48.

³² GRADY 1997.

³³ KÖVECSES 2013. 86.

Arra, hogy hogyan vezethetnek metonimikus kapcsolatban álló elemek metaforához, Kövecses a következő magyarázatot adja:

„This happens when one of the elements of a frame-like mental structure is generalized (schematized) to a concept that lies outside the initial frame in a different part of the conceptual system. The generalization process leads to sufficient conceptual distance between the initial and the new frame on which metaphors can be based. In order for metaphors to emerge, in the typical cases, distant vertical taxonomies are involved. This explains the importance of taxonomic hierarchies and frames in our conceptualization of the ‘metaphor–metonymy relationship.’³⁴

Az alapvető metonimikus kapcsolatok azok az elemek között, amelyek a forrás- és céltartományokat alkotják elengedhetetlenek A TUDÁS FÉNY szerkezeti metafora megértéséhez, valamint annak, hogy miért nem fogalmi metonimiáról beszélünk ebben az esetben (amelyet A FÉNY A TUDÁS HELYETT alakban fejeznénk ki). A fény bizonyos értelemben az előfeltétele a látásnak, és ebből kifolyólag az előfeltétele a világ percepciójának, és mivel a dolgok észlelése általában az első lépés ahhoz, hogy megértsük őket, a fény és a tudás bizonyos módon szintén korrelációs kapcsolatban állnak egymással kauzális értelemben a látáson keresztül. Ez azt jelenti, hogy ennek a metaforának egy metonimikus lánc (*metonymic chain*)³⁵, ugyanis A FÉNY A LÁTÁS HELYETT ÉS A LÁTÁS A MEGÉRTÉS HELYETT az alapja. Ilyen értelemben a MEGÉRTÉS, a LÁTÁS és a FÉNY fogalmai mind a TUDÁS fogalmi keret részét képezik, és a FÉNY fogalma ezért elérést biztosíthat az egész kerethez – ezen a ponton metonimiáról van szó. Azonban szem előtt kell tartanunk, hogy nem szükséges a fizikai megfigyelés a megértésnek minden formájához, mint pl. ötletek, elméletek, tények, érzelmek, emlékek és hasonlók esetében, viszont a nem fizikai tudásunk konceptualizálása generalizálás (sematizálás) alapján megegyezik azzal, ahogyan olyan dolgokat konceptualizálunk, amelyeket vizuálisan kell észlelnünk – ilyen értelemben a tudás egy olyan fogalommá válik, amely a testi tapasztalatainktól független, mivel egy eltérő taxonómiai hierarchiához tartozik.³⁶ A TUDÁS FÉNY szerkezeti metaforában a FÉNY forrástartomány metonimikus kapcsolatban áll a LÁTÁS forrástartománnyal A TUDÁS LÁTÁS elemi metaforából, és mivel a fenti magyarázat alapján a TUDÁS és a LÁTÁS fogalmai az elemzett frazémák kontextusában konceptuális értelemben egymástól távol álló, független kereteket

³⁴ KÖVECSES 2013. 86.

³⁵ DIRVEN 2003. 84.

³⁶ KÖVECSES 2013. 82.

képviselnek különböző taxonómiai hierarchiákban, a TUDÁS és a FÉNY közötti kapcsolatot is metaforikus természetűnek kell tekintenünk (mivel az ezekben a frazémákban kifejezett tudás egy elvontabb fogalmat képvisel, mint a pusztán észlelés által szerzett tudás).

A TUDÁS FÉNY szerkezeti metafora mindkét nyelv frazémáiban a legproduktívabb metaforát képviseli. Jelentős hasonlóságokat lehet megfigyelni azt illetően, hogy miként manifesztálódik ez a metafora ezeknek a nyelveknek a frazémáiban, viszont lényeges különbségek is megfigyelhetők.

Mivel ezek a frazémák tudással kapcsolatosak, és mivel a tudásról alkotott kulturális modellünkben a tudás a fejben³⁷ helyezkedik el, a fényt egy ANYAGKÉNT konceptualizáljuk, amely a fejben található, a fejet pedig ennek megfelelően TARTÁLYKÉNT konceptualizáljuk. Ezt teljesen illusztrálják a következő frazémák, amelyek azt fejezik ki, hogy valaki megért valamit, még hozzá a fejben megjelenő fény képének formájában:

- (1) magy. *fény/ világosság gyűl/ gyullad ki az agyában/ a fejében*
- (2) magy. *megvilágosodik valakinek az elméje*
- (3) ném. *jemandem geht ein Licht auf* (= 'valakinek felvillan a fénye (a lámpája)')

A német (3)-mas példa esetében a *Licht* ('fény') lexéma nem csak fényként értelmezhető, hanem lámpaként, azaz egy fényforrásként is. Ebben az értelmezési változatban egy ötletet, egy információt konceptualizálunk lámpaként, amely megvilágosítja a fej belsejét (a tartályt, amelyben a lámpa elhelyezkedik).

A következő frazémák eltérnek a fentiektől abból a szempontból, hogy a leírt személy valaki más közrejátszásával jut el a megértésig, azaz konceptuális értelemben egy másik személy (illetve egy másik személy magyarázata, információja) szerepel fényforrásként, amely megvilágosítja a leírt személy fejét:

- (4) magy. *világosságot gyújt valakinek az agyában/ a fejében*
- (5) magy. *megvilágosítja valakinek az elméjét*
- (6) ném. *jemandem ein Licht aufstecken* (= 'felrak egy fényt (egy gyertyát) valakinek')

A német (6)-os példában ez a fényforrás (az információ) gyertya formájában fordul elő, amelyet felraknak a fejre (illetve a fejbe), mintha az egy csillár volna. Mivel a csillár a szoba mennyezetén helyezkedik el, ebben az esetben egy további metaforát is beazonosíthatunk, még hozzá AZ EMBERI TEST ÉPÜLET

³⁷ DIRVEN (2003. 84.) ezt nem csupán egy fogalmak közötti rész-egész viszonynak tekinti, hanem egy olyan inkluzív szintagmának, amelyet metonimikus láncnak (*metonymic chain*) nevez. Ez annyit jelent, hogy a 'fej' egymással metonimikus kapcsolatban álló elemeket tartalmaz, mint *fej, agy, szürke állomány, gondolkodás, gondolkodási folyamatok és intelligencia*.

szerkezeti metaforát, amelyben az emberi test régiói nagy vonalakban megfelelnek egy épület függőleges szerkezetének (a mennyezet a fej megfelelője ebben az értelemben, mivel egy helyiség legmagasabb pontját képviseli). Szintén gyertyaként értelmezhető a fényforrás a magyar (4)-es frazémában is, ami a *gyújt* ige jelenlétéből következtethető ki (a fényforrás tehát felveszi egy konkrét tárgynak a jellegzetességeit).

Érdeemes azonban figyelembe venni, hogy ezeknek a frazémáknak a szemantikájában nem csak a fény játszik szerepet – a jelentésalkotásban a sötétség ugyanolyan jelentőséggel bír, még ha nem is fordul elő explicit módon a kifejezések lexikális szintjén. A TUDATLANSÁG SÖTÉTSÉG szerkezeti metafora *inferenciálisan*³⁸ jelen van a reinterpretációs folyamatban, mivel ahhoz, hogy valakit okosabbá tegyünk, feltételeznünk kell egy olyan előzőleg meglévő állapotot is, amelyben az érintett személy valamivel kapcsolatban tudatlan. A frazémák reinterpretációjához egy három lépéses szcenárió konstruálása szükséges, amelyben az első lépést a sötétség (a tudatlanság) képezi, a másodikat a fényforrás (a cselekedet vagy információ, amely a tranzícióhoz vezet) megjelenése és a harmadikat az eredmény, a fény (a tudás). Ezen a három lépéses ontológián alapulnak mindazok a frazémák a magyar és német nyelvben, amelyek a TUDÁS FÉNY szerkezeti metafora köré épülnek.

A német (7)-es és (8)-as frazémák megegyeznek az előzőleg leírt frazémákkal abban a tekintetben, hogy a tudás egy ANYAG, amit egy TARTÁLYba helyezünk. A lényeges különbség azonban abban rejlik, hogy a TARTÁLY nem az emberi fej, hanem bármilyen gondolat vagy szituáció, amelyet potenciálisan meg lehet érteni. Ezzel összhangban a következő német frazémák azt fejezik ki, hogy valaki valamit, ami addig a pontig ismeretlen vagy titkos volt valaki számára megmagyaráz, illetve érthetővé tesz:

(7) ném. *Licht in etwas/ eine Sache bringen* (= ‘fényt hoz valamibe/ egy dologba’)

(8) ném. *Licht ins Dunkel bringen* (= ‘fényt hoz a sötétségbe’)

A (8)-as példában ez az ismeretlen dolog a lexikális szinten is metaforizálódik és sötétségként fordul elő. Ezekben a példákban a gondolat vagy szituáció felveszi a TARTÁLY szerepét, és a fényt ANYAG formájában beleviszük. A tartály eredetileg (inferenciálisan) sötét, a személy nem érti vagy nem ismeri a szóban lévő gondolatot vagy szituációt, de amint fényt helyezünk bele, transzparenssé

³⁸ SCHWARZ-FRIESEL (2007. 33.) az inferenciát egy kognitív folyamatként definiálja, amely a világról alkotott tudásunkon alapul, amely áthidalja a diszkontinuitásokat egy szövegben, és amelyet olyan esetekben alkalmazunk, amikor hiányos információval vagy látszólagos abszurdításokkal szembesülünk.

és érthetővé válik. Ez kimondottan lényeges, mivel azt bizonyítja, hogy a tudást nem kizárólag olyasmiként konceptualizáljuk, ami az emberi fejben helyezkedik el, hanem olyasmiként is, ami olyan dolgokban (legyenek azok fizikai tárgyak, elvont gondolatok és egyebek) is megtalálható, amelyekről valamilyen tudással rendelkezünk. Ebben a konceptuális értelemben az elme a tudásnak nem az egyetlen tartálya, mivel az elme határain kívül is tárolhatjuk azt. Bár ez első pillantásra abszurdumnak tűnhet, szem előtt kell tartanunk, hogy a metonimikus lánc, amely segítségével a tudást egy személy fejében található entitásként értelmezzük valójában annak következménye, hogy tudományosan megértettük az agy szerepét az információfeldolgozásban. Emiatt konceptualizáljuk az agyat a tudás tartályaként. Az embernek azonban valahogyan konceptualizálnia kellett a tudást hasonló tudományos áttörések előtt is, és a válasz arra, hogy ez hogyan működhetett a fogalmi rendszerünk struktúrájában még ma is megtalálható. A körülöttünk lévő világot fogalmak segítségével konceptualizáljuk. Amennyiben nem tudjuk, hogy egy adott (fizikai vagy elvont) dolog micsoda, akkor nem rendelkezünk róla megfelelő fogalommal. Azzal, hogy fogalmakat hozunk létre bizonyos értelemben hozzáadunk információkat és tapasztalatokat a világ dolgaihoz, és ilyen módon információt „tárolunk” azokban a dolgokban, amelyekről bizonyos tudással rendelkezünk. Annak ellenére, hogy a tudás külső tárolása nem tekinthető tudatos konceptualizációnak, a nyelvhasználat ezt mégis tükrözi, mint a leírt frazémák esetében, amelyekben ezt a tudást továbbá leképezzük a fényre.

A magyar frazémákban is előfordul a tudásnak hasonló projekciója, viszont azzal a különbséggel, hogy a fényt nem helyezzük a szóban lévő tárgy belsejébe, hanem rávetítjük a felszínére. Ilyen frazémák a következők:

- (9) magy. *fényt derít valamire*
- (10) magy. *éles világot vet valamire*
- (11) magy. *fény derül valamire*

Ezekben a frazémákban az ágenst (egy személyt vagy valamely tényt, amely valamit érthetővé, ismertté tesz) konceptualizáljuk fényforrásként. Itt azonban másképp kell értelmeznünk a fényforrást, mint az előző frazémákban. Amennyiben az ágens egy személy, amely verbális úton tesz valamit érthetővé vagy ismertté valaki más számára, egy összetett konceptuális jelenségről beszélhetünk. Annak a ténynek köszönhetjük a verbális cselekvés konceptualizálását fényként, hogy szavakat információk átadására alkalmazunk. Ilyen értelemben a szavak olyan tartályok, amelyek tudást hordoznak magukban, amit egy verbális csatornán keresztül eljuttatnak a beszélőtől egy befogadóig,

és ez azt jelenti, hogy ebben az esetben a VEZETÉK-metaphora (*conduit metaphor*)³⁹ játszik szerepet a konceptualizációs folyamatban. Továbbá, ennek megfelelően ilyen frazémákban egy alárendelt metaforát is posztulálhatunk: A MAGYARÁZÁS FÉNY VETÍTÉSE.

A tudás mint fényforrás gondolata előfordul a német (12)-es frazémában is, amelyben az a szemantika jut kifejezésre, hogy valaki szerénység miatt elrejti tehetségeit és nem juttatja ötleteit kifejezésre. Ez a jelentés annak a képnek segítségével kerül leírásra, hogy a szóban lévő személy valamivel lefedi a fényét, hogy az ne legyen látható mások számára (ennek a frazémának negált változata is létezik, amely esetben az ellenkező jelentés jut kifejezésre):

(12) ném. *sein Licht (nicht) unter den Scheffel stellen* (= ‘véka alá teszi/ nem teszi véka alá a fényét’)

Ennek ellenkező változata mindkét nyelvben előfordul. Olyan frazémákról van szó, amelyekben valaki a tudását mások előtt is bizonyítja:

(13) magy. *csillogtatja a tudását*

(14) ném. *sein Licht leuchten lassen* (= ‘hagyja a fényét világítani’)

A magyar (13)-as példában újból egy olyan esetről van szó, amelyben a tudást a lexikális szinten nem helyettesíti fény, viszont felveszi annak jellegeit, ami a *csillog* ige révén jut kifejezésre. A német (14)-es példa pedig azt hangsúlyozza a (12)-es példával összhangban, hogy az ágens nem fedi le a fényforrást, hanem mindenki számára láthatóvá teszi.

A német (15)-ös frazéma ezzel ellentétben azt a szemantikát fejezi ki, hogy valaki nem rendelkezik kielégítő mennyiségű tudással, illetve hogy buta. A tudásszinteket ebben az esetben skaláris módon a fény nagyságával hozzuk párhuzamba:

(15) ném. *kein großes Licht sein* (= ‘nem nagy fény’)

Ebben a frazémában továbbá metonímia is jelen van, ugyanis a tudást képviselő fény a személy helyett áll, ami a RÉSZ AZ EGÉSZ HELYETT metonímiának felel meg.

Végül kizárólag a magyar nyelvre jellemzőek az olyan frazémák, amelyek hasonlatokat alkalmaznak a szemantikájuk kifejezésére:

(16) magy. *világos, mint a nap*

(17) magy. *világos, mint az egyszeregy*

(18) magy. *világos, mint a vakablak*

(19) magy. *világos, mint néger (asszony) feneké az alagútban*

³⁹ REDDY (1993. 164.) a VEZETÉK-metaphorát három konceptuális elképzeléssel definiálja: 1) a gondolatok és jelentések tárgyak, 2) a szavak tartályok, amelyekbe tartalmat (gondolatokat vagy jelentéseket) helyezünk, és 3) a kommunikálás küldés.

A (17)-es példa egyértelmű összeköttetést létesít az érthetőség és az emberiség elsődleges fényforrása, a Nap között, a (18)-as példa ironikus jelentést fejez ki, ugyanis hogy valami nem érthető, méghozzá úgy, hogy azt egy ablakra hasonlító, de befalazott falmélyedéssel veti össze, amelyen keresztül nem jön a házba fény. A (17)-es példa igazán érdekes abból a szempontból, hogy A TUDÁS LÁTÁS szerkezeti metaforát kétszer alkalmazza, mivel az egyszeregy egy kimondottan egyszerű, könnyen érthető dolog, amely metaforikusan felveszi egy fényforrás karakterisztikumait. A (19)-es példa viszont humorisztikus módon igyekszik közölni az ironikus jelentését, miközben olyan elemeket halmoz (és ezzel fokozza a hatást), amelyeket prototipikusan nem a világossággal hozunk párhuzamba.

3. 1. 1. A VÉLEMÉNYEZÉS FÉNY VETÍTÉSE

A TUDÁS FÉNY szerkezeti metaforának az egyik alárendelt metaforája A VÉLEMÉNYEZÉS FÉNY VETÍTÉSE metafora, amely keretében valamely személynek vagy dolognak egy bizonyos fényben való megfigyelése kihangsúlyoz egy ezzel a személlyel vagy dologgal kapcsolatos információt, amellyel a megfigyelő rendelkezik. A metafora mindkét nyelv frazémáiban előfordul, és mindkét nyelvben maga a fény felveszi a kihangsúlyozott információ minősítését. Ez a minősítés legegyszerűbb formájában pozitív vagy negatív lehet:

(20) magy. *jó fényt vet valamire/ valakire*

(21) magy. *rossz fényt vet valamire/ valakire*

(22) ném. *ein gutes Licht auf jemanden/ etwas werfen* (= 'jó fényt vet valakire/ valamire')

(23) ném. *ein schlechtes/ schiefes/ kein gutes Licht auf jemanden/ etwas werfen* (= 'rossz/ ferde/ nem jó fényt vet valakire/ valamire')

Ezek a frazémák különböző minőségű fényt alkalmaznak szemantikájuk kifejezésére, ami elsősorban arra vezethető vissza, hogy a jó minőségű megvilágítás lehetővé teszi a megfigyelőnek, hogy valamit jobban lásson, míg a rossz minőségű megvilágításnak ellentétes hatása van a vizuális percepcióra. Kognitív szempontból azonban kimondottan jelentős, hogy a frazémákban azokat a jellemzőket, amelyeket valamely személy vagy dolog minősítésére alkalmazunk átveszi maga a fény, amellyel ezt a személyt vagy dolgot megvilágítjuk. Ez azért lényeges, mert a megvilágítás tárgya az, ami kihat a fény minőségére, holott a fény egy teljesen másik forrásból ered. Ez a forrás valamely a megfigyelt tárggyal kapcsolatos információ (egy cselekedet vagy egyéb tényállás), amit a megfigyelő értékkel. A megfigyelő tudását (és véleményét) a megfigyelt tárggyal kapcsolatban tehát leképezzük a megfigyelés tárgyára kivetített fényre, ami összhangban van A TUDÁS FÉNY szerkezeti metaforával.

A németben a pozitív és negatív értékelés mellett az újnak minősített, előzőleg ismeretlen információt is kihangsúlyozhatjuk a (24)-es frazéma segítségével:

(24) ném. *ein neues Licht auf jemanden/ etwas werfen* (= 'új fényt vet valakire/ valamire')

Továbbá mindkét nyelvben előfordul olyan eset is, amelyben a fényforrás nem egy cselekedet vagy tényállás a megvilágítás tárgyával kapcsolatban, hanem egy személy magyarázása. Ebben az esetben a magyarázat érthetősége az a jellemző, amelyet a fény átvesz. A magyar (25)-ös példában ez az éles fény képével kerül kifejezésre, amely a fény minőségével metaforikusan utal a magyarázat érthetőségére, még hozzá annak alapján, hogy az éles fény jobb látást biztosít, ami viszont a jobb megértés céltartományát képviseli. Továbbá, ezekben az esetekben, akár a (9)-es, (10)-es és (11)-es példában a VEZETÉK-metaphora is szerepet kap, mivel a magyarázó személy verbális úton fénysugarat vetít a magyarázat tárgyára, amelyet az információival metaforikus értelemben megvilágosít:

(25) magy. *éles fényt vet valamire*

(26) ném. *ein bezeichnendes Licht auf jemanden/ etwas werfen* (= 'leíró fényt vet valakire/ valamire')

Az idáig feltüntetett példákat, ugyanis a (20-26)-os frazémákat konceptuális szempontból az jellemzi, hogy a fényt valakire vagy valamire rávetíti egy adott fényforrás, amely a megvilágítás tárgyról feltár valamilyen információt. A német nyelvben léteznek azonban olyan frazémák is, amelyeknél nem a fényt vetítik egy valamilyen módon bemutatandó tárgyra, hanem magát a megvilágítás tárgyát mozdítják el fizikailag és helyezik a fénybe. Ilyen frazémák a következők:

(27) ném. *etwas ins rechte/ richtige Licht rücken/ setzen* (= 'új fényt vet valakire/ valamire')

(28) ném. *jemanden/ etwas in ein falsches/ ins falsche Licht rücken* (= 'rossz fénybe tol valakit/ valamit')

(29) ném. *etwas in ein anderes Licht rücken/ setzen/ stellen* (= 'más fénybe tol/ helyez valamit')

Bár a felsorolt frazémák szemantikailag szinte teljesen megegyeznek a (20-24)-es frazémákkal, a konceptualizáció szempontjából jelentős különbségeket mutatnak fel, amelyekből a legjelentősebb az, hogy a fény bennük nem csak strukturális metaforát képvisel, hanem egyben ontológiai metaforát is, mivel TARTÁLYként konceptualizáljuk.

Hasonló ontológiát mutatnak a következő frazémák is, melyek valakinek/ valaminek a pozitív vagy negatív bemutatására vonatkoznak, miközben

a bemutatás minősítését a megfelelő pozitív vagy negatív tartályba való elhelyezés adja meg. A különbség a (27–29)-es frazémákhoz viszonyítva az, hogy a bemutatandó tárgy definiálatlan módon kerül ebbe a tartályba, ugyanis nincs jelen a lexikális szinten expliciten kifejezett fizikai elmozdítás. A következő frazémák sorolhatóak ebbe a kategóriába:

(30) ném. *jemanden/ etwas in einem guten/ günstigen Licht erscheinen lassen* (= ‘jó/ előnyös fényben mutat be valakit/ valamit’)

(31) ném. *jemanden/ etwas in einem schlechten/ schiefen/ in keinem guten Licht erscheinen lassen* (= ‘rossz/ ferde/ nem jó fényben mutat be valakit/ valamit’)

3. 1. 2. A NYILVÁNOSSÁG FÉNY

A TUDÁS FÉNY szerkezeti metafora másik derivátuma A NYÍLVÁNOSSÁG FÉNY szerkezeti metafora, amely a következő frazémákban ismerhető fel:

(32) magy. *napfényre bukkan*

(33) magy. *napvilágot lát*

(34) magy. *napvilágra jön/ jut/ kerül*

(35) ném. *ans Licht kommen* (= ‘a fényre jön’)

Ezekben a frazémákban is jelentős szerepe van a fény és a sötétség dichotómiájának (A TUDÁS FÉNY ÉS A TUDATLANSÁG SÖTÉTSÉG szerkezeti metaforák formájában) a konceptualizációra tekintve. Szemantikailag azt fejezik ki, hogy valami a nyilvánosság számára ismertté válik olyan módon, hogy metaforikus értelemben a sötétségből a fényre kerül – ez tulajdonképpen a tudatlanság és a tudás közötti tranzíció metaforizálása. Viszont annak ellenére, hogy a SÖTÉTSÉG fogalma nélkülözhetetlen ezeknek a frazémáknak a szemantikai dekódolásában, a két fogalom közül csak a FÉNY van jelen a lexikális szinten. Ez azt jelenti, hogy a SÖTÉTSÉG fogalmát inferenciálisan kell aktiválnunk a sikeres konceptualizáció érdekében. Ezt az inferenciát a magyar *bukkan, lát, jön, jut, kerül*, valamint a német *kommen* (‘jön’) igék valósítják meg, mivel ezek valamilyen mozgást fejeznek ki, és mivel ennek a mozgásnak a célja a fény, míg a kiindulópontja ennek a mozgásnak csakis a konceptuális ellentéte lehet, a sötétség.

Míg a (32–35)-ös példák nem definiálják, hogy a fényre való eljutást ki vagy mi kezdeményezni, a (36–38)-as példák egy explicit ágens jelenlétére utalnak, amely a megvilágítás tárgyát a sötétségből a fényre hozza. Ezek a frazémák ugyanis azt fejezik ki, hogy valaki feltár valamilyen titkot, majd ezt a nyilvánosságra hozza:

(36) magy. *napvilágra/ napfényre hoz*

(37) ném. *etwas ans Licht / Tageslicht bringen* (= 'a fényre/ napvilágra hoz valamit')

(38) ném. *etwas ans Licht (der Öffentlichkeit) zerren* (= 'a fényre/ a nyilvánosság fényére rángat valamit')

3. 2. A JÓ FÉNY

A másik fogalmi metaforadichotómiát, amely produktív alapot képez további alárendelt fogalmi metaforáknak az elemzett frazémákban A JÓ FÉNY és A ROSSZ SÖTÉTSÉG szerkezeti metaforák képezik. A JÓ és a FÉNY, valamint a ROSSZ és a SÖTÉTSÉG fogalmak közötti összefüggés visszavezethető arra az evolúciós tényre, hogy az ember számára, mint elsődlegesen vizuális lény számára a fény mindenkor egzisztenciális biztonságot nyújtott - fény jelenlétében láthatta környezetét, ételt kereshetett vagy vadászhatott, könnyebben észrevehette a számára veszélyes, ragadozó állatokat, és emellett nappal jelentősen könnyebben melegedhetett, mint este. A sötétség viszont megfosztotta mindezekről az egzisztenciális előnyöktől, mivel megvonta legfontosabb érzékét és elsődleges hőforrását. Ebből kifolyólag nem meglepő, hogy a sötétséggel elsődlegesen negatív érzelmeket asszociálunk, míg a fény enyhíti ezeket a negatív érzelmeket, és emiatt pozitív jelenséggéként értelmezzük - ezek a fogalmi metaforák tehát az evolúció produktumainak tekinthetők. A sötétség és a fény dualisztikus természete a világ szinte minden kultúrájában jelen van, így nem meglepő, hogy a nyelvben is manifesztálódik. Mivel ez a metafora lényegében visszavezethető egy korrelációs viszonyra a fény és pozitív érzelmek között, olyan metaforának kell tekintenünk, amelynek a FÉNY A POZITÍV ÉRZELEM HELYETT metonímia az alapja, amely az OK AZ OKOZAT HELYETT sematikus metonímia derivátuma. Azonban, mivel az elemzett frazémák esetében ezek a fogalmak eltérő taxonómiai hierarchiákat képviselnek (a pozitív érzelem ezekben az esetekben nem csupán egy testi reakció, amelyet fény váltott ki, hanem a jósnak egy lényegesen elvontabb gondolatával kapcsolatos) mindenképp metaforáról van szó, és nem metonímiáról.

A magyarban és a németben egyaránt találhatóak olyan frazémák, amelyek A JÓ FÉNY és A ROSSZ SÖTÉTSÉG szerkezeti metaforák köré épülnek. Ilyen frazémák a következők:

(39) magy. *fény az éjszakában /a sötétségben valaki /valami*

(40) ném. *wo (viel) Licht ist, ist auch (viel) Schatten* (= 'ahol (sok) fény van, ott (sok) sötétség is van')

(41) ném. *Licht ins Dunkel bringen* (= 'fényt hoz a sötétségbe')

(42) ném. *Licht im Dunkel/ Dunkeln sehen* (= 'fényt lát a sötétségben')

A magyar (39)-es, valamint a német (41)-es és (42)-es példákat az jellemzi, hogy ontológiai metaforát tartalmaznak, ugyanis a SÖTÉTSÉG fogalmát TARTÁLYKÉNT konceptualizálják, a FÉNYT pedig a benne elhelyezkedő ANYAGKÉNT. Szemantikailag azt fejezik ki, hogy egy személy, egy tárgy vagy egyéb tényállás egy negatív helyzetbe reményt hoz. Azzal, hogy a fény a sötétség belsejében helyezkedik el, egyértelművé válik, hogy bár jelen van a fény, a sötétségnek lényegesen nagyobb a kiterjedése, ugyanis (egyelőre) dominál a fény felett. A német (40)-es példában nem lehet szó ilyen ontológiáról, viszont a fény és a sötétség természetes dualizmusát írja le, amely térbeli elrendeződés formájában nyilvánul meg.

A magyar (43)-mas és a német (44)-es példa, amelyek szemantikailag a javulás reményét fejezik ki valamilyen negatív körülmény közepette, külön említést érdemelnek a konceptuális jellegzetességeik miatt:

(43) magy. *fény az alagút végén*

(44) ném. *Licht am Ende des Tunnels sehen* (= 'fényt lát az alagút végén')

A fény és a sötétség egyaránt jelen van a képben, azzal hogy a fény a lexikális struktúrájának is részét képezi, míg a sötétség csak inferenciálisan az ALAGÚT fogalmi keret elemeként vesz részt a jelentésalkotásban. Ezek a frazémák a konceptuális szinten különösen összetettek, mivel nem csak A TUDÁS FÉNY ÉS A TUDATLANSÁG SÖTÉTSÉG szerkezeti metaforákra épülnek, hanem AZ ÉLET UTAZÁS metaforára is, mivel a képi szinten jelen vannak olyan elemek, mint a mozgás (az alagúton keresztül), az út (az alagút) és a célpont (az alagút vége). Ezek az elemek olyan módon integrálódnak egymással, hogy az alagúton végigvezető út a sötétségre asszociál (ami valami negatívát képvisel), és az alagút után következő útszakaszt, a célt a fénnel azonosítjuk (ami valami pozitívra utal). Ilyen módon egy temporális tranzícióra kerül sor egy huzamosabb ideig tartó negatív szituációból (az ALAGÚT fogalmának prototipikus struktúrája idézi meg a huzamosabb időtartam gondolatát) egy pozitív szituációba.

A német (45)-ös példa azonos jelentést és hasonló összetettséget mutat fel, azzal a különbséggel, hogy nem az ALAGÚT fogalmi keret biztosítja a SÖTÉTSÉG fogalmának aktiválását, hanem az ÉJJEL-NAPPAL antitetikus fogalom pár:

(45) ném. *Licht am Horizont sehen* (= 'fényt lát a horizonton')

Végül a magyar (46)-os példa a fényt a túlvilági élettel, potnósabban a keresztény mennyországgal hozza párhuzamba (ebben az értelemben a fény a mennyország boldogságát, a sötétség pedig a pokolt, az alvilágot képviseli):

(46) magy. *Az örök világosság fényeskedjék neki!*

3. 2. 1. A POZITÍV ÉRZELMI ÁLLAPOT FÉNY

Az ember érzelmi állapotára vonatkozó frazémák is a JÓ FÉNY; A ROSSZ SÖTÉTSÉG metaforapárra építhetnek, miközben pozitív érzelmeket társítanak a FÉNY fogalmához, a SÖTÉTSÉG fogalma pedig negatív érzelmeket, illetve a pozitív érzelmelek megszűnését képviseli. Tekintettel arra, hogy a fény csak vizuálisan érzékelhető jelenség, nem meglepő, hogy ezek a frazémák az ember érzelmi állapotát is vizuálisan észlelhető jellemzők alapján ragadják meg. Bár mindkét nyelv alkalmazza a JÓ FÉNY szerkezeti metaforát frazémáiban az ember pozitív érzelmeinek leírására, ezt többnyire eltérő módon teszi. Az egyetlen érintkezési pont abban található, hogy mindkét nyelv a boldog ember mosolyát (amely ugyanis a boldogság elsődleges mimikai mutatója) metaforizálja fényforrásként. Ebben az összefüggésben az arckifejezés metonimikus viszonyban áll a kifejezendő érzellemmel (AZ ARCKIFEJEZÉS AZ ÉRZELEM HELYETT), és közvetítőként szerepel a POZITÍV ÉRZELMI ÁLLAPOT céltartomány és a FÉNY forrástartomány között, így metafora és metonímia is közrejátsszik a jelentésszolgáltatásban. Az ide sorolható frazémák a következők:

(46) magy. *ragyog valakinek az arca*

(47) ném. *von einem Ohr zum anderen strahlen* (= 'az egyik fülétől a másikig sugárzik')

(48) ném. *(bis) über beide Backen strahlen* (= 'mindkét orcáján végig sugárzik')

(49) ném. *strahlen wie ein Honigkuchenpferd* (= 'sugárzik, mint egy mézeskalácsló'⁴⁰)

A magyar (50)-es frazéma is hasonlóan alkalmazza a FÉNY forrástartományt, ám nem kizárólag a mosoly kerül általa leírásra, hanem a boldog ember teljes arcmimikája veszi át a fény fizikai jellemzőit:

(50) magy. *felderül/ felragyog valakinek az arca*

A magyar nyelv ezen kívül a frazémáiban a szemet is alkalmazza, mint az ember érzelmi állapotának jelentős indikátorát (mivel a szemet a lélek tükrének tartjuk). Az ember szemét ezekben a frazémákban TARTÁLYként konceptualizáljuk, amely magában tartalmazhatja az embernek fényként konceptualizált pozitív érzelmeit. Amennyiben ez a tartály kiürül, ugyanis amennyiben a fény

⁴⁰ A mézeskalácsló gyerekeknek szánt, ló formájában elkészített mézeskalács, amelynek általában hátrahúzott szája van, és így azt a látszatot kelti, mintha mosolyogna. Mivel emiatt azt a benyomást kelti, mintha örülne annak, hogy megeszik, negatív értelemben is alkalmazható a frazéma, miközben egy kissé buta, együgyű ember jellemzésére szolgálhat. (REDENSARTEN-INDEX http://www.redensarten-index.de/suche.php?suchbegriff=~~strahlen%20/%20grinsen%20/%20sich%20freuen%20wie%20ein%20Honigkuchenpferd&suchspalte%5B%5D=rart_ou)

elhagyja az ember szemét, az metaforikusan negatív érzelmek előtörésére utal. Ebben a kontextusban a SÖTÉTSÉG fogalma képezi a forrástartományt, amelyet a NEGATÍV ÉRZELMI ÁLLAPOT céltartománnyal párosítunk, viszont csak inferenciális úton vesz részt a konceptualizációs folyamatban:

(51) magy. *kigyúl a fény valakinek a szemében*

(52) magy. *kialszik a fény valakinek a szemében*

(53) magy. *visszatér a fény valakinek a szemébe*

Az (54)-es frazéma továbbá az embernek egész személyiségét (tekintettel a személy átlagos érzelmi állapotára) metaforizálja fényesként annak kifejezésére, hogy valaki mulatságos, szórakoztató személy. Ebben a frazémában továbbá a test alakja, illetve az arc metonimikusan helyettesítik az egész személyt a RÉSZ AZ EGÉSZ HELYETT viszony alapján:

(54) magy. *fényes pofa/ alak*

Egy további érintkezési pont a magyar és a német frazémák között abban található, hogy kifejezhetik a személy jelenlegi kedvét. Ezt azonban különböző képekkel teszik, ugyanis míg a magyar (55)-ös példában csupán fényesnek jellemezzük az ember kedvét, addig a német (56)-os példa az ember egész testét TARTÁLYként konceptualizálja, amely a fényt (a pozitív érzelmeket) magában hordozza, és ez a pozitív érzelmi állapot úgy válik láthatóvá, hogy a fény a tartályból kisugárzik:

(55) magy. *fényes kedvében van*

(56) ném. *jemandem scheint die Sonne aus dem Arsch* (= 'a valagából süt valakinek a Nap')

Végül a németben a jellemzett érzelmi állapot két vagy több személy között fennálló hangulat formájában is előfordulhat. Ebben az esetben nem az ember testét vagy hangulatát jellemezzük a képi szinten fényesnek, hanem az interperszonális atmoszférát konceptualizáljuk napsütéses időjárásként. Mivel azonban az (57)-es példában ezt a napsütést hiúnak jellemezzük, irónikus értelmezhetőséget kap a kifejezés, így azt a jelentést fejezi ki, hogy kétségbe vonható a harmónia két vagy több személy között:

(57) ném. *es herrscht eitel Sonnenschein* (= 'hiú napsütés uralkodik')

3. 3. AZ ÉLET FÉNY

Azok a metaforikus frazémák, amelyek az ÉLET fogalmát konceptualizálják a FÉNY fogalma segítségével sem a TUDÁS LÁTÁS, sem a JÓ FÉNY szerkezeti metaforákat nem veszik konceptuális alapként. Az ide tartozó metaforák mindkét nyelvben ugyanazt a képet alkalmazzák az ÉLET (illetve a HALÁL) kifejezésére,

még hozzá egy fényforrás világítását, illetve annak kialakítását. Ez a fényforrás a magyarban minden esetben, valamint a németben a legtöbb esetben egy gyertya, mely amíg ég, metaforikusan az életet jelképezi – az égés folyamatának megszűnése pedig a halál bekövetkezésére utal. Az ide sorolható frazémák tulajdonképpen eufemizmusoknak tekinthetők, amelyek A HALÁL EGY SOROZATNAK/ FOLYAMATNAK VÉGE⁴¹ fogalmi metafora segítségével enyhítik a halál gondolatát. A gyertya lángja azért képes metaforikusan jelképezni az ÉLET fogalmát, mert a gyertya folyamatos égése annak rovidülésével jár együtt, ami az élet temporális korlátozottságára asszociál. Továbbá, amíg a gyertya ég, a láng dinamikusan mozog, hőt bocsát ki és fényt sugároz, ami éles ellentétet képez ezeknek a jelenségeknek a hiányával, amennyiben a gyertya kialszik, és ennek köszönhetően egyértelmű párhuzam vonható az ÉLET-HALÁL antitetikus fogalompárral. Azonban kizárólag a magyarban található olyan frazéma, amelyben a gyertya önmagától alszik el, azaz amelyben az ember külső behatás nélkül távozik el az élők sorából:

(58) magy. *elalszik/ kialszik valakinek a gyertyája*

A németben minden esetben, valamint a magyar (59)-es példa esetében a fényforrás nem önmagától alszik el, hanem külső behatás miatt, ugyanis ezeknek a frazémáknak a képi szintjén valaki eloltja a gyertyát, ami szemantikailag gyilkosságot fejez ki (mivel a behatás nélkül a fényforrás még nem aludt volna ki):

(59) magy. *eloltották valakinek a gyertyáját*

(60) ném. *jemandem die Kerze/ die Kerzen auspusten/ ausblasen*
(= ‘valakinek elfújja a gyertyáját/ a gyertyáit’)

(61) ném. *jemandem das Licht/ Lebenslicht auspusten/ ausblasen*
(= ‘elfújja a fényét/ az életfényét valakinek’)

Bár a német (61)-es példában a lexikális szinten a fényforrás nem fordul elő egyértelműen egy gyertya alakjában, ez mégis kikövetkeztethető a fényforrás eloltásának módja alapján, amit az *auspusten/ ausblasen* (‘elfúj’) igék fejeznek ki.

A németben létezik egy további frazéma, amely hasonló módon konceptualizálja az ÉLET-HALÁL fogalompár viszonyát, ám abban különbözik az előző példaktól, hogy nem a gyertya segítségével teszi ezt, hanem egy definiálatlan, lekapcsolható fényforrással (ami elsősorban az elektromos lámpa jellegzetessége):

(62) ném. *jemandem das Licht ausknipsen* (= ‘lekapcsolja a fényét valakinek’)

⁴¹ PÁPISTA 2015. 118.

A fény lekapcsolása ebben a kontextusban úgy értelmezendő, hogy az embernek szüksége van fényre, hogy egy aktivitást sikeresen végrehajthasson (ez a csupán inferenciális úton értelmezhető aktivitás az életet jelképezi), és ha megszűnik a fényforrása, akkor azt az aktivitást a sötétség miatt meg kell szakítania (tehát a figuratív jelentés szintjén meghal).

3. 4. AZ ENGEDÉLY ZÖLD FÉNY; A TILALOM PIROS FÉNY

Ezek a szerkezeti metaforák egyedi jelenséget képviselnek a FÉNY fogalmát illetően, mivel nem tekinthetők A TUDÁS FÉNY; A TUDATLANSÁG SÖTÉTSÉG, illetve A JÓ FÉNY; A ROSSZ SÖTÉTSÉG metaforadichotómiák derivátumainak. Ezeknek a metaforáknak az eredete a villanyrendőr különböző színeivel áll összefüggésben – a zöld szín ugyanis annak jelzésére szolgál, hogy tovább vezethetjük a járműnkét, a piros szín pedig annak jelzésére, hogy meg kell állnunk. Ilyen értelemben ezek a színek szimbolikus jelentést hordoznak, amelyek csak meghatározott kontextushoz köthetőek – a forgalomhoz. Ezekben a metaforákban a színek szimbolikus jelentése képviseli a forrástartományt. Érdemes figyelembe venni, hogy ezeknél a metaforáknál, akár A TUDÁS FÉNY ÉS A JÓ FÉNY szerkezeti metaforáknál metonimikus alapról beszélhetünk. A (villanyrendőr)fények csak jelentéseik absztrahálásával tudják felvenni a forrástartomány szerepét – a forrástartomány és a céltartomány fogalmi így eltérő taxonómiai hierarchiákhoz tartoznak, mivel jelentéseik a frazémákban kiterjednek a FORGALOM kognitív modellen túl.

A frazémákban, amennyiben valaki zöld fényt kap valaminek lebonyolítására, akkor valójában engedélyt kapott arra. Továbbá a németben ezt az engedélyt nem csak kapni, hanem adni is lehet zöld fény formájában. A legjelentősebb különbség a magyar és a német nyelv között az, hogy míg a magyarban csak a zöld fény fordul elő, a németben a piros fény is használatos tilalom kifejezésére. A szóban lévő frazémák a következők:

(63) magy. *zöld fényt kap*

(64) ném. *grünes Licht haben* (= 'zöld fényvel rendelkezik')

(65) ném. *jemandem grünes Licht geben* (= 'zöld fényt ad valakinek')

(66) ném. *rotes Licht für ...* (= 'piros fény ...-nak/-nek')

4. Összefoglalás

A FÉNY fogalmával kapcsolatos metaforikus frazémák elemzése a magyar és a német nyelvben a következő szerkezeti metaforák posztulálását eredményezte:

A TUDÁS FÉNY; A TUDATLANSÁG SÖTÉTSÉG

→ A VÉLEMÉNYEZÉS FÉNY

→ A NYÍLVÁNOSSÁG FÉNY

A JÓ FÉNY; A ROSSZ SÖTÉTSÉG

→ A POZITÍV ÉRZELMI ÁLLAPOT FÉNY

AZ ÉLET FÉNY; A HALÁL SÖTÉTSÉG

AZ ENGEDÉLY ZÖLD FÉNY; A TILALOM PIROS FÉNY

A felsorolt szerkezeti metaforák közül mindegyik előfordult mindkét nyelvben, ami lényeges konceptualizációs hasonlóságokra utal a FÉNY fogalmát illetően a két nyelv metaforikus frazémáiban. Az elemzés során posztulált fogalmi metaforák kategóriájuk szempontjából mind szerkezeti metaforákat képviselnek. Emellett, frazémától függően a FÉNY és a SÖTÉTSÉG fogalmi ontológiai státust is ölthettek, mint amilyenek a TARTÁLY ontológia (mindkét fogalom esetében) és az ANYAG ontológia (csak a FÉNY esetében).

Arra a következtetésre jutottunk, hogy a frazémák többségénél a fény és a sötétség egyaránt részt vesznek a konceptualizációs folyamatban két ellentétes, de egymást mégis kiegészítő szerkezeti metafora dichotómiájának formájában - ezek a TUDÁS FÉNY és a TUDATLANSÁG SÖTÉTSÉG, valamint a JÓ FÉNY és a ROSSZ SÖTÉTSÉG dichotómiák. Számos esetben ha csak a FÉNY fogalma volt jelen a frazéma lexikális szintjén, a SÖTÉTSÉG fogalmának inferenciálisan mégis aktiválódnia kellett a konceptualizáció folyamán, mivel ezek a fogalmak sok esetben csak szimultán aktiválás által tudják alkotni a frazéma szemantikáját.

Ami a posztulált szerkezeti metaforák természetét illeti, szükséges kihangsúlyozni, hogy a TUDÁS FÉNY, a JÓ FÉNY és az ENGEDÉLY ZÖLD FÉNY; a TILALOM PIROS FÉNY szerkezeti metaforák (tehát mindegyik AZ ÉLET FÉNY metafora kivételével), korrelációs metaforákat képviselnek, amelyek metonímián alapulnak. Ez a fény fizikai természetével magyarázható, mivel olyan jelenségről van szó, amelyet vizuális úton észlelünk, és ennek a vizuális percepciónak két konceptuálisan releváns hatása van az emberre. Elsősorban, a látásnak köszönhetjük a világról alkotott tudásunk jelentős részét, ami a LÁTÁS A MEGÉRTÉS HELYETT metonímia alapja, és erre a metonímiára épül (a céltartomány absztrahálása által) a TUDÁS LÁTÁS elemi metafora, amelynek alárendelt derivátuma a TUDÁS FÉNY szerkezeti metafora. Másodsorban, mivel a fény az embernek

évezredekén keresztül bizonyos egzisztenciális biztonságot nyújtott a sötétséggel ellentétben, pozitív érzelmeket vált ki belőlünk (ellentétben a sötétséggel, amely ösztönszerűen negatív érzelmeket idéz meg, mint amilyenek a félelem és a bizonytalanság), ami A FÉNY A POZITÍV REAKCIÓ HELYETT (OK OKOZAT HELYETT) metonímia alapja, amely továbbá A JÓ FÉNY szerkezeti metafora alapja. A villanyrendőr által motivált metaforák azonban másféle korreláción alapulnak, amelynél a villanyredőr színeinek (kulturálisan meghatározott) szimbolikus jelentései absztrahálással jelentésbővülésen mennek keresztül, aminek köszönhetően meghaladják az eredeti fogalmi keretük korlátait.

Szakirodalom, frazématárak

Frazématárak

Magyar nyelvű frazématárak

- BÁRDOSI 2004 Magyar szólástár. Szólások, helyzetmondatok, közmondások értelmező ésfogalomköri szótára. Szerk.: BÁRDOSI Vilmos. Budapest, 2004.
- FORGÁCS 2004 Magyar szólások és közmondások szótára. Mai nyelvünk állandósult szókapcsolatai példákkal szemléltetve. Szerk.: FORGÁCS Tamás. Budapest, 2004.
- O. NAGY 1985 Magyar szólások és közmondások. Szerk.: O. NAGY Gábor. Budapest, 1985.
- T. LITOVKINA 2005 Magyar közmondástár. Közmondások értelmező szótára példákkal szemléltetve. Szerk.: T. LITOVKINA, Anna. Budapest, 2005.

Német nyelvű frazématárak

- DUDEN 1998 Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten. Mannheim, Dudenverlag, 1998.
- HANSEN–MATEŠIĆ–PETERMANN–RITTGASSER–STEIGER–ZIMANJI–HOFER 1988 Kroatisch-deutsches phraseologisches Wörterbuch. Hrsg.: HANSEN, Renate–MATEŠIĆ, Josip et al. München, 1988.
- MRAZOVIĆ–PRIMORAC 1981 Deutsch-serbokroatisches phraseologisches Wörterbuch. Deutsche Idiomatiche Wendungen und ihre serbokroatischen Entsprechungen. Hrsg.: MRAZOVIĆ, Pavica–PRIMORAC, Ružica. Beograd, 1981.

Szakirodalom

- BURGER 2003 BURGER, Harald: Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen. 2. Auflage. Berlin, 2003.
- DIRVEN 2003 DIRVEN, René: Metonymy and metaphor: Different mental strategies of conceptualisation. In: Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast. Eds.: Dirven, René - Pörings, Ralf. Berlin - New York, 2003. 75-112.
- DOBROVOL'SKIJ-PIIRAINEN 2005
DOBROVOL'SKIJ, Dimitrij - PIIRAINEN, Elisabeth: Cognitive theory of idiom and metaphor analysis. In: Jezikoslovlje 6. (2005) 1. sz. 7-35.
- DOBROVOL'SKIJ-PIIRAINEN 2009
DOBROVOL'SKIJ, Dimitrij - PIIRAINEN, Elisabeth: Zur Theorie der Phraseologie. Kognitive und kulturelle Aspekte. Tübingen, 2009.
- FLEISCHER 1982 FLEISCHER, Wolfgang: Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache. Leipzig, 1982.
- GIBBS 2014 GIBBS, Raymond W.: Why Idioms Are Not Dead Metaphors. In: Idioms. Processing, Structure, and Interpretation. Eds.: Cacciari, Cristina-Tabossi, Patrizia. New York, 2014. 57-77.
- GRADY 1997 GRADY, Joseph: Foundations of Meaning. Primary Metaphors and Primary Scenes. PhD thesis. University of California at Berkeley, 1997. 188-213
- GRADY 2007 GRADY, Joseph E.: Metaphor. In: The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics. Eds: Geeraerts, Dirk-Cuyckens, Hubert. New York, 2007. 188-213.
- KÖVECSES-BENCZES 2010
KÖVECSES Zoltán - BENCZES Réka: Kognitív nyelvészet. Budapest, 2010.
- KÖVECSES 2013 KÖVECSES, Zoltán: The Metaphor-Metonymy Relationship. Correlation Metaphors Are Based on Metonymy. In: Metaphor and Symbol 28. (2013) 2. sz. 75-88.
- LAKOFF-JOHNSON 1980
LAKOFF, George-JOHNSON, Mark: Metaphors We Live By. Chicago and London, 1980.
- LAKOFF 1993 LAKOFF, George: The contemporary theory of metaphor. In: Metaphor and Thought. Eds.: Ortony, Andrew. Cambridge, 1993.

- PALM 1995 PALM, Christine: *Phraseologie. Eine Einführung.* Tübingen, 1995.
- PÁPISTA 2015 PÁPISTA Zsolt: A halál fogalmával kapcsolatos eufemizmusok konceptualizációja a német és a magyar nyelvben. In: *Tanulmányok 2014* (2015) 2. sz. 109–124.
- REDDY 1993 REDDY, Michael: The Conduit Metaphor. In: *Metaphor and Thought.* Ed: Ortony, Andrew. Cambridge U.K., 1993. 164–201.
- RIEMER 2003 RIEMER, Nick: When is a metonymy no longer a metonymy? In: *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast.* Eds.: Dirven, René - Pörings, Ralf. Berlin-New York, 2003. 379–406.
- SCHWARZ-FRIESEL 2007 SCHWARZ-FRIESEL, Monika: *Sprache und Emotion.* Tübingen, Basel, 2007.

Internetes frazématár

REDENSARTEN-INDEX

<http://www.redensarten-index.de> [megtekintés időpontja: 2016. 03. 30.]

Schulcz Patrik

A magyar nyelv használata a nyárasdi önkormányzatnál a képviselő-testületi tagok szemével

Bevezetés

Az utóbbi időben számos kutatás foglalkozott a dél-szlovákiai magyar lakosság települések, pl. Méhi (Včelince),¹ Párkány (Štúrovo),² Zsigárd (Žihárec),³ nyelvhasználatával, ezen belül az önkormányzati hivatalok nyelvhasználatával. Az egész területre kiterjedő Fórum-kutatáson kívül⁴ elsősorban a pozsonyi és a nyitrai magyar tanszék hallgatóinak a kétnyelvű (szlovák–magyar) hivatali nyelvhasználatot vizsgáló záró- és szakdolgozatai említhetők e témában.⁵ Számos záró- és szakdolgozat témája volt csak a magyar nyelv hivatali használata.⁶ Az említett munkákban azonban a szerzők általánosságban vizsgálták a polgármesteri hivatal, a képviselő-testület nyelvhasználatát, a lakosokkal történő kapcsolattartás nyelvét, kevesen készítették interjúkat tisztviselőkkel, legfeljebb csak a polgármesterrel vagy a hivatalvezetővel.

Az ebben a munkában bemutatott kutatás során a jelenlegi választási időszakban a nyárasdi (Topoľníky) képviselő-testületben képviselőként tevékenykedő személyeket kérdeztem meg, velük készítettem interjút, hiszen az önkormányzat nyelvhasználatát nagyban befolyásolja az, mennyire tartják fontosnak a magyar nyelv használatát a képviselő-testületi tagok. Azért Nyárasd községet választottam vizsgálatomhoz, mert ez a szülőfalum, döntésem pedig azért esett erre a témára, mert a 18. életévem betöltése óta minden választáson az egyik szavazatszámláló bizottság tagja vagyok.

¹ BENEOVÁ 2015.

² HENDRICHOVÁ 2015.

³ SZABOVÁ 2015.

⁴ MRVA - SZILVÁSSY 2011. 37–58.

⁵ HERBERGEROVÁ 2009., CSINTÓ 2010., GAZDÍKOVÁ 2014.

⁶ CSIFFÁRIOVÁ 2012., ISTÓK 2012., GÁLOVÁ 2016., LOVÁSZEKOVÁ 2016.

A munka elméleti részében bemutatom, milyen nyelvtörvények vannak hatályban Szlovákiában, illetve azok milyen módosításokon estek át, ezen belül részletesen kitérek a kisebbségi nyelvhasználati törvényre.

Munkám második felében bemutatom Nyárasd községet. Kitérek arra, földrajzilag hol helyezkedik el, az írott források alapján röviden bemutatom történelmét, a népszámlálási adatok alapján közlöm a lakosság számát és a nemzetiségi megoszlást. Továbbá szó esik arról is, milyen szervezetek működnek a községben, s a legutóbbi, 2014-es kommunális választásokon milyen arányban kerültek be az egyes pártok jelöltjeiből képviselők a képviselő-testületbe.

A munkám érdemi részét a képviselőkkel kitöltött kérdőív válaszainak bemutatása képezi, ezek alapján átfogó képet kapunk arról, milyen nyelvű kampányanyagokat használtak a 2014-es kommunális választás kampányában a képviselőjelöltek, illetve hogyan vélekednek a magyar és a szlovák nyelvhasználatáról, milyen nyelven zajlanak a községben az önkormányzati ülések. Továbbá a képviselő-testületi üléseken készült videofelvételek alapján vizsgálom az önkormányzati ülések nyelvezetét. Elsősorban azoknak a képviselő-testületi tagoknak a felszólalását figyeltem, akik kitöltötték a kérdőívemet, így össze tudtam vetni a kérdőívre kapott válaszokat a valósággal.

A nyelvhasználat szabályozása Szlovákiában a rendszerváltás után

A rendszerváltás után elfogadott, a nyelvhasználatra vonatkozó törvényeket két szempont alapján alkotta meg a szlovák parlament: a fontosabbnak vélt szempont az volt, hogy erősítsék és terjesszék az államnyelvet, azaz a szlovák nyelvet, a másik szempont pedig a kisebbségi nyelvhasználat törvényi szintű szabályozása volt – ez utóbbi elsősorban a kormányzati szerepet kapott magyar párt(ok)nak volt köszönhető. A hivatalos kommunikációt, ezen belül az önkormányzatok nyelvhasználatát két törvény határozza meg: az úgynevezett államnyelvtörvény és a kisebbségi nyelvtörvény. A törvényeket Szabó Mihály Gizella tanulmánya alapján foglalom össze.⁷

Az államnyelvtörvény és a kisebbségi nyelvhasználati törvény önkormányzatokat érintő rendelkezéseinek jellemzői

A Szlovák Nemzeti Tanács által 1995-ben elfogadott és 1996. január 1-jétől hatályos 270. számú törvény⁸ – az ún. államnyelvtörvény – váltotta fel az 1990. évi

⁷ SZABÓMIHÁLY 2002. 19–40.

⁸ <http://www.zakonypreludi.sk/zz/1995-270> címe „Zákon Národnej rady Slovenskej republiky o štátnom jazyku Slovenskej republiky (A Szlovák Köztársaság államnyelvééről)”

nyelvtörvényt.⁹ Az államnyelvtörvény a szlovák nyelvet hivatalossá tevő 1990-es nyelvtörvényt „fejleszti tovább,” a szlovák nyelv használatát kiterjeszti az oktatásügyre, a közművelődésre, a rendvédelmi szervekre, a tömegtájékoztatásra, a hadseregre, a tűzoltóságra, a bírósági eljárásra, a gazdasági életre, az egészségügyre. Az 1.§ szerint a törvény az egyházak nyelvhasználatát és a kisebbségi nyelvek használatát nem érinti. Az államnyelvtörvény értelmében a Szlovák Köztársaság egész területén a szlovák nyelv előnyt élvez más nyelvekkel szemben, a szlovák nyelv a hivatalos érintkezés nyelve szóban és írásban.¹⁰

Az 1999-es kisebbségi nyelvhasználati törvény elfogadásának oka részben az 1998-ban jóváhagyott kisebbségvédelmi keretegyezményből következő kötelezettségek teljesítése, részben pedig az 1995-ös államnyelvtörvény következtében kialakult jogi vákuum megszüntetése volt. Az 1999. évi 184. számú törvény címe szerint a nemzetiségi kisebbségek nyelvhasználati jogait szabályozza, azonban az 1. § értelmében a törvény valójában csak a hivatali érintkezés területére vonatkozik.¹¹

Ugyan az államnyelvtörvénynek vannak a kisebbségi nyelvhasználatot érintő aspektusai, a kisebbségi nyelvhasználat jogi kérdéseit főként a kisebbségi nyelvtörvény határozza meg. Az önkormányzati kisebbségi nyelvhasználati rendelkezéseket szintén a kisebbségi nyelvtörvény tartalmazza. A kisebbségi nyelvhasználati törvény 1999-es eredeti szövege értelmében¹² azokon a településeken, ahol a kisebbségnek az összlakossághoz viszonyított számaránya legalább 20%, a közigazgatási szerv köteles megteremteni a kisebbségi nyelvhasználat feltételeit. Mivel a 20%-os küszöb alatti települések esetén a törvény nem tiltja a kisebbségi nyelv használatát, ezért a küszöböt úgy is fel lehet fogni, hogy a felett a község köteles megteremteni a feltételt, az alatt lehetséges ugyan, de a községnek nincs ilyen kötelezettsége.

Az önkormányzati nyelvhasználat szinterei

A kisebbségi nyelvhasználati törvényt 2011-ben módosították, a módosítást is figyelembe véve elemzi a kisebbségi nyelv használatának lehetőségeit az önkormányzatoknál Cúth Csaba,¹³ aki bemutatja a kisebbségi nyelvhasználat

---

⁹ <http://www.zakonypreludi.sk/zz/1990-428> – a törvény már nem hatályos

¹⁰ <http://www.zakonypreludi.sk/zz/1990-428> – a törvény már nem hatályos

¹¹ SZABÓMIHÁLY 2002. 27.

¹² <http://www.zakonypreludi.sk/zz/1999-184> címe „Zákon o používaní jazykov národnostných menšín (A nemzeti kisebbségi nyelvek használatáról)”

¹³ CÚTH 2011.

jogi kereteit, de azt is, hogyan valósulnak meg ezek a rendelkezések a gyakorlatban. Az önkormányzati nyelvhasználathoz egyértelműen az ügyfél és a hivatal közötti szóbeli, illetve írásbeli érintkezés tartozik. Ide sorolhatjuk továbbá a községek, hivatalok, utcák, közterek kisebbségi nyelvű megjelöléseit, az egyéb feliratokat, a nyilvánosság számára kötelezően közzé teendő információkat, illetve az önkormányzat működése során megvalósuló nyelvhasználatot is. Cúth Csaba alapján a következő kommunikációs eseménytípusok különböztethetők meg.¹⁴

- A. Az ügyfél és a hivatal közvetlen kapcsolata – szóban
- B. Az ügyfél és a hivatal közvetlen kapcsolata – írásban
- C. A nyilvánosság számára kötelezően közzé teendő információk
- D. Nyelvhasználat az önkormányzat működése során

A. Az ügyfél és a hivatal közvetlen kapcsolata – szóban

A kisebbségi nyelvhasználati törvény kimondja, hogy a közigazgatási szerv és annak alkalmazottjai nem kötelesek ismerni a kisebbségi nyelvet. Ez a tény komolyan akadályozza a nyelvi jogok érvényesíthetőségét, ugyanis a hivatalnokok, hivatalvezetők könnyen e mögé a jogszabály mögé tudnak bújni. A közigazgatási szervnek azonban biztosítania kell a kisebbségi nyelvű ügyintézés, így a szóbeli érintkezés esetén, ha nincs kisebbségi nyelvet beszélő alkalmazott, tolmács segítségével kell lehetővé tenni az ügyintézés. A magyar többségű településeken nem okoz problémát a kisebbség nyelvét (azaz a magyart) ismerő személy alkalmazása, ahol azonban a magyarok részaránya csekély mértékben haladja meg a 20%-ot, ez problémát okozhat.

B. Az ügyfél és a hivatal közvetlen kapcsolata – írásban

Az írásbeli érintkezés feltételeit sokkal kedvezőbben meg lehet teremteni, mint a szóbeli érintkezését, hiszen az ügyet a hivatal a kisebbségi nyelvet ismerő kollégának tudja adni, akinek általános 30 napos elintézési ideje van lefordítani az adott szöveget. Az 1999-es eredeti szöveg az írásbeli kommunikáció négy módját rögzíti:

a) Írásos beadványt kisebbségi nyelven is be lehet nyújtani, amelyre a hatóság az államnyelvű válasz mellett kisebbségi nyelvű választ is küld, kivéve a közokiratokat.

Ez elsősorban az információkérések esetén lehet fontos, ugyanis az ügyfél általában valamilyen szerv által kiadott úrlapon keresztül fordul a szervezethez,

¹⁴ CÚTH 2011. 64.

amire válaszolva a szervezet leginkább valamilyen közokiratot állít ki, amelynek kötelezően szlovák nyelvűnek kell lennie. A közokiratok kisebbségi nyelven történő kiállítását a törvény eredeti szövege nem tette lehetővé, a 2011-es módosítás után viszont a kisebbségi nyelvű írásbeli kommunikáció új móddal bővült: a születési anyakönyvi kivonatot, házassági anyakönyvi kivonatot, halotti anyakönyvi kivonatot, engedélyeket, jogosítványokat, igazolásokat, nyilatkozatokat és rendelkezéseket kérésre kétnyelvűen is ki kell adni. Bárminemű kétség esetén azonban a közokirat államnyelvű (esetünkben szlovák) szövege a döntő.

b) A közigazgatási eljárás során hozott határozatot kérésre kisebbségi nyelvű hiteles fordításban is kiadják.

Ennek a jognak az érvényesülését leginkább úgy lehet elősegíteni, hogy minták készülnek a tipikus határozatokra. Ilyen minták már készültek, az azonban kérdés, hogy az önkormányzatok mennyire ismerik, illetve mennyire használják ezeket. A 2011-es módosítás kiegészítette ezt a jogot, miszerint a hivatal nem csak kérésre adja ki kétnyelvűen a határozatot, hanem akkor is, ha az eljárás kisebbségi nyelvű beadvánnyal indul. Megemlíthető, hogy jelenleg a Pro Civis civil szervezet által üzemeltetett www.onkormanyzas.sk honlapon olvashatók ilyen minták.

c) A területi önkormányzat a saját hatáskörében kisebbségi nyelven is kiadott űrlapjai.

A község hivatalos nyomtatványt kizárólag az ingatlanadó esetében ad, ami azonban központi nyomtatvány, vagyis szlovák nyelvű. Az elektronikus ügyintézés lendíthet a jog érvényesítésében, hiszen ekkor fel lehet ajánlani a terület nyelvének kiválasztását, bármilyen nyelvet is választ az ügyfél, a szövegdobozokba ugyanazok az adatok kerülnek be. A szövegszerű részek feldolgozása pedig a kisebbségi nyelvű alkalmazott feladata lenne.

d) Tájékoztatás saját hatáskörben az általánosan kötelező érvényű jogszabályokról kisebbségi nyelven is.

A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája szerint kisebbségi nyelven is hozzáférhetővé kell tenni a legfontosabb törvények szövegét, főleg ha azok érintik a nyelv használóit. Ez azt jelenti, hogy a legfontosabb törvények szövegét le kellene fordítani a kisebbségi nyelvekre is.

C. A nyilvánosságot célzó tájékoztatás

A falvakban talán legfontosabb információszerzési forrás a hangosbeszélő. Ennek nyelvhasználatát először az államtörvény szabályozta, eszerint az államnyelvű információközlés után más nyelven is közzé lehet tenni a közleményeket.

Az információkhoz való hozzáférésről rendelkező törvény szerint azokon a településeken, amelyekben a kisebbség számaránya meghaladja a kisebbségi nyelvhasználati küszöbhez szükséges mértéket, az alábbi információkat kell nyilvánosságra hozni a kisebbség nyelvén is:

- létrehozásának módját, hatáskörét, illetékességét és szervezeti felépítésének leírását;
- hogyan kell a határozat ellen fellebbezni vagy megtámadni azt a bíróságon;
- hogyan kell a kérelmeket, javaslatokat vagy más beadványokat benyújtani;
- milyen jogszabályok alapján jár el az adott hivatal, és melyek az ügyfél jogai és kötelezettségei;
- milyen illetékeket kell fizetni;
- a képviselő-testületi és bizottsági ülések időpontját;
- az ülések javasolt programját;
- a jelenléti ívet és a szavazások eredményeit;
- a nyilvános üléseken készült jegyzőkönyveket;
- az előterjesztett és az elfogadott rendeletek szövegét.

Ezt a rendelkezést szinte lehetetlen betartani, mert vannak olyan pontjai is, példának okáért a jegyzőkönyvek lejegyzése, amelynek elkészítése több napos munkát igényelne, ezért a magyar ülésekről is általában szlovák nyelvű jegyzőkönyv készül, a bevezetőben is említett dolgozatok adatai is ezt támasztják alá.

D. Nyelvhasználat az önkormányzat működése során

A kisebbségi nyelvtörvény 1999-es hatályba lépése előtt a kisebbségi nyelv hivatali használatát sok községben önkormányzati rendeletek szabályozták. A kisebbségi nyelvhasználati törvény értelmében a kisebbségi nyelv használata nem korlátozódik a kisebbségek tagjaira, tehát egy szlovák nemzetiségű képviselő is felszólalhat magyarul az üléseken, azonban a kisebbségi nyelvű ülésezést bárki megghiúsíthatja, még csak nem is szükséges, hogy az adott község lakosa legyen. Az ügyintézés hatékonysága miatt általában minden képviselő az anyanyelvén szólal fel. Ha egy adott képviselő nem beszéli azt a nyelvet, amelyen az ülés folyik, kérhet tolmácsot, akit az önkormányzatnak kell biztosítania.

2011-ben módosultak a parlamenti, az európai parlamenti, a megyei, önkormányzati és a köztársasági elnöki választásokat, illetve a népszavazást

szabályozó törvények is. Ennek a módosításnak köszönhetően a kisebbségek lakta településeken a választási értesítést a kisebbség nyelvén is ki kell küldeni a választópolgároknak, továbbá ezeken a településeken a választóhelyiségek feliratai és az ott megtalálható tájékoztató dokumentumok is feltüntethetők magyar nyelven.¹⁵

A jogszabályi rendelkezések érvényesülése a gyakorlatban

A Fórum Intézet szervezésében és a szlovákiai magyar egyetemistákat tömörítő Diákhálózat aktivistáinak segítségével 2010-ben egy kérdőíves felmérés valósult meg a témában. A kérdőív 74. a hivatali nyelvhasználat helyzetére vonatkozó kérdést tartalmazott. A felmérés nem terjedt ki minden hivatalra, nagyjából helyi önkormányzatokra összpontosított, a válaszadók is főként polgármesterek vagy községi hivatalok alkalmazottai voltak. A felmérés célja elsősorban az volt, mennyire érvényesülnek az önkormányzatok működése során az említett törvényi rendelkezések. A kisebbségi nyelvhasználati törvény értelmében a kormánynak is vizsgálnia kell a törvény rendelkezéseinek a betartását. Az említett 2010-es kutatás és a szlovák miniszterelnöki hivatal (a szlovákiai magyar megnevezése: „kormányhivatal”) 2014-es felmérése és jelentése alapján Horony Ákos foglalta össze a főbb problémákat.¹⁶ Horony a törvényben hét szankcionálható rendelkezést különböztet meg:

1. A település „megjelölésének” a helységnévtáblán való feltüntetése

A Fórum Intézet 2010-es felmérése alapján a magyarlakta települések 94%-ában van helységnévtábla, 6%-ában nincs tábla, egyúttal a megkérdezettek 33%-a szerint a magyar táblát már valamikor megrongálták. Kisebbségi nyelvű üdvözlőtábla viszont már a községek 33%-ában nincs. Ez annak tudható be, hogy ezt a törvényt már nem írja elő, ahogyan a buszmegállókon sem kötelező a település magyar nevének a feltüntetése (csupán a vizsgált települések 26%-ában van). A helységnévtáblák tekintetében a 2014-es kormányhivatali jelentés a Fórum Intézet felmérésében szereplő adattal azonos adatot (94%) közöl.

2. A hivatal magyar nyelven történő „megjelölése”

Erre a 2010-es felmérésben ugyan konkrétan nem kérdeztek rá, a felmért települések polgármesteri hivatalainak 20%-ában azonban teljesen hiányoztak a magyar nyelvű tájékoztató feliratok. A 2014-es kormányzati felmérés szerint az önkormányzati hivatalok 64%-án ki van helyezve a magyar tábla.

---

¹⁵ CÚTH–HORONY–LANCZ 2012. 46.

¹⁶ HORONY 2015. 39 – 40.

3. Tájékoztatás a kisebbségi nyelvhasználat lehetőségeiről

Ezt a 2011-es törvénymódosítás óta kötelezően látható helyre kell kihelyezni a hivatalokban, mintáját kormányrendelet szabályozza. A miniszterelnöki hivatal 2011-es felmérése szerint a tájékoztató a magyarlakta települések polgármesteri hivatalainak 61%-ban hiányzott, a 2014-es felmérés szerint ez a szám 52%-ra csökkent.

4. Kétnyelvű formanyomtatványok

A miniszterelnöki hivatal által végzett 2014-es felmérés alapján a magyarlakta települések polgármesteri hivatalai közül 48%-ban nincs magyar nyelvű szöveget is tartalmazó formanyomtatvány.

5. Veszélyre figyelmeztető információk

A miniszterelnöki hivatal 2014-es felmérése szerint a magyarlakta települések 30%-ában nincs ilyen jellegű információ kihelyezve a polgármesteri hivatalban magyarul.

6. Kisebbségi nyelvű kommunikáció szóban és írásban

A 2014-es felmérés alapján az alkalmazottak 85%-a szóban, 77%-a pedig írásban is tudott magyarul kommunikálni. Ugyanakkor a 2014-es felmérés szerint a községek 96%-a biztosította az ügyféllel a magyar nyelvű kommunikációt, ugyanakkor a települések 35%-ban nem válaszolnak magyarul a magyar nyelven írt beadványokra.

7. Határozatok és közokiratok kényelvű kiadása (anyakönyvi kivonatok, igazolások, jogosítványok, engedélyek, stb.)

A miniszterelnöki hivatal 2014-es felmérése szerint két év alatt 7 településen adtak ki magyarul is határozatot, ez a magyarlakta települések 2%-át jelenti. Az önkormányzati rendeleteket csupán a települések 5%-a teszi közzé magyar nyelven, pedig az információkhoz való szabad hozzáférésről rendelkező törvényt kötelezően előírja.

Az adatok jól mutatják, hogy még azoknak a rendelkezéseknek az esetében is óriási hiányosságok mutatkoznak, amelyek kötelezően előírják a kisebbségi nyelv használatát, és amelyek megsértése a törvény értelmében szankcionálható. Amint Horony Ákos összefoglalóan megfogalmazza: „Különösen az írásban történő hivatali nyelvhasználatra vonatkozó adatok megdöbbentőek. A jogsérelem miatti bejelentések hiánya is arra utal, hogy a magyar anyanyelvűek jogtudata vagy bizalma a nyelvhasználati jogaik kikényszeríthetőségében nagyon alacsony.”¹⁷. Éppen ezért Horony Ákos az elkövetkező

¹⁷ HORONY 2015. 40.

időszak fontos feladatának tartja a magyar anyanyelvű lakosság ez irányú aktivitásának a növelését.

Nyárasd község jellemzése

Nyárasd község Délnyugat-Szlovákiában, a Csallóköz északkeleti részén, a Duna Tőkési-ága és a Kis-Duna összefolyásától nem messze, Dunaszerdahelytől 15 km-re terül el. A község a Dunaszerdahelyi járáshoz tartozik. A múltban két részből állt, Alsó- és Felsőnyárasdból, azonban az idő múlásával a két falu egyesült, így alakult ki a mai Nyárasd név. A falu első írásos említése 1113-ból származik, a Zobori apátság alapítólevele a falut *Narias* néven említi. A lakosság ősi foglalkozása a halászat és vadászat volt, Buda és Komárom után Nyárasd volt Magyarország harmadik legnagyobb vizafogó helye. Később a földművelés és az állattenyésztés vette át a halászat szerepét.¹⁸

A 2011-es népszámlálási adatok alapján a község lélekszáma meghaladja a 3 000 főt. Az alábbi táblázatban a nemzetiségi megoszlást láthatjuk az elmúlt három népszámlálás adatai alapján.

Nemzetiségi megoszlás Nyárasd községében*

	1991		2001		2011	
	Fő	Lakosság %-a	Fő	Lakosság %-a	Fő	Lakosság %-a
Magyar	2 834	96,69	2 805	93,03	2 690	88,34
Szlovák	80	2,73	158	5,24	186	6,11
Roma	1	0,03	15	0,50	42	1,38
Egyéb	16	0,55	37	1,23	127	4,17
Lakosság száma	2 931		3 015		3 045	

* <https://slovak.statistics.sk>

A táblázatból látható, hogy a falut nagyrészt magyarok lakják, de arányuk folyamatosan csökkenő tendenciát mutat. Az 1991-es népszámlálási adatok alapján a község 96,69%-a vallotta magát magyar nemzetiségűnek, 2001-ben már csak 93,03%-a. A két népszámlálási adat több mint 3%-os csökkenést mutat a magyar nemzetiségű lakosok szempontjából. A 2011-es népszámláláson a lakosság csupán 88,34%-a vallotta magát magyarnak, ez a 2001-es adathoz viszonyítva további 5%-os csökkenés. A népszámlálási adatok alapján kijelenthető, hogy 20 év alatt a községben élő magyarok aránya 8%-kal csökkent.

¹⁸ <http://www.topolniky.sk/hun/index.php/hu>

A községben egy alapiskola és egy óvoda működik, mindkettő magyar tan nyelvű. Az alapiskolának összesen 191 tanulója volt a 2015/2016-os tanévben, az óvodába ebben az évben 62 gyerek jár. Nyárasdon számos szervezet és egyesület működik, így horgász szervezet, önkéntes tűzoltótestület, sportegyesület, a Csemadok és Vöröskereszt helyi szervezete, a MOST-HÍD pár helyi szervezete, az MKP helyi szervezete. A községben tevékenykedő összes szervezet magyarul tartja gyűléseit, ha azonban valamilyen hírt közölnek a lakosokkal, a magyar nyelvű szöveg után elhangzik annak szlovák nyelvű fordítása is. A faluban gazdag a kulturális és sportélet, heti szinten van előadás, filmvetítés a helyi kultúrházban. A nyári szünetben a gyerekeknek táborokat szerveznek. A helyi sportcsarnok számtalan labdarúgó-tornának és egyéb sportnak is otthont ad, ezen felül a nyárasdi kézilabdacsapat messze földön híres. Nyárasd község weboldala a www.topolniky.sk címen érhető el.

A képviselő-testületi tagok számát a települési önkormányzatokról szóló törvény 11.§ (3.) bekezdése szabályozza,¹⁹ eszerint a 3000–5000 lakosú településeken a képviselő-testületben 9–11 tag lehet. Nyárasdon az alsó határt választották, azaz 9 képviselőben határozták meg a képviselő-testületi tagok számát. A legutóbbi (2014) kommunális választáson a 17 képviselőjelöltből kilencen (52,9%) a Magyar Közösség Pártja színeiben indultak, három (17,6%) jelölt indult a MOST-HÍD pártból, szintén három (17,6%) független jelöltként, egy-egy (5,9%) jelölt pedig a szlovák SaS és a SMER pártból. A 17 jelöltből a kilenc képviselő-testületi tag a következőképp került ki: heten a Magyar Közösség Pártját erősítik, ami a teljes képviselő-testület 77,78 %-a, a további két tag független (22,22%). A Magyar Közösség Pártja kilenc jelöltjéből heten kerültek a képviselő-testületbe, ami a párt jelöltjeinek 77,78%-a. A három független jelöltből ketten kerültek a testületbe, ami a független jelöltek 66,67%-a. A többi pártból nem került a képviselő-testületbe jelölt.²⁰

Kérdőívek kiértékelése

A 2014-es kommunális választásokkal, illetve az önkormányzati ülésekkel kapcsolatos kérdéseimet 5 képviselő-testületi tagnak tettem fel (egy nő és négy férfi). Az öt válaszadó közül négy a Magyar Közösség Pártjának tagja, egy képviselő-testületi tag pedig független jelöltként indult a választáson. Az eredeti cél az volt, hogy szóbeli irányított interjút készítsek az interjúalanyokkal,

¹⁹ <http://www.zakonypreludi.sk/zz/1990-369#cast1> „Zákon Slovenskej národnej rady o obecnom zriadení (Törvény a községi önkormányzatokról)”

²⁰ A választásokkal kapcsolatos információkat a községi hivatal alkalmazottjaitól kaptam.

ezt azonban ők nem vállalták, csupán írásban válaszoltak a feltett kérdésekre. Minden megkérdezett képviselő-testületi tag ugyanazt a kérdőívet kapta meg (1. számú melléklet).

A kérdőív több részre osztható. Az első rész alapján információkat kapunk a válaszadók koráról, iskolázottságáról és anyanyelvéről. A válaszadók átlagéletkora 51 év, legfiatalabb válaszadó 42 éves volt, a legidősebb pedig 56 éves. A hat válaszadóból ketten felsőfokú végzettséggel rendelkeznek, háromnak középfokú végzettsége van. Az összes válaszadó magyar anyanyelvű és nemzetiségű.

A kérdőív második része a válaszadók képviselői munkája előtti időre vonatkozó kérdéseket tartalmaz (mivel foglalkozott, mielőtt bekerült a képviselő-testületbe; tagja volt-e valamilyen társadalmi szervezetnek a választások előtt; először jelöltette-e magát). A válaszadók nagy része alkalmazottként dolgozott valamilyen vállalatnál, azonban akad egy, aki magánvállalkozó volt, és egy, aki irodalomszervezéssel foglalkozott, illetve foglalkozik a mai napig. A válaszadók többsége tagja volt valamilyen szervezetnek (Vöröskereszt, Csemadok, sportszervezet) utóbbi esetben vagy játékosként, vagy vezetőségi tagként. Az összes válaszadó már korábban is jelöltette magát képviselőnek, azonban van olyan, aki csak most került be először. Az egyik válaszadó ezt azzal indokolja, hogy nem a falu szülöttje:

„Nagyon ritka az, amikor olyan egyén kap bizalmat valamilyen tisztségbe, aki nem született helyi lakos.”

A kérdőív harmadik részébe sorolt kérdésekkel arra kerestem a választ, miért tartják fontosnak a válaszadók a képviselői munkát a helyi önkormányzatban, valamint mi a céljuk azzal, hogy a testület tagjai. A képviselő-testületi tagoknak egyértelműen azért fontos, hogy a testületben legyenek, mert ott születnek azok a döntések, amelyek által a község szebbé, jobban élhetővé válik, főleg a fiatalok számára, így a fiatalok nem fognak elköltözni a faluból. Több adatközlő számára is fontos, hogy az önkormányzati pénzt mire fordítja a község. Az egyik válaszadó ezt mondta:

„Egyáltalán nem mindegy az számomra, hogy a közös pénz hova kerül, tehát mi minden lesz belőle csinálva.”

Válaszadóim azt szeretnék, hogy élhető legyen a település, ahol élnek, a vágyon és az élet biztonsága a lehető legjobban legyen jelen a mindennapokban. Továbbá szeretnék elérni azt, hogy a gyerekek ne az okostelefonjaikkal játsszanak a parkokban, hanem focizzanak, és hogy a magyar öntudat és kultúra egyre jobban fejlődjön a községben. Az egyik válaszadó így vélekedik a dologról:

„Lehet, hogy egy kicsit naiv vagyok, de szeretném azt, hogy a gyerekek újra visszajöjjenek a pályára, a parkokban újra fociznának, és nem alkoholizálnának, mint most elég sok fiatal.”

A kérdőív következő szakasza a kommunális választások szórólapjaira és azok nyelvezetére irányul (saját vagy a párt által elkészített szórólapja volt-e, és ezek a szórólapok milyen nyelvűek voltak; számukra miért fontos a kétnyelvű szórólap; külön lapon szerepelt-e a kétnyelvű szöveg, és milyen tartalmi eltérés volt a szövegek között; milyen visszajelzéseket kapott a szórólappal kapcsolatban). Azoknak a jelölteknek, akik valamilyen párt színeiben indultak, egy közös, a párt által készített szórólapjuk volt. A független jelöltek is „összeálltak”, és közösen csináltak egy szórólapot, tehát nekik is közös szórólapjuk volt. A nyárasdi MKP egyik jelöltje a következőt mondta:

„Mi csapatban mérettettünk meg, még akkor is, ha egyénekre kellett leadni a szavazatot. Ha kampányoltunk, akkor azt mindenkiért tettük, olyan egy mindenkiért, mindenki egyért formában.”

A független jelöltként indult válaszadónak volt kétnyelvű szórólapja. Rajta kívül mindenki természetesnek tartotta, hogy a szórólap magyar nyelvű legyen. A kétnyelvű szórólappal rendelkező válaszadó azért tartja fontosnak a kétnyelvű szórólapot, mert a községben egyre több a szlovák anyanyelvű választópolgár, és mivel ők is a közösség részei, ezért nem szabad megsérteni őket azzal, hogy az ő anyanyelvükön nem teszik elérhetővé az anyagot, amiben a jelölt tervei, céljai vannak:

„Meg ne sértsük a magyarul nem beszélőket.”

Akiknek csak magyar egynyelvű szórólapjuk volt (nyárasdi MKP-tagok), azok közül többen azért nem tartották fontosak a kétnyelvű tájékoztatást, mert a település közel 90%-a magyar anyanyelvű, és úgy gondolják, hogy a szlovákok is értenek magyarul:

„Olyan faluban élünk, ahol szinte 100%-ban magyarok élnek, mindenki mindenkit ismer, így a szlovák szórólapnak nincs foganatja.”

„Nem tartom fontosnak, ugyanis a mi községünkben csupán 6-7%-ban élnek szlovák nyelvű lakosok, közülük többen értői és használói a magyar nyelvnek. Amennyiben más lenne az arány, nem zárkóztunk volna el a kétnyelvűség elől, legalábbis én biztosan nem.”

A függetlenként induló jelölt mindkét nyelvű szövege egy lapon volt. Nem volt eltérés a kétnyelvű szöveg között, és a magyar volt a kiinduló szöveg, amit lefordított szlovákra, tehát a szlovák szöveg újrafogalmazása nem volt megfigyelhető. Mind az öt válaszadó egyetértett abban, hogy a szöveg minden polgárhoz szólt

nemzetiségtől, nemtől, kortól, érdeklődési körtől vagy végzettségtől függetlenül. A szórólappal kapcsolatban minden válaszadó pozitív visszajelzéseket kapott, de természetesen tudják, hogy biztosan vannak olyanok is, akiknek nem tetszett. Többen is említették, mennyire fontos az az idő és energia, melyet a szórólapra fordítottak, hogy az a lehető legjobb legyen, mert ebben lehet a legrészletesebben leírni, ami a választópolgárt érdekli, azaz a célokat:

„Negatív nem jutott el a fülemig, nyilván akadnak olyanok, akik hibát láttak benne, de azok mélyen hallgattak.”

Arra is rákérdeztem, hogy az írásbeli szórólapos kapcsolattartáson kívül milyen egyéb módon vették fel a kapcsolatot a megkérdezettek a választópolgárokkal. Egy válaszadó (független jelölt) nem tartja fontosnak, hogy bármilyen más módon megszólítsa a választókat, mivel egy olyan községben él, ahol mindenki ismer mindenkit. A független jelölt a következőt válaszolta:

„Ez nem város, hogy annyiszor be kellene mutatkozni bárkinek is.”

A többi válaszadó találkozókön, fórumokon és egy nagyszabású kampányzáró gyűlésen keresztül is kapcsolatot teremtett a választópolgárokkal:

„Lakossági fórumon és kötetlen, mindennapi beszélgetés során az emberekkel sok mindenről, köztük a választásokról is lehet beszélgetni. Ilyenkor gyakran kérdeznek a jelöltreől olyat, amit a nagy nyilvánosság előtt nem biztos, hogy megkérdeznének.”

A kérdéssor következő szakasza a képviselő-testületi ülések nyelvezetével foglalkozik. Kitér arra, milyen nyelven folynak a képviselő-testületi ülések és a viták; az egyes válaszadók milyen nyelven szólalnak fel, és a mondandójuk során előfordul-e a kódváltás. Mind az öt válasz megegyezett, miszerint magyar nyelven vezetik a képviselő-testületi üléseket. Egy válaszadó mondta, hogy volt már olyan eset, hogy egy szlovák nyelvű vendég vett részt az ülésen, ekkor szlovákul tartották az ülést, mivel egyik tagnak sem okoz problémát a szlovák nyelv használata, és így nem kellett tolmácsot biztosítaniuk. Elmondták, hogy az előterjesztések is általában magyar nyelvűek, azonban előfordul, hogy valami kérvény, hivatalos felszólítás szlovákul érkezik a testülethez, ilyen esetekben ezeket felolvassák szlovákul. Az összes válaszadó egyértelműen azt válaszolta, hogy a vita magyar nyelven zajlik, és ők is az anyanyelvükön, magyarul szólalnak fel. Nem indokolt, hogy egy magyar közösségben szlovákul beszéljenek. Minden válaszadó természetesen tartotta a kódváltást, főleg a magyar szak kifejezések okoznak problémát nekik.

„Természetesen fordult elő, mert hát sajnos ilyen magyarok vagyunk, néha-néha becsúszik egy-egy szó, főleg ha szakkifejezésekről van szó.”

„Igen előfordul, mert a testületi ülések ilyen parázs hangulatban zajlanak, és hát hajlamosak vagyunk bedobni szlovák szavakat is, főleg szakkifejezéseket, de próbáljuk egymást kijavítani.”

„Igen, sajnos ez gyakran előfordul akaratlanul is. Magyarok vagyunk, de azt be kell vallani, hogy nem tudunk rendesen magyarul, sajnos.”

A válaszadók közül csupán egy válaszolta (MKP-képviselő), hogy nála személy szerint nem fordul elő a kódváltás, az összes többi válaszadóval előfordult már az ilyen, főleg akkor, ha szakszavakat használ. Az egyik válaszadó ezt hibának véli:

„Sajnos igen, pedig vigyázni szoktam. Ügyelek arra, hogy ne keverjem a magyar beszédet, szöveget a szlovákkal. Írásban nincsen gondom, de szóban hamar elkövetem a hibát, valahogy természetesen jönnek ki belőlem rosszul beidegződött szavak. Ha koncentrálok, nincs gond, de ha kicsit is elengedem magam, akkor kicsúszik a számon az, aminek nem kellene.”

A négy válaszadóból (egy válaszadó értelemszerűen nem jön számításba az előző kérdésre adott válasza miatt) hármat nem zavar, ha szlovák szavat is használ a magyar beszédében, és ők nem is próbálják kiküszöbölni ezt. Egy válaszadót azonban zavar:

„Zavar és haragszom magamra ilyenkor, ez szerintem természetes. Úgy próbálom kiküszöbölni ezt, hogy minél jobban odafigyelek arra, amit mondom.”

Utolsó kérdésként azt tettem fel, hogy tudnak-e mondani olyan szavakat, melyeket a magyar nyelvű beszéd során szlovákul mondtak. Az alábbi szavak szerepeltek a leggyakrabban: *príjem* (jövedelem, bevétel), *zákon* (törvény), *zápočet* (beszámítás), *výpis* (kivonat), *register restu* (büntető nyilvántartás), *faktúra* (számla), l. pl.: „A *príjemből* (jövedelemből) *kiszámítva*.”

A kérdőív kiértékelése alapján a testületi tagok magyarul szólalnak fel, magyarul zajlik a vita, magyarul folyik a kommunikáció. A szlovák nyelvű előterjesztéseket felolvassák szlovákul, és csak abban az esetben tartják az üléseket szlovákul, ha a magyar nyelvet nem beszélő vendég is részt vesz rajtuk. Ez esetben egyszerűbb nekik szlovákul tartani az ülést, mint tolmácsot biztosítani, ugyanis egyik önkormányzati tagnak sem okoz problémát a szlovák nyelvű kommunikáció. A különbség inkább a tagoknak a magyarhoz mint kisebbségi nyelvhez való hozzáállásában mutatkozik. Míg egyesek teljesen elfogadják és természetesnek tartják, hogy kétnyelvű területen előfordul, hogy egy-egy szlovák szó megjelenik a magyar beszédben, addig mások ezt elfogadhatatlan hibának és rossz berögződésnek találják, amit próbálnak kiküszöbölni. Elmondásuk szerint főként a magyar szakterminológia ismeretének hiánya okozza, hogy a magyar beszédben is megjelenik a szlovák nyelv.

Nyelvhasználat a képviselő-testületi üléseken

Hogy megtudjam, mennyire valóságosak a kérdőívekre adott válaszok, megvizsgáltam öt képviselő-testületi ülés nyelvezetét. Elsősorban azoknak a tagoknak a felszólalását figyeltem, akik kitöltötték a kérdőívet, azonban a megfigyelt mintegy 7 óra hanganyagból csupán hét alkalommal volt példa arra, hogy a kérdőívet kitöltő tagok szlovák szót, kifejezést használtak, ezért a szlovákul elhangzott összes, azaz hét példát feltüntettem. Bár 7 óra anyagát vizsgáltam, csak hét esetben fordult elő kódváltás vagy kölcsönző használata, abból is kétszer az *egzekútor* szó esetében. A képviselő-testületi tagok tudatosan törekednek arra, hogy ne használjanak szlovák szavakat. Megfigyeltem, hogy amikor egy előre megírt szöveget olvasnak fel, akkor az teljesen magyar nyelvű, nem található benne szlovák szó. A kódváltásra leginkább a viták során kerül sor, amikor indulatosabban beszélnek, és arra figyelnek a képviselő-testületi tagok, hogy mit mondanak, és nem pedig arra, hogyan mondják azt. A kérdőívekre adott válaszok alapján főként a szakszavak esetében történik meg, hogy magyar nyelvű szó helyett a szlovák megfelelőjét használják, ezt személyes tapasztalataimmal is alátámaszthatom.

Az önkormányzati üléseken megfigyelhető kódváltást Lanstyák István tanulmánya alapján vizsgáltam.²¹ Kódváltásnak, illetve kódváltogatásnak a kétnyelvű kommunikáció olyan válfajait nevezzük, melyekben a beszélők egyetlen diskurzuson belül két különböző nyelvet, illetve két különböző nyelvhez tartozó elemeket használnak, mégpedig anélkül, hogy az eltérő nyelvekhez tartozó szekvenciák tartalmilag megfelelnek egymásnak. A kódváltás esetében megkülönböztetünk bázisnyelvet és vendégnyelvet. Bázisnyelvnek azt a nyelvet nevezzük, amelyik a diskurzusban szerkezetileg vagy mennyiségileg domináns (a vizsgálat esetében ez a magyar nyelv). A vendégnyelvnek azt a nyelvet tekintjük, amelyik alkalmilag vagy rendszeresen megjelenik a bázisnyelvi megnyilatkozásokban (a vizsgálat esetében ez a szlovák nyelv). Azokat a vendégnyelvi elemeket, amelyek megjelennek a bázisnyelvi szövegben, vendégnyelvi betétnek nevezzük.

A bázisnyelv szerkezeti dominanciája azt jelenti, hogy a bázisnyelv meghatározza a beszéd egészének vagy jelentős részének a nyelvtani viszonyát. Ez leginkább egyértelműen úgy mutatkozik meg, hogy a vendégnyelvi betétek szükség esetén bázisnyelvi toldalékot kapnak. Abban az esetben, ha a két nyelv szórendi szabályai más-más szórendet követelnek meg, a bázisnyelvi szórend

---

²¹ LANSTYÁK 2005.

mondatbeli alkalmazása a bázisnyelv nyelvtani dominanciájára utal. A bázisnyelv mennyiségi dominanciája alatt azt értjük, hogy az adott diskurzuson belül a bázisnyelvből származó szekvenciák nagyobb számban jelennek meg, mint a vendégnyelvből származók.

Ha a kódváltás egy diskurzusban kisebb nyelvi egységet (szó szerkezetet, nem mondat értékű szót) érint, és ezt egy nagyobb egység részeként elemezhető, bázisstartó kódváltásról beszélünk. A megnevezés arra utal, hogy a bázisnyelv a megnyilatkozás során nem változik meg, csupán a másik nyelvből vendégnyelvi betétek (szavak, szó szerkezetek) kerülnek át. A bázisstartó kódváltásnak négy alfaját különbözteti meg Lanstyák István.²²

- A. Z típusú kódváltás: a vendégnyelvi betéthez zéró rag, illetve más toldalék kapcsolódik.
- B. H típusú kódváltás: a vendégnyelvi betétből grammatikai szempontból valamilyen toldalék hiányzik.
- C. B típusú kódváltás: a vendégnyelvi betét bázisnyelvi toldalékkal van el látva.
- D. V típusú kódváltás: a vendégnyelvi betét vendégnyelvi morféma segítségével épül be a megnyilatkozásba.

A közvetkező példákban a magyar mint bázisnyelv mennyiségi dominanciája mellett megfigyelhető a szerkezeti dominancia is. Példáimban a B típusú kódváltást figyelhetjük meg: a vendégnyelvi betétek magyar toldalékokat kapnak, hogy szó szerkezetet alkothassanak az állítmányokkal (a szövegben a vendégnyelvi betétet aláhúzással emeltem ki, utána zárójelben közlöm magyar értelmezését):

1. SL – kitöltötte a kérdőívet:

„Én meg nem osztanám kétfele, pontosan evégett, hogy már két éve húzódik a dolog, és a másik dolog meg, hogy már a múlt évben be kellett volna fizetniük, amit ők teljesen ignoráltak, úgyhogy ha ők ennyi ignorálják, amit megtehettek, mert azok az orgán-ok, ('szervezetek') akiknek mellettünk kellene, hogy álljanak őket erősítették.”

2. NA – kitöltötte a kérdőívet:

„Az előbbi számokat a prijem-ből ('jövedelemből') kiszámítva kapjuk meg.”
Előfordult olyan is, amikor csupán a bázisnyelv mennyiségi dominanciája figyelhető meg. A következő példákban a Z típusú kódváltás figyelhető meg: a vendégnyelvi betét csupán magyarázatként szolgált a bázisnyelvben, nem tartalmaz semmilyen toldalékot:

²² LANSTYÁK 2005. 91 – 93.

3. UA – nem töltötte ki a kérdőívet:

“Megint eltelt egy év, és újból az egész éves számadatokról, gazdálkodásról kell beszámolni, egy kicsit kiegészíteném az előttem elhangzott beszámolót a zárszámadással és annak tartalmával. Ez a záverečný účet.”

A következő példában azt figyelhetjük meg, hogy a beadandó levelet milyen szlovák nyelvű címmel kell ellátni. A képviselő-testületi tag a címet felolvasta az adott nyelven, szlovákul. A grafikusan megjelenő gondolatjelet először a vendégnyelven, majd a bázisnyelven is elmondta. A pomlčka szlovák nyelvű szót hibásan kötőjel-ként fordította, holott gondolatjel-ről van szó:

4. BL – kitöltötte a kérdőívet:

“A levelet 13 óráig kell eljuttatni a községi hivatalba a „Volba hlavné kontrolóra 2015 (‘főellenőr-választás 2015’) pomlčka kötőjel neotvárat (‘nem felbontandó’)” című megjelöléssel egy beadványt úgy, hogy a következő április végéig, a testületi ülésen lehessen dönteni róla.”

Ezekon a szavakon kívül még elhangzott két szó – audítor (‘könyvvizsgáló’), egzekútor (‘bíróági végrehajtó’) – melyeket nem magyarul mondtak a képviselő-testületi tagok, azonban ezeket a szavakat – a szlovákiai magyarok körében meglehetősen gyakori használatuk miatt – inkább kölcsönszónak, nem pedig kódváltásnak minősíttem. A csaknem 7 órás megvizsgált anyagból csupán három alkalommal volt megfigyelhető direkt kölcsönszó használata:

1. SL – kitöltötte a kérdőívet:

“Én az mondom, hogy fizessék mindet egyszerre, mert előfordulhat az, hogy jön egy kérvény, hogy majd jövő hónapban fizethessük és ha nem fizetik be, akkor tudunk lépni abban a pillanatban egzekútor-t (‘bíróági végrehajtó’) hívunk, hogy hajtsa be a pénzt.”

2. AJ – nem töltötte ki a kérdőívet:

“Ha egy magánszemélyt megbüntettek, vagy mit tudom én, ott ha szólnak az egzekútor-nak (‘bíróági végrehajtó’) is, ott lehet, hogy a létminimumot figyelik.”

3. UA – nem töltötte ki a kérdőívet:

“Az előírások értelmében a könyvviteli zárást és gazdálkodást audítor-ral (‘könyvvizsgáló’), kell hitelesíteni, ez folyamatban van.”

Összegzés

A bemutatott munkában azt vizsgáltam, hogyan jelent meg a magyar mint kisebbségi nyelv és a szlovák nyelv a jelöltek kampányanyagaiban a 2014-es kommunális választásokon Nyárasd községben, valamint az önkormányzati üléseken mennyire van jelen a kisebbségi nyelv.

Munkám elméleti részében bemutattam a Szlovákiában hatályos nyelvtörvényeket, részletesen kitérve a kisebbségi nyelvhasználati törvényre, valamint az önkormányzati nyelvhasználat színtereire. Szemléltettem, hogy a választásokat és a népszavazást szabályozó törvények 2011-es módosítása után milyen kötelezettségei vannak az önkormányzatoknak a kisebbségi lakosok felé. A munka érdemi részében bemutattam a vizsgálatba bevont település elhelyezkedését, rövid áttekintést nyújtottam a község történelméről, majd népszámlálási adatokkal szemléltettem a falu lakosainak számát és nemzetiségi összetételét. Szó esett továbbá a Nyárasd községben működő szervezetekről is.

A már megválasztott képviselő-testületi tagoknak egy kérdőívet küldtem ki, a válaszok alapján vizsgáltam, hogyan jelent meg a magyar nyelv a 2014-es kommunális választások kampányanyagaiban, valamint azt, mennyire van jelen a kisebbségi nyelv a képviselő-testületi üléseken. Azért töltöttem ki kérdőívet az önkormányzati tagokkal, mert úgy gondolom, hogy a magyar mint kisebbségi nyelv használatának gyakoriságát nagyban befolyásolja az ő nyelvhasználatuk.

Csaknem 7 órányi önkormányzati ülés anyagát vizsgáltam meg Nyárasdról, hogy megállapíthassam, megegyeznek-e a valósággal a kérdőívre adott válaszok. A megvizsgált anyagban csupán hét alkalommal volt megfigyelhető az, hogy nem magyar szót használnak a képviselő-testületi tagok. Tapasztalataimmal alátámaszthatom: a magyar szakterminológia ismeretének hiánya okozza, hogy szlovák szavakat használnak felszólalásukban az önkormányzati tagok. Az állam nyelvén beérkezett levelet szlovákul olvasták fel, a szöveghez fűzött megjegyzések viszont magyarul hangzottak el. Ebben a részben továbbá Lanstyák István tanulmánya alapján összefoglalom a bázisstartó kódváltás alfajait, ugyanis a képviselő-testületi üléseken elhangzott kódváltásokat a bázisstartó kódváltáshoz lehet sorolni.

A vizsgálatból kitűnik, hogy Nyárasd községben a magyar nyelv dominál a képviselők és a képviselő-testület kommunikációjában, az önkormányzat írásbeli anyagai esetében (pl. egyes előterjesztések) megjelenik a szlovák nyelv is. Hasonló a helyzet az egyéb dél-szlovákiai magyar településeken is, ahol szóban szinte kifogástalanul működik a magyar nyelvű kommunikáció, ám írásban már inkább az államnyelv van jelen a hivatali érintkezésben²³. Nyárasdon a megkérdezettek saját maguk is úgy nyilatkoztak, hogy a képviselői munkájuk ellátásával kapcsolatban szlovák szavakat is kénytelenek használni.

²³ NAGYOVÁ 2016., SZURI 2016., MÁTYÁSOVÁ 2016.

Szakirodalom

- BENEOVÁ 2015 BENEOVÁ Brigita: Méhi község hivatali nyelvhasználatának vizsgálata. Alapszakos szakdolgozat. UKF, Nyitra, 2015.
- CÚTH 2011 CÚTH, Csaba: A kisebbségi nyelvhasználat jogi keretei és megvalósulásának körülményei a szlovákiai helyi önkormányzatokban 1999 és 2011 között. In: Fórum Társadalomtudományi Szemle (2011) 2. sz. 59–85.
- CÚTH–HORONY–LANCZ 2012 CÚTH Csaba – HORONY Ákos – LANCZ Attila: Anyanyelv-használati útmutató. In: Nyelvi jogok Szlovákiában. Szerk. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet. 46
- CSIFFÁRIOVÁ 2012 CSIFFÁRIOVÁ Kinga 2012: A magyar mint kisebbségi nyelv használata Királyfiakarcsa és Egyházkarcsa hivatalaiban. Mesterszakos diplomamunka. Pozsony: Univerzita Komenského, 2012.
- CSINTÓ 2010 CSINTÓ Karolina: Prosím, tessék! Hivatali és közéleti kétnyelvűség Somorján. Mesterszakos diplomamunka. Pozsony: Univerzita Komenského, 2010.
- GÁLOVÁ 2016 GÁLOVÁ Erika: Két mátyusföldi magyar faluközösség hivatali nyelvhasználatának vizsgálata. Alapszakos szakdolgozat. Nyitra: UKF, 2016.
- GAZDÍKOVÁ 2014 GAZDÍKOVÁ Kristína: Szlovák hivatalos szövegek magyarra fordításának problémái. A hivatali kétnyelvűség vizsgálata a Hodosi Községi Hivatalban. Alapszakos szakdolgozat. Pozsony: Univerzita Komenského, 2014.
- HENDRICHOVÁ 2015 HENDRICHOVÁ Sabína: Párkány hivatali nyelvhasználatának vizsgálata. Alapszakos szakdolgozat. Nyitra: UKF, 2015.
- HERBERGEROVÁ 2009 HERBERGEROVÁ Kitti: Szlovák-magyar nyelvi kapcsolatok a hivatalos érintkezésben Doborgazon. závěrečná. Pozsony: Univerzita Komenského, 2009.
- ISTÓK 2012 ISTÓK Vojtech: A magyar mint kisebbségi nyelv használata Tornalján. Alapszakos szakdolgozat. Pozsony: Univerzita Komenského, 2012.
- LOVÁSZEKOVÁ 2016 LOVÁSZEKOVÁ Dóra: Két mátyusföldi magyar település hivatali nyelvhasználatának vizsgálata. Alapszakos szakdolgozat. Nyitra: UKF, 2016.

- MÁTYÁSOVÁ 2016 MÁTYÁSOVÁ Nikoleta: Vásárút és Nyárasd községek hivatali nyelvhasználatának vizsgálata. Alapszakos szakdolgozat. Nyitra: UKF, 2016.
- MRVA – SZILVÁSSY 2011 MRVA Marianna - SZILVÁSSY Tímea: Kétnyelvűség a dél-szlovákiai településeken. In: Fórum Társadalomtudományi Szemle (2011) 1. sz. 37–58.
- NAGYOVÁ 2016 NAGYOVÁ Andrea: Két csilizközi faluközösség hivatali nyelvhasználatának vizsgálata. Alapszakos szakdolgozat. Nyitra: UKF, 2016.
- SZABÓMIHÁLY 2002 SZABÓMIHÁLY Gizella: A szlovákiai kisebbségek nyelvi jogai és a kisebbségi nyelvhasználat szinterei, különös tekintettel a magyar közösségre. In: Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Szerk.: Lanstnyák István – Szabó Mihály Gizella. Pozsony, 2002. 19–40.
- SZABOVÁ 2015 SZABOVÁ Klaudia: Zsigárd és Királyrév hivatali nyelvhasználatának vizsgálata. Alapszakos szakdolgozat. Nyitra: UKF, 2015.
- SZURI 2016 SZURI Gábor: Kétnyelvűség a hivatalos érintkezésben Ekel községben. Alapszakos szakdolgozat. Nyitra: UKF, 2016.

Internetes szakirodalom

- HORONY 2015 HORONY Ákos: A hivatali magyar nyelvhasználat a felmérések tükrében.
http://www.onkormanyzas.sk/onksz/201505211936360.Szemle_2015_01.pdf. [megtekintés időpontja: 2016. március 12.]

Sitkei Dóra

A honfoglaló magyarok hitvilága és a magyar nyelv

A honfoglalás időszakában különböző vallási hatások voltak jelen a magyarság körében: többek között a sámánhit, a keleti típusú kereszténység, illetve a nesztorianizmus, valamint a X. századtól a böszörmények (volgai bolgár, hun, illetve besenyő eredetre visszatekintő) muszlim valláshoz is kapcsolható hitvilága.¹

A sámánisztikus világkép alkothatta a pogány magyarság világfelfogásának gerincét.² Az egyes magyar ősvalláskutatók abban többnyire megegyeznek, hogy a honfoglaló magyaroknak voltak sámánjaik, s hogy ezek legalább egy csoportjának magyar neve a *táltos* volt.³ A táltosokról szóló későbbi lejegyzések alapján Diószegi a táltoshitnek a következő fő jellemvonásait állapította meg: a táltos révülése (transzba esése), a táltos fölös csonttal való születésének hiedelme, mágikus tevékenysége, amely pozitív a közösség számára, és a táltosok egymás közötti viaskodása, főleg állat, vagy tüzes kerék formájában.⁴

A táltos szavunk származékszó: *tált-* alapszava ősi örökség az ugor korból; vö.: vogul *tült*, *tültèn*, *tültné?* 'könnyűszerrel, egyszerűen', *tültχati* 'küzd'; osztják *tolten*: *χar χota toltna tõtem* 'érre varázsol engem (tulajdonképpen varázslattól vitetem)', *toltn*, *tolten* 'varázserővel', *tol* 'óriás (tkp. varázsló)', *tol* 'láz'; kazak *tqłt* 'segítség, enyhítés, csillapítás (betegségnél, szegénységben)'. Az ugor alapalak a *tults, amelynek eredeti jelentése a vogulban és a magyarban megőrződött 'varázserő, varázslat' lehetett. A magyar szó -s eleme denominális melléknévképző; a *tálto-s* eredeti jelentése tehát 'varázslatos, varázserővel rendelkező' volt.⁵

¹ BÜKY 1986. 10.; GYÖRFFY 1997. 20.; HOPPÁL 1996. 68.; KÓSA 1998. 89.

² DIÓSZEGI 1978. 8.; POKORNY 1996.; vö.: KÓSA 1998. 90.

³ DÖMÖTÖR 1981. 33.

A kutatók egy része azt az álláspont képviseli, miszerint a táltos az ősvallási sámán örököse (megemlíti KÓSA 1998. 91.).

⁴ DÖMÖTÖR 1981. 34.

⁵ TESZ II. 818.

Honfoglaló őseinknél a természetfölötti dolgok tudóihoz tartozott a *bölcs*⁶ is. A szó török eredetű, alapszava a *bögü ~ bügü* 'bű' (csak összetételben van feljegyezve: *bűbáj*⁷, *bűvös*, *bűvöl*⁸) szavunk 'varázslatot', a 'tudást', különösen 'a természetfölötti, misztikus dolgok tudását' jelenti.⁹ A *bügüci/ bögüci* 'varázsló' alak a *bögü ~ bügü* szónak a *-CI* nomen agentis¹⁰ képzős származéka.¹¹ Az alapszó jelzőként 'szent' jelentésű is lehetett, régi, kínaiból fordított török szövegekben például *Bügü Kungfuci* 'a szent Konfucius'. A 'varázslat' jelentésű *bű* és az ezt tudó és gyakorló *bölcs*¹² elszakadtak egymástól, de a szótörténet ismeretében összefüggésüket fel tudjuk tárni. Az eredetileg a természetfeletti dolgok ismerője a dolgok tudója lett.¹³ Az írott mongol *böge* alak, amely igen korai török átvétel a mongolban, egyértelműen a 'sámán' jelentést hordozta,¹⁴ illetve valamennyi mai mongol nyelvjárásában a *bö*¹⁵ jelentése 'férfi sámán',¹⁶ sok népnél a sámán neve a „tudni” igével áll etimológiai kapcsolatban (a tunguz *sa-*, *ša-* [*sha*] gyök is ilyen, amelyhez a *-ma* deverbális nomenképző járult,¹⁷

⁶ Vásáry szerint a táltost, a gyógyítót és a javast nevezték *bölcs*nek, s a kereszténység felvételét követően, idővel a *bölcs* helyett a *tudós* szót használták rájuk (vö. *tudós asszonyok*), mint olyan emberre, aki tudja és ismeri a természetfeletti erőkkel való érintkezés titkát (VÁSÁRY 2012. 36.). (A gyógyítókról és a javasokról lásd a 38. lábjegyzetet.)

⁷ A *báj* szavunk ótörök eredetű szó, eredetileg 'mágikus kötést' jelentett (RÓNA-TAS 1997. 286.; KNIEZSA 1986 [1943]. 188–189.; vö. VÁSÁRY 2012. 35.).

⁸ A magyarba átkerült ótörök szó (m. *bű* < nyugati ótörök, *büyü ~ keleti ótörök *bügü*) a magyar ún. v-s tövű főnevek paradigmájába sorolódott be, tehát a *bű* főnévből *bűvös* és *bűvöl* származékokat képeztek (VÁSÁRY 2012. 35.).

⁹ RÓNA-TAS 1997. 285.; LIGETI 1986. 57., 271–272.; ZIMONYI 2012. 45.; VÁSÁRY 2012. 35.

¹⁰ Nomen actoris (SZATMÁRI 2000. 201.).

¹¹ LIGETI 1986: 57., 85., 188., 272.; ZIMONYI 2012. 45.; VÁSÁRY 2012. 35.

A török +*CI* foglalkozásnév-képző (GÖKSEL–KERSLAKE 2005. 44., 57–58.; vö. Erdal 1991. 115.) helyén a magyar nyelv török jövevényszavai szóvégi -*cs* hangot mutatnak: vö. *bölcs* < **bügä+çi*. Berta elveti, hogy a török +*CI* foglalkozásnév-képző és a magyar -*s* képzőnk megfelelést mutatnának. Ilyen – bizonytalan etimológiájú – szavak lennének a *táltos* és a később említendő *orvos* szavunk (BERTA 2000. 190.).

¹² A *bölcs* alak egy korábbi *böcs* alakból alakult a magyarban gyakori inorganikus l-hangzó betoldásával, a török szóvégi magánhangzó pedig lekopott az ómagyarban: *bölcs* < *böcs* < *böcsi < *bücsi < nyugati ótörök *büyüci ~ keleti ótörök *bügüci* (VÁSÁRY 2012. 35–36.).

¹³ RÓNA-TAS 1997. 285.

¹⁴ VÁSÁRY 2012. 35.

¹⁵ A IX. századi társadalmunkban hatalmi tényezőt jelentett a *bö* 'nemzetiségfő' jelentésű szavunk (BARTHA 1973. 92.).

¹⁶ RÓNA-TAS 1997: 285.; HOPPÁL 1994. 53.; DRÓSZEGI 1998. 12.; BIRTALAN 2015. 249–250.; Birtalan Ágnes tanárnő szóbeli tájékoztatása alapján.

¹⁷ Ez az elnevezés terjedt el orosz közvetítéssel a nemzetközi szakirodalomban (HOPPÁL 2010. 36.).

vagyis a szó eredeti jelentése 'tudós, 'okos ember, 'aki tud').¹⁸ (Az *agyafúrt* szavunk is utalhat a sámánokat érintő, honfoglalás kori jelképes koponyalélkelés szokására.¹⁹)

A sámánképesség birtokába jutni sámánbetegség útján lehet. Az egyfajta török nyelvet beszélő jakutoknál jegyezték fel, hogy e sámánbetegség során – a sámánná válását megelőzően – a személy álmában azt látja, hogy felülről és alulról összegyűlnek a meghalt sámánok lelkei, amelyek gonosz szellemekké, ördögökké (*üördär*) váltak, és szétdarabolják a testét. Ezalatt három napon át alszik, mint a halott.²⁰ (Az ótürk nyelvű feliratokban emlegetett 'gonosz szellem' jelentésű *erlik* szó vezethetett el a magyarság számára az *ördög* fogalom megértéséhez a keresztény ideológiára való áttéréskor.²¹)

A sámán kozmikus világtképében a világ háromosztatu: ég-föld-alvilág hármasságára tagolódik, amelyet a világfa/életfa köt össze.²² A magyar folklórban megjelenő *épig érő fa* (mennybolttartó világfa) és a *kacsalábon forgó vár* mese-motívuma, illetve az alsó világ: a kígyók, békák országának ábrázolásai mind a sámánkori világtkép nyomait őrzik.²³

A szent fák, szent ligetek emléke helyneveinkben is megőrződött. Ezen szent fákra – útvonalként a világ szférái között – sok esetben aggattak áldozatot szellemek kiengeszteléséül. Anonymus szerint a *silva Igfon*, vagyis az Igfონ-erdő a Maros és a Szamos között terült el. Legkorábbi törvényeink is említik a forrásoknál, fáknál, köveknél és kutaknál áldozókat.²⁴ Az Igfონ névben az *igy/ügy* azonos az *égyház* ('szent ház') szavunkban lévő török eredetű *edü/edgü/ädgü* ('jó') > *egy*²⁵ 'üdvös, üdvöt hozó, 'szent' jelentésű szóval, második része régi magyar szó, 'sűrű, fonadék' a jelentése (vö.: *ügyü-fa* ~ *igy-fa* 'szent fa'; *Hegy-kő* > *Egykő* 'szent kő, ül '[ünnepet] megtart, megszentel'). A 'szent' jelentésű szó szerepel az *ünnep* szavunkban is (< *id nap* 'szent nap').²⁶

¹⁸ HOPPÁL 2001. 15.; HOPPÁL 2010. 69.

¹⁹ HOPPÁL 1994. 42.; RÓNA-TAS 1997. 287.

²⁰ HOPPÁL 2001. 13.

²¹ BÜKY 1986. 15.

²² Vö. HOPPÁL 1994. 15., 35.

²³ BÜKY 1986. 9.; DIÓSZEGI 1978. 12.; KÓSA 1998. 91.

²⁴ Vö. HOPPÁL 1994. 160–161.

²⁵ LIGETI 1986. 185., 273.

²⁶ RÓNA-TAS 1997. 287.; PAIS 1975. 37.; BÜKY 1986. 15–16.; JANKOVICS 1997. 60–61.; LIGETI 1986. 273.; vö.: BENKŐ 1998B: 47.

A világfa egy sajátos változata a napos-holdas világfa, amelyet feltehetően baj-elhárító céllal alkalmaztak például csónakokon vagy szánokon, illetve előfordul egy szelkup sámándobon is.²⁷

A világfa csúcán lévő nap a Tejút másik állatövi kereszteződésében található nyári napforduló helyére utal.²⁸ A keresztút nemcsak fordulópontra, hanem átkelőhelyre is a nap számára az egyik évszaktól a másikba, a Föld alól a levegő-égbe: a felső világba, s onnét ismét a látóhatár mögé: az alvilágba.²⁹

A hold tiszteletének forrása több szálból tevődik össze, a holdnak egyfelől fényadó szerepe van az éjszaka sötétjében. A magyar *hold*, mint a finn és az észti *kuu*, vagy a mordvin *kov*³⁰ (az uráli alapalak: *kuŋe)³¹ holdat jelentő finnugor szavak alapjelentése 'ragyogni, sugározni, megvilágítani'.³² A régi időkben az emberek a hold ciklikus változását (fogyását, növekedését) megfigyelve tudták az idő múlását mérni.³³ A *hold* 'égitest' a *hó* 'hold, hónap' főnév -*d* kicsinyítőképzős származékszava.³⁴

A Hold a sámánhitet követő őseink felfogásában szellem volt, jó és egyúttal rossz. A finnek a betegségeket „szellemeknek tartják vala, kik az embereket meglepik, s addig el sem hagyják, míg csak a baj oka fel nincs fedezve, s ehhez képest rájuk nem olvasnak”.³⁵ Sternberget idézi Harva: „a giljások hite szerint az emberek sohasem halnának meg, ha nem lennének gonosz szellemek”.³⁶ Ha a holdszellem megszállja az embert, akkor beteg, holdas lesz.³⁷

²⁷ DEMÉNY 1998. 66.

²⁸ JANKOVICS 1997. 60.; vö. JANKOVICS 1991. 214–217.

²⁹ JANKOVICS 1991. 217.

³⁰ KÁLMÁNY 1887. 353.; MSZFE 288.

³¹ MSZFE 288.

³² KÁLMÁNY 1887. 353.; BUDENZ 1873–1881. 105.

³³ KÁLMÁNY 1887. 354.

³⁴ KÁLMÁNY 1887. 353.; MSZFE 288.

³⁵ KÁLMÁNY 1887. 355.

³⁶ HARVA 1982 [1938]. 425.

³⁷ KÁLMÁNY 1887. 355.

A *Magyar Néprajzi Lexikon* szerint a teliholdnak és a fogyó holdnak elsősorban a féregűzésben és a népi gyógyászatban volt szerepe (hogy a bajok ugyanúgy csökkenjenek, ahogy fogy a hold). A betegségek közül elsősorban a bőrbajok: szepelő, szemölcs, májfolt, tyúkszem gyógyítása történt holdtöltekor. A holdhoz fűződő, magyar nyelvterületen elterjedt ráolvasások gyakran a fenti elképzelés szóveges megfogalmazásai, például holdtöltekor mondták: „*Ügy múljon el (a betegség) mint a hold*”; vagy újholdkor: „*Hold újuljon, a szemölcsöm elmúljon*”. Más szövegek a megszemélyesített holdnak küldték el a betegséget: „*Új hold, új király, Engem vacsorára vár, De én nem mehetek el, Szemölcsömet küldöm el*”. (MNL. 2. 1979. 568. „hold” c. szócikk.)

Aki betegségtől szabadul, az gyógyul. A magyar *gyógyul* (*jódul*)³⁸ gyökerének, a *gyógy*, *joho* szónak a cseremisiz, finn, észt, lapp, osztják nyelvben megtalálható változatai *juma* gyökérrel bírnak. A magyar *jó*³⁹ osztjákul *jim*⁴⁰. Az osztják *jim* egyenlő a cseremisiz *jumóval*⁴¹, amely hajdan 'istent', 'szellemet' jelentett.⁴² A cseremisiz *jumo* az *ult* szóval összetéve⁴³ a mordvinban azt jelenti, hogy 'kérni', a cseremisizben: 'istennek, szellemnek könyörögni' -t jelent. Gyógyul az, aki szellemtől szabadul, amelynek módja, hogy kiengeszteljük őket.⁴⁴

A sámánok a közösség számára közvetítettek a szellemek és a közösség tagjai között, szükség esetén a szellemeket pozitívan befolyásolva a közösség tagjai irányába, esetleg kiengesztelve őket, ha a közösség tagjai vétettek ellenük; így elmondható, hogy védekező-elhárító és a szellemek felé nyitó, kapcsolatteremtő szerepet tölthettek be a sámánok a szellemekkel való kommunikáció során a közösségben, a közösségért.⁴⁵ Townsend úgy fogalmaz, hogy a sámánok egyfajta szakrális kommunikációt tartottak fenn a mindennapok világa és a transzcendentális világ között.⁴⁶

³⁸ TESz I. 1131.

Az ugarságnak tulajdonítható *jó*: *jav-* melléknévnek kétségtelen igei tartozékai: a -g képzős *jóg* kicsinyítőből való *jógul* ~ *jógit*: *gyógyul-gyógyít*, továbbá az igen nagy valószínűséggel szintén a *jó* melléknévhez vonható *javas* és *jós* szók (RÓHEIM 1925. 70–71., idézi PAIS 1975. 99–100.). A *javas* volt a gyógyító, 'javító' személy (RÓNA-TAS 1997. 285.).

Vásáry szerint a *gyógyít* finnugor eredetű szavunk, a *jó* melléknév régi középfokú alakjából képzett ige, tehát tulajdonképpen 'jobbá tesz, javít' jelentéssel bír (VÁSÁRY 2012. 35.).

Gyógyító volt az *orvos* is, személye valószínűleg megfeleltethető az egyetemes néprajzból ismert *orvosságos* vagy *füves embernek*. Az *orvos* szó talán iráni eredetű (például szaka *aruva*, *arva* 'gyógyszer' < 'növény', indoeurópai **ar-* 'vetni'), a törökben *arva-* 'mágiát, varázslást gyakorolni', *arvis* 'varázslat' jelentésű, *arvišči* (*orvos* < *urvus* < *arvusi < *arvussi < nyugati ótörök *arvušči ~ keleti ótörök *arvišči*) 'sámán, varázsló, ráolvasó', de a finnben is *arpa* 'jósbot' (RÓNA-TAS 1997. 285–286.; VÁSÁRY 2012. 36.). Berta szerint az *orvos* szavunk etimológiája bizonytalan (BERTA 2000. 190.; vö. VÁSÁRY 2012. 37.).

³⁹ Az ugor alapalak: *jam3 vagy *jom3 (TESz II. 275.).

⁴⁰ KÁLMÁNY 1887. 356.; EWÜng 645.

⁴¹ KÁLMÁNY 1887. 356.; Megegyezik az ugor alapszóval ('bonus') (BUDENZ 1873–1881. 148.).

⁴² KÁLMÁNY 1887. 356.; BUDENZ 1873–1881. 146.; vö.: RÉDEI 1999. 41.

⁴³ *Jumuld*, *jumolt* 'imádkozni' (BUDENZ 1873–1881. 146.).

⁴⁴ KÁLMÁNY 1887. 356–357.; BUDENZ 1873–1881. 146–148.

⁴⁵ DIÓSZEGI 1998; PÓCS 1983. 177.; Birtalan Ágnes tanárnő sámánizmust érintő órái (BBN-OKE11-123. Távol-Kelet vallásai 1. 2012/13/2.; BBN-KOR11-271. Korea vallásai 2013/14/2.); HOPPÁL 2002. 28.

⁴⁶ HOPPÁL 2002. 28.

A sámán-/táltosdob⁴⁷ fontos szerepet töltött be ezen szakrális kommunikáció során, különös erővel bírt, segítségével a sámán/táltos emberfeletti cselekedeteket tudott véghezvinni: magához idézhette a természetfeletti lényeket, gyógyításkor a dob hangja és a sámán éneke együttesen váltotta ki a segítőszellemek jóindulatát, vagy a varázsdobra ülve hagyta el a sámán a földet, ment egyik helyről a másikra széleseben, adott esetben a világfa szintjei, szférái között mozogva, a dob tehát a táltos háttérátjátékát, a „táltoslovát” jelképezte.⁴⁸ A táltos a táltoslovon jut el a felső vagy az alsó világba, ahol például az ősök szellemével kapcsolatba kerülve, jövendő eseményeket tudhat meg.⁴⁹ A leendő sámán – a magyar mesékből is ismerten – az égigérő fáról, a világfáról kapja sámánmesterségéhez a szükséges eszközöket, így a sámándobot is, amelyek emberfeletti képességének, vagyis a sámánmesterségnek a gyakorlásához nyújtanak segítséget.⁵⁰ Az erdélyiek az 1970-es évekig használták kerek bőr szitáikat, amelyeken a lyukak szabályos keresztet alkottak, ahogy a sámándobon is az égigérő világfák négyfelé osztották a teret; a szitát⁵¹ a sámándob helyettesítőjeként gyógyító eszköznek tekintették, sajátos díszítése erre a mágikus szerepre utalt.⁵² A sámánok holttestének nyugalomba helyezésekor is szerepet játszik a sámán dobja, a kalarok az elhunyt sámán holtteste mellé egy fára akasztják az előzőleg kilyukasztott dobját és a dobverőket.⁵³

A sámán *elrejtőzés* által tud kapcsolatba lépni a szellemekkel, ekkor egy Szatmár megyei feljegyzés szerint, „úgy elrejtőzik, hogy nem tud önmagáról semmit. Az elméje nincs meg, olyan mint egy hótt. Egy óra hosszát vagy másfél

⁴⁷ A hanti és manysi népcsoportok sámándobjainak elnevezése (*koiδ p – koiδ m*) etimológiailag a *kei-koi* 'varázsolni, igézni' igével és a sámán elnevezésével van kapcsolatban (HOPPÁL 2010. 71.).

⁴⁸ DIÓSZEGI 1978. 69., 75.; NISAN 1987. 21–28., idézi HOPPÁL 2001. 11.; HOPPÁL 2010. 87.

⁴⁹ DIÓSZEGI 1978. 71.; Birtalan Ágnes tanárnő sámánizmust érintő órái (BBN-OKE11-123. Távol-Kelet vallásai 1. 2012/13/2.; BBN-KOR11-271. Korea vallásai 2013/14/2.); DEMÉNY 1998. 69.

⁵⁰ DIÓSZEGI 1978. 66.

⁵¹ A világfa ágai – mint a világ tengelye – tartják a sátorszerű lyukak égboltot, innen származnak a csillagok. Erre a szitaszerű égbolt-elképzelésre példa a „szitál az eső” és az „annyi a csillag, mint a lyuk a szitán” szólásunk (POKORNY 1996).

⁵² HOPPÁL 1994. 143. Solymossy szerint a dobót a gyógyítás mellett jóslásra és ismeretlen ártó (tolvaj) keresésére is használták (rajtuk kívül a finnek is), de a keresztény kor óta teljesen eltűnt mind szerszámaink, mind népi hangszereink közül, azóta szitával helyettesítik (a finnek szintúgy), de a moldvai csángó magyarok máig is „dob”-nak nevezik ezen műveletekhez kapcsolódóan (SOLYMOSSY 1991 [1943]. 178–179.).

⁵³ HARVA 1982 [1938]. 425.

órát rejtőzik el.⁵⁴ Decsen úgy tudják: „azért rejtőzik el, hogy megtudódjék neki valami, és aztán a népek tudjon mondani.”⁵⁵

A *rejt* ige 'révül' jelentéssel bírt, az elrejtőzés, a *révülés* a táltos, illetve a sámán eksztázisát, transzba (megváltozott tudatállapotba) esését jelenti.⁵⁶ „*Nem halt meg, csak elrejtezett!*” – mondja a magyar szólás a táltosokról, amikor azok megváltozott tudatállapotba kerülnek.⁵⁷ A 'rejtőző, hevítő hely' jelentésű *rejte*k áldozatbemutatósi szent helyre utalt. A *reg, rege, regés, regél* szócsoport a 'melegség, hevület' alapjelentés köré rendeződött eredetileg, s a sámán hevületére, eksztázisára utalt.⁵⁸ A *regős* tövét alkotó szó, ami a révül (rejtezik) szavainkban is megtalálható, nyelvünk legrégebbi, feltehetően ugor (talán uráli) rétegéből származik.⁵⁹ A *rege* azt jelentette, amit a sámán hevületében, eksztázisában elmondott. A manysik nyelvben a *taram réj* azt jelenti, hogy 'isten heve', és *pupi réj*: 'bálvány heve'.⁶⁰ Hunfalvy a *révül* és *rejt* szó eredetének egy közös *rév-, réj-* tőt ad meg. E szavak fő jelentésének a 'lélekben való elragadtatás'-t nevezi meg.⁶¹ (A révületet kifejező *boydug*, azaz *boldog* a 'szent' fogalom egyik megfelelőjeként a keresztény terminológia részévé vált, a magas fokú vallásos érzésben gyakran fellépő révületet, elragadtatást a szentség egyik jellemző vonásaként megadva.⁶²)

Tanulságos és meglepő a vogul bűbajos eljárása: a bűvös dobot veri addig, míg elragadtatásba esik, mi a test reszkedésével jelenti ki magát, s ekkor azt mondják róla: az isten *réje* reá jutott; vagy isten által *réj*-vel van meglátogatva, megrakva; vagy: isten nagy *réj*-e reá jutott, szólni ösztönzi őt. Emellett a vogul nyelvben a 'bűvös elragadtatás'-t *csudálatos réj*-nek, a korábban említett manysi *pupi*: 'bálvány' szóhoz hasonló szóval: *pubi réj*-nek mondják.⁶³

A „Haj, regő rejtem” (Haj, révüléssel révülök) ráolvasó jellegű regőlő mondóka első sora szintén a sámán eksztázisának emlékét őrzi.⁶⁴ Itt a *haj* szellemeket magához idéző hívó szó, felszólítja a természetfeletti lényeket, hogy jöjjenek el

⁵⁴ DIÓSZEGI 1998.; DIÓSZEGI 1978. 96.

⁵⁵ DIÓSZEGI 1978. 98.

⁵⁶ DIÓSZEGI 1998; BÜKY 1986. 14–15.

⁵⁷ HOPPÁL 2010. 78.

⁵⁸ DIÓSZEGI 1998; PAIS 1975. 109.; BÜKY 1986. 14–15.

⁵⁹ HOPPÁL 1996. 72.

⁶⁰ DIÓSZEGI 1998.

⁶¹ HUNFALVY 1896. 247–252., idézi: DIÓSZEGI 1978. 102–103.

⁶² BÜKY 1986. 16.

⁶³ Lönnrot tapasztalatát idézi HUNFALVY 1896. 250., melyet idéz: PAIS 1975. 16.

⁶⁴ SÓTÉR 1964.

hozzá, segítsenek neki, mert bármilyen feladatot is kell elvégeznie, csak segítő szelleme vagy szellemei révén teheti.⁶⁵

A mondókákban, énekekben szereplő *haj!* oly mértékben rányomja bélyegét a mondókára, hogy róla nevezik el ezen énekeket *hajgatásnak*, vagy *hejgetésnek*⁶⁶, amely a révülés egyik formája.⁶⁷ A manysi és hanti nyelven a *haj*-t úgy mondják, hogy *kaj*. A sámánt a manysik úgy hívják, hogy *kajné hum*, ami annyi, mint 'hajgató ember', 'kiáltó ember'. (Ez a *kaj*, illetve magas hangrendű párja, a *kej* maradt meg a magyar *kiált*, *kajabál kajtat* szavakban, amelyek mind a kiáltást fejezik ki.) A hantik ugyanígy hívják a sámánt, csakhogy ez náluk *kejta ho*-nak hangzik, mert a *kaj* náluk *kej*. Az egykori, honfoglalás kori és Árpád-kori *hejgetők*, *hejgetősök* neve maradt fenn a *Hejgető* vezetéknévben⁶⁸, illetve a *hegedű/hegedős* hangszer-, illetve foglalkozásnévben.⁶⁹

A kalandozó magyaroknak a 933-i merseburgi ütközet leírásában megörökített ördögi *húii*, *húii* csatakiáltása az előzőekben tárgyaltakhoz kapcsolódóan, mágikus jelentéskörben használt nyelvelemnek tekinthető.⁷⁰

Több hiteles híradásunk van arról, hogy a régi magyarok hittek a totemőstől való származásban,⁷¹ a totemisztikus névadással hitték, hogy a törzs vagy a család közös mitikus őstől származó tagjai – az ős: ember, állat, növény egyaránt lehet – mágikus kapcsolatban lesznek egymással, s mindnyájan participálnak, részt vesznek a közös mitikus ősből, annak testében és lelkében, testi és lelki tulajdonságaiban, s ezen participáció által egyfajta védelemben részesülnek.⁷² A totemizmus meglétére utalnak a származásmítoszok: a turul- és csodaszarvas-mondák és talán a későbbi állatábrázolású címerek is.⁷³

Az ártó szellemek elleni védelemből óvónév adása is szokásban volt őseinknél, például: *Nemvog*, *Numel* ~ *Nemel*, azaz 'nem-vagy', 'nem-él', emellett elhunyt személy nevét élő nem kaphatta.⁷⁴

⁶⁵ DIÓSZEGI 1978. 129.

⁶⁶ Diószegi szerint a *hajgatást* a moldvai csángók nevezik *hejgetésnek* (DIÓSZEGI 1998).

⁶⁷ DIÓSZEGI 1978. 131.

⁶⁸ N. FODOR 2010. 114.

⁶⁹ DIÓSZEGI 1998; DIÓSZEGI 1978. 131.; PAIS 1975. 164., 166.

⁷⁰ PAIS 1975. 167.

⁷¹ DÖMÖTÖR 1981. 36.; vö.: KÓSA 1998. 89.

⁷² LOVAS 1934. 15., idézi PAIS 1975. 300.; GOMBÓCZ 1997. 157.

⁷³ POKORNY 1996.

⁷⁴ BÜKY 1986. 15.; TAKÁCS 2005. 251.

A honfoglaló magyarok lélekképzetéről csak nevekből (Lehel, Lél⁷⁵), illetve későbbi forrásokból lehet visszakövetkeztetni. Nagy valószínűséggel állíthatjuk mégis, hogy mind a halállal megszűnő *életlélek* (*test-*, *szerv-*, vagy *lélekzetlélek*nek is nevezik), mind a halál idején eltávozó, de fennmaradó, s más lénybe, például madárba költöző lélek (*árnyék-* vagy *szabadlélek*) képzete létezett hiedelmeinkben.⁷⁶ A sámán extázisa alatt megtapasztalt „lélekkutazás” lehetett a forrása annak a hitnek, miszerint az ember ezen két lélekkel bír.⁷⁷ Áke Hultkrantz kutatásai alapján megállapítja, hogy az északi vadászskultúrákban a kettős-lélek képzete igen elterjedt: „Az esetek többségében a sámán szabad-lelke ment megkeresni a beteg elveszett szabad-lelkét⁷⁸... miközben a test-lelke a testben maradt, hogy azt életben tartsa...”⁷⁹

Pais szerint az *életlélek* neve a kihalt *junh*, *jonh* volt. Az élet-/lélegzetlélek neve az, ami a mai napig fennmaradt lélek szavunkban. Lélek-jelölő szó lehetett az ’íz’ (iz, isz) szó is, amely szólásokban, káromkodásokban (*Emésszen meg az íz!*) betegségnévként⁸⁰ maradt fent, s feltételezhetően az *árnyékkelket*

⁷⁵ Vö.: BENKŐ 1998A. 36.

⁷⁶ DÖMÖTÖR 1981. 35.; RÓNA-TAS 1997. 287.; DIÓSZEGI 1978. 27–28. E kettős lélekhit emléke epikus formában a „Guntram-mondának” nevezett mondatípusban őrződött meg. E történetípusban az alvó ember szájából kis állat vagy bogár távozik. Ébredés előtt ez az állat ismét visszatér az alvó ember szájába (vagy orrába). Ha az alvó ember szájából kilépő állatot elpusztítják, meghal az alvó személy is. E történetípusok változatai nálunk és Eurázsia számos népénél is ismertek (DÖMÖTÖR 1981. 35).

⁷⁷ HOPPÁL 1994. 13.

⁷⁸ Sok népnél megtalálható az az elképzelés, hogy a szabadlélek a fejben helyezkedik el, álom vagy betegség esetén kiröppenhet az agyból, ezért a sámánok a beteg jobb fülén keresztül igyekeztek a lelket „visszahelyezni” a koponyába (GÓSY 1999. 18.).

⁷⁹ HOPPÁL 2001. 12.

⁸⁰ A Palócságban jelentése: ’fene, rákfene’, Göcsejben, vagy valószínűleg általánosítható, hogy a nyugati részeken: ’a foghúst pusztító rút betegség, kis gyermekeknél az ún. szájpénesz’ (PAIS 1975. 191.). A *fene*-*fene* alakpár tagjai eredetileg a fogaikat vicsorgató, agyarukat a fák törzsén élesztő dühös vadállatok jelzői voltak, a *fene farkas*-é s egyéb *fene vadak*-é; minden olyan nagy állat, amely fogai vicsorgatásával fenekedik, azaz acsarkodik (= agyarkodik, ebben is az agyar rejtőzik!), dühösködik, feni fogát másokra, más állatokra, fenyegeti (= fenegeti!) azokat. Később jelentéstapadással (a jelző magába szívta a jelzett szó értelmét is) főnevesült a *fene*, s bár *fenevad* szavunk a mai napig megmaradt, a *fene* önmagában is élt ’vadállat’ jelentésben. A továbbiakban azután a ’vadállat’ jelentés is lassan háttérbe szorult, s a *fene* fekélyes, sebes, rákos betegség jelölőjévé vált (GRÉTSY 2003). Fehértói a Farkas–Fene névpárban (apa és fia, illetve testvérek esetében) említi a *fene* szót vadállat értelemben (FEHÉRTÓI 1997. 237.). „A farkas a legtorkosabb féreg, bestye, fene vad” – írta Comenius a 17. században egyik művében (idézi GRÉTSY 1999. 33., amelyet idéz ADAMIK–ADAMIKNÉ JÁSZÓ–ACZÉL 2004. 65.).

jelölte. Paasonen felvetése szerint a vogul és osztják *isz* 'szabadlélek' szó lappang a magyar *íz, izé* szóban.⁸¹

A sámánisztikus kozmikus világkép háromosztatú világát összekötő magyar világfa-ábrázolásokon a világfa mellett gyakran látni állatábrázolásokat, számos esetben csak az állat fejét megjelenítve. Az altaji törökök egyik áldozati szertartásából ismerjük, hogy világfaként felállított terebélyes nyírfát ásnak a földbe, amelytől *szuszt* kapnak a gyermek, a lábasjóság, valamint az erdei vad számára. A szertartást leíró Anohin a *szusz* szót 'csíra'-ként értelmezi, de egy másik altaji nyelvjárásban, a teleutban 'lélek (az ember és marha életeréje)' a jelentése. Ebből arra következtethetünk, hogy a világfa mellett helyet kapó állatok azoknak az állatoknak a „lelkei”, amelyet világfa-ábrázolásokon az állatok szaporulatának biztosítása céljából ábrázoltak.⁸²

Szent tárgyak is kötődtek a hiedelemvilághoz, mint például az óvó, őrző amulettek. Ezek a tárgyak néha feliratot is viseltek. A magyar *betű* szó a csuvasban *petü* alakban található meg és ott másodlagosan 'amulett' jelentésű, eredetileg 'övő, védő írás' jelentett.⁸³ A honfoglaló magyarok sírjaiban más védő, elhárító szerepű tárgyakat is találtak, kis fűrészt, medveagyart foglalatban, illetve állatcsontokat. Hasonló óvó-védő tárgyak kerültek elő az ásások során a Kazár Birodalom egykori területéről.⁸⁴

A megszemélyesített természet, a természeti környezet kiemelkedő tárgyainak tisztelete, a rontó és gyógyító erőkkel bántni tudó személyek, s az ezekhez fűződő hiedelemvilág, a világmindenség hármas beosztása azok az elemek, amelyek jellemezheték a honfoglaló magyarság hitvilágát a sámánizmus vilásképe szerint.⁸⁵

Harmatta (1997) idézi Enoki Kazuo és Ma Yong kutatásait, akik szerint a Xiongnu⁸⁶ Birodalom (kb. i.e. 3. század vége – i.sz. 3. század)⁸⁷ létrejöttét 300 évvel egy hasonló nagyságú és hatalmú birodalom, a Yuezhi⁸⁸ Birodalom előzte meg, akik iráni lovas-nomád nép voltak, például a lótartást elsősorban általuk ismerhették meg az ősmagyarok, ősvogulok és az osztjakok. A *yuezhi* néppel, majd a *xiongnu*kkal való kapcsolatból származóan, ezen népek kelet-iráni

⁸¹ PAIS 1975. 185–199.; DIÓSZEGI 1978. 27.; HOPPÁL 1994. 13.

⁸² DIÓSZEGI 1978. 21., 23.

⁸³ RÓNA-TAS 1997. 287., vö. LIGETI 1986. 262.

⁸⁴ RÓNA-TAS 1997. 286.

⁸⁵ RÓNA-TAS 1997. 287.

⁸⁶ A kínai területen említett birodalmaknak és azok népeinek a nevét pinjinben adom meg.

⁸⁷ EB2016A; DI COSMO 2004. 186.; lásd még SALÁT 2009. 47.

⁸⁸ Lásd még EB2016B.

nyelveiből történtek átvételek az ősmagyar nyelvbe, amelyek közül a hitvilághoz, a valláshoz kapcsolódó szavaink:

- az *isten* szavunk: a középperzsa *yazdān* 'isten' szóból eredeztetve, egyes kelet-iráni nyelvekben, így a sangleči-iškašmiban a többes jele *-ən*, *-en* és a szókezdő *y-* nem fejlődött affrikátává, a középperzsa *yazdān* megfelelőjeként **yaštan* ~ **yašten* > **išten* alakot feltételezhetünk, viszont Rédei (1999) szerint hangtanilag nem lehet levezetni a *yazdān* szóból az *isten* szavunk etimológiáját, az átadó nyelvi alak a középíráni **ištĀn* < **ištān* (< óiráni **ištānam*) lehetett;⁸⁹
- a *menny* szavunk a kelet-iráni **mīnyī* < **menyi* (< óiráni *manyu-*) alakból magyarázható;
- az *imád* szó ősmagyar alakja **vimant-* alakban rekonstruálható, a kelet-iráni **vimand-* 'liturgikus szöveget (imát, istenhimnuszt) elmondani, extázisba kerülni' szó átvétele lehet.⁹⁰

További kutatásokat igényel, hogy az említett *isten* és *menny* szavakat milyen értelemben használták, amikor átkerültek a kelet-iráni nyelvekből. Rédei (1999) felveti, hogy a *menny* szót 'isten' jelentésben használhatták őseink.⁹¹

Eddigi ismereteink alapján valószínűsíthetjük, hogy a magyarság a honfoglalás előtt már ismerte a kereszténységet, s egyes csoportjai át is térhettek. A Kazár Birodalom keretei között voltak keresztény csoportok, a kazár udvarban lehettek bizánci és örmény hercegnők, illetve tudunk bizánci császárokhoz és kaukázusi fejedelmekhez feleségül ment és megkeresztelkedett kazár hercegnőkről is. Keresztény közösségeket találunk emellett a Krímen és a Kaukázusban is.⁹² A Bizánchoz húzó magyar keresztényeknél a megvilágosodás, a hitbéli reveláció szerepének hangsúlyozása, a Szentlélek erejének elismertsége bizonyos csodavárásai beállítottságot alakított ki.⁹³ Mindezek ellenére a magyarok Bölcs Leó és a mohamedán források egybehangzó tanúbizonysága szerint a 9. század végén még egyértelműen pogányok voltak.⁹⁴

A racionálisabb nyugati típusú kereszténység győzelmével, Regensburg és más centrumok magyarul tudó hittérítői a vallási fogalmak magyar megnevezéseire lehetőleg olyan szavakat, kifejezéseket alkalmaztak, amelyek átlényegítették a pogány

⁸⁹ RÉDEI 1999. 44.

⁹⁰ HARMATTA 1997. 73–74.

⁹¹ RÉDEI 1999. 43.

⁹² RÓNA-TAS 1997. 287.

⁹³ BÜKY 1986. 12.

⁹⁴ POKORNY 1996.

fogalmakat kereszténnyé. Az ómagyar kori lélekmegnevezéseinknek és bizonyos vallási-filozófiai szavainknak egyszerű, sommás jellegét az is magyarázhatja, hogy egy vallásilag heterogén nép minden rétegét megszólítóan kellett megnevezi a lelki élet jelenségeit keresztény szellemet tükröző nyelvi megoldásokkal.⁹⁵ Ezen szellemi átrendeződés során, megfigyelhető, hogy egyes szavak értelemmódosuláson mentek keresztül, például: *harang* (eredeti jelentése: 'jeladó üst'); elvesztik pogánykori vallási jelentésüket, és a mindennapi élethez kapcsolódnak, például: az *áldozatból áldomás* lesz,⁹⁶ illetve az amúgy is sokféle műveltségi hatásból összegyúrt keresztény ördögfigura valószínűleg magához vonzott immár „gazdátlanná vált”, további gonosz szellemi tulajdonságokat is.⁹⁷ A boszorkányalak⁹⁸ a pogány kori hiedelmek és szokások megőrzője lett, s részben emiatt vált a keresztény középkor alatt megvetett és veszedelmesnek tartott lényé.⁹⁹

A honfoglalás után, a kereszténység felvételével a pogány magyarság hitvilága fokozatosan visszaszorult, vesztett erejéből. Az egykori világkép, mivel az azt összetartó erő, a benne való hit meggyengült, egyre inkább alkotóelemeire hullott, ezen alkotóelemek azután tovább éltek a népi kultúrában és számos esetben napjainkig megőrződtek.¹⁰⁰

Zárógondolatok

Számos szavunk, kifejezésünk, állandósult szókapcsolatunk, szólásaink, hely- és személyneveink, valamint többek között káromkodásaink, ráolvasások, mondókák, mondáink és népmesemotívumaink mintegy nyelvi lenyomatként utalnak a régi korok hiedelemvilágára. A dolgozat során a honfoglalás kori hiedelemvilágnak a nyelvünkben megjelenő örökségét kíséreltem meg segítségükkel – a lehetőségekhez mérten – reprezentatív módon bemutatni.

⁹⁵ BÜKY 1986. 12.

⁹⁶ SZAKÁCS 1996.

⁹⁷ KÓSA 1998. 91.

⁹⁸ A honfoglaló magyarság hitvilágának egyik szereplője volt a *boszorkány*, amely szavunkat az ó-török nyelvből vettünk át *basırkan* alakban, és általában a rossz, lidérces, nyomasztó álmot, illetve az azt létrehozó ártó szellemet nevezték így. A szó alapszava a *bas-* 'nyom' ige, amelyhez egy *-(X)rkA-* deverbális igeképző járult, végül az *-Xn* deverbális nomenképzővel ellátva alakult ki a *basırkan* alak. Ennek a szónak a *basurkan* alakváltozata lehetett a magyar szó etimonja, amely a magyarban hátraható hasonulással **buszurkan* alakot vehetett fel. Az *n > ny (ń)* palatalizáció már a magyarban jött létre. Tehát a szó fejlődését így rekonstruálhatjuk: m. *boszorkány* < m. **buszurkan* < nyugati ótörök **basurkan* ~ keleti ótörök *basırkan* (VÁSÁRY 2012. 37.). A csuvasban a *busturgan* jelentése 'házi manó, kobold' (ÉtSz. 499., idézi SOLYMOSSY 1991 [1943]. 216.).

⁹⁹ SOLYMOSSY 1991 [1943]. 216.

¹⁰⁰ DIÓSZEGI 1978. 9.; HOPPÁL 1996. 68.; POKORNY 1996.

Irodalomjegyzék

Források, szótárak

- BUDENZ 1873–1881 BUDENZ József:
Magyar–ugor összehasonlító szótár. Budapest, 1873–1881.
- EB Encyclopaedia Britannica. <https://www.britannica.com/>
- EtSz GOMBOCZ Zoltán – MELICH János: Magyar etymológiai szótár. Budapest, 1914–1944.
- EWUng Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen. I–III. Főszerk.: Benkő Loránd. Budapest, 1993–1997.
- MNL Magyar Néprajzi Lexikon. 2. kötet. Főszerk.: Ortutay Gyula. Budapest, 1979.
- MSzFE A magyar szóképzés finnugor elemei: Etimológiai szótár. Főszerk.: Lakó György. Budapest, 1971.
- NISAN 1987 Nisan sámánó: Mandzsu vajákos szövegek. Vál.: Melles Kornélia. [Budapest], 1987.
- TESz A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. I–IV. Főszerk.: Benkő Loránd. Budapest, 1967–1976, 1984.

Szakirodalom

- ADAMIK–ADAMIKNÉ JÁSZÓ–ACZÉL 2004
ADAMIK Tamás – ADAMIKNÉ JÁSZÓ Anna – ACZÉL Petra: Retorika. Budapest, 2004.
- BARTHA 1973 BARTHA Antal: A IX–X. századi magyar társadalom. Budapest, 1973.
- BENKŐ 1998A BENKŐ Loránd: Anonymus beszélő személynevei. In: Benkő Loránd: Név és történelem: Tanulmányok az Árpád-korról. Budapest, 1998. 28–39.
- BENKŐ 1998B BENKŐ Loránd: Anonymus „kunjainak” személynevei. In: Benkő Loránd: Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról. Budapest, 1998. 40–57.
- BERTA 2000 BERTA Árpád: A magyar nyelv korai török jövevényszavainak törökségi hátteréhez. *Nyelvtudományi Közlemények*, 97 (2000). 183–195.
- BIRTALAN 2015 BIRTALAN Ágnes: Veszett farkas a hátasod, tűzkigyó az ostorod. A mongol sámánizmus történetének hiányzó láncszeme. Őseink nyomán Belső-Ázsiában VI. Budapest, 2015.

- BÜKY 1986 BÜKY Béla: A pszichikumra vonatkozó szókinccs korai rétege a magyarban. Budapest, 1986.
- DEMÉNY 1998 DEMÉNY István Pál: Világfa, sárkány és a transz fokozatai. In: Eksztázis, álom, látomás: Tanulmányok a transzcendensről I. Szerk.: Pócs Éva. Budapest – Pécs, 1998
- DI COSMO 2004 DI COSMO, Nicola: Ancient China and its Enemies. The Rise of Nomadic Power in East Asian History. Cambridge, 2004.
- DIÓSZEGI 1971 Az ősi magyar hitvilág. Szerk.: DIÓSZEGI Vilmos. Budapest, 1971.
- DIÓSZEGI 1978 DIÓSZEGI Vilmos: A pogány magyarok hitvilága. Budapest, 1978.
- DIÓSZEGI 1998 DIÓSZEGI Vilmos: Sámánizmus. Budapest, 1998. <http://tereless.hu/keletkultinfo/dioszegi.html>
- DÖMÖTÖR 1981 DÖMÖTÖR Tekla: A magyar nép hiedelemvilága. Budapest, 1981.
- ERDAL 1991 ERDAL, Marcel: Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon. Vol.1. Wiesbaden, 1991.
- FEHÉRTÓI 1997 FEHÉRTÓI Katalin: Nézetek legrégebb személynveink eredetéről. In: Honfoglalás és nyelvészet. Szerk.: Kovács László – Veszprémy László. Budapest, 1997.
- FODOR 1998 FODOR István: A magyar művelődés korai szakaszai. In: Magyar művelődéstörténet. Szerk.: Kósa László. Budapest, 1998.
- GOMBOCZ 1997 GOMBOCZ Zoltán: Jelentéstan és nyelvtörténet. Budapest, 1997.
- GÓSY 1999 GÓSY Mária: Pszicholingvisztika. Budapest, 1999.
- GÖKSEL–KERSLAKE 2005 GÖKSEL, Asli – KERSLAKE, Celia: Turkish. A Comprehensive Grammar. London – New York, 2005.
- GRÉTSY 1999 GRÉTSY László: Anyanyelvi órjázat. Budapest, 1999.
- GYÖRFFY 1997 GYÖRFFY György: Népek és nyelvek a honfoglalás térségében. In: Honfoglalás és nyelvészet. Szerk.: Kovács László – Veszprémy László. Budapest, 1997.
- HARMATTA 1997 HARMATTA János: Iráni nyelvek hatása az ősmagyar nyelvre. In: Honfoglalás és nyelvészet. Szerk.: Kovács László – Veszprémy László. Budapest, 1997.
- HARVA 1982 [1938] HARVA, Uno: Az altáji népek vallásos képzelei. A halál és a vele szemben szolgáló óvintézkedések, valamint a gyász megnyilvánulásai. In: Néprajzi szöveggyűjtemény. I. kötet. Szerk.: Tálasi István. Budapest, 1982.

- HOPPÁL 1994 HOPPÁL Mihály: Sámánok: Lelkek és jelképek. Budapest, 1994.
- HOPPÁL 1996 HOPPÁL Mihály: A magyar samanizmus és honfoglalók hitvilága. In: *Ősök, táltosok, szentek: Tanulmányok a honfoglaláskor és Árpád-kor folklórijából*. Szerk.: Pócs Éva – Voigt Vilmos. Budapest, 1996.
- HOPPÁL 2001 HOPPÁL Mihály: Halál-élmények a szibériai samanizmusban. In: *Lélek, halál, túlvilág: Tanulmányok a transzcendensről II*. Szerk.: Pócs Éva. Budapest, 2001.
- HOPPÁL 2002 HOPPÁL Mihály: Kozmikus jelképek a szibériai samanizmusban. In: *Mikrokozmosz – makrokozmosz: Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben*. Szerk.: Pócs Éva. Budapest, 2002.
- HOPPÁL 2010 HOPPÁL Mihály: Sámánok világa. Budapest, 2010.
- HUNFALVY 1896 HUNFALVY Pál: Régi magyar szók. Nyelvtudományi közlemények. V. kötet. [Budapest], 1896.
- JANKOVICS 1991 JANKOVICS Marcell: A fa mitológiája. Debrecen, 1991.
- JANKOVICS 1997 JANKOVICS Marcell: „Fa” szócikk. In: Hoppál Mihály – Jankovics Marcell – Nagy András – Szemadám György: *Jelképtár*. Budapest, 1997.
- KÁLMÁNY 1887 KÁLMÁNY Lajos: Mythológiai nyomok a magyar nép nyelvében és szokásaiban: a Hold nyelvahagyományainkban. Budapest, 1887.
- KNIEZSA 1986 [1943] KNIEZSA István: Nyelvészet és őstörténet. In: *A magyarság őstörténete*. Szerk.: Ligeti Lajos. Budapest, 1986.
- KÓSA 1998 KÓSA László: „Ki népei vagytok?” Magyar néprajz. Budapest, 1998.
- LIGETI 1986 LIGETI Lajos: A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban. Budapest, 1986.
- LOVAS 1934 LOVAS Rózsa: Név – lélek. *Magyar Nyelv*, 30 (1934): 12–7.
- N. FODOR 2010 N. FODOR János: A Felső-Tisza-vidék késő középkori személyneveinek szótára (1401–1526). *Magyar Névtani Értekezések*, 3. Budapest, 2010.
- PAIS 1975 PAIS Dezső: A magyar ősvallás nyelvi emlékeiből. Budapest, 1975.
- PÓCS 1983 PÓCS Éva: Tér és idő a néphitben. *Ethnographia*, XCIV. (1983) 2. 134–146.
- RÉDEI 1999 RÉDEI Károly: Isten szavunk eredete. *Magyar Nyelv*, 1999. 1. 40–45.

- RÓHEIM 1925 RÓHEIM Géza: Magyar néphit és népszokások. Budapest, 1925.
- RÓNA-TAS 1997 RÓNA-TAS András: A honfoglaló magyar nép: Bevezetés a korai magyar történelem ismeretébe. Budapest, 1997.
- SALÁT 2009 SALÁT Gergely: A régi Kína története. Budapest, 2009.
- SOLYMOSSY 1991 [1943] SOLYMOSSY Sándor: A magyar ősi hitvilág. In: Solymossy Sándor: A „vasorrú bába” és mitikus rokonai: Válogatott tanulmányok. Budapest, 1991. 152–220.
- SÓTÉR 1964 A magyar irodalom története I./ A sámánének. Szerk: SÓTÉR István. Budapest, 1964. <http://mek.oszk.hu/02200/02228/html/01/9.html>
- SZATMÁRI 2000 SZATMÁRI Sándor: Korai „altaji” lexikális elemek a déli szláv nyelvekben. Nyelvtudományi Közlemények, 97 (2000). 196–222.
- TAKÁCS 2005 TAKÁCS Szilvia: A nevek mágijája. In: Névtani Értesítő, 27. Szerk.: Farkas Tamás. Budapest, 2005. 248–256. <https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/6721/NÉ27.pdf>
- VÁSÁRY 2012 VÁSÁRY István: Az orvoslás és mágia magyar szókincsének régi török eredetű elemei. Magyar Orvosi Nyelv, 2012. 1. 35–38.
- ZIMONYI 2012 ZIMONYI István: Középkori nomádok – korai magyarok. Budapest, 2012.

Internetes források

- EB2016A Encyclopaedia Britannica/Xiongnu people. <https://www.britannica.com/topic/Xiongnu> [2016. október 21.]
- EB2016B Encyclopaedia Britannica/Yuezhi ancient people. <https://www.britannica.com/topic/Yuezhi> [2016. október 21.]
- GRÉTSY 2003 GRÉTSY László: Mi a fene? <http://mno.hu/migr/mi-a-fene-687666> [2003. július 18.]
- POKORNY 1996 POKORNY Péter: A pogány magyarok hitvilága. In: Encyclopaedia Humana Hungarica Vol. 1. Emese álma. A magyar őstörténet és az államszervezés kora (A kezdetektől 1038-ig). Budapest, 1996 <http://mek.oszk.hu/01900/01992/html/index5.html> [2016. október 31.]
- SZAKÁCS 1996 SZAKÁCS Margit: Magyar nyelv. Ómagyar kor. In: Encyclopaedia Humana Hungarica Vol. 1. Emese álma. A magyar őstörténet és az államszervezés kora (A kezdetektől 1038-ig). Budapest, 1996 <http://mek.oszk.hu/01900/01992/html/index2.html> [2016. október 31.]

Ternovácza Adél

Feliratok Pannónia I. századi történetéhez

Előszó

Pannónia történetéből az I. századból áll rendelkezésünkre a legkisebb számú felirat. A fennmaradt példányok viszont kitűnően reflektálnak a *civitas peregrinák* kialakulására, a katonai életre, illetve elsősorban a korai idők kultúráit illetően is információkhoz juthatunk. Dolgozatomban ezeket a történelmi jelentőséggel bíró feliratokat szeretném bemutatni, valamint ezek történelmi jelentőségeit. Segítségükkel azonosítani tudunk számos pannóniai helytartót, *legiók*, *alák* és *cohorsok* állomás- és táborhelyeit, valamint számos bennszülöttekhez kapcsolódó adatot is megállapíthatunk.

Sajnos az I. század feliratanyagának nincs akkora terjedelme, hogy szűk határok között tudjuk vizsgálni ezeket kronológiai és tematikai szempontok szerint, ezért az I. századi feliratokat egységként vizsgáljuk, és határának Hadrianus uralkodásának kezdetét tekintjük. Rendelkezünk szempontokkal, melyek általánosan jellemzik az I. századi feliratokat, a sírfeliratokra vonatkozóan ilyen például a *h(ic) s(itus) e(st)* formula, mely szinte kizárólag az I. században érvényesül, vagy a *D(is) M(anibus)* alvilági isteneknek szóló felajánlási formula, melynek kormeghatározó jellege nem olyan erős, hogy egyértelműen tudjunk keltezni vele, de hiánya erősíti az I. századra való datálást, ugyanis ez a formula a II. századtól kap általános érvényt.¹

Bennszülöttek

A *civitas peregrina* rendszer kialakulása

Róma már az I. században is különböző módon számolt le legyőzött ellenfeleivel. Míg egyes népek városát porig égették, és lakóit rabszolgáknak adták el, addig más népeket szigorú feltételek mellett élni hagytak. A Birodalom

---

¹ HAMPEL 1906. 13.

gyakorlata, az ellenség megosztása a pannoniai berendezkedés idején is érvényesült. A provinciaszervezés során a bennszülöttek számára meghatározott nagyságú területekből *civitasokat* szerveztek. Míg a Drávától délre eső területeken mindössze tizenhárom-tizennégy *civitas* jött létre, addig az északra eső területeken csupán öt. Ebben a felismerésben is felfedezhetjük a szándékos megosztásra törekvést, ugyanis míg a veszedelmesnek bizonyuló pannonokat számos kisebb területre osztották, addig az északon lévő eraviscusok a Dunakanyartól a Sió torkolatáig birtokoltak méretes területeket, nem különben tekintélyes területtel bírtak a scordiscusok is.² Megszervezésük után a kerületek katonai felügyelet alatt álltak. Itt is érdemes megjegyezni, hogy a déli oldalon ez évtizedekkel tovább tartott. Colapianorum helytartójára van adatunk Claudius korából: a neve Antonius Naso, aki a Poetovioban állomásozó XIII Gemina rangelső *centurioja* volt. A kora-flaviusi időkben egy ismert *praefectus civitatis*, Lucius Volcacijs Primus felirata bír hasonlóan értékes információkkal.³

*L(ucio) Volcacio Q(uinti) f(ilio) / Vel(ina) Primo / praef(ecto) coh(ortis) / Noricor(um) / in Pann(onia) praef(ecto) ripae / Danuvi(i) et civitatium / duar(um) Boior(um) et Azalior(um) / trib(un)o milit(um) leg(ionis) V / Macedonicae in / Moesia praef(ecto) alae I / Pannonior(um) in Africa / Ilviro / quinq(aennali) / flamini divorum / omnium p(atrono) c(oloniae) / ex testamento eius / posita / M(arco) Accio Seneca [-] Manlio Planta / Ilvir(is) quinq(uennialibus) / l(ocus) dat(us) dec(reto) dec(urionum).*⁴

A felirat szerint az Arrabonában állomásozó cohors I Noricum parancsnoki címét látta el, és e tisztsége mellett Vespasianus császár idejében *praefectus ripae Danuvii et civitatium duarum Boiorum et Azaliorum* címet viselte. Az a körülmény, miszerint egyetlen személy hatalma érvényesül a Vindobonától a Dunakanyarig terjedő partszakaszon, arra enged következtetni, hogy a római berendezkedést követő két évtized elmúltával a katonai felügyelet már csak formális jelentőséggel bírt.⁵

Az őslakosság számára a római állam jelenléte a Iulius-Claudius dinasztia korában még nem fejtett ki erős hatást. Ekkor még nem törekedtek a bennszülöttekkel szemben céltudatos politikára, a bennszülötteknek adományozott római polgárjog is még viszonylag ritka volt, míg tudjuk, hogy Traianustól

² FITZ 1999. 32.

³ MÓCSY 1974. 70.

⁴ KOVÁCS-FEHÉR 2011. 86.

⁵ KOVÁCS – FEHÉR 2011. 87.

kezdve lassan létrejött a romanizált vezetőréteg.⁶ A lassú romanizációt tehát csak az első évszázad utolsó évtizedeiben lehetett érzékelni, többek között mikor a kiépített utak megnövelték a forgalmat, a háborús viszonyok miatt mindenhol jelen volt a katonaság, és az olcsó római tömegáru is jobban éreztette hatását. A romanizáció hatásának tudhatjuk be például a sírkövek állítását a falusi temetőekben, viszont ezeken még olvashatók az eredeti kelta nevek, láthatóak az asszonyok viseletei, sőt különböző kelta szimbólumok is feltűnnek, mint a holdsarlók vagy napkorongok.⁷

Az őslakosok etnikai csoportjainak megállapítását a kutatás jórészt a sírkövekből meríti, az azokon megjelenő női viseletekből, valamint a rajtuk lévő ékszerekből (pl. fibula, nyaklánc, öv). A viselettípusokat képviselő területek nem reprezentálják Pannónia teljes egészét, mivel korlátozott számú sírkövel rendelkezünk. Áttekinthető képet kapunk viszont az Északkelet-Pannónia és a provincia nyugati szélének területeiről, itt három önálló és egy Délkelet-Noricummal közös típust különböztethetünk meg. Jól elkülöníthető csoportot képeznek a boiusok, akik különféle, általában szőrmés fejfedőt használnak északnyugaton, míg északkeleten inkább turbánszerű fejfedőt részesítettek előnyben. Mindkettő térségben elterjedt a szárnyas fibula, de keleten ez a csokorfibulával váltakozva jelentkezett. Bilatusa sírköve remekül reprezentálja a Pannónia északnyugati boii népviselet jellemzőit. A felirat Carnuntum területéről került elő.

*Bilatusa Cau / ti l(iberta) Boius pos / uit an(n)or(um) XXX / h(ic) s(ita) / e(st)*⁸ (1.ábra)

Kivételesen nem a szöveg a hangsúlyos, bár formai jellemzői, mint például a *h(ic) s(itus) e(st)* formula segítenek a feliratot az I. század végére keltezni. A sírkő felső felén egy lekerített fülkében látható egy szőrmés fejfedőt viselő nő alakja, vállán két fibula van, nyakában a keltákra jellemző *torques*, míg csuklóin karperecek láthatóak.

Bato kelta sírköve az I. század második feléből maradt ránk, ő maga az araviscus törzshöz tartozott. A követ Alsó-Szent-Ivánon találták 1841-ben.

*Bato Trantonis f(ilius) / Araviscus ann(orum) L / h(ic) s(itus) e(st) / Mogitmarus t(itulum) m(emoriae) p(osuit)*⁹

A sírkövön keret nélkül vésték be az írást a mélyített alapú négyszögű képes

⁶ MÓCSY 1963. 41.

⁷ FITZ 1999. 34.

⁸ FITZ 1999. 75.

⁹ FITZ 1999. 74.

lap alá. A képes mezőn két férfi látható, valószínűleg a bal oldali Bato, a jobb oldali, akinek a vállára teszi a kezét, a társa lehet. Mindkettejüknek rövidre nyírt hajuk és ujjas ruhájuk van, társa kezében feltételezhetően ostornyel látható. A felirat egyszerűsége az I. századra vall. Bato mellett az araviscus törzsnév kiírása azért történhetett, mert a Bato eredetileg illyr név, és ennek előfordulása esetleg más néptörzseknél indokoltta tehette azt, hogy a név mellett hangsúlyozzák az illető személy törzsi hovatartozását. A felirat alatt újabb képnek lehetünk tanúi, mely szemlélteti, hogy a két férfi nem volt egyenrangú, mert míg Bato a lovon ül, addig társa, talán Firmus, mellette gyalogol.¹⁰ Egy másik jellegzetes kelta sírkő Comiumara Usionis sírköve, melyet Óbudán találtak.

*Comiumara Usionis filia anorum XXXV d(e) p(peculio) t(itulus) p(ositus) h(ic) e(st) s(ita)*¹¹

A sírtábla hosszégszög alakú és felül félkörben végződik. A felirat egyszerű szövegezése ugyancsak az I. századra vall, ugyanis túlzott egyszerűsége lévén még az örököst sem nevezi meg. Érdemes felfigyelni a *d(e) p(peculio)* kifejezésre. Ugyanis, ha helyesen értelmezték, akkor ez azt jelenthetné, hogy a barbárokra is érvényes volt az I. században a peregrinus jog, ami annyit jelentett, hogy a nagykorú hajadonok saját vagyonnal rendelkeznek (*peculium* = vagyon).

Barbár letelepítés az I. században

Lucius Tampius Flavinus felirata

Tulajdonképpen a pannon-dalmata lázadást és a *legiok* lázadását követő nyolc évtized Pannonia legbékésebb időszakának nevezhető. 69-ben, Nero uralkodása végén L. Tampius Flavianus volt Pannonia helytartója (*legatus Augusti pro praetore*). Neve írásos forrásokban is megmaradt, Tacitus ugyanis részletesen írt tevékenységeiről.¹² Mint ahogy ezt Mommsen is felismerte, nem lehet kétséges, hogy az Itáliában, Fondiban előkerült töredék L. Tampius Flavianus *cursus honorum*át tartalmazza. A nevéből ugyan csak a LAVI töredék maradt fenn, de ha összeegyeztetjük azzal a ténnyel, hogy Pannoniának (Tacitus alapján) bizonyosan volt L. Tampius Flavianus nevű helytartója, így már nem tudunk komoly érvet hozni az ellen, hogy a feliraton szereplő név töredéket miért ne egészíthetnénk ki az övével. A feliraton Mommsen és Alföldy

¹⁰ HAMPEL 1906. 55–56.

¹¹ HAMPEL 1906. 42–43.

¹² ALFÖLDI 1939. 103–104.

kiegészítései szerint túsok szedéséről, a határ felé vezető utak felépítéséről és barbárok letelepítéséről van szó. E szerint a helytartó nagy tömegű barbárt telepített le Észak- vagy Kelet-Magyarország területéről Pannoniába. Ez a tény azért érdekes, mert rávilágít arra, hogy nem csupán az olyan események, mint a markomann-szarmata háború, vagy a nagy gót mozgalmak okozta népelto-lódás irányozta elő a tartomány népességének feltöltését, hanem ez megtörtént Pannónia legbékésebb időszakában is.¹³ A korai időkben a Birodalom maga döntött a letelepítésekről, mint például, mikor nem akarták, hogy az alsó-du-nai *limes* előtt tömörülő dákok rárontsanak a római őrségre, egész törzseket kényszerítettek át Moesiába, vagy például Vannius hívei esetében, akik Róma kegyelméből jogot kaptak arra, hogy a provincia egyik néptelen szakaszában éljenek. A későbbi időkben ez a helyzet megváltozott, és mindinkább a barbárok akarata érvényesült, elég ha II. század római polgárjogainak széleskörű osztásaira gondolunk a befogadott barbár népek körében.¹⁴

Katonai élet az I. században: *legiok*

A római *legiok*nak elsődleges feladata az volt, hogy védjék a Római Birodalom területét. Ugyanakkor, Pannoniában, mint újonnan meghódított területen, fontos feladatuk volt a romanizáció terjesztése, a civilizáció megteremtésének technikai módjai, mint a hidak, alagutak, utak építése. A legkorábbi adataink a Pannoniában állomásozó *legiok* nézve 14-ből van, mikor az Emona környéki téli táborban a *legiok* összehívása után kitört csapatok lázadása.¹⁵ Ebben az időben Pannónia provinciának három *legioja* volt: a *legio* VIII Hispania, melynek a Tiberius–Claudius kori állomáshelye valószínűleg Sisciában lehetett, a *legio* VIII Augusta, mely a Tiberius–Claudius korban Poetovioban állomásozott és a *legio* XV Apollinarius, melynek legkorábbi állomáshelye bizonytalan, de az I. század feléből előkerült számos felirat alapján a mai kutatás egyetért abban, hogy Tiberius uralkodásának a végén már biztosan Carnuntumban állomásozott. 62-ben ezt a csapatot kivezényelték a keleti hadsereg megsegítésére, és csak 71-ben tért vissza Carnuntumba. Viszont az ezt követő otlétét bizonyítja egy 73-ra kezelt építkezési felirat is, melyet Carnuntumban találtak.¹⁶

Imp(eratori) Ve[spasiano] / Caes(ari) Aug(usto) / [p(ontifici) m(aximo) imp(eratori) X p(atr) p(atriciae) co(n)]s(uli) IV / desig(nato) V / T(ito) Imp(eratori)

¹³ MÓCSY 1966. 203.

¹⁴ ALFÖLDI 1939. 106–107.

¹⁵ LÓRINCZ 1990. 71.

¹⁶ LÓRINCZ 1990. 71.

Caes(ari) Au[g(usti) f(ilio) imp(eratori)] IV co(n)s(uli) II / desig(nato) I[II]/ Domitiano [Caes(ari) A]ug(usti) f(ilio) c[o(n)s(uli) II] / C(aio) Calpe[tano Rantio Quirinale] / Valer[io Festo leg(ato) Aug(usti) pr(o) pr(aetore)] / Q(uinto) E[g] n[atío Cato leg(ato) leg(ionis) XV Apol(liniaris) leg(io) XV Apol(liniaris)]¹⁷

Ez a felirat bizonyítja a keletről visszatérő XV Apollinarius carnuntumi építkezéseit. A feliratot Vespasianusnak, valamint fiainak, Titusnak és Domitianusnak ajánlották, valamint Caius Calpetanus Rantius Quirinalis Valerius Festus helytartósága alatt készült, mikor Quintus Egnatius Catus volt a *legi*parancsnok.¹⁸ Ez a felirat azért bír különös jelentőséggel, mert ennek a segítségével oldotta fel Tóth Endre és Vékony Gábor az úgynevezett „Drusus-követ”.

Ez az emlék egy aquincumi táborépítési felirat, melynek első töredékét 1937-ben találták Óbudán. Ezen felirattöredék alapján, melyen a császár- és helytartónevet – Tiberius Caesar Augustus és Drusus Caesar, illetve Caius Calpetanus Aviola olvasattal – tévesen kódoltak és a feliratot i. u. 19–20-ra keltezték. Ebből kifolyólag Drusus Caesar pannoniai tartózkodásával hozták kapcsolatba. A feliratot ebben a formájában Pannonia provincia Augustus-kori elfoglalása, valamint az aquincumi *legi*ótábor Tiberius-kori megépítése bizonyítékának tartották.¹⁹

A felirat felülvizsgálata során – a fentebb tárgyalt carnuntumi *legi*ótábor építési feliratának segítségével – Tóth E. és Vékony G. Vespasianus fiai nevével, illetve Caius Calpetanus Rantius Quirinalis Valerius Festus helytartó nevével való feloldást, ebből kifolyólag Vespasianus-kori keltezést javasolt. Eszerint a felirat elején, az 1–2. sorban Vespasianus neve és hivatali címei álltak, a 3. sor Titus Caesarnak, a 4. pedig Domitianus Caesarnak – azaz Vespasianus két fiának – a teljes titulaturáját tartalmazza végig dativusban leírva. Az 5. sor ablativusban a helytartó, a 6. sor nominativusban az építést kivitelező lovascapat, a 7. sor pedig ablativusban a lovagrendi csapatparancsnok nevét tartalmazza.

Az új olvasat helyességét az 1981-ben előkerült két újabb felirattöredék is bizonyította, és sikerült tisztázni a tábor építő csapat nevét is.²⁰ Ez lenne az *ala* Tungrorum Fontoniana, amely Vespasianus uralkodása idején érkezett Dalmatiából Pannoniába, ahol Aquincum lett az állomáshelye. Itt 89-90-ig

¹⁷ KOVÁCS – FEHÉR 2011. 88.

¹⁸ KOVÁCS – FEHÉR 2011. 89

¹⁹ TÓTH – VÉKONY 1970. 131–132.

²⁰ TÓTH – VÉKONY 1970. 150–151.

állomásozott, innen vezényelték át Camponába, ez után 105-ben Intercisaba, majd 119 körül távozott Dacia Porolissensisbe.²¹

Domitianus dunai háborúi (dák háború 85-88 között, majd az *expeditio Germanica* és a *bellum Suebicum et Sarmaticum* 89-92 között) alapvetően megváltoztatták Pannonia határainak védelmi rendszerét. Ebben az időszakban Pannoniának csak két *legio*ja volt (XIII *gemina* Poetovioban, melyet a XV Apollinarius keleti távolléte idején vezényeltek Pannoniába, és a már visszatért XV Apollinarius Carnuntumban) A I adiutrixet Germania Superiorból 85-ben Domitianus dák háborújának kitörésekor, a II adiutrixet Britanniából vezényelheték 86 körül. Mindkettő *legio* Szerémségben állomásozott a dákok elleni limesszakaszon, majd mikor 89-ben a XXI Rapaxot is Pannoniába küldik a Saturnius-lázadás leverése után, őket a szarmaták elleni limesszakaszra helyezték. Ekkor vezénylik át a II adiutrixet Aquincumba, ahol megkezdik a tábor építését.²² Ezen *legio* aquincumi állomásozásáról számos felirat fennmaradt, ezek egyike Caius Castricius Victor sírköve, melyet az I. század utolsó tizedére keltezhetünk.²³

*C(aius) Castriciu/s C(ai filius) Off(entina tribu) Vict/or Como mil(es) leg(ionis) II ad(iutricis) (centuria) M(arcii) / Turbonis ann(or)um XXXVIII, stip(endiorum) XIII h(ic) s(itus) e(st) L(ucius) Lucilius fr(ater) et he(res) posuit p(atri) p(ro) p(ietate)*²⁴ (2. ábra)

A katonasírkövet Caius Castricius Victor tiszteletére állította bátyja és örököse: Lucius Lucilius. A 185 m magas *stélé* teljes fegyverzetben ábrázolja az elhunytat és a katona háromtagú neve jelzi, hogy római polgár volt. A felirat szerint Como vidékéről származott és a *legio* II adiutrix alatt szolgált Marcus Turbo századában. Marcus Turbo centurio nevének megjelenése azért is különös, mert karrierje különböző írásos források alapján nyomon követhető. A lovagrendű katonatiszti, flottaparancsnoki cím után egészen a *procurator* rangjáig ért fel. Katonai képességét bizonyította többek között Keleten, majd Duna-vidéken aratott győzelmet a szarmaták fölött, 117-118-ban a jzig-rolán háborúban, majd Dacia újjászervezését vezette. Egy évre rá kinevezték *praefectus praetorionak*, a római császári testőrség parancsnokának, és ezzel elérte karrierje csúcspontját.²⁵

²¹ LŐRINCZ 1990. 77.

²² LŐRINCZ 1990. 72.

²³ NÉMETH 1996. 209.

²⁴ SZILÁGYI 1956. 115.

²⁵ NÉMETH 1996. 209–210.

92-ben a *bellum Suebicum et Sarmaticum* során megsemmisült a XXI Rapax, melynek a helyére a IIII Flaviát vezényelték. Tehát elmondható, hogy e háború végén Pannoniának öt *legio*ja volt: a XIII *gemina* Poetovioban, mely a XV Apolloniaris helyére érkezett annak keleti tartózkodása idején. A XV Apolliniaris Carnuntumban, a II adiutrix Aquincumban, a I adiutrix a dákok elleni limesszakaszon és végül a IIII Flavia a szarmaták elleni limesszakaszon állomásozott. A 97. évi *bellum Suebicum* alkalmával megérkezett a XIIIIII *gemina* Pannoniába Germania Superiorból, és a germánok elleni limesszakaszra vezényelték őket. Ebben az időben helyezték át a I. adiutrixet Szerémségből Brigetioba, illetve a XIII *geminát* Poetovioból Vindobonába. 105-ben, a második dák háború kitörésekor Aquincumban a II adiutrix helyére a X *gemina* jön Noviomagusból.²⁶ A X *gemina* aquincumi létére utal ez a felirat is:

*M(arcus) Valerius Anfidus F(oro) Iul(io) mil(es) l(egionis) X g(eminae) (centuria) Vibiani stip(endiorum) VIII h(ic) i(acet)*²⁷ (3. ábra)

Ezt a táblát elsőként Fröhlich Róbert közölte, aki utalt arra, Anfidus Gallia Narbonensisben született és arra, hogy a X *gemina* táborozása Aquincumban nem előzheti meg Traianus korát, mert az ő uralkodása alatt a II adiutrix, melyet megelőzött a X *gemina*, még Germaniában állt volna.²⁸

Segédc csapatok

Az elbocsájtó okmányoknak köszönhetően már Domitianus uralkodása előtt is név szerint kimutathatóak a lovas és gyalogos segédc csapatok. az I. századból összesen huszonegy *cohors*ról és kilenc *aláról* van tudomásunk.²⁹ A dolgozat terjedelme nem engedi, hogy mindegyikről említés essék, ezért csak néhányat emelnék ki:

ala I Hispania Auriana

Ez a csapat Vespasianus idején került Pannonia területére, Noricumból vezényelték át Aquincumba, ahol a Bem téri tábor helyőrsége lett. A 80-as évég végén helyezték át Raetiába.³⁰

*Dis Manib(us) sacrum / Asper / eq(ues) alae / Hisp(anorum) I Aurin(ae) / Iucundo Talal / ni f(ilio) [[principi]] civ / itatis Azailor / um patri vivo et / ---*³¹

²⁶ LŐRINCZ 1990. 72.

²⁷ HAMPEL 1906. 16.

²⁸ HAMPEL 1906. 16.

²⁹ HAMPEL 1906. 8.

³⁰ LŐRINCZ 1990. 75.

³¹ KOVÁCS – FEHÉR 2011. 94.

Asper, akinek a tiszteletére állították a sírkövet, auxiliáris katonaként harcolt a római seregben. Mivel ez az *ala* a 80-as években elhagyta Pannoniát ezért a sírkövet sem keltezhetjük a Flaviusok kora utánra nem keltezhető.³²

ala I Hispanorum

A csapat 50 körül érkezett Pannoniába a dalmatiai Burnumból. Aquinumból, ahonnan számos felirata ismert, Moesiába vezényelték át.

*Nertus Dumnotali f(ilius) veteranus ala Hisp(anorum) I sesquip(licaris) ling(onus) auster ann(orum) LX stip(endiorum) XXXVI h(ic) s(itus) e(st) Valens frater h(unc) t(itulum) m(emoriae) p(osuit) f(ratri)*³³

A szöveg alapján a feliratot az I. század végére, vagy a II. század elejére keltezhetjük. Erre mutat rá a szöveg szerkezete is, mint például a *h(ic) s(itus) e(st)* formula megjelenése, a *D(is) M(anibus)* formula hiánya, valamint az is a korai keltezésre mutat, hogy a személy kora és szolgálati évei genitivusban vannak, míg a neve nominativusban jelenik meg. A hosszú szolgálata miatt két ló tartására jogosult lovas galliai származású volt, melyre apja neve is utal.³⁴

cohors XIIX voluntariorum

Ez az auxiliáris csapat Vespasianus uralkodása alatt érkezett Pannoniába és Cirpiben állomásozott a 170-es évek elejéig, majd átvezényelték Carnuntumba.³⁵

– – *T(ito) Atilio [Rufo legato Aug(usti) p(ro) pr(aetore)] / coh(ors) XIIX [vol(ontariorum) sub* – – –³⁶

A felirat tehát Titus Atilius Rufus helytartósága alatt készült, és az auxiliáris csapat építkezését örökíti meg. A felirat Cirpiben, a csapat állomáshelyéről került elő.³⁷

cohors I Alpinorum equitata

Ez a segédcsapat már az I. évszázadban is Pannoniában állomásozott, és legkésőbb Claudius uralkodása idején már Lugio volt az állomáshelye. Innen helyezték át Claudius uralkodása végén, vagy Nero uralkodásának elején Aqueabe, ahol kb. 70-ig maradhatott, majd átvezényelték Gorsiumba, ahol a II. század elejéig maradt.³⁸

³² KOVÁCS – FEHÉR 2011. 94.

³³ HAMPEL 1906. 26.

³⁴ HAMPEL 1906. 20.

³⁵ LÓRINCZ 1990. 82.

³⁶ KOVÁCS – FEHÉR 2011. 91.

³⁷ KOVÁCS – FEHÉR 2011. 90.

³⁸ LÓRINCZ 1990. 77.

*Sirmio optio coh(ortis) I. Alp(inorum) eq(uitatae) (centuria) Maximi an(norum) XLVI stip(endiorum) XXVI h(ic) s(itus) e(st) titulum P(ublius) Fl(avius) Rufinus eq(ues) buc(cinator) coh(ortis) eiusde(m) h(eres) ex t(estamento) f(ecit)*³⁹

A csapat altisztjének, akinek a tiszteletére állították a sírkövet, nem ismerjük, viszont feltételezhető, hogy római polgár volt, mivel Sirmiumból származott. A korjelző érvek között megemlítendő, hogy a név és a rang nominativusban van, míg a szolgálati évek genitivusban, valamint a *h(ic) s(itus) e(st)* formula is az I. századra való kelteztést támasztja alá. A felirat Duna-Pentelén került elő.⁴⁰

Vallások és kultuszok Pannonia I. századában

Minden provincia népének megvolt az egyedi vallásossága, mely a romanizáció során találkozott a rómaiak istenvilágával. Ezt a jelenséget nevezi Tacitus *interpretatio Romananak*, a bennszülött és a római istenek keveredését. A kutatás a pannoniai bennszülött isteneket illetően még mindig bizonytalan lábakon áll. Bennszülött istenként felmerülő nevek például a Dunai lovasisten, Silvanus és Pan.⁴¹ Eredetileg Silvanus is itáliai isten, római névvel. Az illyr istent az *interpretatio* során nevezhették el Silvanusnak, de sajnos csak ebben a formában rendelkezünk róla leletanyaggal, az illyr eredetét homály fedi. A Silvanusnak ajánlott oltárkövek többségén Silvanust főleg *domesticus* és *silvestris* jelzővel illetik. Az ő kultuszához kapcsolódott a bennszülöttek anyaistenségeinek tisztelete. Az I. században még ritkábbak az isteneknek ajánlott oltárkövek, ennek több magyarázata is lehetséges, valószínű, hogy a korai időszakban még kevés bennszülött engedhette meg magának a drága oltárkövek állítását, illetve az is lehetséges az az egyszerű magyarázat is, hogy ez a római szokás még nem terjedt el az őslakosság körében.⁴² Az I. század végéről származik a *legio IV Flavia* táborig terparancsnokának oltárköve melyet Silvanus silvestris tiszteletére állították (4. ábra).⁴³

A hivatalos kultuszok között elsőként kell említeni a capitoliumi triást, vagyis Iupitert, Iunot és Minervát. Az ő tiszteletük és nekik szentelt templomok nélkül nem létezhetett római város, mely nem azt jelenti, hogy külön-külön nem szenteltek volna nekik emlékeket. A fontosságukat mutatja például a pannoniai feliratokon gyakran előforduló *Iuppiter Optimus Maximus* megszólítás, melyet

³⁹ HAMPEL 1906. 23.

⁴⁰ HAMPEL 1906. 23.

⁴¹ GÁSPÁR 2006. 89.

⁴² SZILÁGYI 1956. 88.

⁴³ ALFÖLDY 1963. 48.

leggyakrabban a hivatalnokok és katonák állítottak.⁴⁴ Erre mutat rá a II. század elejéről származó aquincumi *decurio* oltára, melyet Juppiter Optimus Maximus tiszteletére állítottak (5. ábra).⁴⁵ Pannoniában számos misztériumvallás hódított. Nagy előnyük volt, hogy mellettünk bármilyen másik kultusz gyakorolható maradt. A misztériumvallásba beavatottak titoktartással köteleződtek el, és a legtöbb esetben az istenség a meghalását és újjászületését ünnepelték. Ilyen volt Isis, Magna Mater, Jupiter Dolichenus, Mithras kultusza, viszont nem mutatható ki mindezekről I. századi emlék.⁴⁶ Említésre méltó egy carnuntumi Mithras tiszteletére szentelt oltár, mely nem csupán Pannoniában, hanem birodalom szerte az első Mithrashoz kapcsolódó emlékekhez tartozik. Az oltárkövet Mithrasnak szentelték és a *legio* XV Apollinarius centurioja állította fogadalomból.⁴⁷ Keleti eredetű misztériumvallás, mely az I. század második felében jelenik meg Pannoniában elsőként feltehetően Carnuntumban. A Római Birodalomban állított összes megtalált felirat 25,4%-a található Pannoniában. Továbbá, a Pannoniában talált feliratok 34,9%-a katonai előállítottságú, ami megmagyarázza és alátámasztja a kultuszhelyek katonai táborokhoz való közelségét. A rítusokat csupán a beavatottak ismerték, akik átestek a beavatás szertartásain. A hadsereg a Legyőzhetetlen Napként nevezett Mithrasban törekvései kifejezőjét látták, a polgárság pedig a Birodalom és biztonságuk védelmezőjeként tekintett rá.⁴⁸

Összegzés

A I. századra vonatkozóan sokkal csekélyebb számú felirattal rendelkezünk, mint a későbbi időkben, ami megnehezíti Pannonia provincia korai romanizált történetének dekódolását. Annnyira azonban elég, hogy egy általános képet nyújtson a népi-, polgári-, katonai- és vallási életről egyaránt. Az elfoglalt provinciában kezdetben lassan, a század második felében tört utat magának a romanizáció. A feliratokból következtethetünk a bennszülött lakosság szokásaira, a romanizáció mértékére, a *legiókban* és *segédcapatokban* szolgáló katonák építési- és sírfelirataik segítségével követni tudjuk a csapatok útjait és állomáshelyeit, isteneiknek egy részét pedig azonosítani tudjuk a ránk maradt istenek tiszteletére állított oltárkövek alapján. A tudás, melyet ezekből lesűrhetünk természetesen így is csak részleges.

⁴⁴ GÁSPÁR 2006. 96

⁴⁵ ALFÖLDY 1963. 49.

⁴⁶ GÁSPÁR 2006. 108.

⁴⁷ VÁGÁSI 2014. 39.

⁴⁸ VÁGÁSI 2014. 4.

Képlegyék

1. ábra: Fitz J.: Pannonia születése.
Bp., 1999. 85.

2. ábra: Németh M.: Katonaélet.
In: *Out of Rome*. Szerk.: Zsidi P.,
Basel 1977. 209.

3. ábra: Hampel J.: A Nemzeti Múzeum legrégebbi pannoniai sírtáblái. Bp., 1906. 16.

4. ábra: Alföldy G.: *Aquincum*
vallási életének története.
BudRég 20 (1963) 48.

5. ábra: Alföldy G.: *Aquincum*
vallási életének története.
BudRég 20 (1963) 49.

Szakirodalom

- ALFÖLDI 1939 ALFÖLDI András: Epigraphika II. ArchÉrt 52 (1939) 102–114.
- ALFÖLDY 1963 ALFÖLDY Géza: Aquincum vallási életének története. BudRég 20 (1963) 47–69.
- FITZ 1999 FITZ Jenő: Pannonia születése. Bp., 1999.
- GÁSPÁR 2006 GÁSPÁR Dorottya: Pannonia régészete. Debrecen, 2006.
- HAMPEL 1906 HAMPEL József: A Nemzeti Múzeum legrégebbi pannoniai sirtáblái. Bp., 1906.
- KOVÁCS – FEHÉR 2003
KOVÁCS Péter – FEHÉR Bence: Pannonia története Kr. u. 54–166 közt. (Az ókori Pannonia történetének forrásai – Fontes Pannoniae Antiquae 2.) Bp., 2003.
- LŐRINCZ 1990 LŐRINCZ Barnabás: Segédcsapatok. In: Pannonia régészeti kézikönyve. Szerk: Mócsy András – Fitz J., Bp., 1990.
- LŐRINCZ 1990 LŐRINCZ Barnabás: Legiok. In: Pannonia régészeti kézikönyve. Szerk: Mócsy András – Fitz Jenő. Bp., 1990.
- MÓCSY 1963 MÓCSY András: A Iulius – Claudius kora. In: Pannonia története. Szerk: Harmatta János. Bp., 1963.
- MÓCSY 1966 MÓCSY András: Tampus Flavianus Pannoniában. ArchÉrt 93 (1966) 203–207.
- MÓCSY 1974 MÓCSY András: Pannonia a korai császárság idején. Bp., 1974.
- MÓCSY 1990 MÓCSY András: Őslakosság. In: Pannonia régészeti kézikönyve. Szerk: Mócsy András – Fitz Jenő. Bp., 1990.
- NÉMETH 1906 NÉMETH Margit: Katonaélet. In: Out of Rome. Szerk: Zsidi P. Basel, 1977.
- SZILÁGYI 1956 SZILÁGYI János: Aquincum. Bp., 1956.
- TÓTH – VÉKONY 1970
TÓTH Endre – VÉKONY Gábor: Beiträge zur Pannoniens Geschichte im Zeitalter des Vespasianus. AAH 22 (1970) 109–115.
- VÁGÁSI 2014 VÁGÁSI Tünde: A pannoniai katonaság vallási élete a principátus korában. Mithras és Jupiter Dolichenus feliratos emlékei. Bp., 2014.

Rövidítések:

BudRég – Budapest Régiségei

ArchÉrt – Archaeologiai Értesítő

AAH – Acta Archaeologica Hungarica

Ternovác Dániel

Múlt-reprezentáció, narráció, identitás a kortárs szerb filmben

Bevezetés

A dolgozat vizsgálati módszertana a posztmodern történelemírás diskurzusa mentén kialakult, a történelmi narratíváknak, kontextusoknak, atmoszféráknak, individuális eseményeknek a filmes technikákkal való megjelenítését tudományos szinten tárgyaló értekezésekre épül. Robert Rosenstone a filmben megjelenő posztmodern történelmi reprezentáció kezdeteiről írt esszéjében az 1960-as évekkel kezdődő történelemírás diskurzusát problematizálja. A felsorolt négy *furcsaság* alapján elsősorban az egyedi művekkel és a tényleges múltbeli eseményekkel való foglalkozást hiányolja, valamint a nagy teoretikusok írásainak a tárgyalását túlzott mennyiségűnek ítéli meg¹. Hayden White korai munkásságához kötődő, „a Történelem meghalt” tézist redukált elméleti tétel sorban összefoglalja, majd rátér a konkrét filmek elemzésekre. Egy korábbi, a történelem vizuális és verbális ábrázolását összevető esszéjében az említett diskurzus kérdését leegyszerűsítve teszi fel: egyáltalán mi az, ami reprezentálhatja a múltat?². White Rosentsone esszéjére írt válaszában úgy konkretizálja az elemzett írás alapvető kérdését, hogy a vizuális történelmi reprezentáció közvetítheti-e adekvát módon az eseményekről való történelmi kritikus, komplex, kompetens gondolkodás dimenzióját?³ Egyéb írásaiban a következő kérdések merülnek fel a szóban forgó problematikával kapcsolatban: a cselekményt és a formát magába foglalja-e a valós esemény, meghatározzák-e a tények a róluk *helyesen* elmondható történetek *fajtaíit*? Ennek vonatkozásában *tényállítás* (a tárgy nyelv részét képző „valós” vagy „igaz” történet) és

---

¹ ROSENSTONE 2009. 297–298.

² ROSENSTONE 1986. 3–4.

³ WHITE 2001. 1193.

értelmezés (tényekhez fűzött kommentár, metanyelvi termék) közötti különbség tényleg döntő jelentőségű-e, ahogy azt a hagyományos történelmi diskurzus feltételezi?⁴ Az írott beszámoló filmes reprezentációra való fordítását illetően White szerint Rosenstone leírja, hogy mi az, ami elveszik: a részletek pontossága, a magyarázatok komplexitása, az önkritikai dimenzió. Rosenstone tételait helyesbíti, kiegészíti, majd azt a végkövetkeztetést vonja le, hogy a filmek megmutatják azt, amit mi a „tények pontosságaként” tartunk számon. Ennek a kritériuma azon múlik, hogy milyen reprezentációs módot választunk ki a „múltról” és annak a „történelmi jelentőségének” a milyenségéről⁵.

Rosenstone a posztmodern történelem megszületését később már explicit módon a képernyőn vagy a mozivásznon lokalizálja (ahogy White is a történelmi regény és a történelmi film narratív funkcionalitását hangsúlyozza), amelyen a múlt-reprezentáció önreflexivitással, megsokszorozott nézőpontokkal, humoros, parodisztikus, szürreális, dadaista, abszurd múlthoz való közelítéssel, kreatív anakronizmussal funkcionál, az átfogó múlt-képet komplexitással, formai érzékenységgel, kritikai attitűddel cselekményesíti⁶.

A Rosenstone és White között lezajlott vita alapján a történelmi valóság és narrativitás szempontjából a kortárs szerb filmgyártás mint demokratizálódott múltörzés lehetséges tudományos megközelítési lehetőségét feltételezhetjük. Az exjugoszláv populáris művészet ágazataiban, szubkultúráiban fellelhető, társadalom- és valóság-referencialitást magukban hordozó kulturális termékek tradíciójába sorolható egyes filmek új diskurzusba kerülnének egy ilyen jellegű elezéssel.

A kortárs szerb film kategóriája alatt az *új szerb film* elnevezésű irányzat egyes műveit értem, amelyeket a témával foglalkozó írások többsége a háború utáni *tranzíció* (átmeneti állapot) nevű társadalom-politikai folyamat ábrázolási törekvéseként és *társadalmi horror*-műfajként definiál. Néhány elemzett film részben kívül esik az említett meghatározáson. Ezek a paradigmát teremtő narrativitásukból, képi szimbolikájukból kifolyólag kerültek a dolgozatba. Továbbá egy vajdasági magyar produkció (*Nyári Mozi*) is említésre kerül.

Roadmovie mint háborús narratív forma

A háború valóság vagy kitalált eseményeit, a 90-es évek Jugoszláviájában való térbeli-időbeli tapasztalatot több rendezői kísérlet road movie-formában

⁴ WHITE 1997. 254–255.

⁵ WHITE 2001. 1199.

⁶ ROSENSTONE 2009. 301.

cselekményesíti. Az említett műfaj megadja a balkán kultúrák közötti térbeli mozgás lehetőségét – a nyelvi és a kulturális sajátosságokba kódolt különbözőségek fokozatos feltárását és érzékeltetését. Olyan keretet kínál a történelmi reprezentáció számára, amely szemlélteti a hazátlanság érzését és megadja a kimozdulás lehetőségét, az anakronizmus érzetét, geokulturális jelzésekkel pedig az identifikációs determináltság kérdését. A vizsgált filmek narrációja többnyire nullpontról indul – esetleg kizárólag mediális (a TV által konstruált) valóságról való információkkal rendelkezhetnek a karakterek. Az utazás során tárul fel a tényleges valóság.

Srdan Koljević *Szürke, Mercivel* című filmje a szóban forgó tapasztalatokat az említett műfaj alkalmazásával (annak jellegzetes mozzanataival együtt, például a kronotopikus találkozás, az útonállók mint gátló tényezők stb.) emeli be a posztjugoszláv balkán kontextusba, valamint a nosztalgia és a háborús események kettőségének az esszenciáját ábrázolja, a humor, az ironia, a groteszk és az irracionalitás eszközeivel. A pszichedelikus állapotban való tánc a parton, míg a háttérben harcok zajlanak, egy olyan képsor, ami remekül ragadja meg a felvázolt kontextus lényegét – a kontextustól való eltávolodás lehetőségét. Slavoj Žižek a komédia-formát narratív alternatívaként kezeli abban a narratológiai és pszichoanalitikai problematikában, miszerint a traumatikus történesnek nincs kontextusa, sem logikus fabulája. A filozófus szerint a nevetés egy módja lehet az érthetetlen megközelítésének. A komédia tisztában van vele, hogy nem képes horrort kifejezni, ellenben kitölti az átélt esemény és annak a reprezentációja közötti űrt⁷. Csak bizonyos határig húzható rá a komédia-forma a történet elbeszélésre – egy ponton tiltott a nevetés és a szatíra, ilyenkor szembesülünk a „komoly” üzenettel⁸. Ugyanakkor az elemzett filmek humorvilága, Žižek példáival ellentétben, kevésbé univerzális kódoltságú, a szerb identitást és a balkán mentalitást parodizáló önreflexivitás megértése bizonyos szintű beavatottságot igényel⁹. Részben erre a sajátosságra (illetve tragédia mint forma defunkcionalitására, amelyet Žižek hangsúlyoz) vezethetjük vissza az amerikai nagy költségvetésű interpretációs kísérletek reprezentációját

⁷ Žižek a Holocaust elbeszélhetősége körül kialakult problémakörhöz kapcsolódik az idézett esszéjével. A komédia alkalmazhatóságát egyéb példák mellett Roberto Benigni *Az élet szép* című filmjével szemlélteti. ŽIŽEK 2001. 68.

⁸ *Uo.* 71.

⁹ A feltételezést alátámasztó példaként Milorad Mandić által alakított *Viljuška* (magyarul: *Villa*) nevű karakter (*A szép falvak szépen égnek*) híres monológját említhetjük, amely a média által konstruált szerb eredet- és szenvedéstörténet alapján épít fel egy egyszerre humorral telített és elborzasztó önazonossági narratívát.

illető sikertelenségét, amelyeket Rosenstone „historikus románcoknak” nevezi¹⁰. E produkciók az események külső perspektívából való felfoghatatlanságát tükrözik, valamint a korábbi, etnikai tisztogatásokról szóló filmek konvencionális képsorait tartalmazzák (például a főszereplő által felfedezett, általában ködben feltárulkozó holttestek tömege). Gondoljunk az *Ellenséges terület* vagy *A vér és méz földje* című filmekre¹¹.

A *Szürke, Mercivel* című filmben éppen a road movie vonásai, valamint a komédia és a tragédia eszközeinek a váltakozása (ami egyébként többnyire jól funkcionál) adja a történet lezárásának a nehézségét (lehetetlenségét). Felvetődik a kérdés, hogy a felvázolt narratív technika milyen irányba vezeti a film cselekményét. Az *értelmező* elbeszélési jelleg moralizálást von maga után, amelyet a komédiához illő lezárás eltávolítaná a valóságtól. A hazátlanságot feldolgozó narratívák esetén általában egy kihelyezet, fiktív lét a feltételezett megoldás a jelen kaotikus helyzetre. A képzet megjelenik a *Szürke, Mercivel* című film főszereplőinek valóságmegismerésében is, az itáliai partvidék teremt meg a vágyott imaginárius teret, egy festmény érzékelteti az idegen, szenzuálisan ismeretlen világot. A narráció könnyed hangvétele előlegezi a tragikus képsorokat¹² követő epilógust – a boldog végkifejlet illúzióját, a tényleges fantáziavilágba való átlépést, valóságképből virtuális térbe való áthelyeződést, így megoldja a két elbeszélői stratégia összeegyeztethetőségét. A narráció explicit módon megjeleníti a komédia által reprezentált létformát, amely Žižek szavaival *nem* egyszerűen biológiai élet, hanem egy fantazmatikus spektrális/éteri lét, amely mentes a Valóságban való tétlenségtől¹³.

Már Želimir Žilnik 1988-ban forgatott *Stara mašina* című filmje mint road movie Milošević antibürokratikus forradalmát („a nemzet születése”) mutatja be. A dolgozatban további vizsgált, utazás-narratívájú filmekhez hasonlóan térben és időben jelenvaló szubjektum nézőpontjára épül a valóságmegismerés, ezáltal az eseményekről való mikroperspektíva teremtődik meg (a folyamatos úton levés esetükben kizárja a média közvetítette valóság megismerését). A *Stara mašina* után egy olyan, az események elbeszélhetőségét lehetővé tevő

¹⁰ ROSENSTONE 1986. 7.

¹¹ Talán a kivételek egyikeként említhető az 1998-ban készült *A megmentő* című amerikai-szerb produkció. Predrag Antonijević, szerb rendező rendezte, Dennis Quaid a főszereplő, Oliver Stone producerként vett részt az alkotási folyamatokban.

¹² Amelyeket Žižekre hivatkozva a komédia érvényességének a lezárásaként értelmezhetjük, konkrétan a tank megjelenésével és a fokozott sebességgel váltakozó premier plánok kifejezte feszültséggel következik be.

¹³ ŽIŽEK 2001. 84.

narratív tendencia kialakulását kezdeményező kísérletet láthatunk, amely a tények *értelmezése* és a fikció felé mozdítja a filmes történelem-ábrázolást. A dokumentum (igaz/valós érték) és a reprezentációs fiktív képeket (értelmezés) illetően Žilnik említett filmje és a későbbi, bohózszerű, komikus jelenetekkel operáló filmek között átmenetet képez *A szép falvak szépen égnek* című alkotás a tényleges dokumentumon végzett módosítással kifejezett abszurditással, illetve sajátos humoros hangvételével.

A *Szürke, Mercivel* című film eredeti címe (*Piros színű szürke kamion*) a látás és láttatás/szemléltetés aktusát mint a performatív érzékelést problematizálják, a szerzői utószó („mi, akik máshogy látjuk a dolgokat”) pedig az eseménysor és az arról elbeszélte történet white-i kérdését idézi: „mondhatjuk-e, hogy a valóságos események lényegüknél fogva tragikusak, komikusak, vagy epikusak (...)? Vagy az egész csak azon múlik, hogy milyen szempontból látjuk az eseményeket?”¹⁴

A szétzilált exjugoszláv térben való mozgás létrehozhatja a film fabuláját (ezt Tolnai Szabolcs *Nyári mozi* című filmje, amely a későbbiekben kerül elemzésre, explicit módon ki is mondja). A road movie keretet ad a cselekménynek: átvezetést a megszokott körülmények közötti viszonylatból a kaotikus, alapvető emberi normákat nélkülöző háborús térségbe. *A turné* című film a 90-es évek Belgrádjában kezdődik, ahol a háborúról való gondolkodás távol esik a realitástól (kivétel az intermedialis tapasztalat). A valós állapot megismerése a főszereplők perspektívájából történik, ahogy a karakterek utazásuk során haladnak a boszniai térben, úgy tárul fel fokozatosan a néző előtt a délszláv háború képe. A film szembeállításokra, kétoldalúságra épülő realista ábrázolása a posztmodern történelem-elbeszélés hitelességét lehetetleníti el: a színészek (akik *kizárólag színészek*, tehát a háborús eseményektől teljesen független, végtelenül humánus művészek – ezt a párbeszéd végig jelzik) túlzott tudatlansága, politikai naivitása, pártatlansága, a bűnösre való mutogatása film leggyengébb pontja. Az egyik kritika olyan „szerbellenes pamfletnek” nevezi a szóban forgó alkotást (illetve csak egy újabbnak az eddigiek sorozata között), amely(ek) szerint kizárólag két formája van a délszláv háborút kiváltó szikrának: „a szerbek és a balkán térség gonosz szelleme”¹⁵. Egy másik nézőpontból is megközelíthető az idézett kritika mitizálásra és elidegenítésre hajló önreflexivitása. Az elemzett filmek önértelmezési szólamaiban is érzékelhető az a jelenség, miszerint az említett helyi gonosz szellem, illetve a fantazmákba

¹⁴ WHITE 1997. 254.

¹⁵ OGNJANOVIĆ 2010.

és mítoszokba burkolt valós állapot benyomása a szerb közelmúlt eseményeiről újraalkotott reprezentációs világ konstitutív része. Losoncz Alpár a balkán „posztmodernizmus” jelrendszerének a mitopolitikai szövődményekkel való összefonódásáról ír, amelyek „metasztázisszerűen lépnek bele a mindennapok lüktető világába”¹⁶. Ilyen jellegű szembeszállás a valóssal Srđan Dragojević *A szép falvak szépen égnek* című filmjében a szláv mitológiából eredő *Drekavac* lénye mint az önmagát elpusztító és a tényekre alapozó önértelmezésre képtelen balkáni térség szellemének motívuma.

Rosenstone idézett tanulmánya szerint a történelmi film olyan skálán mozog, „mely az olyan több millió dolláros hollywoodi eposzoktól, mint a *Schindler listája*, az egészen kicsi költségvetésű, támogatásból készült független alkotásokig terjed, melyek olykor csak videóra készülnek, és gyakran csupán speciális fesztiválokon láthatók”¹⁷. Utóbbi kategóriába sorolható (a támogatást leszámítva) Tolnai Szabolcs említett filmje. A narratíva eposz formája is érvényesül, a minden szépítéstől mentes valóságképet feltáró utazás-elbeszélés alapján, amely szintén a tenger képének mint egyfajta megváltási lehetőségnek az illúzióját helyezi a narráció centrális pozíciójába: „A super 8 mm-es kamerával felvett film a régi, családi turistavideók hangulatát idézi, mintha önmaga sem akarna több lenni egy vajdasági nyaralásnál, ahol a poros puszták, néhány fából álló erdő, szántóföldek és a tanyavilág mozdulatlan forrósága közé szorult fiatalok végül csak elszabadulnak és eljutnak, kiúsznak a tengerre, a sós Adriára”¹⁸. Az úszást jobb híján a vályúban való lubickolás jeleníti meg. Az utazás jelleg végig érzékelhető odüsszeiai párhuzamát Brenner János a következőképpen írja le: „Egy ironizált eposzunk lehetünk tehát tanúi, az evickelés azonban az itt-lét »homoktengerében« zajlik, sőt a jelenetek sorrendje is teljesen irreleváns.”¹⁹

Időrétegek, szubjektumok

A korábbiakban említett filmek mindegyikében az események kronologikus rögzülését teszi lehetővé a narratíva, annak sorrendjében alakítanak ki a fiktív/valós tények, érvek, értelmezések egy reprezentatív történelmi képet, ahogy feltűnnek a vásznon/képernyőn. A karakterek a történelmi eseményt nem narrálják, hanem átélik/elszenvedik. A további, elemzésre kerülő filmek már egy bonyolultabb időstruktúrával operálnak, a hármas időmódusz befejezett

¹⁶ LOSONCZ 2008. 100.

¹⁷ ROSENSTONE 2009. 295.

¹⁸ BENCsik 2011. 45.

¹⁹ BRENNER 2011. 56.

múlttá (ami *tapasztalatként* jelenik meg a jelen horizontjában), múlttá (amely a jelen felé tekint, így lezáratlan), jelenné/befejezett jelenné, jövő idővé (elvárás-horizont, reménnyel telt idő, amelyhez Walter Benjamin a Messiás képzetét rendeli hozzá) alakul. A felvázolt időrendszert legkövetkezetesebben a *Templom a dombon* című film alkalmazza, az idősíkok nem záródnak le egy-egy jelenet végével, így a köztük húzódó határ irreleváns a narráció szempontjából. A film eredeti címe (*Krugovi*) magyarul köröket jelent, amely azt a bergsoni időfelfogást idézi, amit Deleuze a következőképpen ír le: „(...) nem a múlt, hanem a múlt jelen az egymásra következő, a múlt viszont a többé-kevésbé kitágult vagy összehúzódott körök egymásmellettsége, amelyek közül minden kör mindig mindent tartalmaz, és a jelen a szélső határunk (a múltat hordozó legkisebb kör)” Ezek a körök „kiterjedt vagy összehúzódott *területeket, le-rakódásokat*, kihúzott vagy összehúzódott felületet alkotnak: minden területnek megvan a maga jellegzetessége, »hangvétele«, »aspektusa«, »sajátossága«, »csillogó pontjai«, »dominánsai«. A keresett emlék természete szerint ebbe vagy abba a körbe kell beleugranunk²⁰. A film esetében a körök közötti határokat a karaktereket érő tragikus események, morális állásfoglalást igénylő szituációk, életutak véletlenszerű összefonódása, esetleg tárgyi elemek jelképes megjelenése (például a cigaretta mint visszatérő motívum cselekményformáló funkciót tölt be), stb. alkotják. A *szép falvak szépen égnek* című alkotás a statikus jelen lezárhatatlanságát, így a jövő ellehetetlenítését fejezi ki. A múltbeli nemzeti és individuális befejezett múlt (jugoszláv nosztalgia) és a jelen iránt elvárásokkal előálló múlt *flashbackjei* (átmenet – indulás a háborúba váltják egymást) alakítanak ki narratívát.

A vizsgált narratív technikák végletekben való gondolkodása eredményezi azt a feltevést, amit White Hegel történelmi vizsgálódására vezet vissza. Eszerint a családi emlék alakulása nem tárgya az emlékezetnek, hanem a kiváló tettek serkentik a képek megfogalmazását az elbeszélés reprezentációjában.²¹ Továbbá Rosenstone példáiban is az individuum kerül a narratíva fókuszába, ellenében az írott történelemmel, ahol a közösség és a személytelenség jellemzi az alanyi szerepet.²² Így az elbeszélés formáját illetően gyakran hőstörténeetről beszélhetünk, amelyekben az adott normák kontextusában felfedezhető emberi erények középpontba helyezésével valósulhat meg a morális-ideologizáló narratíva és a kultuszteremtés, megalapozva a „történetiség” és a „narrativitás”

²⁰ DELEUZE 2008. 118–119.

²¹ WHITE 1997. 121.

²² ROSENSTONE 1986. 9.

egymásmellettiségét. A *Templom a dombon* című mű esetében Srđan Aleksić a hős mint cselekvő szubjektum/erő, aki a múlt jelenében még csak egy átlagos szerb katona, hőssé válását megalapozó esemény képi a történetépítés alapját. A nullponton kialakuló kis kör cselekményében részt vállaló szubjektumok alakítják ki a több nézőpontból való elbeszélési formát (hős, gonosz, neutrális és kollektív bűnösséggel megbélyegzett szerb nemzetiségű személyek, illetve az áldozati szerepet betöltő bosnyák férfi). A hős- és a mártírszerep erkölcsi dilemmáját önreflexív módon jeleníti meg *A szép falvak szépen égnek* című film. Az alagútban tíz napot eltöltő szerb katonáknak (létező alagút és valóban megtörtént események) a nemzeti emlékezetben való hősi megítélése kérdőjeleződik meg az időbeli rétegek összemosása révén megjelenített teljes kontextusnak a tudatával.

A *Telitalálat* című film esetében a fiktív Gordić fivérek kapcsolódnak a tényleges szerb spottörténeti sikerekhez, és a sport-narratíva/háború-elbeszélés, történelmi múlt/kibillent jelen kontrasztok mentén eltérő világ-reprezentációkat konstruál. Az adott virtuális/reális térben a narratívában funkcionáló szerepmintákhoz igazodnak a szereplők: a mediális világ (dokumentális felvételeken) hőse a jelenvalóságban dekadens, önön múltjával küzdő személy. Ez a narratíva érzékelteti leginkább az emlékezés intermediális és interkorporeális tapasztalattá változását²³ – az események reprezentációs világát egy medializált múlt-kép és jelenvalóság strukturálja.

A sport mint a nemzeti identitást alakító komponens más filmekben is meghatározó motívum. Például *A turné* című filmben a *Crvena Zvezda* nevű labdarúgó klub nemzetközi szinten elért győzelme²⁴ mint a jugoszláv nemzet sikere, a térség kollektív büszkesége kerül említésre.

A *Natasa* című mű az átalakulást igyekezett megformálni: nemcsak a főszereplő megy át változásokon és keresi önmagát, hanem az egész ország egy határhelyzetben egzisztál a régi és az új Szerbia között, a jövő kérdésességét kiemelve. Erre utal a reálszocializmus idejét megidéző plakátok lehullása a falakról, elítélve ezzel a „passzív” generációt, amelynek nem volt ereje véghezvinni a politikai és szociális változásokat az 1990-es demokratikus választások óta²⁵. A belgrádi, háború utáni kontextust szervezett bűnözéssel, korrupcióval és a fegyverek állandó jelenlétével mutatja be a rendező. Srđan Golubović *A csapda* című filmjében remekül, túlzott stilizáció és szimbolizáció nélkül

²³ DÁNÉL 2016. 7.

²⁴ BEK-győzelem (Bajnokcsapatok Európa-kupája), 1991-ben.

²⁵ JANKOVIĆ 2012.

jeleníti meg a nemzet gazdasági, morális és szellemi mélyesését. Egy statikus jelen fejeződik ki, amelyben csak a korrump hatalmi bűnösségéhez való csatlakozás hozhatja el a jövőt (egy súlyosan beteg fiú apja mident megtesz a gyógykezeléséhez szükséges pénzüsszeg előteremtésének céljából, erkölcsileg egyre alacsonyabbra süllyedve).

A *Natasa* című alkotás fegyver-szimbolikájához hasonlóan a puska a *Telitalálat* című filmben is az átalakulásban levő individuumokra és az egész ország transzformációjára (*tranzicija*) utal. A távcsöves fegyver tárgyi elemként a háború előtti időben is jelen volt mint Igor Gordić bajnoki győzelmének az eszköze, majd a háborúban a gyilkolás funkcióját tölti be, a jelenben pedig kérdésessé válik a szerepe az öngyilkosság (Igor önpusztítási folyamatának a végső eszköze) és a maffia tagjainak a hidegvérű meggyilkolása között (amelyet az egykori bajnok öccse hajtja végre, ily módon próbál segíteni a bátyjának, valamint részben önmagának is).

A nyelvhasználatba kódolt identitás

Az elemzett alkotásokban többször is elhangzik egy-egy melankolikus karakter szónoklata, miszerint tulajdonképpen egy nemzet tagjainak a polgárháborújáról van szó (például *A turné* című film orvosának a monológja is explicit módon ezt a végkövetkeztetést mondja ki). A nyelvhasználatba kódolt identitás, a különböző dialektusok és a szóhasználati sajátosságok érzékeltetik leginkább a különbséget a szerb, a horvát és a boszniai önazonosság között, amely jelenséget kizárólag az eredeti hang képes közvetíteni²⁶. *A turné* című film egyik jelenetében a belgrádi színészek horvátnak vallják magukat, amikor a bolyongásuk során horvát fegyveresekkel találkoznak, és ilyen módon próbálnak életben maradni. A szerb *pozorište* kifejezés használatával buknak le, aminek a horvát megfelelője a *kazalište* szó (mindkét fogalom színházat jelent), így az ellenséges katonák nemzetiségével való azonosulás próbálkozása meghiúsul.

²⁶ A magyarra szinkronizált változatok esetében a nyelvhasználatba kódolt identitás jelensége elvész, gondoljunk például az Oscar-díjas *Senki földje* című filmre, amelyben a bosnyák személy és a boszniai szerb férfi közötti különbséget az eltérő dialektusok adják. A magyar szinkron esetén nem fedezhető fel semmilyen nyelvhasználati különbség a két fél között, a szinkron készítőik nem is próbálkoztak az eltérő nyelvhasználat érzékeltetésével, persze annak hitelességét lehetetlen lett volna közvetíteni szinkronizált hanggal.

Filmográfia

- A csapda – *Klopka* (Srđan Golubović, 2007)
 A megmentő – *Savior* (Predrag Antonijević, 1998)
 A szép falvak szépen égnek – *Lepa sela lepo gore* (Srđan Dragojević, 1996)
 A turné – *Turneja* (Goran Marković, 2008)
 A vér és méz földjén – *In the Land of Blood and Honey* (Angelina Jolie, 2011)
 Ellenséges terület – *Behind enemy lines* (John Moore, 2001)
 Natasa – Nataša (Ljubiša Samardžić, 2001)
 Nyári mozi (Tolnai Szabolcs, 1999)
 Senki földje – *Ničija zemlja* (Danis Tanović, 2001)
 Stara Mašina (Želimir Žilnik)
 Szürke, Mercivel – *Sivi kamion crveneboje* (Srđan Koljević, 2004)
 Telitalálat – *Apsolutnih sto* (Srđan Golubović, 2001)
 Templom a dombon – *Krugovi* (Srđan Golubović, 2013)

Felhasznált irodalom

- BENCSIK 2011. BENCSIK Orsolya: A zuhanás leképezése (Tolnai Szabolcs filmjeiről). *Híd* (2011) 4. 45–48.
- BRENNER 2011. BRENNER János: Medusa-metszetek (jegyzetek a filmfesztiválról). *Híd* (2011) 4. 54–63.
- DANÉL 2016. DANÉL Mónika: 1989/Románia: újrajátszás, archívum, történelmi esemény (plenáris előadás). *Híd* (2016) 5. 5–31.
- DELEUZE 2008. DELEUZE, Gilles: Az idő-kép. Film 2. Budapest, 2008.
- OGNJATOVIĆ 2010. OGNJATOVIĆ, Dejan: *Turneja*, 2010. <http://chetnixploitation.blogspot.rs/2010/02/turneja-2008.html> (megtekintés ideje: 2017. 02. 14.)
- JANKOVIĆ 2012. JANKOVIĆ, Aleksandar: (De)mistifikacija sećanja i identiteta - popkulturni tekstovi. 2010/2011. in: *Zbornik radova Fakulteta dramskih umetnosti*. Beograd, 2012. 385–399.
- LOSONCZ 2008. LOSONCZ Alpár: Írás, demokrácia, költészet. *Tiszatáj* (2008) 6. 99–105.
- ROSENSTONE 2009. ROSENSTONE, A. Robert: A film és a posztmodern történelem kezdetei. In: Kisantal Tamás (szerk.) *Narratívák 8. Elbeszélés, kultúra, történelem*. Budapest, 2009. 295–313.

- ROSENSTONE 1986. ROSENSTONE, A. Robert: History in images/ History in words. Reflections on the Possibility of Really Putting History on Film. <http://authors.library.caltech.edu/27482/1/HumsWP-0121.pdf> (megtekintés ideje: 2017. 02. 14.)
- WHITE 1997. WHITE, Hayden: A narrativitás értéke a valóság megjelenítésében. In: A történelem terhe. Budapest, 1997. 103–143.
- WHITE 1997. WHITE, Hayden: A történelmi cselekményesítés és az igazság problémája. In: A történelem terhe. Budapest, 1997. 251–279.
- WHITE 1988. WHITE, Hayden: Historiography and Historiophoty. The American Historical Review (1988) 5. 1193–1199. <http://isites.harvard.edu/fs/docs/icb.topic591072.files/White%20on%20Historiography%20and%20Historiophoty.pdf> (megtekintés ideje: 2017. 02. 14.)
- ŽIŽEK 2001. ŽIŽEK, Slavoj: Hitler as Ironist? In: Did Somebody Say Totalitarianism? Five Interventions in the (Mis)use of a Notion. London, 2001. 61–88. (megtekintés ideje: 2017. 02. 14.)

Dominika Vlacseková

Motivációs eszközök vállalati gyakorlata

Bevezetés

Napjainkban rengeteg irodalom foglalkozik az alkalmazottak motivációjával. Egyre több szervezeti ismeri fel, hogy a munkahelyi készségek csak megfelelő motiváció mellett működnek optimálisan. Éppen ezért lépéseket tesznek a lehető legjobb motivációs rendszer kiépítése. Amennyiben egy vállalat nem rendelkezik jó motivációs rendszerrel, nem tudja megfelelően motiválni az alkalmazottait. Ennek az lehet az eredménye, hogy a munkatársai elégedetlenek és alulmotiváltak lesznek, mely kihat a munkahelyi teljesítményükre is. A motiváció minden tevékenység során nagy szerepet játszik a munkában és annak sikerességében. Ám nemcsak a motiváció megléte szükséges, hanem annak fenntartása és az alkalmazottak további motiválása is. A szervezeteknek erre is nagy figyelmet kell fordítaniuk.

Az elméleti részben körüljártuk a motiváció fogalmát és jelentőségét a vállalatok életében. Megvizsgáltunk néhány motivációs eszközt, melyek napjainkban használatosak a gyakorlatban. A motiváció tartalomelméletei közül a legjelentősebb hat elméletet jellemeztük röviden, míg a folyamatelméletek közül a legismertebb négy került górcső alá.

A gyakorlati részben három szlovákiai közigazgatási járás vállalatait vizsgáltuk meg, melyek a következők voltak: Dunaszerdahelyi járás (Okres Dunajská Streda), Komáromi járás (Okres Komárno) és Érsekújvári járás (Okres Nové Zámky). A kvantitatív kutatások egyik alpmódszerét, a kérdőíves lekérdezést használtuk a kutatás elvégzésénél. A kutatás elsődleges célja az alkalmazottak motivációjának felmérése a három járáson belül a különböző méretű vállalatoknál. A vállalatok besorolását méretük szerint határoztuk meg, mikro-, kis-, közép- és nagyvállalkozásokat is megvizsgáltuk a három járásban. Elsődleges célunk az volt, hogy felmérjük a motiváció szintjét a különböző méretű vállalatoknál, tehát hogyan változik a motiváció mértéke, ha a vállalat mérete változik. Ennek kapcsán felállítottunk egy hipotézist, melyet a gyakorlati rész befejező részeiben vitattunk meg.

Szakirodalmi áttekintés

A motiváció fogalma és helye a vállalat életében

A „motiváció” szó a latin „movere” (mozgás) szóból ered, aminek a megfelelőjét megtalálhatjuk a magyar nyelvben is, amikor viselkedés hajtóerejéről, késztetésről beszélünk. Egy személy viselkedése alapján megállapíthatóak a motívumai, tehát azok a tényezők, melyek motiválják őt. A motívumok szabad szemmel nem láthatóak, gyakran még maga a megfigyelt személy sincs ezek tudatában.¹

A *pszichológiai meghatározás* szerint a motiváció az egyén belső tudati állapota, amely készíteti, hogy valamiképp viselkedjen. Ezek olyan tényezők, melyeket az egyén saját maga alakít ki, és melyek befolyásolják őt valamilyen cselekvésre. Ide tartozhat a felelősségtudat, önállóság, a készségek és képességek felhasználásának lehetősége. A *vezetéselméleti meghatározás* szerint a motiváció vezetői tevékenységet jelent, mely során a vezető olyan cselekvésre készítet másokat, amely a szervezet céljaival van összhangban, így motiválja az alkalmazottakat.² A továbbiakban a vezetéselméleti meghatározást vesszük alapul.

A motiváció alapvetően kétféleképpen jöhet létre. Elsősorban maga az egyén motiválja saját magát azzal, hogy munkát keres, ellát egy munkakört és munkahelyen dolgozik, ami kielégíti a szükségleteit. Ez alapján a motiváció egy cél-orientált viselkedésmód. Egy jól motivált személynek világosan meghatározott céljai van. Olyan lépéseket tesz, melyekről hiszi, hogy elvezetik a céljai eléréséhez. Másodsorban az egyén motiválva lehet a vezetők által is, olyan technikák alkalmazásával, mint a jutalmazás, előléptetés vagy dicséret. Motiválni valakit tehát azt jelenti, hogy egy személy a másikat egy konkrét cél elérése felé irányítja, miközben figyelembe veszi a motivált személy szükségleteit. A fentiek értelmében a munkahelyi motiváció alanya a menedzser, kinek a feladata, hogy a munkatársakat úgy irányítsa, hogy a vállalat a legjobb eredményeket érje el, a motiváció tárgya pedig maga az alkalmazott.³

Sokan hoztak létre elméleteket arról, hogy valójában mely tényezők alkotják az emberi motivációt. A motivációról szóló elméletek tágabb értelemben azt próbálják magyarázni, hogy miért viselkednek az emberek úgy, ahogyan.⁴

¹ KRAUTH 2009. 23–24.

² BAKACSI 2004. 80–83., VYSOKÁ 2010. 10–13.

³ VYSOKÁ 2010. 10–13.

⁴ HAJÓS – BERDE et al. 2007. 79. KRAUTH 2009. 23.

A tartalomelméletek olyan motiváció-elméletek, amelyek a magatartásokat kiváltó okokra koncentrálnak magyarázva az egyes személyeknél megfigyelhető viselkedést⁵.

A tartalomelméletek egyik kimagasló kutatója Douglas McGregor, aki szerint a vezetők kétféleképpen viszonyulnak az általuk vezetett emberekhez. Ezt *X és Y elméletnek* nevezte el. Az *X elmélet* szerint az átlagember természeténél fogva idegenkedik a munkától, és el is fogja kerülni azt, amennyiben arra lehetősége nyílik. A munkától való idegenkedés miatt a legtöbb embert kényszeríteni, ellenőrizni, irányítani és büntetéssel kell fenyegetni annak érdekében, hogy elvégezzék a rájuk bízott feladatokat. Az *X elméletet* elfogadó menedzser autokrata vezető lesz, ellenőrzi beosztottjait és bünteti a teljesítmények elmaradását. Az *Y elmélet* szerint az átlagember számára kívánatos a munkavégzéssel együtt járó testi és szellemi erőfeszítés. Az *Y elméletet* valló vezető a vezetést a nyíltságra, részvételre, kommunikációra alapozza. Azon igyekszik, hogy segítse alkalmazottait a fejlődésben⁶.

További kiemelkedő kutató Maslow, aki szerint az ember egy bizonyos szükségleti struktúrával rendelkezik, mely hierarchikus rendbe állítható. Az emberek először a rangsor elején álló szükségleteiket szeretnék kielégíteni, és csak ez után törekednek a hierarchiaszint elérésére. Maslow öt hierarchia-szintet állapított meg: fiziológiai szükségletek, biztonsági szükséglet, közösséghez való tartozás igénye, megbecsülés utáni vágy, önmegvalósítás igénye⁷.

Továbbá Herzberg szerint az alacsonyabb rendű szükségleteket kielégítő *higiénés tényezők* meglete még nem jelent megelégedettséget. A higiénés tényezők minden munkavállaló alapvető szükségleteit jelentik. Viszont a munkával való elégedettség csak magasabb szintű szükségletek kielégítettsége, a *motiváló tényezők* révén érhető el⁸.

McClelland az elméletében a teljesítmény-, az affiliációs (kapcsolati) és a hatalmi motivációkról ír. A teljesítménymotiváció azt tükrözi, hogy mennyire fontos a személy számára a kitűzött cél elérése. Az erős teljesítménymotivációval rendelkező egyének olyan feladatokat választanak, ahol saját erőfeszítésükkel kontrollálhatják a végkimenetet, előrehaladásukról visszajelzést kapnak. Nem szeretik az olyan feladatokat, ahol a siker mások erőfeszítésein vagy a szerencsén múlik. A kapcsolatmotiváció az elfogadás, a szeretet iránti vágyat foglalja magában. Akinek erősek a kapcsolati motívumai, azok könnyen barátkoznak,

⁵ BAKACSI 2004. 83., ŠIMO – MURA 2015. 173.

⁶ HAJÓS – BERDE et al. 2007. 79–80., ŠŰRYOVÁ 2008. 20–21., CSONKA – AMBRUS 2015.

⁷ PLCHOVÁ 2009. 70–76., ŠIMO – MURA 2015. 173.

⁸ KRAUTH 2009. 28–30., BAKACSI 2004. 88–92., ŠIMO – MURA 2015. 174–175., PLCHOVÁ 2009. 70–76.

kapcsolataikban egyetértésre és nem a konfliktusra törekszenek. A *hatalmi motiváció* belső hajtóerő, hogy az egyén hatással, befolyással legyen másokra. Az erős hatalmi motivációval rendelkező emberek kedvelik a versengést jelentő helyzeteket. Fontos számukra az elismerés, státusz, presztízs, tisztelet. A három motiváció egymáshoz való viszonyának ismeretében a folyamatokat úgy lehet alakítani, hogy azok hatásai a szervezet céljait szolgálják.⁹

Alderfer a modelljében három szükséglet-katagóriát emel ki, a létezéssel kapcsolatos szükségletet (alapvető anyagi szükségletek és a fizikai fenyegetettségől való elégedettség), a szociális kapcsolatok iránti szükségletet (a társas kapcsolatok iránti szükséglet) és a fejlődéssel kapcsolatos szükségleteket (személyes fejlődés, a lehetőségek kiaknázásának igénye). Ebbe a három kategóriába sűríti bele az összes felismert emberi szükségletet, viszont ezek a motívumok nincsenek hierarchikus rendben, egyszerre több is működhet.¹⁰

Hackman és Oldham a modelljükben kritikus pszichológiai állapotokat határoznak meg, melyek döntő hatást gyakorolnak a személy munkával kapcsolatos motivációjára. A három pszichológiai állapot a munka észlelt értelmessége, a felelősség érzete és a munkatevékenység eredményeinek ismerete. Modelljük szerint öt kategóriába foglalhatók össze a legfontosabb belső munkaköri motivációs jellemzők, amelyek a pszichológiai állapotokat előidézik: 1) a munka és a felhasználható készségek változatossága, 2) a feladatok tartalma és azonosíthatósága, 3) a feladatok jelentősége, 4) az önállóság, 5) a visszajelzés a munkáról.¹¹

„A motiváció folyamatelméletei a megfigyelhető viselkedések magyarázatait abban a folyamatban keresik, amely végeredményben valamilyen magatartást váltott ki.”¹²

A folyamatelméletek kimagasló kutatója Vroom, aki szerint a motiváció racionális folyamat, a személy csak akkor tesz meg bizonyos erőfeszítést, ha számára kívánatos a jutalom. Elméletének három kulcsfogalma van, első a *vonzerő*, ami azt fejezi ki, hogy mennyire kívánatos az egyén számára az adott következmény. Ennek értéke lehet pozitív vagy negatív. A második az *elvárás*, amely az egyén által valószínűnek tartott értéket mutatja, mely szerinte az adott cselekvés következménye lesz. Utolsó a *kötés*, mely a magatartás és az eredmény közötti kapcsolatot tükrözi.¹³

⁹ JUHÁSZ – TAKÁCS 2007. 65–69., HAJÓS – BERDE et al. 2007. 82–83. KRAUTH 2009. 35–38.

¹⁰ PÁLFY é. n. 20., PLCHOVÁ 2009. 70–76.

¹¹ JUHÁSZ – TAKÁCS 2007. 70.

¹² BAKACSI 2004. 99–100.

¹³ BLÁŠKOVÁ 2003. 16., PÁLFY é. n. 22–23.

Adams szerint a munkavégzés során a dolgozók általában összehasonlítják az általuk befektetett erőfeszítések arányát másokéval, tehát a motiváció ebben az esetben a másokhoz való összehasonlításból ered. A méltányosság-elmélet három kulcskategóriája: 1) inputok, 2) outputok, 3) referenciák. Az inputok azok a dolgok, melyeket az egyén visz a munkájába, például a szakértelme, képességei, gyakorlata. Az outputok azok a dolgok, melyeket az egyénnek a véleménye szerint meg kellene kapnia az elvégzett munkáért cserébe. A referenciák azt mutatják, hogy az illető kihez vagy kikhez viszonyítja tetteit és következményeit.¹⁴

Locke és Latham közösen kidolgozott elmélete szerint egyes személyek azért teljesítenek jobban, mint mások, mert eltérő teljesítménycélokkal rendelkeznek. A célok motiváló erővel bírnak, mivel cselekvési szándékot váltanak ki a személyből. Ez alapján megfigyelhetők céljellemzők, melyek hatással vannak arra, hogy a kitűzött célok milyen mértékben készítetnek egy bizonyos viselkedésre.¹⁵

Skinner elmélete szerint az ember a múltbéli cselekedeteinek következményeiből tanul, és viszi azt át a jövőbeni cselekedeteibe. *Positív megerősítésről* akkor van szó, amikor a cselekvéshez pozitív következményeket kapcsolunk. *Negatív megerősítésről* akkor beszélhetünk, ha valamilyen negatív következményt szüntetünk meg. A *büntetés* két formában jelenhet meg. Érhetik negatív következmények az illetőt pl. elbocsátás, vagy elmaradhatnak az egyén számára fontos pozitív következmények pl. a prémium. A *megszüntetés* a korábban kialakult viselkedésformák változtatására alkalmas. Megszűnnek azok a következmények, amelyek hatására a cselekvés rendszeresen ismétlődik. A megszüntetett következmény lehet negatív vagy pozitív.¹⁶

Motivációs eszközök használata a gyakorlatban

A motivációs eszközök palettája nagyon sokszínű. Ahhoz, hogy a vezető használja ezeket az eszközöket és motiválni tudja az alkalmazottakat az elvégzendő feladatteljesítésére, szükséges megismerni az egyes dolgozók alapvető motívumait, struktúráját csakúgy, mint a környezetét, tényezőit, amelyek révén motiválni tudja őket.¹⁷

¹⁴ JUHÁSZ – TAKÁCS 2007. 76–78., BLAŠKOVÁ 2003. 16., HAJÓS – BERDE et al. 2007. 83., BAKACSI 2004. 107–110.

¹⁵ PÁLFY é. n. 21., JUHÁSZ – TAKÁCS 2007. 73–75., BAKACSI 2004. 102–104.

¹⁶ KRAUTH 2009. 31–33., BLAŠKOVÁ 2003. 16., MOHÁCSI 2015. 477–479., BAKACSI 2004. 100–102.

¹⁷ HITKA – POTKÁNY 2005. 42–48.

A jól elvégzett munka utáni vezetői elismerés és dicséret újabb feladatok elvégzésére sarkalja az alkalmazottat, növeli az önbecsülését. Viszont a vezetőnek ügyelnie kell arra, hogy melyik alkalmazottat milyen feladattal bíz meg. Ahhoz, hogy az alkalmazott teljes mértékben élni tudjon a felelősségével, a vezetőnek olyan feladattal kell megbízni, melyet el tud végezni a felelősségi köréhez mérten. Előfordulhat, hogy ugyanolyan nehézségű feladat az egyik személyt motiválja, hogy magas teljesítményt nyújtson, viszont egy másikat elkedvetlenít, mert úgy érzi, nem tudja a kitűzött célt elérni, ezáltal csalódást okoz másoknak. Ha a feladat érdekes és attraktív az alkalmazott számára, az erős motivációval bírhat számára. Az alkalmazottak szükségesnek érzik magukat, ha olyan feladatokat kell teljesíteniük, melyek megformálásában ők maguk vettek részt. Ez által azt érzik majd, hogy a szervezet értékeli a véleményüket és szakmai tapasztalatukat.

Az alkalmazottak alulmotiváltságához vezethet, ha a vezető nem kész olyan vezetési stílust gyakorolni, amelyet az alkalmazottai elvárnak, szükségük van rá. Ha az alkalmazott valamilyen személyes probléma miatt nem tud jól teljesíteni, a vezető nyitottsága, rugalmassága és megértése erős motivációs erő lehet a számára. A problémák megoldása után az alkalmazott valószínűleg majd nagyra értékeli a vezető hozzáállását, ez pedig pozitív hatással lesz a teljesítményére.

Minden alkalmazottnak joga van tudni, hogy milyen lehetőségei vannak az előrelépésre. A saját készségek fejlesztése ebben az esetben úgy értelmezhető, mint egy folyamat, ahol folyamatosan tökéletesíteni lehet az elsajátított ismereteket. A vezető feladata megfelelő körülményeket biztosítani és összehangolni a munkát az alkalmazottak készségeivel.

A munkahelyi csoportok pozitívan vagy negatívan befolyásolják a munkahelyi csoport hatékonyságát. A munkahelyi környezetet tudatosan formálni kell, hogy barátságos és bizalmas légkör uralkodjon a csoport tagjai között, illetve a vezetők irányában is. Az alkalmazottakban továbbá büszkeséget ébreszt a szervezetfeszereiteltsége, haladó szelleme, és a vállalat jó hírneve. Motiválóan hat rájuk a gondolat, hogy egy ismert, jó hírnevű vállalat munkatársai lehetnek.¹⁸

A kutatás célja

A kutatás kivitelezése előtt számos szekunder adatot elemeztünk. Ez magában foglalta a témakörben íródott hazai és nemzetközi szakirodalom áttanulmányozását és az összegyűjtött források rendszerezését. Az előző fejezetben

¹⁸ BLAŠKOVÁ 2003. 12–13., N. N. 2010.

már körüljártuk a motiváció fogalmát és jelentőségét a vállalatok életében. Megvizsgáltunk néhány motivációs eszközt, melyek napjainkban használatosak a gyakorlatban.

A szekunder kutatás további részét képezte a már megvalósult nemzetközi kutatások eredményeinek, statisztikai jelentéseknek, statisztikai adatoknak és egyéb más adatoknak és eredményeknek a felkutatása, összegyűjtése és felhasználása.

A dolgozatban különböző méretű vállalatok motivációs eszközeit elemeztük a vállalatok alkalmazottai által. Kutatásunk elsődleges célja volt felmérni a kiválasztott három szlovákiai közigazgatási járásban – a Dunaszerdahelyi (Okres Dunajská Streda) –, a Komáromi (Okres Komárno) – és az Érsekújvári járásban (Okres Nové Zámky) – a különböző méretű vállalatok alkalmazottainak munkahelyi motivációját. Szekunder adatgyűjtés során röviden megvizsgáltuk a három szlovákiai közigazgatási járást a szlovák statisztikai hivatal által közzétett statisztikai jelentések és adatok által.

A kutatás elkészítéséhez kvantitatív elemzést választottuk, mert így a vizsgálat során összegyűjtött adatokat statisztikai módszerek által elemezhetjük és nagyobb számú sokaságot vonhattunk bele a kutatásba. A kutatás kiterjedt a munkahelyi légkör vizsgálatára, a szervezettel való elkötelezettség szintjére és az előrejutás lehetőségére is, melyet kérdőíves kutatás keretein belül elemeztünk. A kérdőíves kutatásba mind a három szlovákiai közigazgatási járás vállalatai bekapcsolódtak és szép számmal érkeztek vissza kitöltött kérdőívek.

A kutatás rész céljait vállalati méret függvényében határoztuk meg. A következő kérdésekre kerestük a választ: melyik vállalkozás szervezi a legtöbb rendezvényt a munkatársai számára; melyik vállalkozásban mennyire szeretnek dolgozni az alkalmazottak; min változtatnának a dolgozók, ha tehetnék; mennyire elégedettek az alkalmazottak a bérükkel és milyen béren kívüli juttatásokat kapnak vállalati méret függvényében; melyek azok a tényezők, melyek motiválják a munkatársakat, és a vállalkozások alkalmazzák azokat a gyakorlatban.

A kutatásunk hipotézisében a motivációs eszközök vállalati gyakorlatát vizsgáltuk vállalati méret függvényében a három szlovákiai közigazgatási járásban. Arra a kérdésre kerestük a választ, hogy vajon hatással van-e a motivációs eszközök használatára a vállalati méret. Tehát összefüggés van-e a vállalati méret és az alkalmazottak motivációja között.

A kutatásmódszertana és módszere

A kutatás elsődleges célja felmérni a különböző méretű vállalatok alkalmazottainak munkahelyi motivációját. A vállalati méretet a vállalatok alkalmazottainak száma alapján határoztuk meg az Európai Bizottság 800/2008/EK Rendelete alapján.¹⁹

- a) 0-9 fő (mikrovállalkozás),
- b) 10-49 fő (kisvállalkozás),
- c) 50-249 fő (középvállalkozás),
- d) 250 fő felett (nagyvállalkozás).

Ez alapján a kutatás folyamán a vállalatokat három nagy csoportba osztottuk a méretük szerint: 1) mikrovállalkozások, 2) kis- és középvállalkozások (KKV-k), 3) nagyvállalkozások. A kutatás célja tehát a munkahelyi motiváció feltérképezése e három vállalati méret szempontjából.

A kvantitatív kutatások egyik alpmódszerét, a kérdőíves lekérdezést választottuk a kutatás elkészítéséhez, melyet 2016 kora tavaszán végeztünk el. Ezzel a módszerrel kívántuk feltárni azokat a tényezőket, amelyek nagy szerepet játszanak az alkalmazottak motiváltságában, és amelyek elősegítik a munkahelyi motiváció kialakulását és fenntartását. A kutatás során alkalmazott kérdőív három nagyobb részre tagolja a kérdéseket. Tartalmazza a munkahelyi adatokra, munkahelyi motivációra és személyes adatokra vonatkozó kérdéseket. A kérdőív 16 kérdésből áll, és nagy részben strukturált kérdéseket tartalmaz. A zárt kérdéseket előre meghatározott lehetőségek közül egyszeri választási lehetőségek, rangsorolások, több esetben skálakérdések alkotják. A kérdőíves lekérdezés célsokaságába azon személyek tartoznak, akik a Dunaszerdahelyi (Okres Dunajská Streda)-, a Komáromi (Okres Komárno)-, vagy az Érsekújvári (Okres Nové Zámky) járások közül valamelyikben dolgoznak. Ebbe a célsokaságba tartoznak azok, akik aktívan jelen vannak a munkaerőpiacon (rész-munkaidőben vagy teljes időben dolgoznak), vagy akik tanulmányaik mellett aktívan dolgoznak, vagy brigádmunkát vállalnak.

A mintavételi módszerek közül a véletlen mintavételi technikát alkalmaztuk, abból is a rétegzett mintavételt. Előnyösnek tartottuk ezt a módszert, mert két lépcsőből álló folyamatot alkalmazhattunk, amely által a célsokaságból az általunk meghatározott elvárásoknak megfelelően választhattunk ki mintaelemeket. Elsősorban a sokaságot, vagyis a három szlovákiai közigazgatási járásban

¹⁹ N. N., 2008

dolgozó személyeket részsokaságokra osztottuk az alapján, hogy milyen méretű vállalatnál dolgoznak. Majd a rétegeképző ismérvek alapján minden egyes rétegből véletlen eljárással kiválasztottuk a mintaelemeket.

A kérdőív lekérdezése során kérdezőbiztost alkalmaztunk, így küszöbölve ki a lehetséges félreértéseket és a nyelvi akadályokat. A kérdőívet magyar nyelven készítettük el, viszont amennyiben szlovák ajkú személlyel találkoztunk, a kérdezőbiztos segítségével lefordítottuk azt. A kérdezőbiztos alkalmazása a nem megválaszolt kérdések számát is jelentősen csökkentette. A kérdőívet ilyen formán 120 személy töltötte ki a három járásból.

A vizsgálatból szükségesnek tartottuk kizárni azokat a kérdőíveket, amelyek hiányosan voltak kitöltve. A hiányosan kitöltött kérdőívek aránya alacsony volt és a hiányosan kitöltők válaszai nem különböztek nyilvánvaló módon a kielégítő választ adók válaszaitól. A kizárt kérdőívek nem kerültek bele a vizsgált mintába. Ez után a kitöltött kérdőíveket és az összegyűjtött adatokat kódoltuk és rögzítettük.

A kutatási hipotézist a következő ábra szemléltet, illetve és az általunk alkalmazott statisztikai módszerek összegzését is tartalmazza:

1. táblázat: Hipotézis bizonyítása során használt adatelemzési módszerek

Hipotézis	Egyváltozós	Többváltozós
<i>A motivációs eszközök vállalati gyakorlata és a vállalatok mérete között kapcsolat van.</i>	Átlag, szórás	Keresztábra-elemzés

Forrás: Saját kutatás alapján

A kutatás elvégzésénél egyváltozós és többváltozós elemzéseket is alkalmaztunk. Az egyváltozós mutatószámok közül az átlagot és a szórást alkalmaztuk. Az átlag az összes elem összegzésével és az elemek számával történő elosztással kapott érték, az adatok számtani átlagát mutatja meg. A szórás az átlag és a megfigyelt érték közötti különbséget mutatja. A többváltozós módszerek közül a keresztábra-elemzést használtuk. A keresztábra elemzés egy statisztikai technika, amely két vagy több változót ír le egyidejűleg, és olyan táblát eredményez, amely megmutatja két vagy több változó együttes eloszlását. A keresztábra statisztikai eredményei közül a Khi-négyzet próbát és a Cramer-féle V-t alkalmaztuk.²⁰

²⁰ MALHOTRA 2008.

A vizsgált járások bemutatása

A kutatás során vizsgált járások a következők voltak: Dunaszerdahelyi járás (Okres Dunajská Streda), Komáromi járás (Okres Komárno) és Érsekújvári járás (Okres Nové Zámky). A három járásról az általános információkat a következő táblázat tartalmazza:

2. táblázat: Általános információk a három járásról

	Dunaszerdahelyi járás	Komáromi járás	Érsekújvári járás
Kerület	Nagyszombati kerület	Nyitrai kerület	Nyitrai kerület
Terület	1 074,59 km ²	1 100 km ²	1 347 km ²
Lakosság	112384 fő	108556 fő	149594 fő
Központ	Dunaszerdahely	Komárom	Érsekújvár

Forrás: ŠÚSR 2016.

A 1. ábra a három szlovákiai közigazgatási járás elhelyezkedését mutatja a térképen Szlovákián belül:

1. ábra: A vizsgált három járás elhelyezkedése Szlovákián belül

Forrás: ŠÚSR 2016.

Szlovák Statisztikai Hivatal (Štatistický úrad Slovenskej Republiky) adatai alapján megállapítható, hogy a legkisebb munkanélküliségi ráta a Dunaszerdahelyi járásban (Okres Dunajská Streda) volt a 2015-ös évben (8,82%). Az Érsekújvári járásban (Okres Nové Zámky) 10,16 %-os volt a munkanélküliségi ráta, míg a Komáromi járásban (Okres Komárno) 13,26 %. 2015-ben a legmagasabb átlagos nominális havi bért a Dunaszerdahelyi járásban (Okres Dunajská Streda) volt (801 €). A Komáromi járásban (Okres Komárno) az átlagos nominális havi bér 787 € volt,

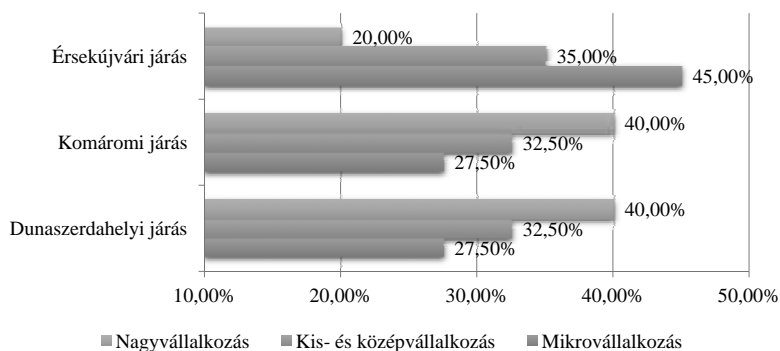
míg az Érsekújvári járásban (Okres Nové Zámky) 775 €. A Dunaszerdahelyi járásban (Okres Dunajská Streda) összesen 5 583 jogi személy tevékenkedett a 2015-ös évben. A Komáromi járásban (Okres Komárno) 6 548, míg az Érsekújvári járásban (Okres Nové Zámky) 5 131 jogi személy működött.

Kutatás eredményei és következtetések

A kérdőíves kutatás mintájának leírása

Az empirikus kutatás eredményeinek leírását a megfigyelt személyi jellemzők bemutatásával kezdtük. A kérdőívet 120 személy töltötte ki a három szlovákiai közigazgatási járásból hasonló megoszlásban. A kérdőívet kitöltők közül 33,33 % dolgozik mikrovállalkozásoknál, 23,33 % dolgozik kisvállalkozásoknál, 10 % dolgozik középvállalkozásoknál és 33,33 % dolgozik nagyvállalkozásoknál. Az előzőleg említettekkel összhangban a kis- és középvállalkozásokat együtt elemeztük, tehát az itt dolgozók száma szintén 33,33%-t tett ki.

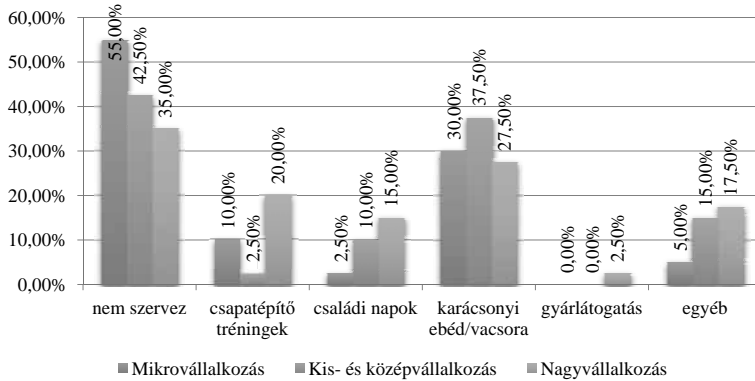
A kutatásunk legfontosabb szempontja a vállalati méret szerinti megoszlás. A 2. ábra azt szemlélteti, hogy a válaszadók milyen méretű vállalatnál dolgoznak. Ennél a kérdésnél külön odafigyeltünk, hogy a ugyanannyi személyt kérdezzünk meg minden vállalati méret esetében. Mikrovállalkozásoknál 40 személy dolgozik. A kis- és középvállalkozásokat egy csoportba soroltuk, mint KKV-k. A KKV-nál dolgozó személyek száma összesen 40 személyt tesz ki. A nagyvállalkozásnál dolgozó személyek száma megegyezik az előző kettő számával.

2. ábra: Munkahelyek vállalati méret szerint

Forrás: Kérdőíves kutatás alapján

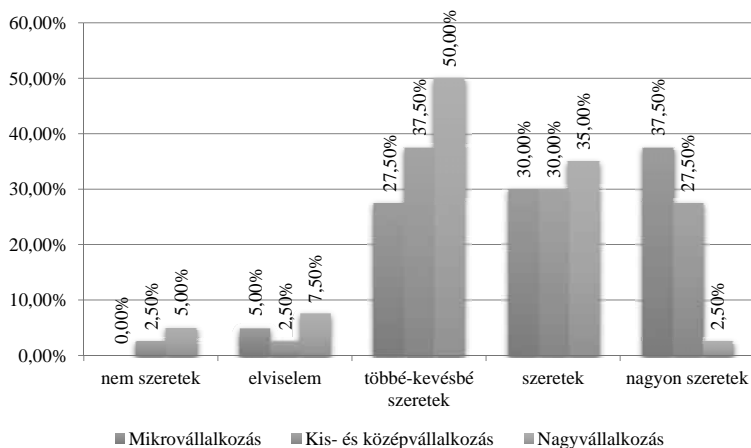
A kérdőív a személyi jellemzők meghatározása után a motivációval foglalkozott. Ezen belül az első kérdés arra irányult, hogy szervez-e a munkaadó valamilyen rendezvényt az alkalmazottai számára. A 3. ábrán vállalati méret szerint soroltuk be a megkérdezettek erre a kérdésre adott válaszát.

3. ábra: Munkahelyi rendezvények vállalati méret szerinti megoszlásban

Forrás: Kérdőíves kutatás alapján

Mikrovállalkozásoknál dolgozó személyek több mint fele nyilatkozta azt, hogy a munkáltatójuk semmilyen rendezvényt nem szervez (55%). Nagyon ritka, hogy a mikrovállalkozók szakmai utakat vagy képzéseket szerveznek meg alkalmazottaiknak. A KKV-knál dolgozók majdnem 40%-a válaszolta azt, hogy a vállalkozás nem szervez semmilyen rendezvényt. Viszont a KKV-k már jobban odafigyelnek egyéb rendezvények szervezésére, mint például alkalmazotti bál, évzáró összejövétel, karácsonyi főzés (13,95%). A nagy vállalatok nagy figyelmet fordítanak az alkalmazottaikra. A legtöbb csapatépítő tréninget szervezik és élen járnak a családi napok megszervezésében is (35%). A nagyvállalatok további rendezvényeket szerveznek, mint például munkabiztonsági-, technikai hetet, bálakat vagy sportnapokat.

4. ábra: Az alkalmazottak munkahelyhez való viszonyulása
 Forrás: Kérdőíves kutatás alapján

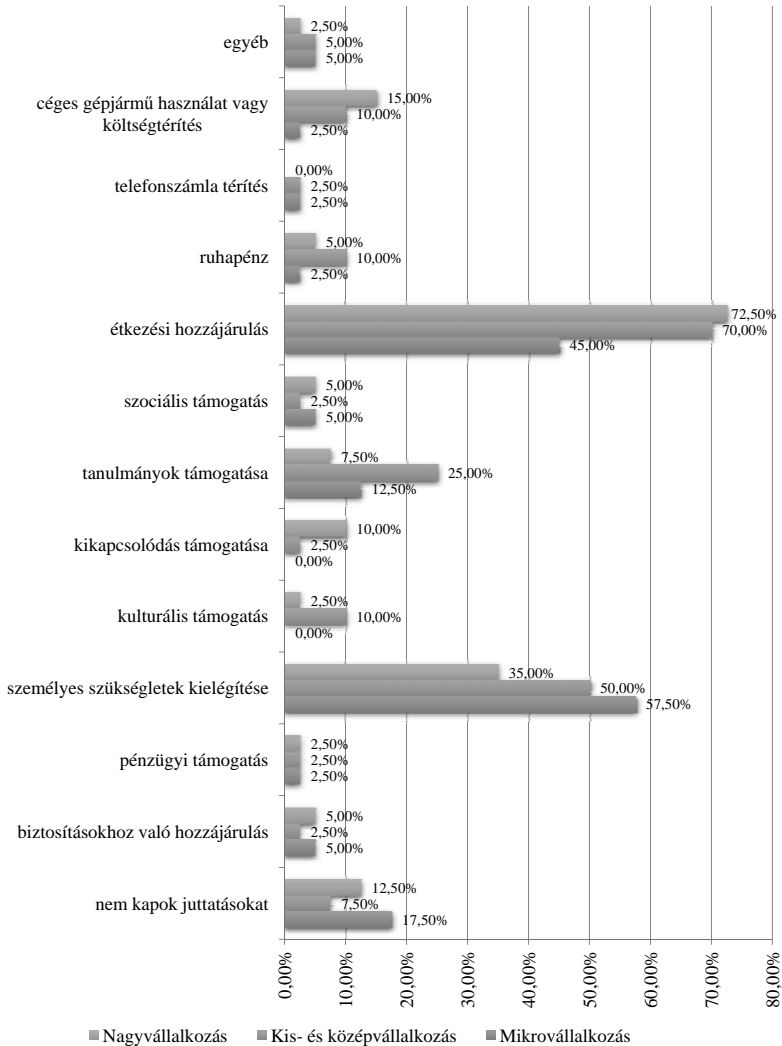
A 4. ábra azt szemlélteti, hogy a megkérdezettek mennyire szeretnek a munkahelyükön dolgozni. A mikrovállalkozásoknál dolgozók több mint 60 %-a szeret/nagyon szeret a munkahelyén dolgozni. Csak nagyon kevés, 5 % nyilatkozta azt, hogy csupán elviseli a munkáját. A „nem szeretek” alternatívát egyetlen egy személy sem választotta. Összességében látható, hogy a mikrovállalkozásoknál dolgozók szeretnek a munkahelyükön dolgozni.

A KKV-nál dolgozó személyek több mint 55 %-a szeret/nagyon szeret a munkahelyén dolgozni. Ebben az esetben már több személy nyilatkozta azt, hogy csupán elviseli a munkáját/nem szeret a munkahelyén dolgozni (5 %). Ebben az esetben kevesebb dolgozó nyilatkozta azt, hogy szívesen dolgozik a munkahelyén, és többen jelölték be azt az alternatívát, hogy nem szeretnek a munkahelyükön dolgozni.

A nagyvállalkozásoknál dolgozó személyek több mint 35 %-a szeret/nagyon szeret a munkahelyén dolgozni. Ebben az esetben még több személy nyilatkozta azt, hogy csupán elviseli a munkáját/nem szeret a munkahelyén dolgozni (12%). Ebben az esetben kevesebb dolgozó nyilatkozta azt, hogy szívesen dolgozik a munkahelyén, és többen jelölték be azt a lehetőséget, hogy nem szeretnek a munkahelyükön dolgozni.

Összességében véve látható, hogy az alkalmazottak szívesebben dolgoznak a kisebb méretű vállalatoknál. Ahogy a vállalati méret növekedik, annál kevésbé szeretnek ott dolgozni a munkavállalók.

A béren kívüli juttatások fontos részét képezik a vállalati motivációs rendszernek, ezért a következő kérdés ezzel foglalkozott. A válaszadók 13 alternatíva közül választhattak, akár többet is, az utolsó lehetőségénél pedig kiegészíthették a listát. A béren kívüli juttatásokhoz soroltuk a biztosításokhoz való hozzájárulást, pénzügyi támogatást, személyes szükségletek kielégítését, kulturális támogatást, kikapcsolódás és tanulmányok támogatását, szociális támogatást, étkezési hozzájárulást, ruhapénzt, telefonszámla térítést, céges gépjármű használatát vagy az utazási költségek visszatérítését (részben vagy egészben).

5. ábra: Béren kívüli juttatások vállalati méret szerint

Forrás: Kérdőíves kutatás alapján

Az 5. ábrából kitűnik, hogy a vállalatok vállalati mérettől eltekintve ugyanúgy figyelmet fordítanak a személyes szükségletek kielégítésére, mint például

a szabadnapok vagy szabadság, illetve az étkezési hozzájárulásra például ebéd-jegeket által. A legtöbb béren kívüli juttatást a KKV-k adják (37,55 %). A nagyvállalkozások kevesebb (32,80 %), de még mindig több juttatást nyújtanak alkalmazottaiknak, mint a mikrovállalkozások (29,58 %).

A válaszadók ötfokozatú Likert-skálán jelölhették be, hogy személy szerint mi mennyire motiválja őket (5 – „nagyon motivál”, 1 „nem motivál”). Vállalati méret szerinti megoszlásban a válaszok átlagát és szórását a 3.,4. és 5. táblázat mutatja.

3. táblázat: *Motiváló tényezők a mikrovállalkozásoknál dolgozók esetében*

Jellemző	N	Átlag	Szórás
Kihívást jelentő feladatok	40	3,88	0,9390
Megszerzett tudás, tapasztalat kihasználása	40	4,03	0,8620
Fejlődési, előrelépési lehetőség	40	3,93	0,9710
Megfelelő munkakörülmények	40	4,05	0,9600
Munkahelyi közösség	40	1,38	0,9110
Pénzbeli elismerés	40	4,38	0,9380
Jó vezető, akire felnézhetek, akit tisztelvek	40	4,35	0,7000
Tiszta célok és jövőkép	40	4,23	0,9770
Nyitott légkör	40	3,90	1,0330
Bevonás a döntéshozatalba (véleménynyilvánítás lehetősége)	40	4,00	0,8160
Elismerés a jól elvégzett munkáért	40	4,40	1,0080
Folyamatos visszajelzés a munkával kapcsolatban	40	4,15	0,7700

Forrás: Saját kutatás alapján

A mikrovállalkozásoknál a legfontosabb motiváló eszköz az elismerés a jól elvégzett munkáért (4,40), majd ezt követi a pénzbeli elismerés (4,38). Nagyon fontos még a jó vezető, akikre felnézhetnek, és akit tisztelhetnek (4,35). Fontos, hogy a vezetők tiszta célokat és jövőképet fogalmazzanak meg (4,23), és folyamatos visszajelzést nyújtsanak a munkával kapcsolatban (4,15). A legkevésbé a munkahelyi közösség motiválja az alkalmazottakat (1,38).

4. táblázat: Motiváló tényezők a KKV-nál dolgozók esetében

Jellemző	N	Átlag	Szórás
Kihívást jelentő feladatok	40	3,76	0,7330
Megszerzett tudás, tapasztalat kihasználása	40	4,00	0,7510
Fejlődési, előrelépési lehetőség	40	3,75	1,0060
Megfelelő munkakörülmények	40	4,03	0,5300
Munkahelyi közösség	40	4,26	0,7420
Pénzbeli elismerés	40	4,25	0,9470
Jó vezető, akire felnézhetek, akit tisztelvek	40	4,18	0,6360
Tiszta célok és jövőkép	40	3,75	0,9860
Nyitott légkör	40	3,88	0,7570
Bevonás a döntéshozatalba (vélemény-nyilvánítás lehetősége)	40	3,90	0,8100
Elismerés a jól elvégzett munkáért	40	4,30	0,9110
Folyamatos visszajelzés a munkával kapcsolatban	40	3,95	1,0610

Forrás: Saját kutatás alapján

A kis- és középvállalkozásoknál a legfontosabb motiváló eszköz szintén az elismerés a jól elvégzett munkáért (4,30) és a pénzbeli elismerés (4,25). Fontos még a munkahelyi közösség (4,26). Náluk is nagyon fontos a jó vezető, akire felnézhetnek, és akit tisztelni tudnak (4,18). A legkevésbé a fejlődési, előrelépési lehetőség (3,75), és a tiszta célok valamint a jövőkép motiválja a válaszadókat (3,75).

5. táblázat: Motiváló tényezők a nagyvállalkozásoknál dolgozók esetében

Jellemző	N	Átlag	Szórás
Kihívást jelentő feladatok	40	3,63	1,0300
Megszerzett tudás, tapasztalat kihasználása	40	4,20	0,7230
Fejlődési, előrelépési lehetőség	40	3,95	0,9040
Megfelelő munkakörülmények	40	4,03	0,7680
Munkahelyi közösség	40	3,90	0,9820
Pénzbeli elismerés	40	4,35	0,7000

Jellemző	N	Átlag	Szórás
Jó vezető, akire felnézhetek, akit tisztelvek	40	4,08	0,8170
Tiszta célok és jövőkép	40	4,13	0,8220
Nyitott légkör	40	3,73	1,0370
Bevonás a döntéshozatalba (vélemény-nyilvánítás lehetősége)	40	3,65	1,0510
Elismerés a jól elvégzett munkáért	40	4,40	0,7440
Folyamatos visszajelzés a munkával kapcsolatban	40	3,90	0,8100

Forrás: Saját kutatás alapján

A nagyvállalkozásoknál a legfontosabb motiváló eszköz szintén az elismerés a jól elvégzett munkáért (4,40) és a pénzbeli elismerés (4,35). Fontosnak tartják továbbiakban a megszerzett tudást és tapasztalat felhasználását (4,20). A legkevésbé a kihívást jelentő feladatok (3,63) motiválja a válaszadókat.

A hipotézis vizsgálata

Hipotézis: A motivációs eszközök vállalati gyakorlata és a vállalatok mérete között kapcsolat van.

A kutatásunk hipotézisében a motivációs eszközök vállalati gyakorlatát vizsgáltuk vállalati méret függvényében a három szlovákiai közigazgatási járásban. Arra a kérdésre kerestük a választ, hogy vajon hatással van-e a motivációs eszközök használatára a vállalati méret. Tehát összefüggés van-e a vállalati méret és az alkalmazottak motivációja között.

A hipotézis igazolására keresztábra, más néven kontingenciáta elemzést használtunk, ami a két változó együttes eloszlását mutatja. A hipotézis során azt vizsgáltuk, hogy van-e kapcsolat a motivációs eszközök vállalati és a vállalati méret között. Az elemzés lehetséges statisztikai megoldásai közül a Khi-négyszet lehetőséget és a Cramer-féle V-t választottuk. Ennek a hipotézisnek azt a kérdést vettük alapul, ahol a válaszadók különböző állítások közül választhattak, hogy melyik motivációs eszköz mennyire jellemző a vállalatukra („igen”, „nem”, „nem tudom”). Az eredményeket a 6. táblázat összegzi.

6. táblázat: Khi-négyzet próba a motivációs eszközök és a vállalati méret között

A motivációs eszközök és a vállalati méret	χ^2	df	Cramer-féle V
Kihívást jelentő feladatok az alkalmazottak motivációja céljából.	3,69	4	0,09
Ismeretek felhasználása és továbbfejlesztése.	3,21	4	0,08
Munkahelyi fejlődés és előrelépés.	0,56	4	0,03
Jó vezetés mely tiszteletet ébreszt.	9,09	4	0,14
Nyitott légkör az alkalmazottak és vezető között.	15,43	4	0,18
Közös feladat- és célmeghatározás az alkalmazottakkal.	3,03	4	0,07
Jó munkahelyi kapcsolat a munkatársak között.	2,34	4	0,02
Tisztelet kollégák és felettesek részéről.	0,13	4	0,02
Vélemény figyelembe vétele.	3,57	4	0,09
Alulról jövő kezdeményezések támogatása.	5,06	4	0,10
Döntési önállóság.	4,94	4	0,10
Elismerés az elvégzett munkáért.	6,25	4	0,11
Pénzbeli elismerés.	13,78	4	0,17
Magas szintű motiváltság az alkalmazottak körében.	9,16	4	0,18
Nagy figyelem szentelődik a dolgozók motivációjára.	15,38	4	0,12
Szükséges információk rendelkezésre állása a munka elvégzése érdekében.	7,26	4	0,09
Fontosság érzése.	3,61	4	0,15

Forrás: Saját kutatás alapján

Az χ^2 -statisztika a kereszttáblában megfigyelt összefüggés statisztikai szignifikanciájának mérésére szolgál. Segít meghatározni, hogy vajon van-e szisztematikus kapcsolat a két változó között. A χ^2 -statisztika egyik fontos jellemzője a szabadságfok (*df*) nagysága. Általában a szabadságfok száma egyenlő a megfigyelések számával, mínusz azon feltételek száma, amelyek a statisztika kiszámításához szükségesek.²¹

²¹ MALHOTRA 2008.

7. táblázat: χ^2 -eloszlás kritikus értéke a 4-es szabadságfok esetén

df	Jobb oldali kritikus tartomány (α)											
	0,995	0,99	0,975	0,95	0,90	0,75	0,25	0,10	0,05	0,025	0,01	0,004
4	0,207	0,297	0,484	0,711	1,064	1,923	5,385	7,779	9,488	11,143	13,277	14,860

Forrás: Malhotra, 2008

A mi esetünkben a szabadságfok 4, akkor a 0,05-es (felső) egyoldali terület értéke 9,488. Ez azt jelenti, hogy ha a szabadságfok 4, akkor annak a valószínűsége, hogy a számított érték meghaladja a 9,488-as χ^2 értéket, 0,05. Más szóval 0,05 szignifikanciaszint és 4-es szabadságfok mellett a χ^2 kritikus értéke 9,488. A Cramer-féle V értéke 0 és 1 között változhat. A V magas értéke erős összefüggést jelent, de nem jelzi a változók közötti összefüggés irányát. A mi esetünkben kiderül, hogy a kapcsolat fennáll, de nem erős egyik tényező esetében sem.

Az eredmények alapján megállapítható, hogy a motivációs eszközök vállalati gyakorlata között és a vállalati méret között szignifikánsan pozitív, de gyenge erősségű kapcsolat van. A szemléltetett eredmények alapján a hipotézist elfogadjuk.

Összegzés

A dolgozatban a motivációs eszközök vállalati gyakorlatát vizsgáltuk különböző méretű vállalatok esetében. Az elméleti részben körüljártuk a motiváció fogalmát. Megvizsgáltunk néhány motivációs eszközt, melyek napjainkban használatosak a gyakorlatban. A motiváció tartalomelméletei közül a legjelentősebb hat elméletet, míg a folyamatelméletek közül a legismertebb négyet jellemeztük röviden.

A gyakorlati részben három szlovákiai közigazgatási járás vállalatait vizsgáltuk meg, melyek a következők voltak: Dunaszerdahelyi járás (Okres Dunajská Streda), Komáromi járás (Okres Komárno) és Érsekújvári járás (Okres Nové Zámky). A kvantitatív kutatások egyik alapmódszerét, a kérdőíves lekérdezést használtuk a kutatás elvégzésénél. A kérdőívet összesen 120 személy töltötte ki. A legfontosabb szempont a vállalati méret szerinti megoszlás volt, ezért külön figyelmet fordítottunk annak, hogy azonos számú válaszadó töltse ki a kérdőíveket a különböző méretű vállalatoknál. A vállalatokat méret szerint három csoportba soroltuk mikrovállalkozásokra, KKV-ra és nagyvállalkozásokra. A kutatás elsődleges célja az alkalmazottak motivációjának felmérése volt a három járáson belül a különböző méretű vállalatoknál. Elsődleges célunk az volt, hogy felmérjük a motiváció szintjét a különböző méretű vállalatoknál, tehát hogyan változik a motiváció mértéke, ha a vállalat mérete változik.

A kérdőíves kutatásból kiderült, hogy a legtöbb rendezvényt a nagyvállalkozások szervezik az alkalmazottaik részére, míg a legkevesebb rendezvényt a mikrovállalkozások. A nagyvállalkozásoknak több lehetőségük és erőforrásuk van rendezvények szervezésére, ill. mivel több alkalmazottjuk van, ezzel is próbálják őket ösztönözni, ha személyesen talán nem is tudják.

A legjobban a mikrovállalkozásoknál szeretnek dolgozni az alkalmazottak, míg legkevésbé a nagyvállalkozásoknál. Ahogy a vállalati méret növekedik, a dolgozók annál kevésbé szeretnek a munkahelyükön dolgozni. Ennek több oka is lehet. A nagyvállalkozásoknál dolgozók válaszaiból kiderült, hogy a munkakörülmények nem megfelelőek, sokszor a munkatársakkal is nézeteltérések alakulnak ki, valamint a vezetés is problémát okoz. A nagyvállalkozásoknál dolgozók nem elégedettek a munkakörülményeikkel, a vezetéssel, munkatársaikkal, fizetésükkel.

A béren kívüli juttatásokat tekintve a mikrovállalkozások nem nyújtanak annyi juttatást az alkalmazottaik számára, mint a KKV-k vagy a nagyvállalkozások. Ahogy nő a vállalati méret, annál több béren kívüli juttatásra számíthat a dolgozó. A nagyvállalkozások olyan juttatásokat is tudnak nyújtani, melyeket

a kisebb vállalkozások számára nem elérhetőek méretükből kifolyólag vagy nincs lehetőségük/erőforrásuk ezek kiaknázására. Ennek ellenére a mikro-vállalkozások odafigyelnek a legalapvetőbb szükségletek kielégítésére, mint a személyes szükségletek kielégítése vagy étkezési hozzájárulás.

Bármelyik vállalati méretet is nézzük, az elismerés a jól elvégzett munkáért és a pénzbeli elismerés a legnagyobb motiváló tényező. Nagyon fontos még a vezető személye és személyisége, akire az alkalmazottak felnézhetnek és tisztelhetik.

A dolgozat elején felállított hipotézis a következő volt: „A motivációs eszközök vállalati gyakorlata és a vállalatok mérete között kapcsolat van”. A gyakorlati részben megvizsgáltuk az összegyűjtött kérdőíveket és csoportosítottuk őket a vállalati méret alapján. Ez után az adatokat elemeztük és statisztikai mutatókkal vizsgáltuk. A hipotézis igazolására keresztábra elemzést használtunk, melyet egyváltozós és többváltozós statisztikai módszerek segítségével elemeztünk. Az eredmények alapján összességében véve megállapítható, hogy a motivációs eszközök vállalati gyakorlata és a vállalati méret között szignifikáns kapcsolat van. Ennek értelmében a hipotézist elfogadtuk.

Irodalomjegyzék

Források

- N. N. 2008 A BIZOTTSÁG 800/2008/EK RENDELETE. Az Európai Unió Hivatalos Lapja. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:214:0003:0047:hu:PDF> (megtekintés dátuma: 2016. 08. 16.)
- CSONKA–AMBRUS 2015. CSONKA-AMBRUS Ágnes: A vezetés X- és Y-elmélete. 2015. <http://www.vallalkozo-kepzo.hu/node/49> (megtekintés dátuma: 2016. 08. 16.)
- KRAUTH 2009. KRAUTH Márta: Bérezés, ösztönzés, motiváció. Szakdolgozat. Budapest: Budapesti Gazdasági Főiskola. Külkereskedelmi Főiskolai Kar. 2009.
- N.N. 2010. N. N.: Motivácne techniky. 2010 <https://www.podnikajte.sk/manazment-marketing/c/31/category/manazment-a-strategia/article/motivacne-techniky.xhtml> (megtekintés dátuma: 2016. 08. 16.)
- PÁLFY é. n. PÁLFY Szilárd (szerk.): Pszichológiai szöveggyűjtemény. é. n. <https://www.scribd.com/doc/178747972/24574701-Pszichologiai-szoveggyujtemeny-BBT-Kolozsvar> (megtekintés dátuma: 2016. 08. 16.)
- ŠŪSR 2016. Štatistický úrad Slovenskej republiky. 2016. <https://slovak.statistics.sk/> (megtekintés dátuma: 2016. 08. 16.)
- ŠŪRYOVÁ 2008. ŠŪRYOVÁ, Tatiana: Návrh účinného motivačného systému jako součást změny organizační kultury. Bachelor's Thesis. Brno University of Technology. Faculty of Business and Management Institute of Finances. 2008.
- VYSOKÁ 2010. VYSOKÁ, Andrea: Motivácia pracovníkov. Závěrečná bakalárska práca. Univerzita Palackého v Olomouci. Filozofická fakulta. Bratislava. 2010.

Szakirodalom

- BAKACSI 2004. BAKACSI Gyula: Szervezeti magatartás és vezetés. Budapest. 2004.
- BLAŠKOVÁ 2003. BLAŠKOVÁ, Martina: Riadenie a rozvoj ľudského potenciálu. Uplatňovanie motivačného akcentu v procesoch práce s ľuďmi. Žilina. 2003.

- HAJÓS – BERDE 2007. HAJÓS László – BERDE Csaba (szerk.): Emberi erőforrás gazdálkodás. Debrecen. 1–145. 2007.
- HITKA – POTKÁNY 2005. HITKA, Miloš – POTKÁNY, Marek: Controllingová koncepcia integrovaného manažmentu v spojitosti s motivačným programom organizácie. In: Manažment v teórii a praxi. 3/2005. 42–48. 2005.
- JUHÁSZ – TAKÁCS 2007. JUHÁSZ Márta – TAKÁCS Ildikó (szerk.): Pszichológia. Budapest. 2007.
- MALHOTRA 2008. MALHOTRA K. Naresh: Marketingkutatás. Budapest. 1-800. 2008.
- MOHÁCSI 2015. MOHÁCSI RÓBERT: Ösztönzés. In: Hadtudományi Szemle. VIII. (2015) 1. 2015.
- PLCHOVÁ 2009. PLCHOVÁ, Jana. Stimulácia a motivácia ako faktory ľudského správania sa. In: Journal of MANagement and ECONomics. Bratislava. 01/2009.
- ŠIMO – MURA 2015. DUŠAN, ŠIMO – LADISLAV, MURA: Manažment organizácií. Bratislava. 2015.

A szerzők és szerkesztők

A sorozat főszerkesztője és felelős kiadója:

Horváth László

az ELTE Eötvös József Collegium igazgatója
az ELTE BTK Görög Tanszék habilitált docense
e-mail: horvathl@eotvos.elte.hu

A szerzők:

Ágh Barbara

Egyetem: Selye János Egyetem Tanárképző Kar, Révkomárom
Szak: Óvópedagógia szak
Kutatási téma: Sporttudomány
Témavezető: Dobay Beáta
E-mail: hannabarbara93@gmail.com

Bozóki Tamás

Egyetem: Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Kar,
Budapest
Szak: Geofizikus mesterszak
Kutatási téma: Légköri elektromosság/Schumann-rezonancia
Témavezető: Satori Gabriella
E-mail: bozoki.tamas93@gmail.com

Csibi István

Egyetem: Sapientia, Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Csíkszeredai Kar,
Csíkszereda
Szak: Világ- és összehasonlító irodalom – angol nyelv és irodalom
Témavezető: Bíró Béla, Erdély Judit
Kutatási terület: a paródia, mint az irodalmi mű egy lehetséges adaptációjaként
való értelmezése (Csehov: Három nővér)
E-mail: istvancsibi94@gmail.com

Duka Tímea-Ildikó

Egyetem: Sapientia, Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Csíkszeredai Kar, Csíkszereda

Szak: Világ- és összehasonlító irodalom – angol nyelv és irodalom

Kutatási téma: Gy. Szabó Béla és Salvador Dalí Dante- illusztrációi

Témavezető: Tapodi Mónika Zsuzsanna-Mónika

E-mail: dtimike12@gmail.com

Kakasy Orsolya

Egyetem: Sapientia, Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Csíkszeredai Kar, Csíkszereda

Szak: Világ- és összehasonlító irodalom, angol nyelv és irodalom szak

Kutatási téma: Világirodalom és pszichoanalízis

Témavezető: Pieldner Judit

E-mail: kakasyorsolya@yahoo.com

Koman Zsombor

Egyetem: Közép-Európai Egyetem (CEU) Matematika és Alkalmazásai Kar, Budapest

Szak: Matematika és alkalmazásai mesterszak, I. évf.

Kutatási téma: Matematika és alkalmazásai

E-mail: zsomko@gmail.com

Lévai Dorottya

Egyetem: Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka

Szak: Tanító szak, IV. évf.

Kutatási téma: Környezettudomány

Témavezető: Czékus Géza

E-mail: doti0701@gmail.com

Pápista Zsolt

Egyetem: Újvidéki Egyetem, Német Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék

Szak: Germanisztika doktori képzés

Kutatási téma: Kognitív szemantika

Témavezető: Pásztor Kicsi Mária

E-mail: zolt.papista@ff.uns.ac.rs

Schulcz Patrik

Egyetem: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitra

Szak: Magyar - szlovák kétnyelvű ügyvitelszervezői szak

Kutatási téma: A kisebbségi magyar nyelvhasználat a közigazgatásban Szlovákiában

Témavezető: Szabó Mihály Gizella

E-mail: schulcz.patrik@gmail.com

Sitkei Dóra

Egyetem: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Budapest

Szak 1.: Hungarológia mesterszak, II. évf.

Szak 2.: Nyelvtudományi Doktori Iskola, Alkalmazott nyelvészeti doktori program, I. évfolyam

Témavezető: N. Fodor János

Kutatási terület: nyelvészet, néprajz

E-mail: sitkeidora@gmail.com

Ternovác Adél

Egyetem: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Budapest

Szak: Történelem (régészet) alapszak, Római provinciák régészete és antik régészet szakirány, III. évf.

Kutatási téma: antik görög és etruszk gemmák

E-mail: ternovaczadel@gmail.com

Ternovác Dániel

Egyetem: Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Szeged

Szak: Irodalomtudományi Doktori Iskola, Modern magyar irodalom képzési program, I. évf.

Témavezető: Virág Zoltán

Kutatási téma: modern magyar irodalom, déli szláv-magyar irodalmi kapcsolatok

E-mail: dternovac@gmail.com

Dominika Vlacseková

Egyetem: Selye János Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Komárom

Szak: Közgazdaságtan és vállalati menedzsment doktori képzés

Kutatási téma: az értékelés és a motiváció hatásának vizsgálata a közigazgatási szektor alkalmazottai körében

Témavezető: Ladislav Mura

E-mail: vlcsekova.dominika@student.ujs.sk

A kötet szerkesztői:**Nyéki Bence**

Egyetem: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Budapest

Szak: Szlavisztika alapszak, Orosz szakirány

E-mail: nyeki.bence96@gmail.com

Koman Zsombor

Egyetem: Közép-Európai Egyetem (CEU) Matematika és Alkalmazásai Kar, Budapest

Szak: Matematika és alkalmazásai mesterszak, I. évf.

E-mail: zsomko@gmail.com

TernovácZ Bálint

Egyetem: Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Budapest

Szak: Történelemtudományi Doktori Iskola, Történelem Segéd tudományai Oktatási Program, III. évf.

e-mail: ternovacz@gmail.com

